alain

«BIBLIOTECA PENTRU TOŢI»
VĂ OFERĂ ÎN SĂPTĂMÎNILE VIITOARE:

Vauvenargues — *Maxime și reflecții.*

* * * — *Pionierii romanului românesc. De la Ion Ghica la G. Baronzi*

Albert Thibaudet — *Reflecții*, 2 vol. (I. *Despre literatură; Despre roman;* II. *Critici diverse; Profiluri; Ipostaze literare și filozofice*) («Cultură generală»)

Pierre Grimal — *Civilizația romană*, 2 vol. («Cultură generală»)

V. Alecsandri — *Teatru*, 2 vol. (I. *Chirița în Iași sau Două fete ș-o neneacă*, comedii; II. *Fîntîna Blanduziei*, drame istorice) (reeditare)

Goethe — *Scrieri științifice, estetice și filozofice*, 2 vol. («Cultură generală »)

Iordan Iovkov — *Inimă de femeie*, povestiri

Al. Rosetti — *Note din Grecia • India • Israel • S.U.A. • Albania • Diverse • Cartea albă* (ed. a II-a, revăzută și adăugită)

editura minerva

...l. I—II, lei 10

742

alain

alain

studii și eseuri

★★

păreri despre fericire

cultură generală

Ilustrația copertei : *Florin Ionescu*

alain

studii şi eseuri

★★

TRADUCBRE DE
ALEXANDRU BACIU ŞI N. STEINHARDT

BIBLIOTECA PENTRU TOŢI • 1973
EDITURA MINERVA • BUCUREŞTI

PĂRERI DESPRE FERICIRE

I

BUCEFAL

Cînd copilaşul strigă şi se lasă alintat, doica adeseori face cele mai iscusite presupuneri cu privire la firea tînărului vlăstar, la ceea ce îi este şi nu-i este pe plac ; chemînd pînă şi înrudirea în ajutor, îl şi recunoaşte pe tată în fiu ; încercările acestea de psihologie se prelungesc cîtă vreme doica n-a găsit acul, adevărata pricină a dandanalei.

Cînd Bucefal, cal de mare faimă, i-a fost înfăţişat tînărului Alexandru, nici un scutier nu putea să se ţină în şa pe acest temut animal. Drept care un om de rînd ar fi spus : „Ce mai cal nărăvaş !“ Alexandru însă tot a căutat „acul“ şi-n curînd l-a şi găsit, luînd aminte că lui Bucefal îi era grozav de teamă de propria-i umbră ; iar cum frica făcea să salte şi umbra, treaba nu se mai sfîrşea. El îi întoarse lui Bucefal botul înspre soare şi, ţinîndu-l într-acolo, l-a putut linişti şi osteni. De unde reiese că elevul lui Aristotel ştia încă de pe atunci că nu ne putem stăpîni de fel patimile atîta vreme cît nu le ştim adevăratele cauze.

Numeroşi oameni au tăgăduit frica, aducînd numeroase argumente ; dar acela căruia îi e

teamă nu stă să asculte argumentele ; el își ascultă bătăile inimii și năvala sîngelui. Belferul judecă pornind de la primejdie la frică ; omul pătimaș judecă pornind de la frică la primejdie ; amîndoi țin să fie cu judecată și amîndoi se înșeală ; dar belferul se înșeală de două ori ; nu cunoaște adevărata cauză și nu pricepe greșeala celuilalt. Omul căruia îi e teamă născocește un pericol pentru a îndreptăți o frică reală și din belșug vădită. De fapt cea mai neînsemnată surpriză înspăimîntă, fără nici o primejdie, spre pildă un foc de armă în apropiere și la care nu te așteptai deloc, sau numai ivirea cuiva pe negîndite. Lui Masséna i s-a făcut frică de o statuie pe o scară întunecoasă și a rupt-o la fugă.

Neastîmpărul omului și arțagul izvorăsc uneori din faptul că a stat prea mult timp în picioare ; nu vă apucați să-i dovediți că n-are de ce fi îmbufnat, ci dați-i un scaun. Talleyrand, cînd a spus că buna purtare e totul, a spus mai mult decît credea că zice. Din grija de a nu stingheri, căuta „acul" și pînă la urmă îl afla. Toți acești diplomați de astăzi au cîte un ac rătăcit în rufa de corp ; și de aici vin încurcăturile europene ; iar fiecare știe că, dacă strigă un copil, încep să strige și ceilalți ; ba mai rău, omul țipă pentru că a apucat să țipe. Doicile, cu un gest care ține de meseria lor, iau copilul și-l așază pe burtă ; de îndată apar alte mișcări și altă dispoziție ; iată o artă de a convinge care nu țintește prea sus. Nenorocirile anului 1914 își au, îmi vine a crede, obîrșia în faptul că oamenii de vază au fost toți luați prin surprindere ; de unde și teama lor. Cînd unui om îi e frică, mînia nu-i departe ; zgîndărirea e urmată de furie. Împrejurările nu sînt prielnice cînd un om e rechemat pe nepusă masă din vacanța și din tihna sa ; își pierde cumpătul prea des și-n prea mare măsură ; întocmai ca omul trezit prin surprindere ; se deșteaptă prea tare. Să nu spuneți însă niciodată că oamenii sînt răi ; să nu spuneți niciodată că așa le e firea. Căutați „acul".

8 decembrie 1922

II

IRITARE

Cînd înghiți strîmb, se dezlănțuie o zarvă nemaipomenită în trup, de parcă li s-ar fi dat tuturor părților de veste că le paște în clipa aceea o primejdie : fiecare dintre mușchi trage în felul lui, inima se află și ea în treabă ; este un fel de zvîrcolire. Ce-i de făcut ? Avem oare putința să nu urmăm și să nu îndurăm toate aceste reacții ? Așa va grăi filozoful, pentru că-i un om lipsit de experiență. Un profesor de gimnastică sau de scrimă, în schimb, s-ar prăpădi de rîs dacă elevul i-ar spune : „Mă depășește ; nu pot să nu mă încordez și-n același timp să-mi pun toți mușchii în mișcare". Mi-a fost dat să cunosc un om aspru, care, după ce-și cerea voie, te izbea voinicește cu floreta pentru ca să-ți deschidă căile rațiunii. Faptul e bine cunoscut : mușchii urmează de la sine cugetul, aidoma unor cățel ascultători ; mă gîndesc să întind brațul și l-am și întins. Pricina de căpetenie a încleștărilor sau răzvrătirilor la care mă gîndeam adineauri stă

tocmai în aceea că nu ştii ce-ar trebui să faci. Iar în pilda noastră, ceea ce trebuie să faci este tocmai să-ţi mlădiezi întreg trupul şi, îndeosebi, în loc să tragi aerul cu putere, ceea ce sporeşte tulburarea, să dai afară picăturile de lichid care s-au îndepărtat de la drumul cel bun. Ceea ce, altfel spus, înseamnă că trebuie să alungi teama, care, şi în acest caz ca şi în toate celelalte, e cu desăvîrşire vătămătoare.

Pentru tuse, în guturai, există o înfrînare asemănătoare, prea puţin folosită. Cei mai mulţi oameni tuşesc cum se scarpină, cu un fel de înverşunare ce se întoarce împotriva lor. Urmează crize care obosesc şi aţîţă. Drept leac medicii au venit cu pastilele, al căror efect de căpetenie tare îmi vine a crede e că ne dă de înghiţit. Înghiţitul e o reacţie puternică şi mai puţin voită decît tusea, care scapă şi mai vîrtos controlului nostru. Această zvîrcolire a înghiţitului împiedică cealaltă zvîrcolire, care ne iscă tusea. Nu-i şi aici vorba decît de întoarcerea sugaciului cu faţa-n jos. Dar sînt convins că, dacă am stăvili din prima clipă partea tragică a tusei, ne-am putea lipsi de pastile. Dacă, fără de nici o părere, am rămîne mlădioşi şi neclintiţi la început, iritaţia dintîi s-ar trece iute.

Vorba aceasta, iritaţie, trebuie să dea de gîndit. Înţelepciunea graiului a potrivit-o şi ca să însemne cea mai aprigă dintre patimi. Şi nici nu văd mare deosebire între un om care se lasă pradă mîniei şi un om care se dedă unui acces de tuse. Tot astfel teama este o nelinişte a trupului împotriva căreia nu întotdeauna ne pricepem să luptăm cu ajutorul gimnasticii. Greşeala, în toate aceste cazuri, este să-ţi pui gîndul în slujba patimilor şi să te azvîrli în frică sau în mînie cu un fel de crîncen avînt. Pe scurt, înrăutăţim boala prin patimi ; asta-i soarta care-i aşteaptă pe cei ce nu s-au deprins cu adevărata gimnastică. Iar adevărata gimnastică, lucrul pe care grecii l-au înţeles, este stăpînirea dreptei socotinţe asupra mişcărilor trupului. Nu asupra tuturor, se-nţelege. Dar e vorba să nu stînjenim reacţiile fireşti prin zvîcniri de furie. Părerea mea este că lucrul acesta ar trebui să-l înveţe copiii, dîndu-li-se mereu drept pildă cele mai frumoase statui, adevărate obiecte ale cultului omenesc.

5 decembrie 1912

III

MOHORÎTĂ MARIE

Ne prinde bine să ne gîndim la nebuniile ciclice şi mai cu seamă la acea „Marie mohorîtă şi Marie voioasă“ pe care unul din profesorii mei de psihologie a avut norocul s-o afle în clinica lui. Povestea, dată prea curînd uitării, e vrednică să fie păstrată. Fata aceasta era veselă o săptămînă şi tristă cealaltă, cu o regularitate de ceasornic. Cînd era veselă, toate mergeau ca pe roate : ploaia îi plăcea întocmai ca şi soarele ; cele mai neînsemnate dovezi de prietenie o răpeau în al şaptelea cer ; dacă o urmărea amintirea unei iubiri, zicea : „Ce noroc pe mine“. Nu se plictisea; gîndurile ei cele mai mărunte strălu-

ceau de voioşie ca acele gingaşe flori proaspete, care plac toate. Era în starea sufletească pe care v-o doresc tuturor, dragi prieteni. Tot urciorul avînd, cum zice înţeleptul, două toarte, la fel şi orice întîmplare e cu două feţe, mereu apăsătoare, dacă vrem, mereu dătătoare de tărie, de mîngîiere, dacă vrem ; iar strădania depusă pentru a fi fericit nu-i niciodată irosită.

Dar după ce trecea o săptămînă, altul era tonul în toate. O cuprindea o lîncezeală deznădăjduită ; nimic nu-i mai trezea interesul ; privirea-i ofilea tot ce-i ieşea în cale. Nu mai credea în fericire ; nu mai credea în prietenie. Nimeni n-o mai îndrăgise vreodată ; şi pe bună dreptate ; se socotea neroadă şi plictisitoare ; îşi înrăutăţea boala tot gîndindu-se la ea ; da, ştia ; se omora bucăţică cu bucăţică, cu o stăruitoare răbdare. Spunea : „Vreţi să-mi băgaţi în cap că-mi purtaţi interes ; dar nu mă duceţi pe mine cu vicleniile voastre". O vorbă bună o lua drept batjocură ; o faptă bună, drept înjosire. Orice secret era uneltire hainā. Suferinţele acestea ale închipuirii nu au leac, dat fiind că întîmplările cele mai ferice surîd în zadar omului nenorocit. Iar în alcătuirea fericirii intră mai multă voinţă decît s-ar zice.

Dar profesorul de psihologie avea să descopere un învăţămînt şi mai aspru, o şi mai cumplită încercare pentru sufletul viteaz. Printre numeroasele observaţii şi măsurători făcute în jurul acestor scurte anotimpuri omeneşti, le-a venit şi globulelor de sînge rîndul să fie numărate pe centimetru cub. Şi legea se vădi. Către sfîrşitul unui interval de bucurie, globulele se răreau ; către sfîrşitul unui interval de amărăciune, reîncepeau să mişune. Sărăcie şi belşug de sînge,

iată care era pricina întregii năluciri a închipuirii. Aşadar, medicul era în măsură să răspundă vorbelor ei chinuite : „Fii pe pace ; mîine vei fi fericită". Ea nu-i da însă nici o crezare.

Un prieten care ţine să se creadă că de fapt e trist, îmi spunea despre cele de mai sus : „E cum nu se poate mai limpede. N-avem ce-i face. Nu pot să-mi măresc numărul globulelor stînd şi cugetînd. Astfel orice filozofie e zadarnică. Universul acesta nemărginit ne va aduce bucuria sau mîhnirea, potrivit cu întocmirile lui, aşa cum aduce iarna şi vara, sau ploaia şi soarele. Dorinţa mea de a fi fericit nu cîntăreşte mai mult decît dorinţa de a ieşi la plimbare ; nu eu aduc ploaia în valea aceasta ; nu stîrnesc aleanul în sinea mea ; îl îndur, şi ştiu că-l îndur ; frumoasă mîngîiere."

Dar nu-i chiar atît de simplu. Nu încape nici o îndoială că tot rumegînd judecăţi necruţătoare, prevestiri funebre, amintiri posomorîte, îţi înfăţişezi propria-ţi jale ; s-ar spune că o sorbi picătură cu picătură. Dar dacă ştiu precis că la temelia întregii poveşti stau nişte globule, îmi iau în rîs toate judecăţile ; alung amărăciunea din trup, unde nu mai e decît oboseală sau boală, nepoleite de nimic.

Mai uşor rabzi o durere de stomac decît o trădare. Şi nu-i oare mai plăcut să spui că-ţi lipsesc globulele decît că duci lipsă de prieteni încercaţi ? Pătimaşul respinge şi argumentele şi bromura. Şi nu-i oare vrednic de luat în seamă că metoda pe care o proslăvesc deschide dintr-odată poarta ambelor leacuri ?

18 august 1913

IV

NEURASTENIE

În vremea asta de lapoviță, starea sufletească a bărbaților, ca și a femeilor, se schimbă precum cerul. Un prieten, foarte învățat și cu destul scaun la cap, îmi spunea ieri : „Nu sînt mulțumit de mine ; deîndată ce nu mai sînt prins de treburi sau de jocul de bridge, îmi trec prin cap mii de fleacuri care mă poartă de la bucurie la mîhnire și de la mîhnire la bucurie, prin mii de nuanțe, mai iute decît se schimbă gușa porumbeilor. Fleacurile acestea, cum ar fi o scrisoare pe care trebuie s-o scriu ori un tramvai pe care l-am pierdut sau un pardesiu care atîrnă greu, dobîndesc o însemnătate nemaipomenită, ca și a unor nenorociri aievea. Degeaba stau și raționez și-mi dovedesc că de toate acestea nu trebuie să-mi pese ; chibzuințele mele parcă bat toaca la urechile surdului. Într-un cuvînt, mă simt nițeluș neurastenic."

Dă-le-ncolo de cuvinte mari, îi spun eu, și încearcă să iei lumea așa cum e. Starea ta nu se deosebește de a tuturor ; atîta doar că din nefericire ești deștept, te gîndești prea mult la tine și vrei să înțelegi de ce ești cînd vesel cînd trist. Și te superi pe tine însuți, pentru că veselia și tristețea ta își găsesc cu greu explicația în cauzele pe care le cunoști.

De fapt, pricinile pe care le avem de a fi fericiți sau nenorociți nu cîntăresc greu ; totul atîrnă de trupul nostru și de funcțiile lui și organismul cel mai vînjos trece zilnic de la încordare la istoveală, de la istoveală la încordare, și de cele mai

multe ori potrivit cu ce am mîncat, cît am umblat, cît de atenți ne-am străduit să fim, ce am citit și ce fel de vreme e ; starea noastră sufletească urcă și coboară pe acestea ca și corabia pe valuri. De obicei nu-s decît nuanțe în cenușiu ; atîta vreme cît ai multe treburi, nu le iei în seamă ; dar de îndată ce ai răgazul să te gîndești la ele, și te și gîndești cu luare aminte, fleacurile vin cu grămada și crezi că sînt cauze în vreme ce sînt urmări. O minte isteață găsește întotdeauna destule pricini ca să fie tristă dacă e tristă ; destule pricini ca să fie veselă dacă e bucuroasă ; aceeași pricină e adeseori folosită în două scopuri. Pascal, care suferea din pricina trupului, era înspăimîntat de mulțimea stelelor ; și măreţul fior, care-l trecea privindu-le, era desigur pricinuit de răceala cu care se alegea, fără a-și da seama, stînd la fereastră. Un alt poet, dacă e sănătos tun, va vorbi stelelor ca unor prietene. Și amîndoi vor spune lucruri tare frumoase despre cerul înstelat ; lucruri tare frumoase fără nici o legătură cu adevărul adevărat.

Spinoza zice că nu se poate ca omul să nu aibă patimi, dar că înțeleptul făurește în sufletul lui o asemenea puzderie de gînduri tihnite, încît patimile sale par micuțe de tot dacă le sînt puse alături. Fără a-l urma pe asprele lui cărări, putem totuși, după chipul și asemănarea lui, să ne alcătuim o grămadă de bucurii voite cu dinadinsul, precum muzică, pictură, taifasuri, care, prin comparație, ne vor micșora mult de tot amărăciunile. Omul care trăiește în rîndul oamenilor uită, împlinindu-și micile îndatoriri, că-l doare ficatul ; rușine s-ar cădea să ne fie că nu știm să ne alegem cu un și mai mare cîștig de pe urma temeinicei și folositoarei noastre meserii, nici a

cărţilor, nici a prietenilor noştri. Dar poate că e o greşeală obişnuită şi cu urmări grave să nu te sinchiseşti din principiu de lucrurile care preţuiesc ceva. Ne bizuim pe ele. E o mare pricepere uneori să vrei ceea ce eşti sigur că doreşti.

22 februarie 1908

V

MELANCOLIE

Acum cîtva timp mă duceam la un prieten care suferea de piatră la rinichi şi care era îndeajuns de ursuz. Ştim cu toţii că boala aceasta te mohorăşte ; i-am spus-o, şi s-a învoit ; astfel încît am încheiat : „De vreme ce ştii că boala asta întristează, nu trebuie să te mire că eşti trist şi nici să te laşi copleşit". Judecata aceasta fără cusur l-a pus pe un rîs sănătos, ceea ce nu-i de dispreţuit. Nu-i totuşi mai puţin adevărat că, în chipul acesta oarecum caraghios, spuneam un lucru însemnat şi prea arareori luat în seamă de cei pe care-i loveşte năpasta.

Tristeţea adîncă îşi are întotdeauna obîrşia într-o stare bolnăvicioasă a trupului ; cîtă vreme un necaz nu-i boală, el ne îngăduie neapărat clipe de răgaz, şi mai multe decît credem ; chiar şi gîndul unei nenorociri mai mult ne uimeşte decît ne îndurerează, atîta vreme cît oboseala sau vreo pietricică care a nimerit pe undeva nu ne amărăşte şi mai rău. Cei mai mulţi oameni tăgăduiesc una ca asta şi susţin că pricina suferinţei lor, cînd îi loveşte o nenorocire, nu-i decît gîndul că sînt nenorociţi ; şi mărturisesc că, atunci cînd eşti şi tu nenorocit, îţi vine greu că nu crezi că anumite închipuiri au parcă gheare şi ţepi şi te muncesc fără de nici un ajutor din afară.

Să ne îndreptăm totuşi privirea către bolnavii cărora li se spune melancolici ; vom constata că ştiu să desprindă din orice gînd temeiuri de tristeţe ; orice cuvînt îi jigneşte ; dacă-i jeliţi, se simt umiliţi şi peste fire de nenorociţi ; dacă nu-i jeliţi, îşi spun că nu mai au prieteni şi că sînt singuri pe lume. Iată cum forfota aceasta de gînduri nu-i bună decît să le împingă luarea aminte către apăsătoarea stare în care-i pironeşte boala ; şi, în vremea în care se fac căuzaşii propriei lor bicisnicii şi se văd covîrşiţi de pricinile ce cred că le au de a fi mohorîţi, stau şi-şi gustă de fapt posomorala pe-ndelete şi cu drag. Dar melancolicii ne înfăţişează doar chipul mărit al oricărui om necăjit. Ceea ce la ei sare în ochi, anume că tristeţea lor e boală curată, trebuie să fie adevărat la toţi ; nebuneasca aţîţare a suferinţelor îşi are desigur izvorul în toate gîndurile dinadins scormonite, prin care parcă am pipăi locul unde ne doare.

Din soiul acesta de nebunie care preface patimile în turbare poţi scăpa spunîndu-ţi adevărul, anume că tristeţea nu-i decît boală şi se cade a fi îndurată ca o boală, fără ca să-şi facă omul prea multe gînduri, sau prea multe griji. Făcînd astfel, împrăştiem alaiul de amarnice tînguieli ; răbdăm necazul care a venit peste noi ca pe o durere de burtă ; ajungem la o melancolie mută, la un fel de amorţire aproape lipsită de conştiinţă ; nu mai

învinuim ; îndurăm şi totodată ne odihnim, luptînd astfel după cuviinţă împotriva tristeţii. Aceasta tocmai urmărea şi rugăciunea, şi nu era zău un mijloc prea rău ; în faţa nemărginirii obiectului adorat, în faţa înţelepciunii aceleia care ştie totul şi le-a cîntărit pe toate, în faţa măreţiei aceleia de neînţeles, în faţa dreptăţii aceleia de nepătruns, omul cucernic se lăsa păgubaş de cugetări ; nu există desigur rugăciune, înălţată cu inima curată, care să nu-şi agonisească de îndată mult ; înfrîngerea furiei nu-i puţin lucru ; dar şi pe calea bunului simţ ajungem să dobîndim acel opiu al închipuirii care nu ne lasă să ne tot numărăm nenorocirile.

6 februarie 1911

VI

DESPRE PATIMI

Pornirea pătimaşă o îndurăm mai greu decît boala ; cauza aflîndu-se desigur într-aceea că pornirea pătimaşă ni se pare a izvorî pe de-a-ntregul din firea şi ideile noastre, dar şi că poartă în acelaşi timp pecetea unei nevoi neîndurate. Cînd suferim de pe urma unei răni trupeşti, desluşim într-însa semnul necesităţii care ne înconjură ; şi toate-s bune înlăuntrul nostru, lăsînd deoparte suferinţa. Cînd un obiect care ne stă în faţă ne stîrneşte accese aprinse de teamă prin înfăţişarea lui, sau din pricina zgomotului pe care-l face, sau din

cauza mirosului pe care-l are, mai sîntem în măsură să învinuim lucrurile şi să fugim de ele, spre a ne redobîndi cumpătul. Cît priveşte însă patima, n-avem nici o nădejde ; deoarece dacă iubesc sau urăsc nu-i nevoie ca obiectul să-mi stea în faţa ochilor ; mi-l închipui, ba îl şi prefac, printr-o lucrare lăuntrică asemănătoare poeziei ; totul mă duce înspre dînsul ; judecăţile mele sînt de teapa sofiştilor şi-mi par drepte ; şi adeseori luciditatea inteligenţei este aceea care-mi stă în coastă. Emoţiile nu ne pricinuiesc atîta suferinţă ; cînd tragi o spaimă o iei la sănătoasa şi nu te mai gîndeşti de fel la tine însuţi. Dar ruşinea de a te fi temut, dacă ţi-e aruncată în obraz, se va preschimba în mînie sau în vorbărie. Dar mai cu seamă ruşinea faţă de tine însuţi, cînd eşti singur, şi mai ales noaptea, în vremea odihnei silite, iată ce e de nesuferit ; pentru că atunci ai parte de ea, ca să spunem aşa, pe-ndelete şi fără nădejde ; toate săgeţile tu le arunci şi asupră-ţi se întorc ; tu însuţi îţi eşti vrăjmaş. Cînd pătimaşul s-a încredinţat că nu e bolnav şi că nimic nu-l împiedică pînă una alta să-şi trăiască traiul, ajunge să cugete astfel : „Patima mea e tot una cu mine ; şi e mai tare ca mine".

Patima e mereu însoţită de remuşcare şi spaimă, şi pe dreptate, pare-mi-se, fiindcă omul îşi spune : „Oare bun lucru e că mă cîrmuiesc atît de rău ? Oare aceleaşi şi aceleaşi gînduri trebuie să le frămînt ?" De unde un simţămînt de umilinţă. Dar şi de spaimă, fiindcă omul îşi spune : „Pînă şi cugetul îmi e otrăvit ; pînă şi judecata mea mă osîndeşte ; care-i puterea vrăjită ce-mi diriguieşte gîndul ?" Bine am zis vrajă. Cred că puterea patimilor şi robia lăuntrică i-au dus pe oameni la ideea

unei puteri ascunse şi a unei vorbe sau a unei priviri care deoache. De vreme ce nu se poate socoti bolnav, pătimaşul se socoteşte blestemat ; şi convingerea aceasta îi dă nesfîrşite pricini de a se chinui singur.

Cine va cresta pe răbojul amintirilor suferinţe cumplite, care sînt de nicăieri ? Şi perspectiva unei osînde veşnice, care se şi înăspreşte pe fiecare clipă, îl imboldeşte să întîmpine moartea cu bucurie.

Mulţi au scris despre aceasta ; iar stoicii ne-au lăsat minunate cugetări împotriva fricii şi împotriva mîniei. Descartes, însă, este cel dintîi, şi se mîndreşte cu aceasta, care să fi tras drept la ţintă în al său *Tratat al pasiunilor*. El a dovedit că patima, deşi cuprinsă într-o stare a gîndirii, ascultă totuşi de mişcările petrecute în trup ; datorită mişcării sîngelui şi alunecării nu se ştie cărui fluid care-şi face drum prin nervi şi creier, ne revin aceleaşi idei, mereu zdravene, în tăcerea nopţii ; foiala aceasta zilnică îndeobşte ne scapă ; îi vedem doar consecinţele ; sau ni se întîmplă să credem că izvorăşte din patimă, cînd dimpotrivă mişcarea trupească este aceea care hrăneşte patimile. Dacă am înţelege aceasta temeinic, ne-am scuti de orice judecată şi reflecţie iscate fie de vise, fie de patimi, care nu-s decît vise mai închegate ; am recunoaşte aici vrerea din afară căreia îi sîntem toţi supuşi, în loc să ne învinuim şi să ne afurisim pe noi înşine. Ne-am spune : „Sînt amărît ; văd totul în negru ; dar nu din pricina întîmplărilor ; nu din pricina cugetărilor mele ; trupul meu e cel ce vrea să cugete ; de la stomac îmi vin toanele“.

9 mai 1911

VII

ASFINŢITUL ORACOLELOR

Îmi aduc aminte de un tunar care citea în palmă. Era tăietor de lemne în pădure de felul lui şi pregătit de viaţa aceasta sălbatică tălmăcirii nemijlocite a semnelor ; bănuiesc că, luîndu-se după vreun alt vrăjitor, îşi aţintise privirile şi asupra căuşului mîinii ; şi acolo citea gîndurile, după cum toţi le desluşim în căutătura ochilor sau în cutele feţei. În pădurea de la Poiana Stejarilor, la lumina unei lumînări, îşi regăsea templul şi măreţia rostind despre însuşirile oamenilor lucruri adeseori drepte şi-ntotdeauna cumpănite, vestind viitorul apropiat şi viitorul îndepărtat al fieştecăruia, ceea ce nu-i de rîs. Şi mi-a fost dat mai apoi să constat că una din prezicerile lui s-a împlinit ; de bună seamă mai puneam ceva de la mine celor de care îmi reaminteam fiindcă-mi era pe plac să desluşesc prezicerea în întîmplare. Zbenguiala aceasta a închipuirii m-a prevenit odată mai mult şi m-a întărit în prudenţa din care-mi fac lege ; pentru că nu mi-am arătat niciodată liniile palmei nici lui nici altcuiva. Toată tăria necredinţei stă în a nu voi să consulţi oracolul ; deîndată ce-l consulţi, trebuie să-i dai cît de cît crezare. Iată de ce asfinţitul oracolelor, piatră de hotar a revoluţiei creştine, nu-i o faptă oarecare.

Thales, Bias, Democrit şi ceilalţi vestiţi moşnegi ai vremurilor de demult aveau desigur o tensiune arterială nemulţumitoare pe cînd începuseră să-şi piardă părul ; dar nu ştiau nimic ; folosul pe care-l

trăgeau dintr-asta nu era mic. Sihaştrii Tebaidei se aflau într-o situaţie şi mai bună; deoarece nădăjduiau moartea în loc să se teamă de ea, trăiau ani îndelungaţi. Dacă am cerceta fiziologic şi îndeaproape neliniştea şi frica, am vedea că sînt nişte boli care se alipesc de celelalte şi le grăbesc cursul, astfel încît cel ce se ştie bolnav, şi o ştie dinainte datorită medicului proroc, se trezeşte de două ori bolnav. Nu pierd desigur din vedere că teama ne îndeamnă să luptăm împotriva bolii ţinînd regim şi luînd leacuri; dar care-i regimul şi care-s leacurile în stare să ne vindece de frică?

Ameţeala care ne vine pe înălţimi e boală curată, stîrnită de faptul că imităm căderea şi mişcările deznădăjduite ale unui om care se prăbuşeşte. Răul acesta e pe de-a-ntregul închipuit. Colica intestinală a candidatului este şi ea de acelaşi fel; teama de a răspunde greşit lucrează tot atît de vîrtos ca şi uleiul de ricin. Vă puteţi acum da seama de rezultatele unei temeri neîncetate. Dar pentru ca să fii precaut, faţă de precauţie trebuie să ţii seama de adevărul că zbuciumul fricii înrăutăţeşte în chip firesc suferinţa. Cel care se teme că nu va dormi nu-i bun de somn, iar cel căruia îi e frică de stomacul lui nu-i bun de digestie. S-ar cuveni deci să imităm mai degrabă sănătatea decît boala. Gimnastica aceasta nu-i cunoscută în amănunţime, dar putem pune rămăşag că gesturile bunei-cuviinţe, şi ale bunăvoinţei sînt de-ale sănătăţii, potrivit unui soi de teoremă după care semnele sănătăţii nu sînt decît mişcările corespunzătoare sănătăţii. Medicii nepricepuţi ar fi deci cei pe care-i iubim îndeajuns ca să le stîrnim interesul pentru relele de care suferim; iar medicii destoinici sînt, dimpotrivă, cei care ne întreabă după obicei: „Ce mai faceţi?“ şi nu ne ascultă răspunsul.

5 martie 1922

VIII

DESPRE ÎNCHIPUIRE

Cînd medicul îţi coase la loc pielea obrazului după vreun mic accident, se află printre instrumente şi un păhărel de rom menit să îmbărbăteze pe cel ce s-ar pierde cu firea. Deobicei însă nu pacientul dă pe gît păhărelul de rom, ci prietenul spectator, care, deşi nu-i frămîntat de gîndurile lui proprii, îngălbeneşte şi-i gata să-şi piardă cunoştinţa. De unde reiese, în ciuda moralistului [1], că nu sîntem întotdeauna îndeajuns de tari ca să îndurăm suferinţele altuia.

Pilda aceasta e bună de luat în seamă pentru că dă în vileag un soi de milă care nu ţine de părerile noastre. Vederea nemijlocită a acestor picături de sînge şi a pielii acesteia care se împotriveşte acului încovoiat iscă un fel de groază împrăştiată, de parcă am reţine propriul nostru sînge, de parcă pielea noastră am învîrtoşa-o. Consecinţa aceasta a închipuirii, cugetul n-o poate birui, deoarece închipuirea într-un asemenea caz e necugetată. Chibzuiala înţelepciunii ar fi lesne şi limpede de urmărit, deoarece nu pielea spectato-

[1] La Rochefoucauld (n.tr.).

rului e crestată ; dar judecata aceasta n-are nici o putere asupra închipuirii ; romul e mai convingător.

Din cele de mai sus conchid că semenii noştri au mare putere asupră-ne, datorită doar faptului că sînt de faţă, datorită doar semnelor vădite ale tulburărilor şi patimilor pe care le încearcă. Mila, groaza, mînia, lacrimile nu aşteaptă pînă ce mintea mea se face părtaşă la ceea ce văd. Priveliştea unei răni înfiorătoare schimbă faţa spectatorului şi faţa aceasta la rîndul ei vesteşte groaza şi atinge la diafragmă pe spectatorul spectatorului mai înainte ca să afle ce vede celălalt. Iar descrierea, oricît talent s-ar irosi, nu poate tulbura cît tulbură faţa aceasta răvăşită. Orice tresărire a feţei loveşte în plin. Înseamnă să descrii foarte greşit mila, dacă spui că cel care o resimte se gîndeşte la el însuşi şi se vede în locul celuilalt. Gîndul acesta, cînd vine, vine numai după milă ; imitîndu-şi aproapele, trupul se dedă numaidecît după suferinţă, ceea ce iscă mai întîi o tulburare fără pereche ; omul îşi cere sieşi socoteală de acest imbold al inimii care irumpe ca o boală.

Ameţeala s-ar mai putea explica printr-o judecată ; omul în faţa prăpastiei îşi spune că s-ar putea să cadă într-însa ; dacă se ţine însă de parapet îşi spune, dimpotrivă, că nu se poate să cadă ; ameţeala nu încetează totuşi să-l furnice din tălpi pînă la ceafă. Primul efect al închipuirii este totdeauna în trup. Mi-a fost povestit un vis unde cel care visa se afla în preajma execuţiei, fără ca să ştie dacă urma să i se taie capul lui sau altuia şi fără ca măcar să aibă o părere desluşită asupra acestui punct ; atîta doar, că simţea

o durere la vertebrele craniene. Iată ce este închipuirea pură. Sufletul scos din vîltoarea lumii, mereu presupus a fi mărinimos şi simţitor, îmi pare, dimpotrivă, că e foarte grijuliu să nu intre la cheltuială ; mai frumos este trupul viu, care suferă cu mintea şi se tămăduieşte făptuind, nu fără zbucium ; dar adevărata gîndire n-are de învins numai o greutate de logică ; şi rămăşiţa de zbucium a aceea care înfrumuseţează gîndurile. Metafora în trînta aceasta voinicească e partea hărăzită trupului omenesc.

20 februarie 1923

IX

FRĂMÎNTĂRILE MINŢII

Închipuirea e mai rea decît un gîde crud ; drămuieşte frica ; ne-o dă bucăţică cu bucăţică, s-o gustăm pe-ndelete. O catastrofă reală nu izbeşte de două ori în acelaşi loc ; lovitura striveşte victima ; cu o clipă mai înainte era cum sîntem noi cînd nu ne gîndim deloc la nenorocire. Un trecător e lovit de o maşină, aruncat la douăzeci de metri şi omorît pe loc. Drama s-a isprăvit : n-a început ; n-a durat ; din cugetare se naşte durata.

Aşa încît eu, care mă gîndesc la accident, îl judec cum nu se poate mai greşit. Îl judec ca un om care, aflîndu-se mereu pe punctul de a fi

călcat, n-ar ajunge niciodată la aceasta. Îmi închipui automobilul care se apropie; în fapt, m-aş feri dacă aş vedea una ca asta; dar nu mă feresc, deoarece mă pun în locul celui care a fost călcat. Îmi depăn filmul propriei mele striviri, dar un film încetinit, ba şi oprit din cînd în cînd; şi o iau de la început; mor de o mie de ori, teafăr şi nevătămat. Pascal zicea că boala e de nesuferit pentru cel sănătos tocmai pentru că se bucură de sănătate. O boală rea ne covîrşeşte desigur îndeajuns pentru că nu-i mai simţim pînă la urmă decît povara prezentă. Faptul, ori cît de rău ar fi, tot are o parte bună, anume că pune capăt jocului putinţelor; că nu mai urmează să vie de acum înainte şi că ne înfăţişează un viitor nou în culori noi. Un om suferind jinduieşte drept nemaiauzită fericire după o stare searbădă pentru care în ajun s-ar fi simţit nenorocit. Sîntem mai înţelepţi decît credem.

Bolile adevărate lucrează iute, aidoma călăului cînd are de lucru. El taie părul, răscroieşte cămaşa, leagă braţele, împinge omul. Mie mi se pare că durează mult, pentru că gîndesc gesturile, pentru că refac în gînd, pentru că încerc să aud zgomotul foarfecelor, să simt mîna ajutoarelor călăului pe braţul meu. În fapt o impresie alungă pe alta iar gîndurile adevărate ale osîndītului sînt cu siguranţă înfiorări ca frînturile unui vierme; socotim că viermele suferă cînd e tăiat în bucăţi; dar în care bucată se aciuează suferinţa viermelui?

Ne doare cînd vedem un moşneag căzut în mintea copiilor sau un beţiv buimac care ne arată „mormîntul unui prieten". Ne doare pentru că

dorim să fie totodată ceea ce ei sînt şi ceea ce nu mai sînt. Firea însă şi-a urmat calea; cale întoarsă, din fericire, nu poate face; fiecare nouă stare dă următoarei putinţa de a fi; toată jalea aceasta de care vă poticniţi la o răscruce e înşirată bob cu bob pe calea bătătorită de timp; nenorocirea clipei acesteia duce în cîrcă clipa următoare. Un om bătrîn nu-i tot una cu un om tînăr care suferă de bătrîneţe; unul pe moarte nu-i tot una cu unul viu care moare.

Iată de ce numai pe cei ce sînt în viaţă îi doboară moartea, numai pe cei fericiţi îi bîntuie ştima nenorocirii; la drept vorbind, poţi simţi mai aprig necazurile altuia decît pe ale tale, şi asta fără făţărnicie. Din această cauză ne putem alege cu o judecată greşită asupra vieţii, care ne otrăveşte viaţa dacă nu luăm aminte. Realitatea prezentă se cere gîndită din răsputeri, de dragul cunoaşterii adevărului; iar nu trăită ca tragedie.

12 decembrie 1910

X

ARGAN [1]

Pricini din cale afară de mărunte pot strica o zi frumoasă, de pildă o gheată care te strînge. Nimic nu-ţi place atunci, iar mintea ţi-e buimacă. Leacul e la îndemînă; toată supărarea aceasta

[1] Bolnavul închipuit al lui Molière (n. tr.).

se scoate ca un veşmînt. O ştim prea bine ; iar necazurile acestea sînt uşurate, chiar cîtă vreme le înduri, de cunoaşterea cauzelor. Sugaciul care simte vîrful unui ac urlă ca din gură de şarpe ; deoarece habar n-are nici de cauză, nici de leac. Ba uneori se îmbolnăveşte ţipînd şi se porneşte să ţipe şi mai vîrtos. Iată ce se cade a fi numit o durere închipuită ; pentru că durerile închipuite sînt tot atît de reale ca şi celelalte ; închipuite sînt numai întrucît le durăm cu propriile noastre frămîntări, dînd totodată vina pe lucrurile din afară. Nu numai sugacii se întărîtă ţipînd.

Se spune adesea că proasta dispoziţie e o boală şi că n-are leac de fel. Amintesc de aceea mai întîi cîteva pilde de suferinţă şi de supărare cărora o foarte simplă mişcare le poate de îndată pune capăt. Se ştie că un cîrcel în pulpa piciorului îi poate smulge un strigăt omului celui mai dîrz ; apăsaţi însă laba bine întinsă cu putere de pămînt şi vă veţi vindeca într-o clipită. De vă intră o musculiţă sau un cărbune în ochi şi vă frecaţi, nu scăpaţi de belea două sau trei ceasuri ; dar ia ţineţi-vă mîinile amîndouă nemişcate şi uitaţi-vă la vîrful nasului ; curgerea lacrimilor vă izbăveşte de necaz ; de cînd am aflat de leacul acesta atît de simplu, l-am folosit de mai bine de douăzeci de ori. Dovadă că-i mai cuminte să nu învinuieşti mai întîi fiinţele şi lucrurile din jurul-ţi, ci să iei mai degrabă aminte la tine însuţi. Ni se pare uneori că desluşim la ceilalţi o oarecare îndrăgire a nefericirii, pornire sporită la un anumit soi de nebuni. S-ar putea născoci de aici cine ştie ce simţămînt mistic, care să fie şi drăcesc. Dar ar însemna să te laşi pradă închipuirii ; omul care se scarpină nu e înzestrat cu mai ştiu eu ce adîncimi şi nu e desigur ahtiat după durere ; deosebim la el mai curînd o nelinişte şi o aţîţare care-şi poartă singure de grijă, necunoscînd pricinile. Teama de a cădea de pe cal e rezultatul mişcărilor stîngace şi furtunoase cu ajutorul cărora credem că vom scăpa de cădere ; iar partea cea mai rea e că mişcările acestea sperie calul. De unde voi trage, precum sciţii, concluzia că atunci cînd un om ştie să călărească e cu desăvîrşire înţelept, sau aproape. Există şi o artă a căderii, uimitoare la beţivi (pentru că nu le trece prin gînd să cadă bine), vrednică de laudă la pompieri (pentru că au învăţat cu ajutorul gimnasticii să cadă fără teamă).

Un surîs ni se pare lucru de nimic şi fără putinţă de înrîurire asupra toanelor ; de aceea nici nu-l încercăm. Adesea buna cuviinţă însă, silindu-ne să zîmbim şi să salutăm cu oarecare bună voie, schimbă totul. Fiziologistul ştie bine de ce ; pentru că surîsul coboară tot atît de adînc ca şi căscatul şi, pas cu pas, dezleagă gîtlejul, plămînii şi inima. Medicul n-ar da, în toată traista lui cu leacuri, de vreunul care să lucreze cu atîta iuţeală, cu atîta potrivire. Închipuirea ne scapă de durere în acest caz printr-o uşurare care nu e mai puţin reală decît suferinţele pe care le pricinuieşte. De altfel, cel ce vrea să facă pe nepăsătorul nu uită să dea din umeri, ceea ce, dacă-i vorba aşa, aeriseşte plămînii şi potoleşte inima, în toate înţelesurile cuvîntului. Pentru că acest cuvînt are mai multe înţelesuri, dar inima e numai una.

11 septembrie 1923

XI

MEDICINĂ

„Cunosc, zice omul de știință, un mare număr de adevăruri, iar despre cele pe care nu le cunosc îmi pot alcătui o părere care să mă mulțumească. Știu ce e o mașină și cum se face că se alege praful de ea dacă sare o piuliță dintr-o neatenție de cîteva clipe și-ntotdeauna pentru că n-a fost chemat din vreme meșterul priceput. Iată de ce îmi închin o parte a timpului supravegherii acestei mașini complexe, pe care o denumesc trupul meu. Iată de ce, de îndată ce se ivește vreun semn de frecuș sau de scîrțîit, mă dau pe mîna meșterului priceput pentru ca să cerceteze partea bolnavă sau presupusă ca atare. Și prin aceste îngrijiri, potrivit sfaturilor vestitului Descartes, sînt încredințat, lăsînd de o parte vreo lovitură a soartei, că mi-am prelungit viața pe atît cît îngăduie trupul pe care l-am primit de la moșii mei. Asta mi-e înțelepciunea." Așa grăia, dar de trăit trăia ca vai de el.

„Cunosc, zice cititorul, un mare număr de idei greșite, care au otrăvit viața oamenilor în evurile întunecate. Din erorile acestea am învățat adevăruri de seamă, despre care cărturarii noștri abia dacă știu ceva. Închipuirea, din cîte am citit, este crăiasa acestei lumi omenești ; și marele Descartes, în al său *Tratat despre pasiuni*, mi-a lămurit pe deplin cauzele. Pentru că nu se poate ca o neliniște, măcar de-aș stăpîni-o, să nu-mi aprindă rărunchii ; nu se poate ca, atunci cînd sînt luat pe neașteptate, să nu-mi bată inima mai repede. Și numai gîndul că aș găsi un vierme în

salată mă face cu adevărat să vărs. Toate aceste gînduri aiurite, măcar de nu le-aș da crezare, mă răscolesc pe dinăuntru pînă-n străfundul măruntaielor și-mi schimbă cît ai zice pește mersul sîngelui și al umorilor, lucru pe care vrerea mea nu l-ar putea făptui. Ei bine, oricare ar fi nevăzuții vrăjmași pe care-i sorb la fiecare înghițitură, ei n-au mai mare putere asupra inimii sau stomacului meu decît toanele sau plăsmuirile închipuirii mele. E nevoie, mai presus de toate, să mă păstrez mulțumit, pe cît se poate ; e nevoie, după aceea, să îndepărtez soiul acela de grijă pe care îl port trupului meu și a cărui urmare sigură este tulburarea tuturor funcțiilor vitale. Nu se știu oare, în istoria tuturor popoarelor, oameni care au murit pentru că se socoteau blestemați ? Nu se știe oare că farmecele izbutesc din plin, doar să fi fost înștiințat împricinatul ? Și ce-ar putea oare să facă medicul cel mai bun dacă nu să mă fermece pe mine ? Și ce mare bine pot aștepta să-mi facă hapurile lui, cînd o singură vorbuliță de-a lui îmi schimbă bătăile inimii ? Nu prea știu ce pot nădăjdui de pe urma medicinei, dar știu cît se poate de bine că mă pot teme de ce e în stare să-mi facă. Și, pre legea mea, orice răvășeală aș simți în mașina asta căreia îi zic «eu», mai de mîngîiere îmi e gîndul că însăși privegherea și grija mea e cea care iscă întreaga dandana și că leacul cel dintîi și cel mai sigur este, așadar, să nu mă tem mai mult de o durere de stomac sau de șale decît de o bătătură. Faptul că nițică epidermă învîrtoșată e în stare să pricinuiască atîta suferință, nu ne va învăța oare să fim mai răbdurii ?"

23 martie 1922

XII

SURÎSUL

Despre mahmureală aş dori să spun că nu e mai puţin cauză decît efect; ba sînt şi pornit să cred că mai toate bolile noastre izvorăsc dintr-o uitare a bunei-cuviinţe, adică din uitarea strunirii trupului de către el însuşi. Tata, care prin meseria lui observa animalele, spunea că, deşi trăind în acelaşi mediu şi deopotrivă porniţi ca noi să întreacă măsura, au mult mai puţine boli, lucru de care se mira. Pentru că animalele n-au toane, adică arţagul, sau istovirea, sau plictisul pe care le zămisleşte gîndirea. De pildă, toată lumea ştie cum se irită cugetul nostru că nu poate dormi cînd vrea şi că, datorită neliniştii acesteia, se pune de-a dreptul în situaţia de a nu putea dormi. Alteori se întîmplă că, temîndu-se de ceva mai rău, zgîndără cu nesăbuitele-i plăsmuiri o stare de nelinişte care îndepărtează vindecarea. Ajunge să văd o scară pentru ca inima să mi se strîngă, cum vine vorba, datorită unei lucrări a închipuirii care ne taie răsuflarea în clipa chiar în care avem nevoie să respirăm din plin. Iar mînia este la drept vorbind un soi de boală, întocmai ca tusea; tusea poate chiar fi socotită ca un fel de iritaţie; căci pricinile-i stau desigur în trup; dar îndată închipuirea pîndeşte tusea, ba îi şi iese în întîmpinare, stăpînită de nebuneasca idee de a scăpa de boală asmuţind-o, cum fac cei ce se scarpină. Ştiu doar că animalele se scarpină şi ele, pînă se vatămă; dar omul se bucură de primejdiosul privilegiu de a putea, dacă-mi este îngăduit să spun, să se scarpine numai cu gîndul şi, nemijlocit,

cu patimile; să-şi întărîte inima şi să-şi împingă valurile de sînge de colo pînă colo.

Treacă-meargă cît priveşte patimile; nu-i dă mîna oricui să scape de ele; la aceasta se ajunge numai printr-un lung ocol al chibzuinţei, ca al aceluia care-i îndeajuns de înţelept să nu umble după onoruri, ca să nu ajungă tîrşit să le dorească. Dar proasta dispoziţie ne leagă, ne înăbuşă şi ne sugrumă doar prin aceea că ne dedăm după o stare trupească ce duce la amărăciune, şi în aşa fel încît să aţîţăm această amărăciune. Cel care se plictiseşte are felul lui de a se aşeza, de a se ridica, de a vorbi, fel bun ca să ţină plictiseala trează. Arţăgosul se opinteşte într-alt chip; iar descumpănitul îşi dezleagă, mai c-aş spune că-şi deshamă muşchii pe cît poate, departe fiind de el gîndul de a şi-i înviora, cum i-ar prinde bine, prin niscaiva mişcări bărbăteşti.

Dacă vrei să te împotriveşti stenahoriei n-ai ce face cu judecata minţii; nu-i bună de nimic; trebuie să-ţi schimbi purtarea şi nu cumva să stai înţepenit; deoarece muşchii noştri motori sînt singurul crîmpei de trup asupra căruia avem putere. Surîsul, ridicarea din umeri sînt manevre bine cunoscute împotriva grijilor; şi nu pierdeţi din vedere că mişcările acestea atît de uşoare schimbă pe loc circulaţia viscerală. Putem să ne întindem încheieturile şi să le facem să pîrîie în voie şi putem căsca după bunul nostru plac, minunată gimnastică împotriva neliniştii şi a nerăbdării. Dar nerăbdătorului nu-i va da prin gînd să se mai prefacă şi nepăsător; şi tot astfel, nu-l va bate gîndul pe cel ce suferă de insomnie să simuleze somnul. Cu totul dimpotrivă, indispoziţia se înfăţişează sieşi, păstrîndu-se astfel fragedă.

Din lipsă de înțelepciune, ne adăpostim în buna cuviință ; căutăm datoria de a surîde. Iată de ce tovărăşia nepăsătorilor este atît de îndrăgită.

20 aprilie 1923

XIII

ACCIDENTE

Fiecare s-a gîndit cîndva la o groaznică prăbuşire. Hardughia de trăsură a pierdut o roată şi mai întîi poate că s-a aplecat destul de încet ; în vreme ce nenorociţii aceia, atîrnaţi o clipă deasupra prăpastiei, scoteau strigăte de fiară. Fiecare-şi închipuie cu uşurinţă priveliştea, iar unii, în vis, vor încerca senzaţia aceea de cădere şi de aşteptare a izbiturii. Dar vezi că aceştia au şi timp să chibzuiască ; trăiesc ce se va întîmpla ; sorb frica picătură cu picătură ; se opresc din cădere pentru a o cugeta. O femeie mi-a spus odată : „Mie, căreia mi-e frică de orice, o să-mi vină totuşi rîndul să mor". Din fericire, forţa lucrurilor, cînd ne-a prins, nu ne păsuieşte ; înlănţuirea clipelor pare frîntă ; iată de ce culmea suferinţei nu-i decît pulbere de suferinţă ; nici pipăită, nici percepută. Groaza amorţeşte. Cloroformul, pare-se, nu adoarme decît piscul gîndirii ; gloata organelor se frămîntă şi suferă pe seama sa ; vălmăşagul de tulburări nu se însumează cu totul. Oricare durere se vrea îndelung contemplată, ori nu mai e deloc simţită. Ce poate fi o suferinţă de o miime de secundă, dată pe loc uitării ? Durerea,

cum e cea de dinţi, presupune că prevezi, că aştepţi, că desfăşori o oarecare durată înaintea şi înapoia prezentului ; prezentul singur e ca şi cum n-ar fi. Mai mult ne temem decît suferim.

Însemnările acestea, temei al oricărei adevărate mîngîieri, pornesc dintr-o analiză precisă a conştiinţei însăşi. Dar închipuirea îşi spune cuvîntul cu tărie ; treaba ei este să făurească groaza. Puţină experienţă n-ar strica. Dar nu lipseşte cu desăvîrşire. Mi s-a întîmplat pe vremuri, la teatru, să fiu purtat la peste zece metri de la locul meu de o scurtă panică ; fusese deajuns un miros de fum şi un oarecare început de fugă, de îndată molipsitor. Ce poate fi mai îngrozitor decît să te vezi luat de acest puhoi omenesc şi tîrît nu se ştie încotro, nici de ce ? De ştiut n-am ştiut nici în clipa aceea, nici cînd am putut cugeta la cele întîmplate. Am fost pur şi simplu strămutat ; şi cum nu mi-a fost dat să stau să chibzuiesc, gîndul a fost pe de-a-ntregul lipsă. Prevestirea, amintirea, totul pieri deodată ; aşa încît n-am mai avut percepţie, nici măcar sentiment, ci mai curînd un somn de cîteva clipe.

În seara cînd am plecat la război, în jalnicul vagon plin de freamăte, de aprigi povestiri şi de nestăpînite închipuiri, mă năpădeau gînduri puţin îmbietoare. Erau de faţă cîţiva fugari de la Charleroi care avuseseră răgazul să le fie frică. Colac peste pupăză, se mai afla într-un colţ şi un fel de mort destul de vînăt, cu capul bandajat. Priveliştea aceasta adeverea înfricoşătoarele povestiri despre bătălii. „Se năpusteau asupră-ne, zicea povestitorul, ca nişte furnici, tirul nostru nu stăvilea nimic."

Închipuirea fiecăruia o luase razna. Din fericire mortul prinse glas şi ne arătă cum fusese

ucis în Alsacia de o schijă în spatele urechii, suferinţă care nu mai era închipuită, ci adevărată. „O luasem la fugă la adăpostul unui crîng, zise el. Apoi, ies la loc deschis; dar de atunci încolo nu mai ştiu boabă; ca şi cum aerul tare m-ar fi adormit cît ai bate din palme şi m-am trezit pe un pat de spital unde mi s-a spus că mi se scosese din cap o schijă mare cît degetul gros." Iată cum am fost purtat de la suferinţele închipuite la cele adevărate de către acest alt Er[1] scăpat din infern; şi intrat la bănuială că suferinţele cele mai rele purced dintr-o gîndire strîmbă. Nu sînt totuşi vindecat pe de-a-ntregul de închipuirea izbiturii crude şi a trosnetului oaselor frînte în căpăţîna asta a mea. Dar tot e ceva să ştii că nu ne închipuim niciodată suferinţele aşa cum sînt.

22 august 1923

XIV

DRAME

Supravieţuitorii marelui naufragiu au păstrat amintiri înfiorătoare. Zidul acesta de gheaţă care se arată la hublou, şovăială şi nădejde de o clipă; apoi priveliştea vasului acestuia uriaş şi iluminat pe întinsul mării liniştite; apoi prova care se lasă-n jos; luminile care dintr-odată se sting; urletele, de îndată scoase din o mie opt sute de piepturi; pupa care se înalţă ca un turn şi ma-

[1] Personaj din dialogurile lui Platon (n.tr.).

şinile care se prăvălesc înspre partea dinainte a bastimentului cu zgomot de tunet; la urmă sicriul acesta vast care alunecă sub ape aproape fără să işte o vîltoare; noaptea rece stăpînă peste singurătăţi; iar ca încheiere frigul, deznădejdea şi, deodată, scăparea. Dramă reluată de nenumărate ori în nopţile în care n-au dormit; în care amintirile sînt acum legate; în care fiecare frîntură îşi dobîndeşte tragica semnificaţie, ca într-o piesă bine întocmită.

Cînd se luminează de ziuă la castel, în *Macbeth*, e acolo un portar care priveşte mijirea zorilor şi rîndunelele; scenă plină de prospeţime, de simplitate şi de curăţenie; dar noi ştim că fărădelegea a fost săvîrşită. Groaza tragică e aici la culme. Tot astfel, în amintirea naufragiului, fiece clipă e luminată de ceea ce va urma. Da, priveliştea vasului aceluia puternic luminat, plutind lin şi falnic pe valuri, era liniştitoare în clipa aceea; în aducerea aminte, în visele pe care le vor avea supravieţuitorii, în închipuirea mea e clipa unei sfîşietoare aşteptări. Drama se desfăşoară acum pentru un spectator care ştie, care înţelege, care deapănă agonia secundă cu secundă; în toiul întîmplării însă, privitorul acesta nu există. Nu poate fi vorba de cugetare; impresiile se schimbă odată cu priveliştea; dar este mai precis să spui că nu există spectacolul, ci numai percepţii neaşteptate, netîlcuite, slab îmbinate şi, mai ales, fapte care copleşesc gîndurile; un naufragiu al gîndurilor în fiecare clipă; fiecare imagine se iveşte şi piere. Întîmplarea a răpus drama. Cei ce au murit n-au simţit nimic.

Să simţi înseamnă să cugeţi, înseamnă să-ţi aminteşti. Oricine a putut constata acelaşi lucru în micile şi marile accidente; noutatea, neaştepta-

tul, graba mare răpesc toată atenţia, gonind orice simţămînt ; cel ce încearcă, de bună credinţă, să refacă întîmplarea însăşi, ar spune că a trăit ca într-un vis, fără să înţeleagă, fără să prevadă ; dar groaza care-l cuprinde acum gîndindu-se la cele ce s-au petrecut, îl împinge către o povestire dramatică. Tot aşa se întîmplă în marile dureri, cînd stai lîngă un bolnav pînă ce moare. Le pari atunci tuturor năuc şi te mărgineşti numai şi numai la faptele şi percepţiile fiecărei clipe. Chiar dacă celorlalţi le înfăţişezi întruchiparea groazei şi a deznădejdii, nu în timpul acela suferi. Iar cei care prea s-au gîndit la suferinţele lor, atunci cînd, povestindu-le, îi fac pe alţii să plîngă, îşi află, procedînd astfel, o mică mîngîiere.

Dar, mai ales, oricare ar fi fost simţămintele celor ce au murit, moartea a şters totul ; mai înainte ca noi să ne fi despăturit ziarul, chinul lor luase sfîrşit ; erau tămăduiţi. O ştim prea bine cu toţii, ceea ce mă duce la ideea că nu credem cu adevărat într-o viaţă de după moarte. Dar în închipuirea supravieţuitorilor, morţii mor neîncetat.

24 aprilie 1912

XV

DESPRE MOARTE

Moartea unui bărbat de stat e un prilej de cugetare ; şi se ivesc în tot locul teologi de-o clipă. Fiecare coboară în sine şi gîndeşte la soarta

omului ; dar chibzuinţa aceasta e zadarnică ; pe noi înşine nu ne putem închipui decît vii. De aici reiese nelinişțea. În faţa acestei ameninţări abstracte şi cu totul nelămurite nu ştim ce să facem. Descartes zicea că nehotărîrea e cea mai mare dintre nenorociri. Ei bine, iată-ne sortiţi ei, şi fără leac. Cei ce se duc să se spînzure stau mai bine ; îşi aleg cuiul şi frînghia ; de ei atîrnă totul pînă la ultimul salt. Şi după cum bolnavul de gută se îngrijeşte să-şi aşeze cît mai bine piciorul, fiecare stare, oricît de rea, presupune un dichis anume şi o strădanie. Dar starea omului sănătos care se gîndeşte la moarte e oarecum caraghioasă, din pricină că pericolul e nedesluşit. Neliniştea aceasta scurtă, care înoată în neorînduială şi care poate oricînd ajunge nemăsurată, e patimă curată. Jocul de cărţi, în lipsă de altceva, pune din fericire la îndemîna gînditorului harnic probleme bine precizate, luări de hotărîri şi soroace apropiate.

Omul e curajos ; nu întîmplător, ci din fire. Să făptuieşti înseamnă să îndrăzneşti ; să gîndeşti înseamnă să îndrăzneşti. Riscul e pretutindeni, nu-l sperie pe om. Îl vedeţi că aleargă după moarte şi că o sfidează ; dar nu se pricepe s-o aştepte. Iată-i pe toţi cei ce n-au de lucru ; sînt destul de războinici din nerăbdare. Nu pentru că doresc să moară, ci mai curînd pentru că vor să trăiască. Şi adevărata cauză a războiului este desigur plictiseala cîtorva, care caută pericole clare, ba şi urmărite şi bine stabilite, ca la jocurile de cărţi. Şi nu e o întîmplare că cei care muncesc cu mîinile sînt paşnici ; mai e şi faptul că biruiesc clipă de clipă. Pentru ei timpul se scurge rodnic şi făuritor. Înving moartea fără de încetare şi

acesta este adevăratul fel de a ne gîndi la ea. Ceea ce îl îngrijorează pe ostaş nu este împrejurarea abstractă că e supus morţii, ci anume cutare pericol şi apoi cutare altul. Poate că războiul este cu adevărat singurul leac al teologiei dialectice. Toţi mîncătorii aceştia de umbre sfîrşesc totdeauna prin a ne aduce la război, deoarece în lumea aceasta numai primejdia adevărată vindecă de frică.

Bolnavul, bunăoară, priviţi-l cum se lecuieşte de îndată, datorită bolii, de teama de a se îmbolnăvi. Închipuirile sînt neîmpăcaţii noştri duşmani, pentru că n-avem ce le face. Cum te poţi împotrivi unor presupuneri ? Se întîmplă ca un ins să-şi piardă tot avutul ; vede de îndată că are o mulţime de lucruri de făcut ; care nu suferă amînare ; îşi regăseşte astfel viaţa neatinsă. Dar omul care se teme să nu sărăcească şi să ajungă de plîns numai şi numai pentru că îşi închipuie revoluţia, surprizele schimbării, deprecierea monedei, oare ce-ar putea să facă ? Ce-ar putea voi ? Orice gînd ar înjgheba, e neîntîrziat negat de gîndul potrivnic, deoarece posibilităţile sînt nemărginite ; şi aşa chinurile minţii renasc mereu, bătînd pasul pe loc. Faptele pe care le întreprinde sînt începuturi care se întretaie şi se înlănţuie. Cred că frica nu-i decît un neastîmpăr nerodnic şi că cel ce stă şi chibzuieşte îşi înrăutăţeşte mereu temerile. Oamenilor le e frică de moarte de îndată ce se gîndesc la ea, de bună seamă ; de ce nu le este oare frică dacă stau pe gînduri fără a trece la fapte ? De ce nu le este frică imediat ce cugetul lor rătăceşte prin desişul posibilităţilor zadarnice ? Te apucă uneori colicile numai gîndindu-te

la examen. Nu s-ar zice, văzînd cum se frămîntă măruntaiele, că le ameninţă ascuţişul săbiei ? Dar nu. Nehotărîrea, din lipsă de ţel, răscoleşte pîntecele.

10 august 1923

XVI

PURTĂRI

Cel mai grosolan om din lume e mare artist din clipa în care începe să-şi joace, strîmbîndu-se, nenorocirile. Dacă are o strîngere de inimă, cum se spune atît de bine, iată-l că-şi cuprinde pieptul cu braţele şi-şi zgîrceşte toţi muşchii unii peste alţii. În lipsa oricărui vrăjmaş, scrîşneşte din dinţi, îşi umflă pieptul şi ameninţă cerul cu pumnii încleştaţi. Şi fiţi convinşi că, dacă gesturile acestea mînioase nu se vădese în afară, înlăuntrul trupului neclintit tot sînt schiţate, dînd naştere unor efecte şi mai tari. Ne miră uneori, cînd nu dormim, că aceleaşi gînduri, mai întotdeauna neplăcute, ni se sucesc şi învîrtesc în minte ; chiar aş pune rămăşag că sînt iscate de strîmbăturile la care ne-am dedat. Împotriva tuturor relelor sufleteşti ca şi împotriva bolilor, cînd se ivesc, e nevoie de mlădiere şi de gimnastică ; şi-mi vine a crede că mai întotdeauna leacul acesta ar fi deajuns ; dar nimănui nu-i trece prin gînd.

Deprinderile bunei-cuviinţe au mare putere asupra cugetului nostru ; şi nu puţin ne vine în ajutor dacă luptăm împotriva plictisului, ba şi a.

durerilor de stomac, faptul că ne prefacem blînzi, binevoitori şi voioşi ; mişcările acestea, alcătuite din temenele şi surîsuri, sînt şi ele bune la ceva ; alungă pe cele potrivnice : de furie, de bănuială, de supărare. Pentru care pricină sînt mereu îndrăgite întrunirile prieteneşti, vizitele, ceremoniile şi serbările ; sînt prilej de a te preface că eşti fericit ; şi soiul acesta de comedie ne scapă desigur de tragedie ; nu-i puţin lucru.

Luarea în seamă de către medic a mişcărilor omului credincios poate să-i fie de folos ; fiindcă trupul îngenunchiat, aplecat şi destins slobozeşte organele şi uşurează funcţiile vieţii. Pleacă-ţi capul, semeţ Sicambru[1] ; nu i se cere să se tămăduiască de mînie şi de trufie, ci mai întîi să tacă, să-şi odihnească ochii şi să se arunce în braţele blîndeţii ; în felul acesta, tot ce e neastîmpărat în fire se şterge ; nu pe vreme îndelungată şi nici pe veci, aşa ceva ne depăşeşte, dar de îndată şi pentru cîteva clipe. Minunile credinţei nu sînt minuni.

Face să vezi cum alungă omul un gînd supărător ; priviţi-l cum îşi ridică umerii şi-şi scutură pieptul, de parcă şi-ar descîlci muşchii ; priviţi-l cum îşi întoarce capul, vrînd să aibă parte de alte percepţii şi alte visări ; cum dă naibii toate grijile printr-un gest de nepăsare, slobozind braţul şi pocnind din degete, de parcă s-ar prinde-n joc. Dacă harfa lui David îl întîmpină în clipa aceea, cumpănindu-i şi potolindu-i mişcările spre a îndepărta orice tulburare şi orice nerăbdare, melancolicul se vindecă pe loc.

[1] Aluzie la cuvintele rostite de episcopul Sf. Rémy la botezul regelui franc Clovis (496 e.n.) (n.tr.).

Îmi place mişcarea ce însoţeşte uluirea ; insul îşi scarpină perii dindărătul urechii ; ori, această viclenie are ca efect să abată şi să înşele una din mişcările cele mai de temut, aruncarea pietrei sau a suliţei. Aici schimonoseala care slobozeşte stă foarte aproape de gestul care dezlănţuie. Mătăniile sînt o născocire minunată, care dă de furcă totodată gîndului şi degetelor, punîndu-le pe numărat. Taina înţeleptului este însă şi mai îmbietoare, ea care spune că voinţa nu le vine de hac patimilor, dar are nemijlocită putere asupra mişcărilor. Mai uşor e să iei o vioară şi să zici dintr-însa decît să te împaci, după zicală, cu soarta.

16 februarie 1922

XVII

GIMNASTICA

Cum se face că pianistul, căruia i se pare că moare de frică atunci cînd intră pe scenă, se vindecă de îndată ce începe să cînte ? Veţi spune că nu-i mai arde atunci de frică, şi-i adevărat ; dar mie unuia îmi vine să cercetez teama mai îndeaproape şi să pricep că artistul o scutură şi se dezbară de ea prin mlădioasele mişcări ale degetelor lui. De vreme ce în maşinăria noastră toate se leagă între ele, degetele nu pot fi la largul lor dacă nu e tot aşa şi pieptul ; mlădierea, ca şi înţepenirea, cuprinde totul ; iar în trupul sub înţeleaptă stăpînire, frica nu mai are ce căuta. Adevăratul cînt şi adevărata elocinţă nu-s mai

puţin liniştitoare, datorită strădaniei aceleia cumpănite la care sînt siliţi toţi muşchii. Lucru remarcabil şi prea puţin luat în seamă : nu cugetarea e aceea care ne izbăveşte de patimi, ci mai degrabă ne lecuieşte făptuirea. De gîndit nu gîndim cum vrem ; dar cînd mişcările au ajuns destul de obişnuite, cînd muşchii sînt îmblînziţi şi mlădiaţi de gimnastică, lucrăm după voie. În clipele de nelinişte nu încercaţi să cugetaţi, deoarece cugetul îşi va întoarce colţii asupră-vă ; mai curînd încercaţi acele ridicări şi îndoiri de braţe pe care le învaţă în zilele noastre toţi şcolarii ; rezultatul o să vă mire. Iată că dascălul de filozofie vă trimite la instructorul de gimnastică.

Un aviator mi-a povestit ce mai spaimă a tras vreme de două ceasuri, culcat pe iarbă şi aşteptînd să treacă furtuna, gîndindu-se la nişte primejdii împotriva cărora nu putea să facă nimic. În văzduh şi conducîndu-şi avionul drag, se vindecă. De istorioara aceasta mi-am amintit citind cîteva din păţaniile vestitului Fonck[1]. Odată, aflîndu-se la patru mii de metri deasupra solului, într-un avion cu tun la bord, vede că nici una din comenzi nu-i mai dă ascultare şi că se prăbuşeşte. Caută pricina, dă în cele din urmă de un obuz care alunecase de pe rastel şi blocase totul, îl pune la loc, în timp ce aparatul tot cădea şi-l îndreaptă cu bine. Clipe ca acestea mai pot încă, în amintire sau în vis, să-l sperie chiar astăzi pe omul acesta neînfricat ; dar dacă am crede că i-a fost teamă în clipa aceea, aşa cum îi va fi fost cînd s-a gîndit la ea, socotesc că ne-am înşela. Ne e greu cu trupul nostru, în înţelesul că de îndată ce nu mai primeşte porunci, prea comanda ; în schimb e astfel întocmit, încît nu poate fi strunit în două feluri în acelaşi timp ; ori una, ori alta, sau e mîna deschisă, sau e strînsă pumn. Dacă deschizi mîna, toate gîndurile supărătoare pe care le ţineai în pumnul strîns cad, se risipesc. Iar dacă ridici doar din umeri, grijile tot îşi iau zborul, grijile acelea pe care le grămădeai în cutia toracică. Tot astfel nu putem înghiţi şi tuşi în acelaşi timp şi aceasta-i calea pe care mi se face mai uşor de înţeles efectul tămăduitor al pastilelor. Aşa ne vindecăm de sughiţ dacă ajungem să căscăm. Dar cum ajungem ? Foarte lesne, mai întîi schimonosindu-ne, prin deschideri prelungite ale gurii şi căscături prefăcute ; vietatea ascunsă care te face să sughiţi fără a-ţi cere voie, va fi astfel împinsă în spre căscat, şi va căsca ; leac puternic împotriva sughiţului, împotriva tusei şi împotriva grijilor. Dar care-i medicul care să ordone cîte un căscat la fiecare sfert de ceas ?

[1] *René Fonck* (1894—1953), as al aviaţiei franceze în primul război mondial (n.tr.).

16 martie 1922

XVIII

RUGACIUNI

Nu putem gîndi sunetul *i* deschizînd gura. Încercaţi şi veţi vedea că *i*-ul vostru tăcut şi doar închipuit se va preschimba într-un fel de *a*. Pilda aceasta arată că închipuirea nu duce departe dacă organele motoare ale trupului execută mişcări care i se împotrivesc. Testul verifică această legătură printr-o dovadă nemijlocită, deoarece

schițează toate mișcările închipuite ; mă cuprinde mînia, trebuie să strîng pumnii. Lucruri bine știute, din care nu se poate scoate însă o cale pentru înfrîngerea patimilor.

Orice religie are în sine o uriașă înțelepciune practică ; dacă, spre pildă, iei un nenorocit ale cărui mișcări de răzvrătire vor să tăgăduiască faptele și care se istovește și-și înzecește nefericirea ostoindu-se zadarnic, și-l pui în genunchi cu capul în palme, îi faci un bine mai mare decît apucîndu-te să discuți rațional cu el ; datorită acestei gimnastici, căci ce altceva e, veți zăgăzui dezlănțuirile închipuirii și veți întrerupe pe cîteva clipe urmările deznădejdii sau ale mîniei.

Oamenii însă, de îndată ce sînt stăpîniți de patimi, dau dovadă de uimitoare naivitate. Unor leacuri atît de simple le vor da anevoie crezare. Un om jignit va rumega mai întîi mii de gînduri pentru a-și întări convingerea că nu i s-a purtat respectul cuvenit ; va căuta împrejurări care înrăiesc jignirea și le va găsi ; fapte premergătoare, și le va afla. Iată, va zice, cauzele îndreptățitei mele mînii ; nici prin gînd nu-mi trece să mă dau bătut și să mă potolesc. Asta în clipa dintîi. Apoi va interveni rațiunea, căci oamenii sînt mari înțelepți ; și ceea ce îi miră mai vîrtos decît orice e că rațiunea este neputincioasă față de patimi. „Îmi dau în fiecare zi seama..." Toți grăiesc astfel ; tragicului i-ar lipsi de bună seamă ceva, dacă eroul, pornit pe monolog, n-ar înșira toate argumentele care îi pot fi de folos. Și situația aceasta, temeinic lămurită de către sceptici, e aceea care întărește părerea că așa ți-a fost scris ; fiindcă scepticul n-a născocit de fel. Ideea cea mai veche despre Dumnezeu, care e și cea mai subțire, își are

totdeauna obîrșia în faptul că oamenii se simt judecați și osîndiți. Au crezut, în cursul îndelungatei copilării a omenirii, că patimile le sînt trimise de zei, întocmai ca visele. Și ori de cîte ori s-au pomenit ușurați și oarecum izbăviți, au crezut într-o minune a harului. Un om foarte supărat îngenunche spre a cere blîndețea și o dobîndește cu siguranță dacă știe cum să se așeze în genunchi, dacă, adică, împlinește toate mișcările care alungă mînia. Spune atunci că a simțit o putere binefăcătoare care l-a dezbărat de rău. Priviți cît de firesc lucrează teologia. Dacă supăratul nu se alege cu nimic, se va găsi un sfătuitor care să-i dovedească ușor că n-a dobîndit alinare pentru că n-a cerut cum se cuvine, pentru că n-a știut să îngenunche, pe scurt, pentru că prea și-a îndrăgit mînia ; ceea ce dovedește limpede, grăi-va teologul, că zeii sînt drepți și că citesc în adîncul inimilor. Dar preotul nu-i mai puțin naiv decît e credinciosul. Oamenii au îndurat vreme îndelungată patimile mai înainte de a bănui că frămîntările trupului le pricinuiau și că deci leacul lor era o gimnastică potrivită. Și pentru că ei nu și-au dat seama de însemnatele urmări ale ținutei, ale ritului, să zicem ale cuviinței, schimbările acestea fulgerătoare ale stărilor sufletești, denumite convertiri, au fost multă vreme socotite adevărate minuni. Superstiția nu stă întotdeauna decît în explicarea unor efecte adevărate cu ajutorul unor cauze supranaturale. Încă și acum, cînd intră patimile în joc, pînă și celor mai învățați, greu le vine să creadă ceea ce știu cît se poate de bine.

24 decembrie 1913

XIX

ARTA CĂSCATULUI

Un cîine care cască la gura sobei, iată pentru vînători semnul că se cade să lase grijile pe a doua zi. Forța aceasta vie, care se întinde nepăsătoare și îndrăzneață, ți-e mai mare dragul s-o privești; și dă o pildă pe care greu e să n-o urmezi; tuturor celor de față încep să le trosnească fălcile, căscatul trece din om în om, prevestire a orei de culcare; nu pentru că ar fi căscatul semn de oboseală; ci mai degrabă fiindcă e punere sub obroc a veghii și a împotrivirii, prin această adîncă aerisire a sacului visceral. Firea vestește cu ajutorul acestei energice schimbări că se mulțumește să trăiască și că i s-a făcut lehamite să cugete.

Oricine poate constata că atenția și surprinderea taie, cum se spune, răsuflarea. Fiziologia înlătură în privința aceasta orice fel de îndoială, arătînd că vînjoșii mușchi ai apărării se agață de torace și nu pot, de îndată ce sînt chemați la datorie, decît să-l strîngă și mai tare și să-l paralizeze. Și e vrednic de luat în seamă că ridicarea brațelor în sus, semn de capitulare, este și mișcarea cea mai folositoare destinderii toracelui; e totodată și poziția cea mai aleasă pentru a căsca vîrtos. De aici putem înțelege cum se face că orice grijă ne strînge de-a binelea și cu adevărat inima, schițarea unui gest apăsînd de îndată pe torace și stîrnind neliniștea, soră cu așteptarea; deoarece așteptarea însăși dezlănțuie neliniștea, chiar dacă-i vorba de o nimica toată. După starea aceasta apăsătoare vine fără zăbavă nerăbdarea,

mînia împotriva noastră înșine — care nu aduce nici o ușurare. Solemnitatea e alcătuită din toate aceste constrîngeri, pe care veșmîntul le înrăutățește și mai și, asemenea molipsirii, căci plictiseala se ia. Dar iată că se ivește căscatul, leac molipsitor al molipsitoarei solemnități. Ne întrebăm cum oare căscatul trece de la unul la altul ca o boală; îmi vine mai la îndemînă a crede că ifosul, încruntarea și înfățișarea îngrijorată se iau ca boala; iar căscatul, dimpotrivă, fiind un mijloc prin care viața își scoate pîrleala și e o cale de reînsănătoșire, se transmite datorită alungării țîfnei ca un fel de făloasă mărturie de nepăsare; e semnul pe care-l așteaptă toți, aidoma semnului de a rupe rîndurile. Bunăstarea aceasta nu poate fi respinsă; orice încleștare se destramă.

Rîsul și hohotele de plîns sînt soluții asemănătoare, dar mai reținute, mai împotrivite; vădesc o luptă între două gînduri, din care unul încătușează și celălalt sloboade. Căscatul însă pune pe goană toate gîndurile, și cele care ferecă și cele care desferecă; bucuria de a trăi în voie le alungă pe toate. De fapt tot cîinele e cel care cască. Căscatul, ne-am putut toți da seama, e mereu semn bun în soiul acela de boli care sînt denumite nervoase și unde gîndirea iscă boala. Dar cred că-i izbăvitor în toate, ca și somnul pe care-l vestește; și e dovadă că în boli gîndurile noastre sînt mereu hotărîtoare; lucru ce ne-ar uimi mai puțin dacă n-am uita cîtă durere ne pricinuim mușcîndu-ne limba; iar înțelesul figurat al acestei ziceri arată cu prisosință că părerea de rău, pe drept numită remușcare, poate merge pînă la vătămare. Căscatul, dimpotrivă, e fără nici un risc.

24 aprilie 1913

XX

TOANE

Pentru sistemul scoaterii din sărite nici că se poate lucru mai potrivit decît scărpinatul. Îți alegi răul; te răzbuni pe tine însuți. Copilul încearcă întîi această metodă. Încearcă să țipe; se mînie că s-a mîniat și se mîngîie juruindu-se să nu se mîngîie, ceea ce înseamnă că se îmbufnează. Să-i necăjești pe cei iubiți și să înzecești măsura pentru a te pedepsi. Să-i pedepsești spre a te pedepsi. De rușine că nu știi nimic, să te legi că nu vei mai citi vreodată ceva. Să te încăpățînezi în încăpățînare. Să tușești cu foc. Să scormonești trecutul pentru a-ți aminti de jigniri; să ascuți singur tăișul care te înțeapă; să-ți spui iarăși și iarăși, aidoma actorului tragic, tot ceea ce ustură și umilește. Să tîlcuiești după învățătura că adevărat e lucrul cel mai rău. Să-i socotești pe toți mișei ca să fii tu însuți mișel. Să te apuci de treabă fără încredere și să spui după ce ai dat greș: „Nici că se putea altfel; ăsta mi-e norocul".

Să te înfățișezi pretutindeni și tuturor în culmea plictiselii și să-i plictisești pe ceilalți. Să te străduiești să nu le fii pe plac și să te mire că nimeni nu te place. Să vrei cu tot dinadinsul să dormi. Să pui la îndoială orice bucurie; să faci o mutră acră în orice împrejurare și să găsești cusur oricărui lucru. Din toate să-ți faci o toană. În starea aceasta să te judeci pe tine însuți. Să-ți spui: „Sînt sfios; sînt stîngaci; îmi pierd memoria; îmbătrînesc". Să te sluțești dinadins și apoi

să te privești în oglindă. Iată care sînt capcanele toanelor.

Iată de ce eu unul nu disprețuiesc pe cei ce spun: „Straşnic frig; las că-i sănătos". Ce altceva mai cuminte ar putea grăi? Faci de două ori bine frecîndu-ți mîinile cînd suflă crivățul. Instinctul în cazul acesta nu-i mai prejos decît înțelepciunea și reacția trupului ne stîrnește voioșia. Nu-i decît un singur fel de a te împotrivi gerului și anume de a te bucura de el. Cum ar zice Spinoza, meșter într-ale voii bune: „Nu pentru că mă încălzesc sînt vesel, ci pentru că sînt vesel mă încălzesc." Tot astfel, deci, trebuie să-ți spui mereu: „Nu fiindcă am izbutit sînt mulțumit; ci pentru că sînt mulțumit am izbutit." Iar dacă porniți în căutarea voioșiei, mai întîi umpleți-vă traista cu voioșie. Mulțumiți mai înainte de a fi primit. Deoarece din nădejde se nasc prilejurile de a nădăjdui și semnele bune iscă întîmplările fericе. Fie-vă deci toate semn bun și vă vor ieși toți cu plinul înainte: „De vrei, noroc îți vestește cobea", zice Epictet. Și nu zici cu asta numai că toate trebuie tălmăcite a bine; ci mai cu seamă că nădejdea caldă înveselește totul deoarece schimbă faptele. Dacă vă iese în cale plictisitorul, care e și plictisit, mai întîi zîmbiți. Iar dacă vreți să vă toropească somnul, încredeți-vă într-însul. Pe scurt, nimeni nu poate găsi în lumea asta vrăjmaș mai neînduplecat decît pe sine. Înfățișam mai sus viața unui soi de nebun. Dar smintelile nu-s decît greșelile noastre mărite. În cea mai măruntă toană sălășluiește în fașă mania persecuției. Și nu tăgăduiesc desigur că soiul acesta de nebunie poate să vină și dintr-o nespus de mică rană în aparatul nervos care ne chivernisește reacțiile; oricare iritație își croiește pînă la

urmă drumeagul. Iau de aici doar ce ne poate fi de învăţătură şi tocmai această groaznică greşeală ne-o arată mărită, oarecum sub lupă. Asemenea bieţi oameni cer şi-şi răspund : fiecare joacă întreaga dramă de unul singur. Operaţie magică, întotdeauna lucrătoare. Dar înţelegeţi de ce.

21 decembrie 1921

XXI

DESPRE CARACTERE

Fiecare cu firea lui, după cum bate vîntul şi după cum îi cîntă măruntaiele. Unul izbeşte cu piciorul în uşă, altul îşi bate gura în vînt cu vorbe care n-au mai multă noimă decît loviturile de picior. Sufletul mare dă întîmplările acestea mărunte uitării ; fie că le pătimeşte de la alţii sau de la el însuşi, el le iartă cu uşurinţă, pentru că nu-şi opreşte niciodată gîndul la ele. Dar mulţimea îşi consfinţeşte supărarea şi i se juruieşte ; aşa ne statornicim firea ; şi pentru că ni s-a năzărit într-o bună zi împotriva cuiva, ajungem să nu-l mai iubim. Să te ierţi pe tine în această privinţă e lucru mai rar decît s-ar cuveni ; şi e de cele mai multe ori cea dintîi condiţie dacă vrei să ierţi celorlalţi. Dimpotrivă, un soi de nemăsurată remuşcare duce adeseori la amplificarea greşelii celuilalt. Şi iac-aşa, fiecare-şi duce toanele bine gîndite şi-şi spune : „Asta sînt". Înseamnă, întotdeauna, că spui mai mult decît ştii.

Se întîmplă să-ţi facă rău miresmele ; toana aceasta împotriva buchetelor de flori şi apei de

colonie nu e statornică. De cele mai multe ori vedem cîte un ins care umblă după orice aromă, o adulmecă cu nesaţ şi prooroceşte că-l va apuca durerea de cap. Aşa şi cu fumul de ţigară, socotit că provoacă tusea. Îi ştim cu toţii pe tiranii aceştia ai vieţii de familie. Cel care suferă de insomnie se jură că nu va dormi. Şi odată ce a spus că cel mai mic zgomot îl trezeşte, se pune la pîndă, surprinde orice zgomot şi învinuieşte toată casa. Pînă la urmă omul se necăjeşte că a adormit, de parcă ar fi dovedit că s-a pierdut cu firea. Ajungem să ne înfumurăm pînă şi de faptul că pierdem la cărţi ; am văzut-o şi p-asta.

Sînt oameni care-şi vîră în cap că nu mai au ţinere de minte sau că nu-şi mai găsesc cuvintele. Aici dovezile nu se lasă aşteptate şi comedia aceasta jucată cu bună ştiinţă se preschimbă uneori în tragedie. Bolile adevărate şi urmările vîrstei nu pot fi tăgăduite ; dar medicii au descoperit de multă vreme această primejdioasă hotărîre care-l împinge pe bolnav să dibuie simptomele şi să le afle fără multă zăbavă. Umflarea aceasta stă la temelia mai tuturor patimilor şi a multor boli, îndeosebi ale minţii. Charcot ajunsese să nu mai creadă deloc ce-i spuneau bolnavele sale despre ele însele ; şi aproape că putem susţine că unele boli au dispărut în întregime sau în parte datorită neîncrederii medicilor.

Iscusitul sistem al lui Freud, care a cunoscut o clipă de celebritate, a început să nu se mai bucure de încredere datorită faptului că prea e uşor să faci o minte neliniştită să creadă orice vrei ; o minte al cărei vrăjmaş, cum zice Stendhal, e de multă vreme însăşi închipuirea ei. Fără a mai pune la socoteală că cele sexuale, care alcătuiesc scheletul sistemului, sînt tocmai părţile

care dobîndesc cu atît mai multă însemnătate cu cît te opreşti asupră-le şi le dai, cum ştim cu toţii, un fel de sălbatecă poezie. Iar gîndurile medicului nu sînt niciodată de folos bolnavului, lucru iarăşi ştiut îndeobşte. Ceea ce se ştie mai puţin este că bolnavul ghiceşte de îndată gîndul acesta străin şi şi-l însuşeşte, înlesnind dovedirea ipotezelor celor mai strălucite. S-au putut astfel descrie unele uimitoare boli ale memoriei, în care anumite amintiri piereau sistematic laolaltă. Fusese pierdut din vedere faptul că pornirea spre sistematizare se cuibăreşte şi în bolnav.

4 decembrie 1923

XXII

URSITA

Nu ştim să începem nimic, nici chiar cînd întindem braţul ; nimeni nu începe cu o poruncă dată nervilor şi muşchilor ; ci mişcarea începe de la sine ; sarcina noastră este să o urmărim şi s-o ducem cu bine la capăt. Nehotărînd, deci, niciodată, diriguim mereu ; asemenea vizitiului cînd înfrînează calul care şi-a luat vînt ; dar nu-l poate înfrîna decît pe acela care şi-a luat vînt ; iată ce denumim plecare ; calul se deşteaptă şi o ia la fugă ; vizitiul îndreaptă saltul. La fel şi vaporul, dacă n-are impuls, nu ascultă de cîrmă. Ce mai la deal, la vale, mai întîi trebuie să pleci cum o da Dumnezeu ; după aceea vine vremea să te întrebi încotro s-o iei.

Cine a făcut alegerea ? Aud ? Nimeni n-a ales, pentru că toţi sîntem în primul rînd copii. Nimeni n-a ales, ci toţi mai întîi au făptuit ; chemările izvorăsc deci din fire şi din împrejurări. Iată de ce toţi acei care stau pe gînduri nu hotărăsc niciodată ; nimic nu-i mai caraghios decît analizele teoretice, în care sînt cîntărite cauzele şi scopurile ; aşa-i şi cu legenda abstractă, făurită de bună seamă de vreun belfer, care mi-l înfăţişează pe Hercule alegînd între viciu şi virtute. Nimeni nu alege ; toţi au pornit la drum şi toate drumurile sînt bune. Traiul şi-l trăieşte mai întîi, pare-mi-se, cel care nu-şi caută sfadă cu el însuşi, nici pentru calea pe care a apucat-o, nici pentru meseria pe care o îndeplineşte. N-are a face care e, doar s-o facă bine. Ne-ar place să desluşim o ursită în aceste alegeri de care ne izbim şi pe care nu le-am făcut ; dar alegerile acestea nu ne leagă, deoarece nu există soartă rea ; orice soartă e bună dacă vrei s-o meneşti a bine. Nimic nu vădeşte mai limpede slăbiciunea decît vorbăria cu privire la propria-ţi fire ; nimănui nu-i este dat să aleagă ; dar orice fire e deajuns de bogată pentru a da mulţumire pînă şi celui mai ambiţios. Să prefaci necesitatea în virtute e treabă bună şi frumoasă.

„Ehei, de ce nu m-am pus pe carte ?" Iată dezvinovăţirea leneşului. Pune-te, ce mai stai. Nu cred că era cine ştie ce scofală să fi învăţat cîndva, dacă nu mai înveţi şi acum. Să te bizui pe trecut e tot atît de nesăbuit ca şi să te plîngi de trecut. Din toate cîte-s zise şi făcute, nimic nu-i de-ajuns de frumos încît să-ţi fie culcuş spre odihnă, nimic nu-i într-atît de urît încît să nu-şi afle mîntuire. Eu unul sînt chiar pornit să cred că sorţile bune se folosesc mai anevoie decît cele rele. Dacă au venit zîne multe în jurul leagănu-

lui tău, fereşte-te. Ceea ce mi se pare măreţ la un Michelangelo e voinţa-i vijelioasă, care nu se mulţumeşte cu darurile lui din naştere şi dintr-o viaţă uşoară face o viaţă de trudă. Omul acesta neîngăduitor cu sine avea părul alb ca zăpada cînd se ducea, după vorba lui, la şcoală spre a învăţa cîte ceva. Ceea ce le dovedeşte şovăitorilor că mai au întotdeauna timp să voiască. N-ar rîde oare marinarul dacă i-ai spune că toată călătoria atîrnă de prima rotire a cîrmei ? Iată totuşi ce vrem să le băgăm copiilor în cap ; din fericire însă, puţin le pasă de ceea ce le spunem ; puţin, dar prea mult dacă ajung să fie urmăriţi de ideea metafizică după care tot viitorul lor se joacă pe *b,a : ba*. Ideea aceasta nenorocită nu-i schimbă în vremea copilăriei ; iar mai apoi le dăunează, deoarece dezvinovăţirea îi face pe slabi să fie slabi. Ursita e capul Meduzei.

12 decembrie 1922

XXIII

SUFLET DE PROOROC

Un filozof destul de neştiut a denumit suflet de proroc o anume stare, să zicem de pasivitate atentă, în care gîndurile noastre se supun tuturor forţelor din lume, aidoma frunzelor de plop. E vorba de un suflet la pîndă. În vileag, supus — oarecum — loviturilor. Stare de năucire. O înţeleg pe Sibilă, trepiedu-i, zvîrcolirea. Veghere faţă de toate, adică teamă de toate. Îi deplîng pe cei ce nu ştiu să desfiinţeze tot zgomotul şi tot iureşul lumii înconjurătoare.

Uneori artistul ar dori să fie în stare să primească totul, toate culorile, toate sunetele, toată căldura, tot frigul ; se miră atunci că ţăranul sau marinarul, atît de adînc înfipţi în lucrurile firii de care atîrnă atît de mult, nu iau seama la toate aceste nuanţe. Există un fel feciorelnic de a da din umeri, care se dezbară de toate nimicurile acestea şi care e un gest măreţ. Sfîntul Cristofor a străbătut rîul fără să numere valurile. „Nu poţi dormi, a spus, dacă ai atîta minte ;" şi nici n-ai putea făptui.

Trebuie să netezim, să simplificăm, să înlăturăm. Fala omului, pare-mi-se, este că a trimis la culcare toate soiurile de toropeli. Un semn de sănătate zdravănă este că nu poţi zăbovi în visare şi că treci neîntîrziat la somn. Cît despre trezire, nu-i decît alungarea somnului ; în vreme ce sufletul de prooroc se deşteaptă pe jumătate şi-i dă mai departe cu visările.

Se poate trăi şi-aşa ; nu sînt piedici. Sîntem atît de minunat făuriţi, încît presimţirea ne e firească ; dacă ţinem seama de fabrica aceasta a trupului, nu înţelegem că cele mai mărunte semne ne pătrund şi rămîn întipărite în noi. Un anume răsunet al vîntului vesteşte de departe furtuna ; şi desigur că-i un lucru bun să fii atent la semne ; dar nici nu trebuie să tresari la cele mai mici schimbări. Am văzut un seismograf foarte mare şi atît de sensibil încît din pricina unui car din vecinătate sau măcar a pasului unui om acul sărea.

Așa am fi și noi dacă ne-am da bătuți ; și pe măsură ce soarele se învîrtește, s-ar schimba și starea noastră sufletească ; dar regele planetei nu dă ascultare tuturor nimicurilor acestora.

Un om sfios, cînd se află în lume, vrea să audă totul, să culeagă totul, să tălmăcească totul. Pentru el unul conversația e tot atît de neroadă și de zăpăcită de parcă fiecare ar spune ce i se năzare. Înțeleptul însă curăță semnele și vorbirile asemenea unui grădinar priceput. Iar cînd e în lume, mai abitir ; de nu, toate cele ne-ar atinge ; și ne-ar stăvili ; orizontul ne-ar împiedica vederea, întocmai ca un zid ; noi însă pe toate le punem la locul lor ; pentru că orice cugetare măcelărește percepțiile trecătoare.

Destelenim. Am cunoscut o femeie simțitoare pe care o durea cînd vedea că se taie un trunchi sau o cracă. Dar fără tăietorul de lemne n-ar trece mult pînă să se ivească iar mărăcinele, șerpii, mlaștinile, frigurile, foametea. Așijderea trebuie tot omul să-și destelenească toanele. Să-ți tăgăduiești toanele înseamnă să dai cu adevărat dovadă că din neîncredere ți-ai făcut un crez. Lumea aceasta au croit-o cosorul și securea ; drumurile o brăzdează în pofida visărilor ; este, ea însăși, un fel de sfidare a prevestirilor. Cînd însă sîntem îngăduitori cu noi înșine și ne închinăm trecătoarelor părelnicii, lumea ni se închide ; ea se vestește prin prezența sa. Casandra vestește nenorociri. Feriți-vă de Casandra, suflete adormite. Omul adevărat se scutură și-și făurește viitorul.

25 august 1913

XXIV

VIITORUL NOSTRU

Atîta timp cît n-am înțeles temeinic legătura dintre toate lucrurile și înlănțuirea pricinilor și urmărilor, viitorul ne copleșește. Un vis sau cuvîntul unui vrăjitor ne ucid nădejdile ; prevestirea ne așteaptă după fiecare colț. Teologie, ce mai încoace și încolo. Toată lumea cunoaște întîmplarea cu poetul acela căruia îi fusese prezis că o să moară sub dărîmăturile unei case ; dormea omul sub cerul liber ; zeii însă nu s-au lăsat și un vultur scăpă o broască țestoasă pe țeasta-i pleșuvă, pe care o luase drept piatră. Mai e și povestea cu feciorul de împărat pe care, după oracol, urma să-l răpună un leu ; l-au ținut închis în casă, în iatacurile femeilor ; se îndîrji însă împotriva unei tapițerii care înfățișa un leu, își zdreli mîna de un cui ruginit și muri de cangrenă.

Ideea care reiese din basmele acestea e aceea a predestinării, din care teologii au făcut mai apoi o doctrină, al cărei conținut e următorul : soarta fiecăruia e statornicită, oricît s-ar zbate el. Lucru cu totul neștiințific, deoarece fatalismul acesta e tot una cu : „Oricare ar fi cauzele, efectul va fi același.“ Dar noi știm că dacă alta e cauza, altul e și efectul. Și risipim strigoiul acesta al unui viitor de neînlăturat judecînd astfel : să presupunem că știu că voi fi zdrobit de cutare zid în cutare zi la cutare oră ; cunoașterea aceasta va fi însăși pricina pentru care prezicerea va da greș. Așa și trăim : scăpăm în fiece clipă de o nenoro-

cire fiindcă o prevedem ; iar ceea ce prevedem, în chip foarte firesc, nu se întîmplă. Maşina aceasta mă calcă dacă mă opresc în mijlocul drumului ; dar nu mă opresc.

De unde, dacă aşa stau lucrurile, vine oare credinţa în ursită ? Din două izvoare, mai ales. Mai întîi, frica ne azvîrle adeseori în nenorocirea pe care o aşteptăm. Dacă mi s-a prevestit că o să mă calce un automobil şi dacă mă gîndesc la aceasta tocmai cînd n-ar trebui, e de-ajuns ca să mă fîstîcesc şi să nu fac ce-ar trebui ; de folos în clipa aceea mi-e ideea că o să scap cu bine, idee care pe loc iscă mişcarea cea bună ; dimpotrivă, ideea că s-a zis cu mine mă încremeneşte datorită aceluiaşi mecanism. E un soi de ameţeală de pe urma căreia s-au îmbogăţit vrăjitorii.

Mai trebuie să nu pierdem din vedere că patimile şi viciile noastre ne duc neapărat către acelaşi ţel pe toate căile. Unui jucător i se poate prezice că va juca, unui zgîrcit că va agonisi, unui ambiţios că va unelti. Nu-i nevoie de vrăjitor ca să ne facem singuri farmece spunînd : „Aşa sînt ; n-am ce-i face.“ Iată încă o ameţeală, care şi ea ajută prezicerilor să se împlinească. Dacă am cunoaşte temeinic neîncetata schimbare din jurul nostru, felurimea şi neobosita înflorire a cauzelor mărunte, ne-ar fi de-ajuns ca să nu ne prorocim. Citiţi *Gil-Blas ;* e o carte destul de uşuratică, de unde învăţăm că nu se cuvine să ne bizuim nici pe noroc, nici pe ghinion, ci să fim oricînd gata să aruncăm din balast şi să ne lăsăm purtaţi de vînt. Greşelile noastre pier înaintea noastră ; să nu le păstrăm îmbălsămate ca pe nişte mumii.

28 august 1911

XXV

PREZICERI

Ştiu pe unul care şi-a arătat liniile palmei unui ghicitor ca să-şi afle soarta ; din joacă, după cît mi-a spus, şi fără să creadă în asta. I-aş fi spus totuşi să se lase păgubaş, dacă mi-ar fi cerut sfatul, deoarece jocul e primejdios. E uşor să nu crezi cînd încă nu s-a rostit nici un cuvînt. În clipa aceea n-ai ce crede, şi poate că nimeni nu crede. Necredinţa e lesnicioasă la început, dar se face de îndată anevoioasă ; şi ghicitorii o ştiu bine. „De vreme ce nu credeţi, zic ei, de ce vă este teamă ?“ Aşa îşi întind cursa. Eu unul, mă tem să nu care cumva să cred ; fiindcă ştiu eu ce are să-mi spună ?

Bănuiesc că ghicitorul cu pricina credea în sine ; fiindcă, dacă e numai pornit pe glumă, va vesti întîmplări obişnuite şi uşor de prevăzut, folosind formule echivoce : „Te aşteaptă nişte necazuri şi unele mici înfrîngeri, dar pînă la urmă vei izbîndi ; ai duşmani, dar o să-ţi dea dreptate într-o bună zi şi pînă atunci statornicia prietenilor îţi va fi mîngîiere. O să primeşti în curînd o scrisoare despre nişte griji pe care le ai acum... etc...“ Poţi s-o tot duci vreme îndelungată aşa, nu păgubeşti pe nimeni.

Dar dacă ghicitorul se ia pe sine însuşi drept ghicitor adevărat, atunci e în stare să-ţi vestească nenorociri îngrozitoare ; iar tu, minte luminată, te pui pe rîs. Dar nu-i mai puţin adevărat că vorbele lui îţi vor rămîne întipărite în gînd, că te vei pomeni mereu cu ele în vise şi-n reverii, venite

să te tulbure măcar un pic, atît cît trebuie, pînă în ziua cînd întîmplările vor arăta că sînt gata să le adeverească.

Am cunoscut o fată căreia un chiromant i-a spus odată după ce i-a studiat liniile palmei : „O să te măriți ; o să ai un copil ; o să-ți moară." O prezicere ca asta e o povară ușor de purtat cît timp străbați primele stadii. Timpul însă a trecut ; tînăra s-a măritat ; de curînd a născut un copil ; iată că prezicerea e acum o povară care atîrnă mai greu. Dacă micuțul se va îmbolnăvi, funestele cuvinte vor răsuna asemenea unor dangăte în urechile mamei. Poate că și-a rîs altădată de ghicitor. Vrăjitorul va fi cu prisosință răzbunat.

În lumea aceasta se petrec tot felul de întîmplări ; se ivesc de aceea întîlniri care vor clinti judecata cea mai dîrză. Rîzi de o prezicere înfiorătoare și neverosimilă ; rîzi mai domol dacă prezicerea se împlinește în parte ; omul cel mai viteaz va sta atunci să aștepte urmarea ; iar temerile noastre, lucru bine știut, nu ne vor chinui mai puțin decît nenorocirile însele. Se mai poate ca doi profeți, care nu se cunosc, să-ți prezică același lucru. Dacă potrivirea aceasta nu te tulbură mai mult decît îi îngăduie inteligența ta, ești vrednic de admirat.

Cît mă privește, mai mult îmi place să nu mă gîndesc la viitor și să nu prezic (numai cît văd cu ochii). Nu numai că nu mă paște gîndul să mă duc să-mi arăt palmele ghicitorului, dar nici nu mă voi încumeta să citesc viitorul în firea lucrurilor ; pentru că nu cred că privirea noastră merge cine știe ce departe, oricît de învățați am fi. Am constatat că toate întîmplările însemnate din viața

unui om sînt neprevăzute și de neprevăzut. După ce te-ai lecuit de curiozitate, rămîne de bună seamă să te mai vindeci și de prudență.

14 aprilie 1908

XXVI

HERCULE

Omului nu-i este de ajutor decît voința sa ; idee tot atît de veche ca și religiile, minunile și nenorocirile ; dar idee de la început sortită să fie învinsă odată cu voința însăși ; deoarece tăria sufletească se vădește prin lucrări. Hercule își dădea sieși astfel de mărturii pînă în ziua în care se socoti rob ; alese atunci o moarte răsunătoare în locul unei vieți mîrșave. Mitul acesta e cel mai frumos dintre toate ; m-aș bucura să învețe toți copiii muncile lui Hercule pe de rost, pentru ca să se deprindă a înfrînge forțele din afară ; căci asta e viața, și cealaltă cale, calea lașității, nu-i decît calea unei lungi agonii.

Prețuiesc băiatul care cugetă cînd sare peste obstacol și a cărui vorbă dintîi, cînd nu și-a luat bine avîntul, e : „Vina-i a mea" și-și caută greșeala trăgîndu-și fără supărare cîțiva pumni în cap. Dar la ce te poți aștepta din partea automatului cu chip de om care dă mereu vina pe lucrurile și oamenii din jur ? Bucurii dintr-acolo nu vin ; căci e limpede ca lumina zilei că lucrurile și oamenii din jur nu se omoară cu firea de dragul nenorocitului ; iată de ce gîndurile lui călătoresc pe aripile vîntului, întocmai ca frunzele acestui

anotimp înțepător. Mă izbește faptul că cei care dau vina pe alții nu sînt niciodată mulțumiți, în vreme ce inșii care merg drept la greșeala lor și grăiesc : „Da' prost am mai fost" se aleg de pe urma experienței acesteia digerate cu bine cu mai multă putere și mai multă voioșie.

Sînt două soiuri de experiențe, una care împovărează și alta care ușurează. După cum există vînătorul vesel și vînătorul trist. Vînătorul trist nu nimerește iepurele și zice : „Asta mi-e norocul" iar mai apoi : „Numai eu am parte de așa ceva". Vînătorul vesel laudă istețimea iepurelui ; deoarece știe doar că menirea iepurelui nu-i să se arunce în cratiță. Zicalele sînt pline de înțelepciunea aceasta bărbătească și nu-s deloc lipsite de adîncime cuvintele bunicii mele, care spunea despre puii de găină că nu umblă gata fripți. Cum îți vei așterne, așa vei dormi. „Tare aș vrea să-mi placă muzica", zice netotul ; dar trebuie s-o faci ; muzică de-a gata nu găsești.

Toate ne stau împotrivă ; sau, mai bine zicînd, nimic nu se sinchisește de noi și nu ne cruță ; fața pămîntului nu-i decît mărăciniș și putregai fără de fapta omului ; nu ne e vrăjmașă, dar nici prielnică. Numai fapta omului e menită omului. Nădejdea însă zămislește teama ; iată de ce e rău să începi cu o izbîndă datorită întîmplării ; și cel care binecuvîntează zeii, în curînd îi va blestema. Întocmai ca mirii care-l îndrăgesc pe primarul arondismentului și pe țîrcovnicul bisericii ; n-au văzut mutra pe care-o face paracliserul cînd stinge lumînările. Mi-am ațintit odată privirea asupra surîsului unei negustorese de parfumuri : și l-a închis dintr-odată cum își închidea ușa prăvăliei ; face să te uiți și la negutătorul care trage oblonul. De îndată ce lucrul străin, care poate fi și om, ne

dezvăluie adevărata lui lege, în temeiul căreia se află în mișcare, începe și munca noastră de om ; dar de îndată ce o ființă ne făgăduiește bunăvoința ei, nu mai sîntem în măsură să cunoaștem și nu mai rămîne decît să nădăjduim. Ființele sînt mult mai frumoase și mai îmbietoare înapoia obloanelor lor și-n plinătatea viețuirii lor, decît în aceste presimțiri și închipuiri. Am băgat de seamă că oamenilor dîrzi le plac nepotrivirile și felurimile. Pacea stă cuibărită printre tării.

7 noiembrie 1922

XXVII

ULMII CEI TINERI

„Frunzele cresc. Curînd *galleruca ulmii*, care-i un fel de omidă mică și verde, se va aciua pe frunzele ulmului tînăr și le va mistui. Copacul va părea ca lipsit de plămîni. Vei vedea că, spre a se împotrivi asfixiei, va scoate noi frunze și va trăi o a doua primăvară. Dar strădaniile acestea îl vor slei de puteri. Încă un an ori doi și vei vedea că nu va mai fi în stare să-și dezvăluie noile frunze și că va muri."

Așa se tînguia un prieten al copacilor pe cînd ne plimbam prin parcul său. Îmi arăta ulmi centenari și-mi vestea apropiatul lor sfîrșit. Îi spusei : „Trebuie să lupți. Omida asta micuță e o nimica toată. De vreme ce poți omorî una, poți omorî sute, mii."

„Ce e o mie de omizi ? îmi răspunse. Sînt cu milioanele. Nici nu vreau să mă gîndesc."

„Dar, zisei, ai bani. Cu bani cumperi zile de muncă. Zece muncitori lucrînd zece zile vor omorî mai mult de o mie de omizi. N-ai să jertfeşti cîteva sute de franci ca să păstrezi copacii ăştia falnici ?“

„Prea sînt multe, spuse ; şi am prea puţini muncitori. La crengile de sus cum au să ajungă ? E nevoie de emondori. Nu ştiu decît doi în tot ţinutul.“

„Doi, îi spusei, nu-i de lepădat. Or să se îngrijească de crengile cele mai de sus. Alţii, mai puţin pricepuţi, vor folosi scări. Şi măcar de nu-ţi vindeci toţi copacii, cu doi sau trei rămîi în orice caz.“

„N-am curaj, încheie el. Ştiu ce am să fac. Am să plec pe cîtva timp, ca să nu văd invazia aceasta de omizi.“

„O, putere a închipuirii, îi răspunsei. Iată că dai bir cu fugiţii mai înainte de a fi luptat. Nu te du cu gîndul prea departe. N-am făptui niciodată nimic dacă am ţine seama de uriaşa greutate a lucrurilor şi de slăbiciunea omului. Iată pricina pentru care trebuie să trecem la fapte şi să cugetăm la ceea ce facem. Uită-te la un zidar : îşi învîrteşte domol manivela scripetelui ; abia se mişcă pietroiul. Şi totuşi casa va fi gata şi copiii au să zburde pe scări. Am admirat odată un muncitor care se apuca să găurească un perete de oţel gros de cel puţin cincisprezece centimetri cu un vilbrochen. Îşi învîrtea unealta şi fluiera de zor ; şpanurile subţiri cădeau asemenea fulgilor de nea. Cutezanţa omului aceluia mă cutremură. Au trecut zece ani de atunci. Fii sigur că a găurit peretele cela şi multe altele. Şi omizile te învaţă ce ai de făcut. Ce-i omida faţă de ulm ? Dar toate muşcăturile astea infime dau gata o pădure. Trebuie să ai încredere în strădaniile mici şi să lupţi ca o insectă împotriva insectei. Mii de fapte mărunte îţi vor veni în ajutor ; altminteri nici n-ar exista ulmi. Soarta e schimbătoare ; un bobîrnac făureşte o lume nouă. Cea mai măruntă străduinţă dezlănţuie nesfîrşite urmări. Cel care a sădit ulmii aceştia n-a cugetat la scurtimea vieţii. Fă ca el, apucă-te de treabă, nu te uita mai departe decît lungul nasului şi o să rămîi cu ulmii.“

5 mai 1909

XXVIII

CUVÎNTARE CĂTRE AMBIŢIOŞI

Tot omul are parte de ceea ce vrea. Tinereţea se înşeală în privinţa aceasta pentru că nu se pricepe decît să dorească şi să aştepte să-i pice mana din cer. Dar iată că mana nu pică ; şi toate lucrurile rîvnite sînt asemenea muntelui care aşteaptă, de care pînă la urmă tot dai. Numai că trebuie să te şi caţeri. Pe toţi ambiţioşii pe care i-am văzut pornind cu pas voinicesc i-am văzut că ajung, ba şi mai repede decît aş fi crezut. E drept că nu i-am pomenit să amîne vreodată vreun demers util, nici să nu se ducă să-i vadă pe cei socotiţi că le-ar putea fi de folos şi nici să-i dea uitării pe toţi acei care nu pot fi întrebuinţaţi la nimic, dar sînt oameni plăcuţi. Pe scurt, au măgulit la timp. Nu-i osîndesc ; fiecare cu damblaua lui. Atîta doar că, dacă te apuci a-i spune adevărul pe şleau şi verde omului care-ţi poate deschide calea,

nu mai ai dreptul să spui că voiai să treci ; visai că treceai, cum ni se întîmplă să visăm uneori că sîntem pasăre. Întocmai ca şi cum ai visa să ajungi ministru fără să fii plictisit cu audienţele şi fără să ţii seama şi de părerea altora. Am cunoscut un mare număr de leneşi de felul acesta, care spuneau : „Las c-or să vină ei după mine, eu nu fac nici o mişcare.“ Adevărul e că în adîncul inimii îşi doresc să fie lăsaţi în pace, şi sînt lăsaţi. De aceea nici nu sînt atît de nefericiţi pe cît ar voi s-o creadă. Neghiobi sînt cei care pe nepusă masă se pornesc să alerge în zece locuri într-o singură zi, urmărind dintr-odată o pradă bogată, cum face gaia. De pe urma expediţiilor acestora lipsite de pregătire temeinică n-ai la ce te aştepta. Am văzut eu oameni dintr-aceştia înzestraţi, care se năpusteau asupra caselor de fier cu mîna goală. Unii spun de asemeni că lumea e tare nedreaptă ; tare nedrepţi sînt cei ce-o spun. Lumea nu dă nimic celui care nu cere nimic, vreau să spun care nu cere stăruitor şi neobosit — şi nu e rău, deoarece învăţătura şi darurile firii nu sînt totul. Aşa ar înţelege unii politica, dovedind însă, prin faptul că stau de lemn Tănase, că jegul meseriei, şi toate meseriile şi-l au pe al lor, nu le prea este pe plac. La ce bun, atunci, mai sînt tobă de carte şi cu scaun la cap dacă nu-mi iubesc meseria ? Barrès primea lume multă, citea cu atenţie toate cererile, îşi amintea de toate cele. Nu ştiu dacă avea stofă de mare om politic, dar nu încape îndoială că-şi îndrăgea meseria.

Spun din nou că toţi cei care vor să se îmbogăţească izbutesc s-o facă. Asta-i supără grozav pe cei care s-au legănat cu visul că vor avea bani şi nu au. S-au uitat la Munte ; dar muntele îi aştepta. Banul, ca orice lucru de folos, cere mai

înainte de orice fidelitate. Mulţi îşi închipuie că sînt hotărîţi să cîştige numai pentru că au nevoie să cîştige. Dar banul se depărtează de cei ce-l caută numai din nevoie. Cei care s-au îmbogăţit şi-au îndreptat în orice împrejurare gîndul către cîştig. Dar cel care-şi caută un negoţ plăcut, unde să-ţi fie mai mare dragul să-ţi petreci timpul, ca între prieteni, unde să poţi lucra după plac şi cum îţi vine, unde s-ar putea să dai dovadă de bunăvoinţă, ba şi de mărinimie, acela se evaporă ca ploaia de pe caldarîmul cald. E nevoie de asprime, de curaj ; pe scurt, să arăţi ce ştii să faci la ananghie, precum cavalerii de altădată. Nu se uneşte mai iute mercurul cu aurul decît se lipeşte cîştigul de cel care-şi face socoteala în fiece zi şi la tot ceasul. Dar îndrăgostitul uşuratec e osîndit. Cine vrea să cheltuiască nu va agonisi. Dreptu-i, pentru că vrea, de fapt, să cheltuiască, iar nu să cîştige. Am cunoscut un agricultor amator, care semăna din plăcere şi, cum s-ar zice, fiindcă-i bun pentru sănătate. Nu dorea decît să nu piardă ; dar cumpănirea aceasta nu-i de găsit. Îşi pierdu în curînd toţi banii. Există o zgîrcenie a moşnegilor şi a milogilor, care e curată manie ; dar zgîrcenia negustorilor face parte din meseria însăşi. Dacă eşti pus pe cîştig, trebuie să te împaci şi cu mijloacele, adică să tragi din fiecare lucru un profit şi să-ţi faci suma din cîştiguri mărunte. De nu, înseamnă că urci fără să iei seama la fiecare pas pe care-l faci ; căci nu orice piatră e bună, iar de gravitate nu scapi nicicînd. Ruina e un cuvînt frumos ; căci pierderea stă agăţată de negustor şi-l tot trage în jos. Cine nu simte şi puterea aceasta de atracţie, se trudeşte în zadar.

21 septembrie 1924

XXIX

DESPRE SOARTĂ

„Soarta, zicea Voltaire, ne duce de nas şi-şi bate joc de noi." Mă miră să fi spus una ca asta un om care singur s-a făurit şi împlinit. Soarta din afară lucrează prin mijloace violente; de bună seamă că piatra sau obuzul îl va zdrobi şi pe Descartes, ca pe oricare altul. Forţele acestea ne pot şterge pe toţi de pe întinsul pămîntului într-o clipită. Dar întîmplarea, care îl ucide atît de lesne pe om, nu ajunge să-l schimbe. Tare mă minunez cum merge fiecare ins către menirea lui, şi cum se foloseşte pentru aceasta de orice prilej; aidoma cîinelui, care din găina pe care o mănîncă scoate carne de cîine şi grăsime de cîine, aşa şi insul mistuie întîmplarea. Stăruinţa aceasta a voinţei, însuşire a firilor de nădejde, nu se lasă pînă ce nu-şi croieşte un drum în colcăirea tuturor lucrurilor, unde e loc pentru toate. Omul puternic e acela care-şi pune pecetea pretutindeni. Puterea aceasta însă e mai răspîndită decît s-ar zice. Omului totul îi este veşmînt, iar faldurile se dau după alcătuire şi gesturi. O masă, un birou, o încăpere, o casă ajung la repezeală rînduite sau neorînduite după mîna pe care au încăput. Şi treburile îşi urmează drumul, mari sau mici, iar noi spunem că sînt prielnice sau neprielnice, judecînd din afară: dar omul care le mînă bine sau rău îşi face mereu borta după asemănarea sa, ca şobolanul. Priviţi de aproape; a făcut cum l-a tăiat capul.

„Ce-ţi doreşti la tinereţe ai din plin la bătrîneţe." Goethe citează această zicală la începutul amintirilor lui. Iar Goethe e o strălucită pildă de fire

care-şi struneşte întîmplarea după propriu-i tipar. Nu orice om e Goethe, ce-i drept; dar orice om este el însuşi. Pecetea nu e de soi, fie; dar o lasă pe unde trece. Ceea ce vrea nu stă la mare înălţime; dar dobîndeşte ceea ce vrea. Omul acesta, care nu e Goethe, nici nu voia să fie în locul lui. Spinoza, care a înţeles mai bine ca oricine firile acestea cu piele de crocodil argăsită, de nebiruit, zice că omul n-are ce face cu desăvîrşirea calului. Tot astfel nici unui om nu-i e de folos desăvîrşirea lui Goethe. Negustorul însă, oriunde s-ar afla, fie şi pe dărîmături, vinde şi cumpără; cămătarul dă cu împrumut, poetul cîntă, leneşul doarme. Mulţi oameni se plîng că n-au cutare sau cutare lucru; dar pricina e întotdeauna că nu şi l-au dorit cu adevărat. Colonelul acesta, care se retrage la ţară, grozav ar fi vrut să fie general; dar dacă i-aş purica viaţa aş da negreşit de cine ştie ce lucru mărunt, care se cerea făcut şi pe care nu l-a făcut, pe care n-a vrut să-l facă. I-aş dovedi că nu voia să fie general.

Cunosc oameni care, deşi înzestraţi îndeajuns, nu şi-au agonisit decît un rost de Doamne-ajută. Dar ce voiau la urma urmei? Să poată vorbi pe şleau? Pot. Să nu lingușească? N-au linguşit şi nici nu linguşesc. Să fie stăpîni pe judecata, povaţa şi tăgada lor? Sînt. N-au bani? N-au dispreţuit oare întotdeauna banul? Banul se duce la cei care-l cinstesc. Arătaţi-mi măcar un singur om care să fi voit să se îmbogăţească şi care să nu fi putut. Zic care să fi voit. Să nădăjduieşti nu-i tot una cu să voieşti. Poetul nădăjduieşte o sută de mii de franci; nu ştie nici de la cine nici cum îi vor pica; înspre această sută de mii de franci el nu face nici cea mai mică mişcare; de aceea nu-i vine înainte. Versuri frumoase însă

vrea să facă. De aceea le face. Frumoase după firea lui, întocmai cum își face crocodilul solzii, iar pasărea, penele. I se poate spune și soartă, puterii acesteia lăuntrice care-și croiește în cele din urmă drumul ; dar viața aceasta atît de bine înarmată și întocmită nu-i legată decît cu numele de întîmplătoarea țiglă care l-a ucis pe Pyrrhus. Acesta era și înțelesul vorbei cu tîlc pe care mi-a spus-o un înțelept, anume că predestinarea lui Calvin se potrivește de minune cu libertatea însăși.

30 octombrie 1923

XXX

PUTEREA UITĂRII

Metoda aceasta polițienească, care stă în a vindeca bețivul punîndu-l să jure, poartă pecetea faptei ; un teoretician nu s-ar încrede într-însa; pentru că în ochii lui deprinderile și viciile sînt temeinic definite și statornicite. Pornind de la cunoașterea stărilor de fapt, el susține că tot omul își duce cu sine purtările ca pe niște însușiri, întocmai ca fierul sau pucioasa. Mie însă îmi vine mai degrabă a crede că virtuțile și viciile adeseori nu țin de firea noastră mai mult decît ține de esența fierului să fie ciocănit sau laminat, ori de a sulfului să se prezinte în pulbere sau în bulgări.

În cazul bețivului înțeleg pe deplin judecata ; aici deprinderea iscă nevoia ; bînd ceea ce bea, i se face sete și i se întunecă mintea. Dar prima

pricină care ne îndeamnă la băutură e șubredă ; un jurămînt o poate desființa ; o dată această ușoară strădanie a minții împlinită, omul nostru-i treaz de parcă n-ar fi băut decît apă vreme de douăzeci de ani. Se întîmplă să fie și invers ; sînt cumpătat ; dar ajung dintr-odată bețiv, și fără a mă strădui. Mi-a plăcut jocul de cărți ; împrejurările schimbîndu-se, nu m-am mai gîndit la el; dacă m-aș apuca din nou de el, mi-ar place iar. Patimile trăiesc, în parte, din încăpățînare și poate mai deosebit de pe urma unei mult îngroșate amăgiri ; ne credem prinși în laț. Cei cărora nu le place brînza nu vor să guste dintr-însa pentru că socotesc că nu le va fi pe plac. Adeseori holteiul își spune că nu va putea îndura căsătoria. Deznădejdea duce cu sine, din păcate, o convingere sau măcar o puternică afirmare, potrivnică oricărei îndulciri. Amăgirea aceasta, căci amăgire cred că e, e foarte firească ; e greu să prețuiești ceea ce nu ai. Atîta vreme cît beau, nu pot închipui cumpătarea ; faptele mele o tăgăduiesc. De îndată ce nu mai beau, numai prin asta tăgăduiesc beția. Și nu-i altminteri cînd e vorba de amărăciune, de patima jocului de cărți, de toate celelalte.

În preajma unei mutări îți iei rămas bun de la pereții aceia pe care îi vei părăsi ; încă nu ți-e calabalîcul în stradă, că te-ai și apucat să-ți îndrăgești cealaltă locuință ; cea veche e dată uitării. Totul se uită la repezeală ; prezentul e veșnic tînăr și puternic ; i te dăruiești ca de la sine. Fiecare a trecut pe aici și nimeni n-o crede. Obișnuința e ca un idol care ne stăpînește cugetul ; fiindcă tot ce ni se pare cu neputînță de gîndit ni se pare și cu neputință de făptuit. Închipuirea face din oameni ce vrea, datorită faptului că nu se pot dezbăra de obiceiuri ; și-ar mai trebui să adăugăm că

închipuirea nu știe să născocească ; fapta e aceea care născocește.

Bunicul, pe la șaptezeci de ani, se scîrbi de orice hrană sățioasă și trăi numai cu lapte vreme de cel puțin cinci ani. Lumea zicea că e o manie ; și bine zicea. Într-o bună zi, la un prînz la care veniseră toate rubedeniile, se repezi la un picior de pui ; și mai trăi încă șase sau șapte ani, mîncînd ca toată lumea. Dovadă de curaj, firește, dar pe cine sfida oare ? Părerea celorlalți sau mai degrabă părerea pe care o avea despre aceasta, precum și părerea pe care o avea despre sine. Avea o fire bună, se va zice. Deloc. Toți sînt așa, doar că n-o știu ; și fiecare joacă cum îi cîntă personajul în pielea căruia s-a băgat.

24 august 1912

XXXI

PE PAJIȘTI ÎNTINSE

Platon spune și basme, care seamănă de fapt cu toate basmele din lume, dar care, datorită cîte unui cuvințel aruncat s-ar crede în treacăt, răsună în străfundurile noastre și luminează dintr-odată cotloanele cele mai neumblate. Așa-i și povestea cu un anume Er[1], luat drept mort după o luptă și care, o dată ce greșeala fu recunoscută, ieși din infern și istorisi cele ce văzuse.

Iată care era încercarea cea mai temută. Sufletele, sau umbrele, sau cum le-ați spune, sînt duse pe o pajiște întinsă și li se aruncă la picioare saci plini de sorți, spre alegere. Sufletele acestea își mai amintesc de trecutele lor vieți ; ele aleg potrivit cu dorințele și căințele lor. Cei care au tînjit după galbeni mai mult decît orice aleg o soartă doldora de galbeni. Cei ce au avut parte de mulți umblă după și mai mulți. Desfrînații caută saci plini de plăceri ; ambițioșii vor o soartă regească. Pînă la urmă, fiecare găsește ce-i trebuie și se duc cu toții, cu noua lor soartă în cîrcă, să bea din apa rîului Lethe, adică a rîului Uitării; apoi se îndreaptă din nou spre tărîmul oamenilor ca să trăiască după cum și-au ales.

Ciudată încercare și stranie pedeapsă, mai aspră decît pare. Căci puțini sînt la număr oamenii care cugetă asupra adevăratelor temeiuri ale fericirii și nefericirii. Aceștia merg pînă la izvor, adică pînă la pornirile tiranice care înfrîng judecata. Aceștia se feresc de avuții deoarece te îndeamnă să pleci urechea lingușirilor și să treci nepăsător pe lîngă obidiți ; se feresc de putere pentru că îi face nedrepți, mai mult sau mai puțin, pe toți cei ce o dețin ; se feresc de plăceri, fiindcă acestea întunecă și sting pînă la urmă lumina deșteptăciunii. Înțelepții aceștia vor întoarce deci și pe față și pe dos o grămadă de saci arătoși, avînd mereu mare grijă să nu-și piardă echilibrul și să nu pună în joc, de dragul unei soarte strălucite, puțina dreaptă socotință pe care au agonisit-o și păstrat-o cu vai și amar. Aceștia vor lua în spinare cine știe ce soartă neștiută de nimeni și respinsă.

Ceilalți însă, care toată viața lor au alergat cu limba scoasă să-și împlinească pofta, desfătîndu-se cu ce li se părea bun, cu ochii țintă la blid, ce-ați vrea să aleagă de nu și mai multă orbire,

[1] Vezi nota de la p 36.

şi mai multă neştiinţă, şi mai multă minciună şi nedreptate ? Şi se pedepsesc astfel, mai amarnic decît i-ar pedepsi vreun judecător. Milionarul acesta se află poate în clipa de faţă pe întinsa pajişte. Ce-are să aleagă ? Dar să le dăm naibii de metafore ; Platon e mereu mai aproape de noi decît ne închipuim. Nu ştiu nimic despre o viaţă nouă care ar urma morţii ; just ar fi deci să spun că nu cred într-însa ; n-o pot gîndi de fel. Mai degrabă aş crede că viaţa de dincolo, în care sîntem pedepsiţi după placul, ba şi după legea noastră, nu-i decît însuşi viitorul acela în care alunecăm neîncetat şi unde fiecare desface desaga pe care a ales-o. Şi tot atît de adevărat e că ne place să şedem la malul rîului Uitării, să tot sorbim şi să dăm vina pe zei şi pe soartă. Cel care şi-a ales ambiţia, nu credea că alege josnica măgulire, pizma, nedreptatea ; dar erau şi ele în desagă.

5 iunie 1909

XXXII

CLOCOTELE VECINĂTĂŢII

„Rău mai trăieşti, zicea careva, cu aceia pe care îi cunoşti prea bine. Te căinezi pe tine, fără pic de ruşine, şi-ţi sporeşti astfel tot felul de necazuri mărunte ; deopotrivă şi ei. Te plîngi prea repede de faptele, de vorbele, de sentimentele lor ; nu pui frîu pornirilor pătimaşe ; îţi îngădui să te mînii pentru fleacuri ; te bizui din cale afară pe bunăvoinţa, dragostea şi iertarea celorlalţi ; te

ştiu toţi prea bine ca să te prefaci mai bun decît eşti. Sinceritatea aceasta de fiece clipă nu pare adevărată ; iuţeşte totul ; de unde şi tonul acru sau purtările nestăpînite care ne uimesc la familiile cele mai unite. Buna cuviinţă şi ceremoniile sînt mai folositoare decît s-ar crede."

„Rău mai trăieşti, zicea altul, cu aceia pe care nu-i cunoşti deloc. Sînt mineri sub pămînt care sapă în folosul unui rentier. Sînt croitorese cu ziua care-şi scot sufletul pentru fandositele cumpărătoare ale unui mare magazin. Sînt atîţia nenorociţi în clipa de faţă care potrivesc şi lipesc cu sutele, şi pe un preţ de nimica, jucării menite să bucure copiii bogaţi. Nici copiii bogaţi, nici cucoanele elegante, nici rentierii nu se gîndesc la toate acestea ; dar tuturor le e milă de un căţel care s-a rătăcit sau de un cal istovit ; sînt cuviincioşi şi buni cu servitorii lor şi-i doare inima dacă-i văd cu ochii înroşiţi sau posomorîţi. Bacşişul îl dăm cu plăcere şi nefăţarnic, pentru că vedem cu ochii mulţumirea chelnerului, a comisionarului, a birjarului. Acelaşi om care se arată mărinimos cu un hamal, susţine că muncitorii feroviari pot trăi fără lipsuri cu ceea ce le dă societatea căilor ferate. Fiecare, clipă de clipă, îl omoară pe mandarin [1], iar colectivitatea e un minunat mecanism care îngăduie oamenilor de ispravă să fie necruţători fără s-o ştie."

[1] Aluzie la un pasaj din Chateaubriand *(Génie du christianisme, I, VI, 2)* unde scriitorul se întreabă care om n-ar provoca, apăsînd pe un buton, moartea unui mandarin din îndepărtata China, dacă ar şti că de gestul acesta depinde fericirea lui şi a lor săi. Ideea a fost reluată de Balzac într-o lungă discuţie dintre Rastignac şi doctorul Bianchon în *Moş Goriot*, unde e greşit atribuită lui Rousseau (n.tr.).

„Bine mai trăieşti, zicea un al treilea, cu aceia pe care nu-i cunoşti prea bine. Fiecare îşi stăpîneşte cuvintele şi gesturile, aşadar şi mîinile. Voioşia se citeşte pe feţele oamenilor şi trece neîntîrziat şi în inimi. De aceea te-ai putea căi că ai spus ceva care nici nu-ţi venea în gînd să rosteşti. Cînd te afli în faţa unui om cu totul necunoscut, cauţi să te arăţi cît mai plăcut ; şi strădania aceasta te face mai drept cu ceilalţi şi cu tine însuţi. Din partea unui necunoscut nu ne aşteptăm la nimic ; ne bucurăm de puţinul pe care ni-l dă. Am băgat de seamă că străinii sînt prietenoşi pentru că nu ştiu să spună decît lucruri cuviincioase, lipsite de subînţelesuri ; de aceea se şi simt bine unii oameni în ţări străine ; nu li se iveşte prilejul să fie răi şi sînt mai mulţumiţi de ei înşişi. Dar lăsînd deoparte convorbirile, cîtă bunăvoinţă, cîtă frăţie pe trotuare ! Un moşneag, un copil, ba şi un cîine se plimbă în voie ! Pe stradă, dimpotrivă, birjarii se înjură ; fiecare e zorit de călători care nu se văd unii pe alţii ; mecanismul nu-i complicat, dar a şi început să scîrţîie. [...]

27 decembrie 1910

XXXIII

ÎN FAMILIE

Sînt două soiuri de oameni, cei care se obişnuiesc cu zgomotul şi cei care încearcă să-i facă să tacă pe ceilalţi. Am cunoscut mulţi dintr-aceia pe care, cînd lucrează sau se află în aşteptarea

somnului, îi apucă furia din pricina unui glas care şopteşte sau unui scaun împins niţel prea tare ; am cunoscut şi dintr-aceia care nu şi-ar îngădui în ruptul capului să se amestece unde nu le fierbe oala ; mai bine s-ar învoi să piardă o idee grozavă sau două ceasuri de somn, decît să pună capăt taifasurilor, rîsetelor şi cîntecelor vecinului.

Aceste două soiuri de inşi fug de potrivnicii lor şi-şi caută semenii în lumea largă. Iată de ce întîlnim familii care se deosebesc mult unele de altele cît priveşte rînduielile şi principiile vieţuirii laolaltă.

Sînt familii unde este subînţeles că ceea ce nu-i place unuia e oprelişte pentru toţi ceilalţi.

Pe unul îl supără mireasma florilor, pe celălalt vorbirea cu glas ridicat ; unul cere să se respecte liniştea dimineaţa, celălalt, seara. Acesta nu îngăduie să se pomenească în mod uşuratic de religie ; celălalt scrîşneşte din dinţi de îndată ce se aminteşte de politică. Toţi îşi recunosc unul altuia un drept de „veto" ; toţi folosesc dreptul acesta cu multă măreţie. Unul zice : „O să mă doară capul toată ziulica din pricina florilor ăstora", iar celălalt : „N-am închis ochii toată noaptea din cauza uşii ăleia pe care a trîntit-o cineva pe la ora unsprezece". În timpul meselor, ca la un fel de parlament, vine fiecare cu plîngerile sale. Toţi învaţă în curînd pravila aceasta încîlcită, iar creşterea copiilor nici nu are alt ţel. Pînă la urmă toţi încremenesc şi se uită unul la altul şi-şi spun vorbe de clacă. Se lasă o linişte apăsătoare şi o bunăînvoire mohorîtă. Atîta doar că, dacă stai să socoteşti, fiecare e mai stingherit de toţi ceilalţi decît îi stinghereşte el ; aşa încît toţi se cred nemaiauzit de mărinimoşi şi îi tot dau zor cu : „Nu

trebuie să trăieşti pentru tine ; trebuie să te gîndeşti şi la ceilalţi".

Mai sînt şi alte familii unde toanele fiecăruia sînt sfinte, îndrăgite, unde nimeni nu şi-ar închipui că veselia sa i-ar putea tulbura pe ceilalţi. Dar despre aceştia e mai bine să nu vorbim ; sînt nişte egoişti.

12 iulie 1907

XXXIV

BUNĂVOINŢA

Toată lumea cunoaşte faimoasa scenă în care toţi, tot spunîndu-i lui Basilio „Eşti îngrozitor de palid", pînă la urmă îi bagă-n cap că e bolnav. Scena aceasta îmi vine în minte ori de cîte ori mă aflu în mijlocul unei familii strîns unite, unde fiecare e îngrijorat de sănătatea celorlalţi. Vai de cel care e niţel galben sau niţel roşu la faţă ; toată familia îl copleşeşte cu întrebări pline de nelinişte: „Cum ai dormit ?" „Ce-ai mîncat ieri ?" „Munceşti prea mult" şi alte vorbe întăritoare. Urmează povestea bolilor „care n-au fost luate din pripă".

Îl deplîng pe bărbatul simţitor şi niţel laş care-i iubit, alintat, cocoloşit şi îngrijit în felul acesta. Micile neajunsuri zilnice, crampe la stomac, tuse, strănuturi, căscături, dureri de cap, ajung să-i fie curînd înspăimîntătoare simptome, al căror curs îl va urma, dimpreună cu întreaga familie şi sub privirea nepăsătoare a medicului, care, după cum lesne vă închipuiţi, n-o să se omoare să le scoată oamenilor ăstora gărgăunii din cap, riscînd să pară şi nătărău pe deasupra.

De îndată ce ai o grijă, somnul se duce. Şi iată că bolnavul nostru închipuit începe să-şi petreacă nopţile ascultîndu-şi răsuflarea, iar zilele povestindu-şi nopţile. Curînd boala-i e categorisită şi cunoscută de toţi ; convorbirile care lîncezeau ard acum cu vîlvătăi ; sănătatea bietului om ajunge să fie cotată ca efectele la bursă ; ba se urcă, ba scade, iar el o ştie sau o ghiceşte. Şi-aşa s-a ivit un nou neurastenic.

Leacul ? Să fugi din sînul familiei. Să te duci să trăieşti printre oameni cărora nu le pasă de tine şi care te vor întreba în treacăt : „Ce mai faci ?" dar o vor lua la goană dacă începi să le răspunzi cu de-amănuntul ; oameni care nu vor sta să te asculte cum te vaiţi şi nu vor arunca asupră-ţi acele priviri încărcate cu grijulie bunăvoinţă, care-ţi răscoleau stomacul. În felul acesta, dacă nu te cuprinde pe loc deznădejdea, te vindeci. Morală : nu spuneţi niciodată cuiva că arată rău.

30 mai 1907

XXXV

LINIŞTEA ÎN CASĂ

Vreau să vorbesc iar de cumplitul Roşcovan [1] al lui Jules Renard. Cartea aceasta e nemiloasă şi nu strică să arătăm, fiindcă am pomenit-o, că partea rea a lucrurilor nu-i greu de văzut ; îndeobşte patimile sînt cele care ies în vileag şi prietenia e aceea care se piteşte. Şi aceasta cu atît mai vîr-

[1] *Poil de carotte* (fr.).

tos cu cît vrăjmăşia e mai mare. Omul care nu înţelege ce-am spus e fără doar şi poate nefericit.

În sînul familiei, şi mai ales dacă toţi sînt buni la inimă, nimeni nu se sfieşte, nimeni nu-şi pune mască. O mamă, bunăoară, faţă de copilul ei, nu se va gîndi niciodată să-i dea dovadă că e o mamă bună; doar dacă nu se întîmplă să fie copilul de o răutate nemaipomenită. Un copil bun trebuie deci să se aştepte să fie uneori luat mai din scurt; aceasta îi e răsplata. Cuviinţa e pentru cei de care nu ne pasă, iar toanele, bune sau rele, sînt pentru cei pe care-i iubim din tot sufletul.

Una din urmările dragostei împărtăşite este că fiecare îşi schimbă fără înconjur reaua dispoziţie cu a celuilalt. Înţeleptul zice că e dovadă de încredere şi de uitare de sine. Romancierii au arătat că cel dintîi semn al necredinţei femeii este o reînnoire a buneicuviinţe şi a grijii faţă de soţ; dar am greşi dacă am crede că nu e sinceră. Ceea ce îi lipseşte e uitarea de sine. „Dar dacă mie îmi place să mă bată"; cuvintele acestea cărora efectul scenic le dă o înfăţişare caraghioasă, ţîşnesc de fapt din fundul inimii. Datorită acestui prisos de încredere familia poate pieri, vreau să spun că poate deveni un mediu nesuferit, unde glasurile încep de la sine să tremure de mînie. Şi e uşor de înţeles; în cercul acesta restrîns din care nu ieşi zi de zi, mînia unuia o aprinde pe a celuilalt şi pornirea spre ceartă se răspîndeşte ca focul. N-are deci rost a stărui asupra acestui parapon dospit; măcar de l-ar iscodi, leacul tot nu i-ar fi de folos.

Fiecare zice fără a sta mult pe gînduri despre o fiinţă cicălitoare şi arţăgoasă pe care o ştie bine: „Aşa îi e firea". Dar nu prea cred în firi. Deoarece experienţa ne învaţă că tot ceea ce se

înăbuşă statornic îşi pierde din însemnătate şi ajunge să poată fi trecut cu vederea. În faţa regelui posomorala curteanului nu e numai ascunsă, e şi nimicită de către dorinţa arzătoare de a place; un simţămînt poate exclude pe celălalt; dacă întinzi mîna în chip prietenos, înlături lovitura de pumn. Şi tot aşa e cu privire la frămîntările a căror tărie ţine de gesturile pornite şi înfrînate. O femeie care primeşte musafiri şi care-şi ascunde mînia spre a primi un nou oaspe neaşteptat mă îndeamnă să zic nu: „Cîtă făţărnicie", dar „Ce mai leac împotriva mîniei!"

Orînduirea casnică se aseamănă cu orînduirea de drept; nu se face singură; se face şi se păstrează cu ajutorul voinţei. Cel care a înţeles cît de primejdios e cel dintîi impuls, îşi stăpîneşte gesturile şi nu înstrăinează sentimentele la care ţine. Iată de ce, din punctul de vedere al voinţei, căsătoria nu poate fi desfăcută. Voinţa te leagă să n-o laşi să se destrame, să potoleşti furtunile. Iată la ce sînt bune jurămintele.

14 octombrie 1913

XXXVI

DESPRE VIAŢA ÎN FAMILIE

La Bruyère, cred, e cel care a spus că sînt şi căsătorii potrivite, dar fericite hotărît că nu. Omenirea noastră va trebui să iasă din mlăştinişul acesta al falşilor moralişti; guşti şi te rosteşti asupra fericirii precum asupra unui fruct. Dar

şi cu privire la fruct eu spun că îl poţi ajuta să fie bun. Cu atît mai vîrtos cînd e vorba de căsătorie şi de orice legătură între oameni ; lucrurile acestea nu-s menite să fie ajustate sau îndurate, ci trebuie făcute. O societate nu-i un fel de umbrar unde te simţi bine sau prost, după cum e vremea şi după cum suflă vîntul. E, dimpotrivă, sălaşul minunilor, acolo unde vrăjitorul taie şi spînzură.

Fiecare se zbate pentru negoţul sau rostul său. Dar, îndeobşte nu se străduieşte nici pic să se simtă fericit la el acasă. Am vorbit despre buna-cuviinţă, pe care n-am lăudat-o cum se cuvenea. Şi nu susţin cîtuşi de puţin că buna-cuviinţă e o minciună pentru uz extern ; spun sus şi tare că pe măsură ce sentimentele sînt mai sincere şi mai de preţ, au mai multă nevoie de bună-cuviinţă. Un negustor care strigă : „Du-te naibii", crede că spune ce gîndeşte ; dar asta nu-i decît capcana întinsă de pornirile nestăpînite. În viaţa noastră imediată tot ceea ce ni se înfăţişează este fals. Deschid ochii cînd mă trezesc şi tot ce văd e fals ; sarcina mea e să judec, să preţuiesc şi să pun lucrurile la locul lor. Oricare primă vedere e visare de o clipă, iar visările nu-s decît scurte treziri lipsite de judecată. Mă rog, de ce credeţi că aş fi în stare să-mi preţuiesc mai temeinic simţămintele nemijlocite ?

Hegel spune că sufletul nemijlocit, sau natural, este mereu învăluit în melancolie şi pare copleşit. Lucru pe care-l cred nespus de adînc. Ori de cîte ori cugetarea asupra ta însuţi nu te înviorează, ieşi păcălit. Şi cine se întreabă îşi răspunde într-una greşit. Cugetul care doar se contemplă nu-i decît plictiseală, sau amărăciune, sau nelinişte, sau nerăbdare. Încercaţi. Puneţi-vă întrebarea : „Ce-aş putea citi ca să mai omor timpul ?" Ai şi început să caşti. Apucă-te de citit, ce mai stai ? Dorinţa piere dacă nu se împlineşte întru voinţă. Cele de mai sus spun de-ajuns cîţi bani fac psihologii care vor mortiş ca fiecare să-şi cerceteze migălos gîndurile, ca pe nişte ierburi sau nişte scoici. Gîndul e însă voinţă.

Fapt e că ceea ce izbuteşte atît de bine în viaţa obştească, negoţ, industrie, unde fiecare se cîrmuieşte şi se îndreaptă la fiecare pas, nu merge deopotrivă de uşor în viaţa particulară. Fiecare se culcă pe-o ureche, fiindcă se bizuie pe dragostea din sînul familiei. O fi bun pentru somn ; dar în moţăiala în care trăieşte orice familie totul se acreşte uşor. Drept urmare, pînă şi cei mai buni ajung înfiorător de făţarnici. Lucru vrednic de luat aminte, voinţa e mai mult folosită pentru ascunderea sentimentelor în loc ca ele să fie schimbate prin voinţă, omul punîndu-se tot în mişcare, ca un gimnast. Părerea că posomorala, toanele, plictiseala sînt nişte fapte ca ploaia sau vîntul, e o părere elementară şi e greşită. Pe scurt, adevărata bunăcuviinţă stă în a resimţi ceea ce datorezi. Te socoteşti cu adevărat ţinut să cinsteşti pe cine trebuie, să nu te vîrî unde nu-ţi fierbe oala, să fii drept. Această pildă din urmă se cade să fie privită cu grijă ; înapoierea neîntîrziată la dreptate, în pofida primei porniri pătimaşe, desigur că nu e trăsătură de hoţ ; ci mai degrabă e onestitate sadea, fără de făţărnicie. Şi de ce n-ar fi tot aşa în dragoste ? Dragostea nu-i firească ; şi nici măcar pofta nu e, decît scurt timp. Simţămintele adevărate sînt opere de artă. Nu te aşezi la un joc de cărţi pentru ca să le azvîrli de îndată ce începi să-ţi pierzi răbdarea sau să te plictiseşti ; iar nimeni nu s-a gîndit vreodată să

cînte brambura la pian. Muzica, de altfel, dă pilda cea mai bună ; deoarece se sprijină, pînă și în cînt, numai pe voință ; harul vine după aceea, după cum au spus uneori teologii, dar fără ca să fi știut prea precis despre ce vorbeau.

10 septembrie 1913

XXXVII

PERECHEA

Romain Rolland, în frumoasa-i carte[1], dă de înțeles că o căsnicie fericită e un lucru rar, pricinile fiind de ordin firesc. Mergînd pe același drum, privindu-i personajele și îndeosebi personajele vii pe care anii mi i-au scos în cale, am deslușit unele trăsături adînci, care adeseori învrăjbesc sexele unul împotriva celuilalt, fără ca să-și poată da bine seama de ce ; unul este afectiv ; celălalt activ ; mulți au spus-o, dar puțini au lămurit-o.

Afectiv nu e totuna cu afectuos. Cuvîntul ascunde o mai strînsă legătură a gîndurilor cu izvoarele vieții ; legătura aceasta e mai ales vădită la toți bolnavii, de amîndouă sexele ; dar de obicei mai strînsă la femeie, unde funcțiile sarcinii și ale alăptatului și tot ce se apropie de acestea sînt covîrșitoare. De aici vin toanele acelea, a căror pricină e fierea, dar care iau adeseori înfățișarea nestatorniciei, ciudățeniei și încăpățînării.

[1] *Jean Cristophe*, roman (publicat între 1904 și 1917) (n.tr.).

Fără pic de fățărnicie ; căci e nevoie de multă înțelepciune și foarte rară de fapt, ca să înțelegi o toană cu ajutorul adevăratelor ei cauze, dat fiind că adevărata cauză înrîurește și judecata noastră. Dacă o abia simțită oboseală îmi taie orice poftă de plimbare, tot ea îmi dă și temeiurile care mă îndreptățesc să nu ies din casă. Rușinea e adeseori privită drept o măsluire a pricinilor adevărate ; cred că e mai degrabă o necunoaștere a lor și un fel de firească și aproape fatală trecere a celor trupești în graiul sufletelor. Îndrăgostitul rămîne năuc în fața unor asemenea ziceri.

Sexul celălalt e de neînțeles cînd nu făptuiește. Rostul lui e să vîneze, să clădească, să născocească, să tot încerce. O dată ieșit din făgașurile acestea se plictisește, cu toate că nu-și dă seama. De aceea e veșnic pornit să folosească orice prilej, cît de mic ; buna lui voință, acoperind imboldul, îl înrăutățește. Îi trebuie un temei politic sau industrial pe care să-l poată invoca. Cît despre femei, se știe că și ele iau drept fățărnicie tot ce este în firea lucrurilor. Crize de felul acesta sînt cercetate cu un ochi pătrunzător în *Însemnările a două tinere neveste* de Balzac și mai ales în *Anna Karenina* de Tolstoi.

Leacul acestor suferințe mi se pare că stă în viața obștească, ce înrîurește în două feluri. Mai întîi, prin legăturile de rudenie și de prietenie ; ele statornicesc în căsnicie acele rînduieli de bună cuviință neapărat necesare spre a pune sub obroc toate icnirile simțămîntului, care atîta așteaptă, să se dea în vileag. A pune sub obroc, luați aminte ; tot ce ține de toane nu se resimte dacă nu poate fi scos la lumină ; iată de ce, atîta vreme cît iubești, bunacuviință e mai adevărată decît

toanele. Unde mai pui că viața obștească îi dă bărbatului de lucru și-l scoate din acea îngăduitoare trîndăvie în care nu se simte niciodată la largul său, oricît ar încerca. Iată de ce nu-i spre binele unei perechi să trăiască prea departe de lume și să se hrănească numai cu dragoste. E ca o barcă prea ușoară, prea lesne purtată de valuri, fără greutate proprie. Iar înțelepciunea care se sprijină numai pe puterea de judecată nu-i de mare ajutor. Numai instituția ferește afecțiunea de la pieire.

14 decembrie 1912

XXXVIII

PLICTISEALA

Atunci cînd bărbatul nu mai are ce să clădească ori ce să dărîme, e tare nenorocit. Femeile, mă gîndesc la cele care nu știu decît să se gătească și să se sulemenească, nu înțeleg desigur niciodată de ce se duc bărbații la cafenea și de ce le place jocul de cărți. A trăi cu sine și a se gîndi la sine nu face doi bani.

În minunatul *Wilhelm Meister* al lui Goethe e vorba de o „Societate a renunțării", ai cărei membri nu au voie să se gîndească vreodată la trecut sau la viitor. Regula aceasta, dacă poți s-o urmezi, e tare bună. Dar, ca să poți s-o urmezi, trebuie ca mîinile și ochii să nu stea degeaba. Să percepi și să făptuiești, iată adevăratele leacuri. Dimpotrivă, dacă tai frunză la cîini, repede te cuprinde

frica și părerea de rău. Cine stă și gîndește joacă un fel de joc care nu-i întotdeauna prea sănătos. De cele mai multe ori bați pasul pe loc. Iată de ce marele Jean-Jacques a scris : „Omul care cugetă e un animal corupt".

Nevoia ne scoate de aici aproape-ntotdeauna. Avem mai toți cîte-o îndeletnicire, și-i tare bine. Ducem lipsă de altceva, de acele mici îndeletniciri, care ne odihnesc de cealaltă. Le-am zavistuit adeseori pe femei pentru că au mereu de cusut sau de țesut. Ochii lor sînt ațintiți pe ceva real; urmarea e că trecutul și viitorul nu li se arată cu putere decît prin străfulgerări. În sindrofiile acelea însă în care omoară timpul, bărbații n-au ce face și bîzîie ca muștele într-o sticlă.

Ceasurile de insomnie, atîta vreme cît nu ești bolnav, nu sînt atît de temute, cred, decît pentru că închipuirii i se dă atunci frîu liber și nu mai are obiecte reale asupra cărora să se oprească. Un om se culcă la ora zece și pînă la miezul nopții se zbate ca un pește pe uscat, chemîndu-l pe zeul somnului. Același om, la aceeași oră, dacă ar fi la teatru și-ar uita cu totul propria existență.

Cele de mai sus ne îngăduie să pricepem de ce trebăluiesc bogații toată ziulica. Născocesc tot felul de îndatoriri și de lucrări și se zoresc de parcă s-ar fi întîmplat cine știe ce prăpăd. Merg dintr-o vizită într-alta și de la concert fug la teatru. Cei cu sînge iute se apucă de vînătoare, de război sau de călătorii primejdioase. Alții gonesc cu mașinile și ard de nerăbdarea să-și frîngă oasele în aeroplan. Le trebuie mișcări noi și senzații noi. Vor să trăiască în lume, iar nu în ei înșiși. După cum uriașii mastodonți pășteau păduri întregi, pasc și ei lumea cu ochii. Cei mai săraci cu duhul se joacă de-a mutatul fălcilor și de-a

căratul pumnilor ; în felul acesta sînt readuşi la cele pămînteşti şi se simt în culmea fericirii. [...]

Teama de moarte e gînd de trîndav, pe care îl alungă de îndată o faptă grabnică, oricît ar fi ea de periculoasă. Lupta este de bună seamă una din împrejurările în care te gîndeşti cel mai puţin la moarte. De unde şi paradoxul acesta : pe măsură ce-ţi împlineşti viaţa mai mult, îţi este mai puţin frică s-o pierzi.

29 ianuarie 1909

XXXIX

VITEZA

Am văzut una din noile locomotive ale societăţii căilor ferate din apus[1] care le întrece pe celelalte şi ca lungime, şi ca înălţime, şi ca simplitate ; şurubăria-i e desăvîrşită, ca a unui ceas; de circulat, circulă aproape fără zgomot ; simţi că toate mişcările îşi au rostul lor şi se îmbină în vederea atingerii aceluiaşi ţel ; aburii nu ies dintr-însa pînă ce n-au predat pistoanelor toată energia pe care au primit-o de la foc ; uşor îmi închipui pornirea lină, viteza constantă, presiunea care lucrează fără ca să zdruncine şi ditai convoiul care străbate spaţiul lunecînd doi kilometri într-un minut.

De altfel, uriaşul tender ne dă de înţeles că mult va fi cărbunele care urmează să se ardă.

[1] Vestul Franţei (n.tr.).

Cîtă ştiinţă, cîte planuri, cîte încercări, cîte ciocănituri şi pilituri ! Şi toate acestea pentru ce ? Pentru a cîştiga poate un sfert de oră la durata călătoriei dintre Paris şi Le Hâvre. Şi ce-au să facă, mă rog, fericiţii călători cu acest sfert de ceas atît de scump plătit ? Unii îl vor folosi pe peron aşteptînd ora plecării. Alţii vor sta un sfert de ceas mai mult la cafenea şi vor citi ziarul tot, pînă la ultimul rînd al micii publicităţi. Unde-i folosul ? Şi cine-l trage ?

Lucru ciudat, călătorul, care s-ar plictisi dacă trenul ar merge mai puţin iute, va întrebuinţa un sfert de ceas, înainte de plecare sau după sosire, arătînd că trenului acestuia îi trebuie cu un sfert de oră mai puţin decît altora ca să străbată parcursul. Orice om pierde cel puţin un sfert de oră pe zi ca să rostească vorbe de-alde astea, sau ca să joace cărţi, sau ca să viseze. De ce n-ar pierde oare acelaşi timp în vagon ?

Nicăieri nu se simte omul mai bine ca într-un vagon ; vorbesc de trenurile rapide. Şezi cît se poate de plăcut, mai tihnit ca-n orice jeţ. Dincolo de geamuri mari se perindă rîurile, văile, dealurile, tîrgurile, oraşele ; ochiul urmăreşte drumurile care suie povîrnişurile, trăsurile care înaintează pe aceste drumuri, şiragurile de vase pe rîuri ; toate bogăţiile ţării se arată : ici grîul şi secara, colo cîmpuri de sfeclă şi o rafinărie, apoi codri bătrîni, imaşuri, boi, cai. Privind rîpele vezi din cîte straturi e alcătuit un teren. Iată un minunat album geografic pe care-l răsfoieşti fără a te osteni şi care se schimbă zilnic, după anotimpuri şi după vreme. Vezi cum se grămădesc norii grei deasupra dealurilor şi se grăbesc carele cu fîn de-a lungul şoselelor ; într-altă zi secerătorii muncesc învăluiţi de-o pulbere aurie, iar văzduhul

pîlpîie în lumina soarelui. Care priveliște poate fi mai frumoasă ?

Dar călătorul își citește ziarul, se străduiește să-și ațintească privirea asupra unor gravuri neizbutite, își scoate ceasul, cască, își deschide geamantanul și iar îl închide. Abia sosește, că se și repede într-o birjă și gonește de parcă ar fi aflat că i-a luat casa foc. Seara, mai mult ca sigur că-i la teatru ; admiră copaci din carton vopsit, holde artificiale, o clopotniță falsă ; secerătorii neadevărați îi împuie capul cu zbieretele lor ; și zice, frecîndu-și genunchii amorțiți de soiul acela de cutie în care e închis : „Secerătorii cîntă groaznic; dar decorul nu-i prea rău".

2 iulie 1908

XL

JOCUL

„Îl deplîng, spunea careva, pe omul care trăiește singur, care n-are nici nevoi, nici griji pe care să nu și le poată potoli cu ușurință, îl deplîng de îndată ce vîrsta sau boala îl vor cerceta ; fiindcă se va gîndi prea mult la sine. Un tată de familie, veșnic îngrijorat și care nu ajunge să scape de datorii, este, orice s-ar spune, mult mai fericit, pentru că n-are timp să se gîndească la beteșugurile aparatului său digestiv." Iată o pricină pentru care face să-ți păstrezi cîteva mici datorii sau să nu ți le pui la inimă pe cele pe care le ai.

Cînd îi sfătuim pe oameni să jinduiască după o viață mediocră, liniștită și lipsită de riscuri, pierdem din vedere că ar trebui să le mai spunem că le va trebui și multă înțelepciune spre a o îndura. Disprețuirea bogățiilor și onorurilor e de fapt ușoară ; greu cu adevărat este, după ce te-ai învățat să le disprețuiești, să nu te lași cotropit de plictiseală. Ambițiosul umblă năuc după ceva care socotește că-i va da o nemaipomenită fericire ; dar marea lui fericire stă în aceea că are mult de lucru ; și dacă se simte nenorocit de pe urma vreunei dezamăgiri, tot îi mai rămîne fericirea de a fi nenorocit. Deoarece crede că are ac de cojocul nenorocirii ; iar adevăratul leac este credința că are acul. Nevoia întinsă la lumina zilei, ca o fîșie mare de pămînt, departe de noi, e mai binevenită decît nevoia înfundată care ne roade ficații.

Patima jocului vădește nevoia de aventură în toată goliciunea ei, cum s-ar zice, fără de nici o găteală străină : căci jucătorul de cînd lumea n-a resimțit siguranța și cred că tocmai asta-i ceea ce-l îmbie. De asta adevăratului jucător nici nu-i prea plac jocurile unde băgarea de seamă, precauția, priceperea pun tot atîtea stavile norocului. Dimpotrivă, un joc cum e ruleta, unde n-are decît să riște și să aștepte, îl încîntă de-a binelea. Își caută dezastrul cu luminarea, într-un anume fel ; pentru că își spune în fiece clipă : „Următoarea lovitură mă poate sărăci, dacă vreau". E aidoma călătoriei foarte periculoase a unui explorator, atîta doar că ajunge să ți-o dorești în gînd, ca să te și vezi acasă la căldurică. Dar așa se și lămurește de ce ne îmbie jocurile de noroc ; nimeni nu ne silește, nu riscăm decît dacă vrem. Putința aceasta cucerește negreșit.

Războiul aduce desigur cu jocul ; plictiseala împinge la război. Iar dovada e că omul cel mai puţin împovărat de treburi şi de griji e întotdeauna cel mai războinic. Dacă am înţelege cît mai temeinic aceste cauze, ne-am lăsa mai puţin mişcaţi de vorbele răsunătoare. Omul care huzureşte pare a vorbi ca din carte cînd spune : „Viaţa pentru mine e uşoară ; dacă mi-o primejduiesc atît de mult, dacă iau cu dragă inimă asupră-mi riscuri atît de înfricoşătoare, înseamnă că am temeiuri bine socotite sau că mă supun de nevoie". Cîtuşi de puţin. Nu-i decît un om care se plictiseşte. Şi nu s-ar plictisi atîta dacă ar munci din zori pînă noaptea tîrziu. Iată că neegala împărţire a bunurilor mai are şi neajunsul că osîndeşte la plictis un mare număr de oameni bine ghiftuiţi; care, drept urmare, îşi caută pricini de teamă şi de mînie ca să se afle în treabă. Şi simţămintele acestea stîrnite de huzur sînt cea mai grea povară pentru sărmanii de ei.

1 noiembrie 1913

XLI

NĂDEJDEA

Un incendiu îmi aduse în gînd Asigurarea. Iată o zeiţă care-i mult mai puţin iubită decît Norocul. E temută ; i se aduc prinosuri prăpădite, mai degrabă în silă. Şi-i uşor de priceput de ce ; binefacerile asigurării se arată numai odată cu nenorocirea. Binele cel mai mare este desigur să nu-ţi

ardă casa ; dar e un bine de fiecare clipă, pe care nu-l simţi, întocmai cum nu simţi că ai braţe şi picioare. Faţă de această bucurie negativă, banii pe care-i dai în schimb par aruncaţi pe fereastră. Doar marile întreprinderi îmi par că plătesc prima fără amărăciune, cum plătesc totul ; dar îi şi căinez pe acei mari comercianţi care, la capătul zilei, nu ştiu dacă au pierdut sau au cîştigat ; de bună seamă că adevărata lor plăcere vine mai ales dintr-aceea că sînt stăpîni peste o întreagă oştire de amploaiaţi.

Celor ce nutresc mari nădejdi şi dispun numai de mijloace reduse, nu le poate fi pe plac asigurarea. Ne-am putea oare închipui un negustor care s-ar asigura împotriva pierderii averii ? Nimic n-ar fi mai uşor dacă ar pune toţi în devălmăşie cîştigurile care depăşesc cota obişnuită. Firmele asociate ar propăşi astfel laolaltă, în chip mulţumitor ; negustorii asociaţi ar fi un soi de funcţionari, s-ar bucura de un salariu şi de o pensie ; ba şi de un medic, de un chirurg, de o casă de odihnă, dacă ar voi ; de o călătorie de nuntă şi de un număr de călătorii de plăcere. Ar fi lucru înţelept şi tare frumos cînd îl citeşti în cărţi. Dar se cuvine să nu uităm că de îndată ce viaţa materială este astfel asigurată, în cel mai deplin înţeles al cuvîntului, mai rămîne să-ţi făureşti în întregime fericirea.

Pe cel ce nu poate s-o găsească în sinea sa, îl pîndeşte şi apoi îl covîrşeşte plictiseala.

Zeiţa Loteriei, căreia cei din vechime îi spuneau oarba Fortună, e în schimb iubită şi slăvită cu înflăcărare. Aci nădejdea e uriaşă şi îi stă împotrivă numai teama de a nu cîştiga, ceea ce e nimica toată. Dacă ar exista un sediu al tuturor societăţilor de asigurare, ar trebui să se scrie pe

ușă : „De treceți acest prag, lăsați orice nădejde". Neguțătorilor de speranțe le vine acum la îndemînă să-și laude marfa. Și nu numai din ambiție, care nu-i de fapt decît zădărnicie, cît din neobosita născocire, premergătoare a oricărei fapte, lumina ochilor și bucuria sufletului în orice îndeletnicire. Fata cu urciorul de lapte [1] nu așteaptă de la aceasta odihnă, ci dimpotrivă, muncă. Vițelul, vaca, porcul, cloșca, tot atîtea griji. Fiecare, în truda sa zilnică, descoperă altele, către care jinduiește. Nădejdea dărîmă zidul și se pomenește în fața unor brazde de legume sau de flori în locul vraiștei de ierburi și de mărăcini. Asigurarea apasă ca temnița.

Mai mare dragul să privești patima jocului. Omul se ia la trîntă cu norocul despuiat de orice trențe, un noroc voit și născocit. Riscurile jocului de noroc au asigurările lor ; ajunge să nu joci. Dar mai toți cei ce au răgaz se năpustesc pe cărțile de joc sau pe zaruri, închinîndu-se surorilor gemene și nedespărțite, nădejdea și teama. Și poate că omul mai degrabă se fălește că a cîștigat fiindcă i-a zîmbit norocul, decît pentru că a jucat bine. Asta și înseamnă cuvîntul felicitare ; căci felicitarea e la drept vorbind lauda izbîndei, nu a strădaniei. Străveche credință în bunăvoința zeilor, care a rămas vie și după moartea lor. De n-ar fi omul așa, dreptatea întemeiată cu strășnicie pe egalitate ar fi de mult stăpîna lumii, căci nu e lucru greu. Dar omului nu-i place deloc ce nu e greu. Cezar e stăpîn datorită ambiției tuturor ; e nădejdea noastră încununată.

3 octombrie 1921

[1] E vorba de Perrette, eroina fabulei lui La Fontaine (n. tr.)

XLII

FAPTA

Toți alergătorii aceștia își scot sufletul. Toți jucătorii aceștia cu mingea își scot sufletul. Toți boxerii aceștia își scot sufletul. Ni se tot spune că oamenii sînt ahtiați de plăceri ; dar nu e chiar așa ; mai degrabă cred că sînt ahtiați de strădanii și că le place să trudească. Bătrînul Diogene spunea: „Lucrul cel mai bun e osteneala". S-ar zice deci că-și găsesc toți plăcerea în strădania după care umblă ; dar e un joc de cuvinte ; de fericire ar trebui să fie vorba, nu de plăcere ; doar sînt două lucruri foarte deosebite, tot atît pe cît e robia de libertate.

Așa ne e firea, vrem să făptuim, nu să îndurăm. Tuturor oamenilor acestora care-și scot sufletul, de bună seamă că nu le place munca silită ; nimănui nu-i place munca silită ; nimănui nu-i plac greutățile care pică din senin ; nimănui nu-i place să se simtă constrîns. Dar de îndată ce singur mă supun la caznă, sînt fericit. Scriu aceste cugetări. „Mult se mai chinuie", va spune vreun autor care trăiește din scris ; dar nimeni nu mă silește ; iar munca aceasta voită e o plăcere ; sau o fericire, mai bine zis. Boxerului nu-i plac loviturile la care nu se aștepta ; dar îi plac cele pe care le-a căutat cu dinadinsul. Nimic nu-i mai plăcut decît o biruință grea, dacă lupta e la cheremul nostru. De fapt, nu îndrăgim decît puterea. Monștrii după care umbla și pe care-i zdrobea îi dovedeau lui Hercule că e puternic. De îndată însă ce se îndrăgosti, simți că e înrobit și se înfruptă din puterea

plăcerii ; aşa-s toţi oamenii ; din pricina aceasta plăcerea îi întristează.

Zgîrcitul se lipseşte de multe plăceri şi-şi făureşte o fericire nespusă mai întîi biruind plăcerile, apoi adunînd putere ; dar ţine să şi-o datoreze sieşi. Cel ce se înavuţeşte ajunge prin moştenire un zgîrcit mohorît, dacă-i zgîrcit, fiindcă orice fel de fericire e o adevărată poezie, iar poezie înseamnă făptuire ; nu ne place fericirea care ne pică de sus ; vrem să o fi făurit. Copilul îşi rîde de grădinile noastre şi-şi face o mîndreţe de grădină cu grăuncioare de nisip şi fire de paie. Vă puteţi închipui un colecţionar a cărui colecţie să nu fi fost făcută de el ?

Îmi vine a crede că războiul ne place pentru că noi sîntem cei care îl ducem. Nu încape îndoială că orice om, de îndată ce poartă arme, se simte oarecum liber ; ne-ar veni să rîdem de un stat major care ar dori să-i silească pe oameni să lupte. Dar după ce se simt liberi, dau de o viaţă nouă şi o îndrăgesc. Teama de moarte nu ne părăseşte niciodată, de aşteptat o aşteptăm, în cele din urmă ne supunem. Dar cel care o înfruntă şi o cheamă, zice-s-ar în luptă dreaptă, acela se simte mai tare ca ea. Ştim cu toţii că mai uşor le vine ostaşilor s-o caute, decît s-o aştepte ; şi că mai mult ne place soarta pe care ne-o croim, decît aceea pe care ne-o aduce timpul. Războiul e învăluit aşadar de o poezie care îţi răpeşte pînă şi ura de duşman. Beţia libertăţii dezvăluie taina războiului şi a tuturor patimilor. Ciuma vine cu poruncă straşnică ; războiul parcă-i născocit, cum sînt jocurile. Iată de ce nu socotesc prudenţa drept chezaşă îndestulătoare a păcii ; pacea o

răbdăm din dragoste pentru dreptate ; şi numai pentru că dreptatea se face greu, mai greu decît un pod sau un tunel, va fi şi pace pe pămînt ; numai pentru aceasta.

3 aprilie 1911

XLIII

OAMENI ÎNTREPRINZĂTORI

Prefectul de poliţie e, după părerea mea, omul cel mai fericit. De ce ? Pentru că întreprinde mereu cîte ceva şi-n-totdeauna în împrejurări noi şi neprevăzute ; ba împotriva focului, ba împotriva apei, ba împotriva surpării, ba împotriva năruirii; de asemeni împotriva noroiului, prafului, molimelor, sărăciei, în sfîrşit adesea împotriva furiei şi uneori împotriva înflăcărării. Astfel, în fiece clipă a vieţii, omul acesta norocit se găseşte în faţa unei probleme precise, care cere fapte precise. Aşadar, nici tu reguli generale, nici tu hîrţoage, nici tu bombăneli, nici tu condoleanţe în chip de raport administrativ ; astea le lasă pe seama vreunor conţopişti. El nu-i decît percepţie şi faptă. Iar atunci cînd aceste două deschideri, percepţia şi făptuirea, există, şuvoiul vieţii poartă inima omului ca pe un fulg uşure.

Aici stă taina jocurilor. Cînd joci bridge, laşi să curgă viaţa de la percepţie la faptă. Cînd joci fotbal, mai abitir. Dacă fiecărei împrejurări noi, neprevăzute, îi răspunzi fără a sta mult pe gînduri, cu o schemă pe care o şi pui de îndată-n

aplicare, să ştii că îţi trăieşti în voie viaţa ta de om. Ce să-ţi mai doreşti, dacă-i aşa ? De ce să te temi ? Timpul înghite părerea de rău. Ne întrebăm adeseori care să fie viaţa lăuntrică a unui hoţ şi a unui tîlhar. Cred că n-are nici un fel de viaţă lăuntrică. Mereu la pîndă, sau toropit de somn. Toată puterea de previziune îi e trimisă, ca un cercetaş, înaintea mîinilor şi picioarelor. Iată de ce nu-l bate gîndul osîndei şi nici vreun altul. Mecanismul ăsta orb şi surd te bagă pe bună dreptate în sperieţi. Dar în oricare om fapta păleşte conştiinţa ; violenţa aceasta necruţătoare răsună în lovitura de secure a tăietorului de lemne ; în acţiunile omului de stat se desluşeşte mai greu, dar o regăsim adesea în urmări. N-ar fi de mirare că omul ni se arată crud şi nesimţitor ca securea, dacă am lua aminte că nici pe sine nu se prea cruţă. Puterea e nemiloasă pînă şi cu sine.

De ce izbucneşte războiul ? Pentru ca oamenii să se cufunde în fapte. Cugetul lor se aseamănă lămpilor acelora electrice ale tramvaiului, care slăbesc la pornire ; cugetul, adică gîndul chibzuit. De aici ne vine puterea de temut a făptuirii ; îşi are şi ea îndreptăţirea, pentru că stinge lampa lăuntrică. Aşa se stinge degrabă şi un noian de patimi josnice, toate acelea pe care cugetarea le hrăneşte, precum ar fi melancolia, sila de viaţă sau ura ascunsă, făţărnicia, dorinţa de răzbunare sau încă dragostea romanţioasă sau în sfîrşit viţiul pervers. Pe de altă parte însă, dreptatea se topeşte şi ea în puhoiul făptuirii. Prefectul de poliţie luptă împotriva răscoalei în acelaşi fel ca împotriva apei şi focului. Iar răsculatul îşi stinge şi el lampa. Beznă cumplită. Iată de ce s-au găsit călăi care să tragă pe roată şi judecători care să înregistreze mărturisirile. Iată de ce au fost ferecaţi de băncile lor de pe galere osîndiţii care-şi stupeau şi dădeau acolo sufletul, în ritmul vîslelor ; iar alţii au stat şi i-au biciuit. Cei care biciuiau nu se gîndeau decît la bici. Orice stare de mîrşăvie dăinuie odată ce a luat fiinţă. Prefectul de poliţie e omul cel mai fericit ; nu ştiu dacă-i şi cel mai folositor. Lenea e începutul tuturor păcătoşeniilor, dar şi al tuturor virtuţilor.

21 februarie 1910

XLIV

DIOGENE

Omul nu ştie ce-i fericirea decît dacă voieşte şi născoceşte. Dovadă jocul de cărţi ; se vede, după mutre, că fiecare e fermecat de propria-i putere de a chibzui şi hotărî ; oricine e Cezar la stos şi trece Rubiconul în fiecare clipă. Pînă şi în jocurile de noroc atîrnă numai de vrerea jucătorului să rişte sau nu ; uneori cutează cu orice preţ ; alteori se înfrînează, oricît de minunată ar fi speranţa; se cîrmuieşte de unul singur ; domneşte. Dorinţa şi teama, sfetnici nesuferiţi în viaţa de toate zilele, n-au ce căuta aici, deoarece nu-i cu putinţă să prevezi ceva. Iată de ce jocul e patima firilor semeţe. Cei ce se învoiesc să cîştige ascultînd de altul nici nu bănuiesc măcar ce poate fi plăcerea de a juca bacara ; dar dacă încearcă, vor cunoaşte şi ei, pentru o clipă măcar, beţia puterii.

Toate meseriile ne sînt pe plac atîta vreme cît le facem cum ne taie capul şi rele cîtă vreme

jucăm după cum ni se cîntă. Vatmanul are parte de mai puţină fericire decît şoferul de pe autobuz. Vînatul de unul singur şi neîngrădit e aducător de mari bucurii, pentru că vînătorul îşi croieşte singur planul, îl urmează sau îl schimbă, fără ca să fie silit să dea seama cuiva de ce şi cum. Plăcerea de a ucide în urma unor hăitaşi e o nimica toată faţă de aceasta ; de altfel, un bun trăgaci se bucură şi de puterea de a stăpîni tulburarea şi neaşteptatul. Cei care spun că omul aleargă după plăceri şi fuge de strădanii prezintă lucrurile greşit. Pe om îl sastiseşte plăcerea căzută pleaşcă şi-l bucură nespus mai mult aceea pe care o cucereşte ; mai presus de orice îi place să făptuiască şi să biruie ; nu-i place nici să rabde, nici să îndure ; drept urmare, mai degrabă alege osteneala pe care o însoţeşte fapta, decît plăcerea puturoasă. Paradoxalului Diogene îi plăcea să spună că truda este cea bună ; se gîndea la truda aleasă şi voită ; deoarece în privinţa celei silite, n-o place nimeni.

Alpinistul îşi sporeşte puterea şi şi-o dovedeşte; o simte şi o gîndeşte totodată ; bucuria aceasta înaltă luminează întinderile acoperite cu nămeţi. Dar cel pe care l-a dus un tren electric pînă sus, pe vîrful vestit, nu dă de acelaşi soare. Iată de ce este adevărat că închipuirea plăcerilor viitoare ne amăgeşte ; ne amăgeşte însă în două chipuri ; pentru că plăcerea primită nu-şi ţine niciodată făgduiala, în vreme ce plăcerea de a făptui, dimpotrivă, dă întotdeauna mai mult decît a făgăduit. Atletul se pregăteşte în vederea cuceririi cununii ; apoi însă, datorită antrenamentului şi a greutăţilor învinse, cucereşte o altă cunună, care-i înlăuntrul lui şi din care face ce vrea. Adevărul este că leneşului îi lipseşte cu totul puterea de a închipui

deoarece vede numai truda şi cununa ; le cumpăneşte şi nu se poate hotărî ; în vreme ce atletul s-a şi repezit şi s-a pus pe treabă ; îmboldit de exerciţiul din ajun şi alegîndu-se numaidecît cu bucuria de a-şi simţi voinţa şi puterea. Astfel încît doar munca-i plăcută ; iar leneşul n-o ştie şi n-o poate şti ; sau dacă o ştie, din auzite sau din amintire, n-o poate crede ; iată de ce socoteala de-acasă a plăcerilor nu se potriveşte niciodată cu ceea ce urmează şi plictiseala e nelipsită ca martie-n post. Cînd dobitocul cugetător se plictiseşte, mînia nu-i departe. Plictiseala de a fi rob mi se pare totuşi mai puţin acută decît aceea de a fi stăpîn ; deoarece, cît de searbădă să fie munca, tot îţi mai îngăduie niţeluş să cîrmuieşti şi să născoceşti ; pe cînd celui căruia plăcerile îi vin de-a gata pe tavă, îi este, fireşte mai rău. Aşa încît bogatul stăpîneşte posomorît şi îmbufnat ; slăbiciunea lucrătorului vine dintr-aceea că e mai mulţumit decît ar vrea. Ceea ce e rău.

30 noiembrie 1922

XLV

EGOISTUL

Una din greşelile religiilor noastre occidentale, după cum bagă de seamă Auguste Comte, este de a ne fi învăţat că omul este egoist întotdeauna şi fără leac, dacă nu-i vine un ajutor de sus. Ideea aceasta s-a răspîndit ca o molimă în toate cele, pînă şi în devotament, astfel încît întreaga ome-

nire, ba şi minţile cele mai luminate, împărtăşesc ciudata părere că şi cel care se jertfeşte, tot plăcerea şi-o caută. „Unuia îi place războiul ; altuia, dreptatea ; mie îmi place vinul." Iată şi că anarhistul e teolog ; răscoala nu e decît smerenie ; păreri care nu-s decît o apă şi-un pămînt.

De fapt, s-ar cuveni să ştim că omului, îndeobşte, mai curînd îi place mişcarea decît plăcerea, dovadă neîndoielnică fiind jocurile tinereţii. Ce e, la urma urmei, jocul cu mingea de nu un şir de buşituri, de îmbrînceli şi de izbituri, iar la urmă vînătăi şi oblojiri ? Dar toate sînt rîvnite cu nerăbdare ; pe toate le culege amintirea ; ne gîndim la ele cu încîntare ; picioarele abia aşteaptă s-o ia din loc. Mărinimia e aceea care place într-atît încît nu te sinchiseşti de pumni, de durere, de oboseală [...]

Toate acestea-s bune şi frumoase. Egoistul îşi rîde în zadar de ele, fiindcă vrea să ia simţămintele mărinimoase şi să le pună, ca un socotitor ce se află, pe cele două coloane ale plăcerilor şi neajunsurilor. „Netoţi ce sînteţi, care iubiţi gloria pentru alţii !" Şi Pascal, geniul catolic, Pascal a scris aceste cuvinte unde adîncimea nu-i decît presupusă : „Ne dăm viaţa cu plăcere, doar să ni se ducă vestea". Tot el şi-a bătut joc de vînătorul gonind năuc să prindă un iepure, pe care nu l-ar primi în dar. Puternică trebuie să mai fie prejudecata teologică pentru ca să ascundă ochilor omeneşti adevărul că omului îi e mai dragă fapta decît plăcerea, înfăptuirea temeinic orînduită mai mult decît oricare alta, iar faptele puse în slujba dreptăţii mai presus de orice. De aici izvorăşte fără doar şi poate o uriaşă plăcere ; dar greşim dacă ne închipuim că făptuirea aleargă după plăcere ; fiindcă, dimpotrivă, plăcerea însoţeşte fapta. Plăcerile dragostei întunecă dragostea de plăceri. Aşa e făcut acest copil al ţărînei, zeul cîinilor şi al cailor.

Egoistul, dimpotrivă, nu-şi împlineşte menirea din pricina unei judecăţi greşite. Nu se hotărăşte să facă un pas decît dacă întrezăreşte o plăcere vrednică de înhăţat ; dar socoteala aceasta dă adevăratele plăceri uitării ; de vreme ce adevăratele plăceri vor ca mai întîi să te fi străduit pentru ele ; iată de ce, în aceste prevăzătoare socoteli, suferinţele sînt întotdeauna precumpănitoare ; teama biruie mereu nădejdea şi pînă la urmă egoistul rămîne singur cu boala, cu bătrîneţea, cu nelipsita moarte. Iar deznădejdea lui îmi dovedeşte doar că s-a înţeles greşit pe sine.

5 februarie 1913

XLVI

REGELE SE PLICTISEŞTE

Nu-i rău să întîmpini şi cîteva greutăţi în viaţă şi să nu-ţi fie calea de tot lină. Îi deplîng pe regi dacă dorinţele li se împlinesc pe loc ; iar zeii, de-or fi pe undeva, trebuie că sînt niţeluş cuprinşi de stenahorie. Se zice că pe vremuri se prefăceau în pribegi şi veneau să bată pe la porţi ; de bună seamă că se simţeau şi ei fericiţi încercînd foamea, setea şi patimile dragostei. Numai că, de îndată ce-şi purtau gîndul la puterea pe care o aveau, îşi spuneau că totul nu-i decît o joacă şi că-şi puteau nimici dorinţele după voie, desfiinţînd timpul şi depărtările. Pe scurt, se plictiseau ; în răstimp s-or fi spînzurat sau înecat ; sau or fi

dormind, aidoma frumoasei din pădurea adormită. Fericirea presupune fără îndoială o neîncetată neliniște, o pătimire, un ghimpe în inimă, care ne trezește.

E lucru știut că mai mult ne fericește închipuirea, decît bunurile adevărate. Aceasta din cauză că atunci cînd avem bunuri adevărate credem că s-a zis cu alergătura și ne lăsăm pe tînjală. Sînt două soiuri de bogății : cea care îți îngăduie să șezi te plictisește ; plăcută e cea care tot îți mai cere să chibzuiești și să muncești, cum, de pildă, pentru țăran, ogorul pe care-l rîvnea și pe care s-a făcut, în sfîrșit, stăpîn ; deoarece ne îmbie puterea, nu puterea în stare de repaus, ci puterea în mișcare. Omului care nu face nimic, nimic nu-i place. De-i aduceți fericiri gata făcute, întoarce capul a silă, ca un bolnav. De altfel cui nu-i place mai mult să cînte decît să i se cînte ? Ce e greu ne încîntă. Așa încît, ori de cîte ori dăm de o piedică în cale, parcă ne biciuie sîngele și ne înflăcărează. La ce bun o cunună olimpică dacă ai dobîndi-o fără strădanie ? N-ar primi-o nimeni. Cine s-ar așeza la un joc de cărți dacă ar ști că nu va pierde niciodată ? Iată un rege bătrîn, care s-a așezat să joace cu ai săi curteni ; cînd pierde, se mînie ; și curtenii o știu ; de cînd au învățat curtenii să joace, regele nu mai pierde niciodată. De aceea și azvîrle cărțile în silă. Se ridică de la joc, încalecă ; se duce la vînătoare ; dar nu-i decît o vînătoare regală, vînatul îi aține calea ; și căprioarele au purtări curtenești.

Am cunoscut și eu vreo cîțiva regi. Erau regi mărunți, ai unor mici regate ; regi ai familiei lor, din cale afară de iubiți, de măguliți, de alintați, de slujiți la repezeală. N-apucau să dorească ceva,

ochi grijulii le citeau gîndurile. Ei bine, acești Jupiteri micuți tot tunau și fulgerau ; născoceau piedici ; își făureau dorințe ciudate, se schimbau ca zilele babelor, voiau cu orice preț să se știe că vor și cădeau, din plictis, în manii. Dea zeii, dacă n-au murit de plictiseală, să nu aveți de cîrmuit astfel de searbede regate ; mîna-v-ar pe drumuri de munte ; însoți-v-ar cu vreun cinstit catîr de Andaluzia, cu ochii fîntîni, cu fruntea nicovală și care se oprește din senin pentru că-și vede umbra urechilor pe drum.

22 ianuarie 1908

XLVII

ARISTOTEL

Să făptuiești, iar nu să înduri, iată care e taina lucrurilor ce ne sînt pe plac. Deoarece însă dulciurile ne dau și ele o mică bucurie fără ca să ne ceară altceva decît să le dăm prilej să se topească, o grămadă de oameni ar dori să aibă parte de fericire în același chip, și tare se înșeală. Puțină e plăcerea pe care ne-o face muzica, dacă ne mărginim s-o ascultăm și n-o cîntăm de fel ; de unde și vorba de duh a unui om cu multă minte, anume că muzica o soarbe cu gîtlejul, nu cu urechea. Pînă și plăcerea stîrnită de cele mai frumoase zugrăveli nu-i decît o plăcere tihnită și care nu ne-ar prinde îndeajuns dacă n-am mîzgăli și noi nițel sau nu ne-am întocmi o colecție ; pentru că

atunci nu ne mulţumim să preţuim, ci căutăm şi cucerim. Oamenii merg la teatru şi se plictisesc mai vîrtos decît vor să recunoască ; le-ar trebui să poată născoci, sau cel puţin juca, vorbă sub care se ascunde tot o născocire. Ne aducem cu toţii aminte de acele comedii de pe la şezători, în care actorii se distrează de minune şi ei. Îmi aduc aminte de vremurile fericite cînd nu-mi era gîndul decît la un teatru de păpuşi ; drept e că-i ciopleam pe cămătar, pe oştean, pe codană şi pe babă din nişte rădăcini, cu un cuţit ; alţii îi îmbrăcau ; de spectatori habar n-aveam ; critica era lăsată în sarcina lor, plăcere redusă, plăcere totuşi, întrucît născoceau şi ei cîte un pic. Cei care ţin în mîini cărţile de joc născocesc neîncetat şi preschimbă desfăşurarea automată a întîmplărilor. Nu-l întrebaţi pe cel care nu ştie să joace dacă-i place jocul. Politica nu mai e plictisitoare după ce i-ai dibuit dedesubturile ; dar e şi ea un joc care se cere deprins. Aşa stau lucrurile în toate cîte sînt pe lume ; fericirea se învaţă.

Oamenii spun că fericirea ne ocoleşte mereu. E adevărat cît priveşte fericirea primită de pomană, deoarece fericire căzută din cer nu poate fi. Dar fericirea pe care ne-o făurim nu ne amăgeşte. Căci e învăţătură, şi învăţăm atîta vreme cît trăim.

Pe măsură ce ştii, poţi învăţa mai mult. De aceea e mare bucurie să fii latinist, bucurie fără de sfîrşit, ba şi mereu în creştere, odată cu fiecare pas înainte. Plăcerea muzicantului e aidoma. Iar Aristotel spune un lucru de mirare, că adevăratul muzicant e cel care-şi găseşte mulţumirea în muzică, după cum adevăratul om politic e cel care-şi găseşte mulţumirea în politică. „Plăcerile, zice el, sînt semne ale puterilor." Desăvîrşită rostire, în care vorbele folosite depăşesc cu mult înţelesul teoriei ; de vrem să ne apropiem de acest uimitor geniu, atît de des şi de zadarnic tăgăduit, aici e locul unde se cuvine să ne oprim. Semnul propăşirii adevărate în orice faptă e plăcerea pe care ne-o dă. De unde reiese că munca e singurul lucru încîntător şi totodată îndestulător. Mă gîndesc la munca slobodă, la aceea care este şi lucrare a puterii şi izvor de putere. Încă o dată, să nu îndurăm, să făptuim.

Am văzut cu toţii cîte un zidar care în clipele lui libere ridica o căsuţă. E mai mare dragul să te uiţi cum alege piatră de piatră. Plăcerea aceasta o găsim în orice meserie, pentru că muncitorul născoceşte şi învaţă mereu. Şi nu numai că desăvîrşirea mecanică e aducătoare de plictiseală, dar mai e şi izvor de tulburare cînd muncitorul nu ia cu totul parte la lucrare şi e pus s-o ia mereu de la început, fără ca să-şi însuşească treaba pe care o face, s-o folosească pentru a învăţa mai mult. Dimpotrivă, din înşiruirea lucrărilor şi din rodul aducător de rod îşi trage fericirea ţăranul, vreau să zic ţăranul liber şi stăpîn pe munca lui. Aud şi eu vuietul cîrtitorilor ridicaţi împotriva acestor fericiri, care-ţi cer să nu precupeţeşti osteneala şi mînaţi mereu de greşita părere că sînt şi bucurii care ne vin de-a gata. Fiindcă numai truda e bună, după cum spune Diogene ; dar minţii omeneşti îi vine greu să se împace cu această nepotrivire ; trebuie s-o depăşească şi, mai ales, să-şi facă prilej de bucurie sufletească din această trudă.

15 septembrie 1924

XLVIII

VOIOŞII SEMĂNĂTORI

Munca este lucrul cel mai bun şi cel mai rău ; cel mai bun, dacă e slobodă ; cel mai rău, dacă e înrobită. Socotesc mai întîi liberă munca orînduită de muncitorul însuşi, după cum îl taie capul şi s-a deprins cu vremea, aidoma dulgherului care face o uşă. Dar nu-i tot una dacă uşa o face pentru sine, pentru că în acest caz se va deprinde cu ea în viitor ; o să vadă lemnul pus la încercare şi ochiul i se va bucura de crăpătura pe care o prevăzuse. Se cade să nu pierdem din vedere rostul acesta al inteligenţei, care zămisleşte patimi dacă nu făureşte uşi. Omul e fericit de îndată ce-şi plimbă privirea pe urmele muncii încheiate, stăpîn fiindu-i numai lucrul făcut, ale cărui învăţăminte sînt mereu bine venite. Şi mai grozav e dacă-ţi poţi construi corabia pe care te vei avînta în larg ; la fiecare învîrtire a cîrmei îţi recunoşti strădania şi fiecare migală ţi-e răsplătită. Întîlneşti uneori prin mahalale cîte un muncitor care-şi durează casa cu încetul, după cum îşi găseşte materialele şi clipele de răgaz ; nici un palat nu izvodeşte atîta fericire ; bucuria regelui este de altfel să i se zidească după planuri stabilite de el ; dar mai fericit este acela care simte urma loviturilor lui de ciocan pe clanţa uşii. Strădania se contopeşte atunci cu plăcerea ; şi nu-i om care să nu-şi aleagă mai curînd o muncă grea, unde născoceşte şi se înşeală după pofta inimii, decît o muncă fără bătaie de cap, dar la poruncă. Cea mai păcătoasă muncă e aceea unde stăpînul se amestecă şi nu-ţi dă pace. Cea mai nenorocită fiinţă e femeia la

toate, cînd o iei de la frecatul tacîmurilor şi o pui să spele duşumeaua ; dar care-i odată femeie nu se lasă, se face stăpînă pe robota ei şi-şi croieşte o fericire.

Agricultura este aşadar cea mai plăcută dintre îndeletniciri, numai să-ţi lucrezi ogorul tău. Visarea trece neîncetat de la muncă la rezultate, de la munca începută la cea dusă mai departe ; cîştigul însuşi nu-i mai concret şi mai neîncetat simţit decît pămîntul împodobit cu peceţile muncii omeneşti. Nespusă e plăcerea de a trece domol în căruţă peste pietrişul pe care tu însuţi l-ai pus. Şi tot insul e gata să se lepede de multe foloase, numai să ştie că va munci mereu pe aceeaşi costişă. Iată de ce robul legat de pămînt era mai puţin rob decît un altul. Orice muncă în cuprinsul unei gospodării o rabdă uşor truditorul învoit să se descurce cum ştie el mai bine şi încredinţat că nu va fi alungat de azi pe mîine. Aşa făcînd, poţi fi sigur că ţi se va sluji cu bună voie, ba că vei şi putea trăi pe spinarea altora. Atîta doar că stăpînul se va plictisi ; şi se va ţine de cărţile de joc şi va umbla după fuste.[...]

Oamenii de astăzi nu se deosebesc cine ştie ce de goţi, de franci, de alemani şi-alţi cumpliţi prădalnici. Totul e să nu apuce să se plictisească. Nu se vor plictisi dacă vor lucra de dimineaţă pînă seara după cum vor. Desigur, o agricultură pe scară largă restrînge la mişcări întrucîtva ciliare [1] neastîmpărul plictisiţilor. Dar trebuie să recunoaştem că fabricaţia în serie nu ni se înfăţişează cu aceleaşi foloase. S-ar cădea să împerechem industria cu agricultura, aşa cum împreunăm viţa cu ulmul tînăr. Uzinele s-ar muta toate la ţară ;

[1] Ciliar — în formă de cil, prelungire protoplasmatică filiformă a celulelor la unele bacterii, infuzorii ş.a. (n.tr.).

muncitorii din uzine ar ajunge să aibă toţi cîte o sfoară de moşie pe care ar lucra-o singuri. Această nouă Salantă[1] ar împăca neastîmpărul şi moliciunea. Oare nu cumva e tot o încercare de felul acesta şi grădiniţa acarului, care înfloreşte pe marginile şinelor cu dîrzenia ierbii ce-şi face loc printre pietrele caldarîmului ?

28 august 1922

XLIX

MUNCI

În ale sale *Amintiri din Casa morţilor*, Dostoievski ni-i înfăţişează pe ocnaşi gol-goluţi, despuiaţi, am zice, de toate făţărniciile luxului ; şi cu toate că le mai rămîn prefăcătorii de nevoie, adevărata faţă a fiinţei omeneşti tot se arată uneori.

Ocnaşii muncesc şi muncile lor sînt adeseori destul de zadarnice ; demontează spre pildă un vas vechi într-o regiune în care lemnul nu costă mai nimic. O ştiu prea bine ; de aceea, robotind toată ziulica fără nici o nădejde, se arată leneşi, amărîţi şi neîndemînatici. Dacă însă li se dă o treabă s-o facă pînă diseară, o treabă grea pentru minte şi trup, iată-i cît ai bate din palme îndemînatici, iscusiţi şi voioşi. Şi cu atît mai mult cînd e vorba de o muncă fără îndoială folositoare, cum ar fi curăţirea zăpezii. Dar ar trebui să citiţi paginile acelea uluitoare, în care se află o descriere

[1] Referire la numele oraşului italian menţionat de Fénelon în *Télémaque*, sediu al unei cîrmuiri utopice (n. tr.).

adevărată şi lipsită de comentarii. Veţi vedea că munca utilă este o plăcere în sine ; în sine, iar nu din cauza foloaselor pe care le pricinuieşte. Fac, bunăoară, la repezeală şi cu voie bună, o muncă anume, după care se duc să se odihnească ; gîndul că vor cîştiga poate la capătul zilei o jumătate de oră, îi imboldeşte pe toţi deopotrivă să lucreze de istov ; dar odată ce greutatea le-a fost supusă spre a fi învinsă, însăşi învingerea greutăţii îi îmbie ; şi plăcerea de-a născoci, de-a făptui, de-a voi şi de-a împlini cu bine, depăşeşte cu mult plăcerea pe care le-o poate da o jumătate de oră, fiindcă la drept vorbind, tot o jumătate de oră de ocnă e. Şi-mi închipui că dacă va fi, vezi Doamne, niţel mai uşor de îndurat, apoi tot din cauza amintirii proaspete a muncii îndeplinite cu voioşie va fi. Cea mai mare bucurie a omului stă fără doar şi poate într-o muncă anevoioasă şi liberă, executată de-a valma, după cum se şi vede cu prisosinţă în jocuri.

Unii pedagogi i-ar lenevi pe copii pe viaţă, numai şi numai pentru că le dau de lucru tot timpul ; copilul, dacă-i aşa, se obişnuieşte să lucreze încet, adică prost ; urmarea e un soi de oboseală apăsătoare, care se întretaie cu munca ; pe cînd dacă desparţi munca de osteneală, amîndouă sînt plăcute. Muncile lîncede seamănă cu plimbările făcute numai pentru nevoia de a te mişca şi a lua aer. Tot timpul plimbării te simţi ostenit ; odată sosit acasă, nu. În vreme ce în cursul trudei celei mai căznite te simţi biruitor şi ager ; apoi te dai împăcat odihnei şi dormi dus.

6 noiembrie 1911

L

LUCRĂRI

O lucrare începută e mai grăitoare decît pricinile care ne îndeamnă s-o facem. Numeroase şi puternice pot fi pricinile unei cooperări ; le putem lumina şi rumega în minte o viaţă întreagă şi totuşi să nu cooperăm. Dar cooperativa în creştere îşi cheamă întemeietorul ; şi cărămizile aşezate, în orice lucrare, sînt tot atîtea temeiuri de a merge mai departe. Fericit aşadar cel ce vede în munca lui din ajun pecetea voinţei sale.

Se zice că oamenii îşi caută mereu interesul ; dar îi văd leneşi în faţa unui ţel raţional. Închipuirea lor nu e atît de puternică încît să-i hotărască să ia parte la o lucrare încă neaflătoare pe lume. Iată de ce ne stau în faţă atîtea lucrări pe care le credem bune şi de care nu ne apucăm. Închipuirea ne dezamăgeşte în fel şi chip, dar mai cu seamă fiindcă o socotim vestitoare din pricina neliniştii vii pe care ne-o transmite ; dar mişcarea aceasta fără de rod îşi pune capăt sieşi ; neliniştea e mereu la prezent, iar proiectele sînt la viitor. De aceea leneşul spune mereu : „O să fie" ; în vreme ce rostirea omului e mai curînd „Fac" ; pentru că fapta poartă viitorul. După cum orice lucrare poartă şi ea neprevăzutul viitor deoarece viitorul pe care lucrarea ni-l dezvăluie nu e niciodată acela pe care-l gîndeam, ci mereu unul mai frumos ; lucru, însă, pe care nu-l poate nimeni crede ; iar lunaticii umblă hojma prin tîrg, împuind capul oamenilor cu proiecte mai frumoase, chipurile, decît lucrările altora.

Dar eu vă rog să vă îndreptaţi privirea către oamenii aceştia cu multe treburi şi fericiţi ; toţi se zbat în jurul lucrării începute, fie ea băcănie care merge bine, fie colecţie de mărci poştale ; fiecare ştie că orice lucrare, o dată ce a fost pornită, nu-i de şagă. Îmi dau seama că toţi sînt sătui de închipuire şi doritori să pună cărămidă peste cărămidă. O broderie, după primele împunsături de ac, nu place nimănui ; dar pe măsură ce înaintează, ne înrîureşte dorinţa cu putere crescîndă ; iată de ce credinţa e virtutea dintîi ; iar nădejdea nu-i decît a doua ; pentru că sîntem datori să pornim fără de nici o nădejde, nădejdea fiind urmarea creşterii şi propăşirii. Proiectele reale nu cresc decît pe lucrări. Nu-mi vine deloc a crede că Michelangelo s-a apucat să picteze pentru că toate chipurile îi jucau de-a gata în minte ; pus la treabă, n-a rostit decît aceste vorbe : „Dar nu-i meseria mea". Ceea ce nu l-a oprit să înceapă să picteze, iar chipurile se iviră ; asta se şi cheamă pictură, adică descoperirea lucrurilor pe care le faci.

Spun unii că fericirea ne scapă, ca umbra ; şi-i drept că de fericirea închipuită nu avem niciodată parte. Fericirea de a făuri nu e nici închipuită, nici de închipuit ; nu-i decît substanţială, întotdeauna ; nu-i putem zugrăvi chipul. Şi, vorba scriitorilor, nu există subiecte frumoase ; mai mult decît atît, de subiectele frumoase cred că trebuie să ne ferim, dar să le înşfăcăm şi să începem a le pune în lucru, ca să răzbim stafiile acestea, cu alte cuvinte să ne dezbărăm de nădejde şi să ne dăruim credinţei. Desfacem făcutul şi iar îl facem. Şi-n felul acesta înţelegem uimitoarele deosebiri

pe care le întîlnim întotdeauna între roman și întîmplarea adevărată ce l-a pricinuit. Meștere zugrav, nu te lăsa vrăjit de zîmbetul modelului.

29 noiembrie 1922

LI

PRIVEȘTE ÎN DEPĂRTĂRI

Omului melancolic îi spun doar atît : „Privește în depărtări". Mai întotdeauna melancolicul e un ins care citește din cale afară de mult. Ochiul omenesc nu-i făcut pentru distanța aceasta ; își află odihna pe marile întinsuri. Cînd te uiți la stele sau la geana mării, ochiul îți este cu totul destins ; dacă ochiu-i destins, capul e slobod, mersul e mai apăsat ; toate se liniștesc și se mlădiază, pînă și măruntaiele. Zadarnic însă încerci să te mlădiezi din porunca voinții ; voința ta din tine, învîrtită-n tine, trage totul în răspăr și pînă la urmă te înăbușă ; nu te gîndi la tine ; privește în depărtări.

E foarte adevărat că melancolia e boală curată ; iar medicul îi poate uneori da de urmă și statornici leacul ; leacul însă îndreaptă gîndul către lăuntrul trupului, iar grija de a ține întocmai regimul prescris nu face decît să-i nimicească efectul ; din care pricină medicul, dacă-i cu scaun la cap, te trimite la filozof. Dar cînd te pomenești în fața filozofului, ce afli ? Un ins care se omoară cu cititul, care nu vede mai departe decît lungul nasului, care-i și mai mohorît decît tine.

Statul ar trebui să deschidă o școală de înțelepciune, întocmai ca aceea de medicină. Cum oare ? Predînd adevărata știință, care-i contemplație a lucrurilor și poezie mare cîtu-i lumea. Deoarece mecanica ochilor noștri, care-și află odihna pe întinsele zări, ne învață un adevăr de seamă. Cugetul trebuie să izbăvească trupul și să-l redea universului, care-i adevărata noastră patrie. Adîncă e înrudirea dintre ursita noastră de om și sarcinile trupului nostru. Dobitocul, de îndată ce lucrurile învecinate îi dau pace, se culcă și doarme ; omul gîndește ; dacă-i gîndire dobitocească, vai lui ! Iată-l că-și înzecește necazurile și nevoile ; iată-l zbuciumat de temeri și de nădejdi ; drept urmare trupu-i se tot chircește, răzvrătește, năpustește, înțepenește, după vîlvătăile închipuirii, mereu bănuitor, pîndind mereu lucrurile și oamenii dimprejur. Iar dacă vrea să iasă din strînsoare, se vîră cu nasu-n cărți, într-altă lume îngrădită, prea apropiată de ochii și de patimile lui. Cugetul se zăvorăște și trupul suferă ; căci, ori spui că se strîmtează gîndul, ori spui că trupul lucrează împotriva sa însuși, tot una e. Ambițiosul își ia de o mie de ori cuvîntările de la capăt, iar îndrăgostitul de o mie de ori rugămințile. Cugetul se cade să călătorească și să contemple, dacă dorim să-i meargă trupului bine.

Aici ne și duce știința, dacă nu-i nici ahtiată de slavă, nici guralivă, nici nerăbdătoare ; dacă ne ridică privirile de pe buchii și ni le plimbă peste mări și țări. Avem trebuință de percepție și de călătorie. Un obiect, dezvăluindu-ți legături adevărate, te duce la un altul și apoi la o mie altele și acest vîrtej al apei curgătoare îți duce gîndul ca vîntul pînă la norii plutitori și pînă la aștri. Adevărata cunoaștere nu se mai întoarce la cine știe

ce mărunțiş văzut în apropierea ochilor ; pentru că a cunoaşte înseamnă să pricepi cum se leagă cel mai mic lucru întreg ; nimic nu-şi are temeiul în sine, aşa încît pornirea cea mai nimerită ne îndepărtează de noi înşine ; ceea ce-i sănătos pentru minte şi totodată pentru ochi. Mergînd pe această cale îşi va afla cugetul tău sălaş de odihnă în acest univers unde-i la el acasă şi va trăi împăcat cu viața trupului tău, care este şi ea legată de toate cîte sînt. Cînd creştinul spunea : „Cerul mi-e patria", nici nu bănuiam că e atît de aproape de adevăr. Priveşte în depărtări.

15 mai 1911

LII

CĂLĂTORII

În anotimpul acesta al vacanțelor, lumea mişună de oameni care aleargă de la un spectacol la altul, de bună seamă din dorința de a vedea multe lucruri într-un timp scurt. Dacă-i pentru ca să aibă ce povesti, cu atît mai bine ; deoarece şade frumos să pomeneşti tot mai multe nume de locuri ; trece timpul mai uşor. Dar dacă e pentru ei înşişi şi pentru ca să privească în adînc, nu-i mai prea înțeleg. Cînd vezi lucrurile în goană, îşi seamănă mult. Căderile de apă sînt tot căderi de apă. Astfel, cel ce străbate lumea cu iuțeala fulgerului nu se alege cu mai numeroase amintiri la sfîrşit decît la început.

Adevăratul belşug al priveliştilor stă în amănunțime. Să vezi înseamnă să răsfoieşti amănuntele, să te opreşti nițel asupra fiecăruia şi apoi să prinzi iarăşi totul dintr-o ochire. Nu ştiu dacă alții pot să facă una ca asta în fugă, să se repeadă apoi la alte alea şi în cele din urmă s-o ia de la început. Mie unuia mi-e peste poate. Fericiți cei din Rouen, care, zi de zi, îşi pot arunca privirile pe ceva frumos şi se bucură de Saint-Ouen bunăoară, ca de un tablou pe care l-ai avea în casă.

În vreme ce, dacă treci printr-un muzeu o singură dată, sau printr-o țară turistică, mai întotdeauna amintirile se încețoşează şi pînă la urmă alcătuiesc un fel de urzeală cenuşie de fire încîlcite.

Îmi place, călătorind, să fac un pas sau doi şi, de îndată să mă opresc şi să privesc din nou o nouă înfățişare, tot a lucrurilor acelora. Adeseori de merg şi mă aşez puțin mai la dreapta sau mai la stînga, toate se schimbă mai vîrtos decît dacă aş bate o sută de kilometri.

Dacă merg din puhoi în puhoi, dau mereu de acelaşi puhoi. Dacă însă merg din stană în stană, acelaşi puhoi se face altul la fiecare pas. Iar dacă mă întorc la ceea ce am mai văzut, adevărat e că mă cutremură mai mult decît de-ar fi nou ; şi nou se cheamă că e. Atît doar că trebuie să alegi privelişti atrăgătoare şi felurite, ca să nu amorțeşti în obişnuință. Deşi, la drept vorbind, orice priveliște, pe măsură ce înveți să te uiți mai bine, te bucură cu dezvăluirea unor taine nemărginite. Şi apoi, din tot locul poți vedea cerul înstelat ; asta-i prăpastia care-mi place.

29 august 1906

LIII

HORA PUMNALELOR

Cunoaştem cu toţii tăria sufletească a stoicilor. Chibzuiau asupra patimilor, urii, pizmei, fricii, deznădejdii şi ajungeau astfel să le ţină în frîu, întocmai ca un vizitiu destoinic care-şi struneşte caii.

Una din cugetările lor, care m-a desfătat întotdeauna şi care mi-a fost nu o dată de folos, e aceea cu privire la trecut şi viitor. „N-avem, zic ei, de îndurat decît prezentul. Nici trecutul, nici viitorul nu ne pot copleşi, de vreme ce unul nu mai există, iar celălalt încă nu a luat fiinţă."

Că bine zic ! Trecutul şi viitorul iau fiinţă numai cînd le gîndim ; sînt păreri, nu fapte. Ne căznim din greu să ne făurim căinţele şi temerile. Am văzut un echilibrist care potrivea o grămadă de pumnale unele peste altele ; se alcătuia un fel de copac înfiorător, care-i stătea în cumpănă pe frunte.

Tot aşa ne potrivim şi ne ducem căinţele şi temerile, artişti nesocotiţi ce sîntem ! În loc să le purtăm un ceas, le purtăm o zi, zece zile, luni de zile, ani de zile. Unul, pe care-l supără piciorul, se gîndeşte că l-a durut ieri, că l-a mai durut şi altădată, că o să-l doară mîine ; îşi boceşte întreaga viaţă. Desigur, înţelepciunea nu-i de mare ajutor în acest caz ; fiindcă nu putem întotdeauna desfiinţa durerea clipei pe care o trăim. Dar dacă-i vorba de o durere sufletească, ce se alege din ea dacă ne tămăduim de căinţă şi de preziceri ?

Ce-ar mai rămîne din amarul îndrăgostitului acesta respins, care se răsuceşte în pat în loc să doarmă şi care închipuie tot felul de răzbunări pînă la a şaptea spiţă, dacă nu s-ar mai gîndi nici la trecut nici la viitor ? Ambiţiosul acesta, cu inima însîngerată din pricina unei înfrîngeri, unde-şi caută durerea de nu într-un trecut pe care îl reînviază şi într-un viitor pe care-l născoceşte ? Nu sîntem departe de miticul Sisif, care-şi ridică stînca şi-şi înnoieşte astfel cazna.

Tuturor celor care se chinuiesc în felul acesta, le-aş spune : gîndeşte la prezent ; gîndeşte-te la viaţa care ţi se scurge clipă de clipă ; fiecare clipă urmează alteia ; ţi-e deci cu putinţă să-ţi duci viaţa mai departe, de vreme ce trăieşti. Dar viitorul mă-nspăimîntă, zici tu. Vorbeşti de ce nu ştii. Nu se întîmplă niciodată ceea ce ne aşteptăm să fie ; cît despre durerea pe care o încerci acum, tocmai pentru că-i cumplită, poţi fi încredinţat că o să scadă. Totul se schimbă, totul trece. Cugetarea aceasta prea adeseori ne-a întristat ; iată că-i dăm prilej să ne fie şi spre mîngîiere.

17 aprilie 1908

LIV

VORBE GOALE

Ne iese uneori în drum un strigoi omenesc care se încălzeşte la soare sau care se tîrăşte către casă ; priveliştea acestea a fiinţei adînc intrate pe făgaşul decăderii şi pîndite de moarte, ne înfige un pumnal de groază în inimă şi o luăm la fugă, spunîn-

du-ne : „De ce mai trăieşte oare zdreanţa aceasta omenească ?" Şi totuşi zdrenţei îi mai place viaţa ; se încălzeşte la soare ; nu vrea să moară. Grea încercare pentru gîndurile noastre ; adesea cugetul se poticneşte, se loveşte, se tulbură, se rătăceşte pe cărări greşite. La iuţeală.

Pe cînd îmi căutam calea cea bună, după o astfel de întîlnire, grăindu-mi singur cu sfătoşenie şi dibuind, iată că mi se iveşte în faţă un prieten, cutremurat de nevoia de a rosti vrute şi nevrute, scăpărînd fulgere din ochi. Izbucni năpraznic : „Toate-s rele, zise. Cei sănătoşi se tem de boală şi de moarte ; se silesc din răsputeri să nu le uite ; nu pierd nici o fărîmă din groaza lor ; o sorb picătură cu picătură. Şi-acum bolnavii ; s-ar cădea să-şi dorească moartea ; dar de unde ; o resping ; frica aceasta se adaugă suferinţelor lor. Ai spune : cum te mai poţi teme de moarte cînd viaţa e atît de crîncenă ? Iată însă că e cu putinţă să urăşti şi moartea şi durerea în acelaşi timp ; şi aşa ne va fi sfîrşitul."

Credea pe deplin tot ceea ce spunea ; şi, pre legea mea, la fel aş crede şi eu, dacă m-aş învoi. Nu-i greu să fii nenorocit ; greu e să fii fericit ; ceea ce nu înseamnă că nu face să încerci ; dimpotrivă ; cunoaştem că lucrurile frumoase nu se dobîndesc bătînd din palme.

Ştiu eu de altfel de ce mă feresc de cuvîntările acestea în care clocoteşte deznădejdea iadului şi care mă amăgesc cu aşa zisa lor logică biruitoare. De cîte ori nu mi-am dovedit că nenorocirea care mă loveşte n-are leac ; şi pentru ce, mă rog ? De dragul ochilor vreunei femei, cu ochi pierduţi, poate, sau obosiţi, sau întunecaţi de un nor de pe cer ; ori, cazul mai bun, din pricina vreunui ticălos de gînd, vreunei înveninări, vreunei trufii rănite de

mutre şi de vorbe tîlcuite de mintea mea ; am trecut cu toţii prin astfel de nesăbuinţe, de care, după scurgerea unui an, am rîs cu poftă. Reiese de aici că orice patimă ne zăpăceşte deîndată ce lacrimile sau învecinatele hohote de plîns, stomacul, inima, burta, izbucnirile, zadarnica încordare a muşchilor încep şi ele să judece. Naivii se lasă amăgiţi de fiecare dată ; eu însă ştiu că lumina aceasta înşelătoare se stinge curînd ; şi vreau s-o sting neîntîrziat ; pot ; e de-ajuns să nu rostesc vorbe goale ; cunosc îndeajuns puterea glasului meu asupră-mi ; vreau aşadar să stau de vorbă cu mine însumi în tihnă, iar nu ca la teatru. Aşa să-mi fie tonul. Ştiu de asemeni că boala şi moartea sînt lucruri obişnuite şi fireşti, de care tot insul are parte, şi că răscoala împotriva lor nu-i decît pornire necugetată şi neomenească ; fiindcă gîndirea adevărată şi omenească trebuie, pare-mi-se, să fie întotdeauna pe calapodul firii şi stării omeneşti şi mersului lucrurilor. Ajunge-ne acest temei ca să nu ne prindem ca netoţii în văicărelile acestea izvoditoare de mînie şi izvodite de mînie. Ne joacă dracul tontoroiul ; dar eu sînt dracul şi furca e în mîna mea.

25 septembrie 1911

LV

PLÎNGERI

Ceea ce vă doresc în cursul anului acestuia care reîncepe, adică în răstimpul cît îi trebuie soarelui să se urce pînă în înaltul său cel mai de sus şi

apoi să coboare pînă în adîncul său cel mai de jos, ceea ce vă doresc, este să nu spuneţi şi nici să nu gîndiţi că totul merge din rău în mai rău. „Setea aceasta de aur, goana aceasta după plăceri, nesocotirea aceasta a datoriilor, obrăznicia aceasta a tineretului, furturile şi crimele acestea nemaiauzite, patimile acestea neruşinate, vremea asta trăznită, cu seri aproape calde în toiul iernii", iată un cîntec vechi cît lumea şi care înseamnă doar : „Nu mai pot eu să mănînc şi să mă bucur ca atunci cînd aveam douăzeci de ani".

De n-ar fi decît un fel de a spune ceea ce simţi, am răbda astfel de cuvîntări, după cum răbdăm amărăciunea celor bolnavi. Dar cuvîntările acestea poartă în ele însele puteri nemăsurate ; umflă amărăciunea ; o îngroaşă, o întind peste toate cele ca pe un înveliş şi se pomenesc că efectul se preface în cauză, după cum se întîmplă ca unui copil să-i fie cu adevărat frică de micuţul prieten pe care el însuşi l-a îmbrăcat în leu sau în urs.

De bună seamă că dacă un om, amărît din fire, îşi împodobeşte casa ca o raclă, o să se simtă şi mai mohorît, toate aducîndu-i necruţător aminte de supărarea lui. La fel şi cu gîndurile noastre ; dacă ni se năzăreşte să-i vedem pe oameni în negru şi treburile obşteşti pe ducă, toată negreaţa asta la rîndul ei ne deznădăjduieşte ; iar omul cel mai deştept este adeseori cel care se amăgeşte cel mai straşnic, pentru că vorbele pe care le aruncă nu sînt fără şir şi fără oarecare noimă.

Nenorocirea e că boala aceasta se ia ; e un fel de holeră a minţii. Cunosc oameni faţă de care nu poţi spune că slujbaşii de stat sînt, în general, mai cinstiţi şi mai harnici ca altădată.

Cei care se lasă duşi de patimi vorbesc atît de curgător, iar buna lor credinţă e atît de mişcătoare,

încît galeria e a lor ; iar cel care ţine să păstreze cumpăna dreptăţii pare un nătărău sau unul care se întrece cu gluma. Iată cum plîngerea se preface în lege şi ajunge să facă degrabă parte din politeţe.

Ieri, un tapiţer, înainte de a se apuca de lucru, găsea de cuviinţă să spună cu toată simplitatea : „Ce mai vreme ! Cine-ar zice că sîntem în iarnă ? Vara-i la fel ; nu mai ştii pe ce lume eşti." Vorbea de arşiţa din anul acesta, pe care a simţit-o doar şi el, ca toată lumea. Dar locul comun e mai tare ca faptele. Să nu vă încredeţi în voi înşivă, voi cei care rîdeţi de tapiţerul meu ; pentru că nu toate faptele sînt atît de limpezi şi nici atît de vii în amintire ca frumoasa vară din anul una mie nouăsute unsprezece.

Închei arătînd că bucuria n-are trecere ; fiindcă e tînără, iar tristeţea şade pe un jilţ măreţ şi toţi i se închină. Susţin de aceea că trebuie să ne împotrivim tristeţii nu numai pentru că voioşia e bună, ceea ce n-ar fi de ocară, ci şi fiindcă trebuie să fim drepţi, tristeţea — mereu bună de gură, mereu poruncitoare — neconsimţind vreodată să ne lase să fim drepţi.

4 ianuarie 1912

LVI

PATIMILE SÎNT BUNE DE GURĂ

Patimile, bune de gură, ne înşeală mai totdeauna ; mă gîndesc la plăsmuirea aceea de vorbe mohorîte sau voioase, strălucite sau întunecate, pe

care închipuirea noastră o făureşte după cum trupul ne este odihnit sau obosit, aprins sau vlăguit. Firea ne îndeamnă atunci să învinuim lucrurile şi pe semenii noştri, în loc de a descoperi şi îndrepta pricina adevărată, adeseori măruntă şi izvorîtă din te miri ce.

În anotimpul acesta, în care examenele se ivesc din depărtări, numeroşi candidaţi lucrează la lumina lămpii, îşi ostenesc ochii şi se plîng de dureri în tot capul ; suferinţe neînsemnate pe care le vindecă degrabă odihna şi somnul. Dar bietul candidat gîndeşte altfel. Vede mai întîi că nu învaţă repede, că în minte i-a pătruns o ceaţă şi că tîlcul autorilor rămîne pe hîrtie în loc să-i iasă înainte ; atunci se întristează cumpănind greutăţile examenului cu puterea lui de pricepere ; îndreptîndu-şi apoi privirile asupra trecutului şi trezindu-şi amintirile învăluite în aceeaşi mohorîtă negură, îşi dă sau crede că-şi dă seama că n-a făcut mare lucru, că totul trebuie reluat de la început, că-i cufundat în beznă şi că nimic nu i se leagă ; uitîndu-se acum înspre viitor, îşi spune că timpul trece repede şi că munca merge încet ; în cele din urmă ia din nou cartea în mînă, deşi s-ar cădea să se culce şi să doarmă ; suferinţa îi ascunde leacul ; şi tocmai din pricină că e obosit, se pune pe toceală. Bună i-ar fi în clipele acestea adînca înţelepciune a stoicilor, şi mai iscusit limpezită de Spinoza şi Descartes. Plin întotdeauna de bănuială în faţa dovezilor închipuirii, ar trebui să cugete că patimile sînt bune de gură, dar nu sînt vrednice de crezare, ceea ce i-ar nimici dintr-odată cea mai mare parte a suferinţei ; deoarece o brumă de durere de cap şi de oboseală a ochilor nu-i greu de

îndurat şi trece repede ; dar deznădejdea e înfiorătoare şi-şi otrăveşte singură izvorul.

Iată capcana pe care ne-o întind patimile. Un om mîniat de-a binelea îşi joacă sieşi o tragedie zguduitoare, puternic luminată, în care vin pe scenă toate greşelile greşiţilor săi, toate vicleniile, uneltirile, dispreţuirile şi proiectele lor de viitor ; mînia e aceea care tălmăceşte şi care sporeşte pe măsură ce tălmăceşte ; s-ar zice că-i un pictor care pictează Furiile şi care s-ar înspăimînta pe sine însuşi. Iată mijlocul prin care mînia adeseori dezlănţuie o furtună, datorită numai unor pricini mărunte, îngroşate de zbuciumul inimii şi al muşchilor. Şi e totuşi limpede că mijlocul potrivit de a domoli tot acest neastîmpăr nu-i deloc să lucrezi ca istoria şi să treci în revistă jignirile, pagubele şi nemulţumirile ; pentru că acestea toate se scaldă într-o lumină tulbure, ca într-o aiureală. Şi aici e nevoie să-şi dea cugetul seama că patimile sînt bune numai de gură şi nu vrednice de crezare. În loc să spună „Acest aşa-zis prieten m-a dispreţuit întotdeauna“, spune : „Zăpăcit cum mă aflu, nu văd bine, nu judec bine ; nu sînt decît un actor de tragedie care-şi declamă sieşi“. Atunci veţi constata că teatrul îşi stinge luminile din lipsă de public ; iar strălucitoarele decoruri nu vor mai fi decît nişte biete pînze vopsite. Înţelepciune aievea ; armă aievea împotriva poeziei nedreptăţii. Vai nouă ! Sîntem sfătuiţi şi călăuziţi de moralişti amatori, care nu ştiu decît să aiureze şi să-i molipsească pe alţii cu boala lor.

14 mai 1913

LVII

DESPRE DEZNĂDEJDE

„Un coţcar, zicea careva, nu-şi ia viaţa pentru atîta lucru." Nu-i prima oară, şi nici ultima, cînd un om de ispravă crede că şi-a pierdut cinstea, se omoară şi e deplîns de către aceia care socotea că-l dispreţuiesc. Încerc să înţeleg, cu privire la drama aceasta, de care ne vom aduce îndelung aminte, cum se face că omul care se vrea drept şi cuminte, pare adeseori că nu şi-a potolit unele patimi decît spre a fi înfruntat şi biruit de altele ; precum şi care gînduri l-ar putea ajuta să lupte împotriva deznădejdii.

Să stai să chibzuieşti în ce împrejurări te afli, să-ţi pui o întrebare grea, să-i cauţi răspunsul, să nu-l găseşti, să nu ştii pe unde s-o apuci, să baţi aceleaşi urme bătătorite ale gîndului aidoma calului într-un manej, iată, veţi spune, destulă pricină de chinuire, iar ascuţimea minţii are şi ea ghimpii ei ca să ne înţepe. Nu, nu-i de fel aşa. De la bun început nu trebuie să cădem în eresul acesta. Multe sînt încurcăturile din care nu vezi ieşire ; şi nu-i cap de ţară. Un avocat, un sindic, un magistrat pot hotărî la rece că o cauză e fără de nădejde, sau că nu pot lua nici o hotărîre — şi de mîncat tot mănîncă cît şapte, de dormit tot dorm buştean. Ceea ce ne doare, cînd sîntem puşi în mare încurcătură, nu e faptul că nu o putem descurca uşor, ci mai curînd un soi de luptă şi de împotrivire în zadar, sau, la drept vorbind, o dorinţă ca lucrurile să nu fie cum sînt. În orice ieşire pătimaşă cred că pîlpîie o apărare împotriva a tot ceea ce pare fără leac. De pildă, dacă cineva se dă de ceasul

morţii pentru că iubeşte o femeie neroadă, sau înfumurată, sau de gheaţă, înseamnă că se încăpăţînează să voiască să fie femeia altfel decît e. Tot astfel, cînd o năruire nu mai poate fi înlăturată şi cînd sîntem convinşi de aceasta, patima vrea să nădăjduiască şi porunceşte oarecum gîndirii s-o ia din nou pe acelaşi drum, pentru ca să dea de o răspîntie şi s-o apuce într-altă parte. Drumul însă a fost străbătut ; şi de aflat ne aflăm tocmai unde am ajuns ; iar pe căile timpului nu te poţi întoarce înapoi, nici bate de două ori aceeaşi cale. De aceea numesc om tare de fire pe cel care-şi spune unde se află, cum stau lucrurile, ce anume nu mai poate fi lecuit şi care apoi o porneşte înainte. Dar nu-i lucru uşor şi-i bine să te deprinzi în cele mărunte ; de nu, patima va fi aidoma leului din cuşcă : ceasuri întregi tropăie prin faţa gratiilor, ca şi cum tot ar mai nădăjdui, cînd a ajuns la unul din capete, că nu s-a uitat bine la celălalt. Pe scurt, tristeţea izvorîtă din privirea trecutului nu foloseşte la nimic, ba e şi mult dăunătoare, pentru că ne împinge să ne irosim gîndurile şi să căutăm în zadar. Spinoza spune că orice căinţă e o a doua greşeală. „Dar — zice omul trist, care l-a citit pe Spinoza — vesel tot nu pot fi, dacă sînt trist ; ţine de cum mă simt, de cît de obosit sînt, de vîrsta pe care o am şi de cum e vremea." Fie. Vorbele acestea spuneţi-le, spuneţi-le cu toată tăria ; să-şi cunoască tristeţea adevărata obîrşie ; în felul acesta cred că gîndurile care vă apasă vor fi gonite ca norii de vînt. Urgiile vor bîntui pămîntul, dar cerul va fi senin ; nici asta nu-i rău ; tristeţea va fi fost descărcată în trup ; cugetul va fi, drept urmare, întrucîtva curăţat. Sau poate că vă vine mai bine a spune că tristeţea e înaripată de gînduri şi-i prefăcută în su-

ferință zburătoare ; în vreme ce, perpelind-o cu gîndul, o înșurubez temeinic, îi smulg aripile și nu mai am decît o suferință tîrîtoare. Iat-o, e la picioarele mele, dar n-o mai am în fața ochilor. Numai că necuratul ne tot dă ghes să ne dorim suferințe care plutesc la mari înălțimi.

31 octombrie 1911

LVIII

DESPRE MILĂ

E și o bunătate care întunecă viața ; o bunătate care nu-i decît amărăciune, îndeobște cunoscută sub numele de milă, și care-i una din pacostele omenirii. Priviți, rogu-vă, cum îi vorbește o femeie simțitoare unui om slăbit și bănuit de oftică. Ochii înlăcrimați, vocea scăzută, cuvintele dulcegi, totul dovedește că bietul om e socotit pierdut. El însă nu se supără ; îndură mila aproapelui său cum își rabdă boala. Așa a fost din totdeauna. Fiecare vine cu prinosul lui de amărăciune ; fiecare-i dă zor cu același cîntec : „Mi se rupe inima văzîndu-te în ce hal ești".

Sînt și oameni nițel mai înțelepți și care-și străjuesc cuvintele. Aceștia se socotesc datori să îmbărbăteze : „Nu te lăsa ; cum se îndreaptă vremea, cum te înzdrăvenești". Tonul însă nu se potrivește cu vorbele. Tot jelanie, să-ți stoarcă lacrimile și alta nu. Măcar de nu-i decît o nuanță și bolnavul

o prinde la sigur ; doar o privire descoperită pe furiș îi va grăi mai mult decît o mie de vorbe.

Ce-ar trebui deci să facem ? Iată. Ar trebui să nu fim triști ; ar trebui să nădăjduim ; nu le dăm oamenilor decît nădejdea pe care o avem. Ar trebui să ne bizuim pe natură ; să avem încredere în viitor și să fim convinși că viața va birui. E mai ușor decît s-ar crede, pentru că e firesc. Orice ființă vie crede că viața va birui ; că de nu, ar muri pe loc. Această putere a viețuirii o să vă facă să-l dați curînd uitării pe bietul om ; ei bine, puterea aceasta de viețuire ar trebui să i-o dăm. Zău așa, n-ar trebui să-l compătimim prea mult. Nu-i vorba să fim aspri și nesimțitori. Ci să dovedim o prietenie voioasă. Nimănui nu-i place să stîrnească mila ; iar dacă un bolnav vede că nu-l tulbură bucuria unui om bun, e mulțumit și îmbărbătat. Încrederea-i un leac minunat.

Ne-a otrăvit religia. Sîntem obișnuiți cu popii care pîndesc slăbiciunea și suferința omului pentru ca să-i dea gata pe muribunzi cu o mustrare care îi va pune pe gînduri și pe ceilalți. Urăsc predicile acestea de cioclu. Viața trebuie s-o propovăduim, nu moartea ; nădejdea s-o răspîndim, nu spaima ; și laolaltă să ne îngrijim de bucurie, adevărata comoară a oamenilor. Aceasta-i taina marilor înțelepți și aceasta va fi lumina de mîine. Patimile sînt triste. Ura e tristă. Bucuria va omorî patimile și ura. Să începem însă prin a ne spune că tristețea nicicînd nu e nici măreață, nici frumoasă, nici folositoare.

5 octombrie 1909

LIX

NECAZURILE ALTUIA

Moralistul, La Rochefoucauld cred că e, care a scris : „Avem întotdeauna destulă tărie ca să îndurăm necazurile altuia", a rostit desigur un adevăr. Dar nu-i decît pe jumătate adevărat. Lucrul mai vrednic de luat în seamă e că avem întotdeauna destulă tărie pentru a ne îndura necazurile noastre. N-avem încotro. Cînd nevoia ne apucă de braț, ne ține vîrtos. Poate că s-ar cădea să murim ; de nu, trăim și noi cum putem ; cei mai mulți oameni aleg calea aceasta. Puterea vieții e de mirare.

Potopiții, bunăoară, se dau pe brazdă. Pe podețele de scînduri nu se văicăresc ; pun piciorul cu nădejde. Cei îngrămădiți în școli și în alte localuri publice se rostuiesc cum pot mai bine și mănîncă și dorm în lege. Cei care au făcut războiul povestesc așijderea ; marile necazuri nu vin atunci din faptul că ești pe front, ci din acela că ți-s picioarele înghețate ; gîndul ți-e îndreptat cu înverșunare spre aprinderea unui foc și ești în al șaptelea cer cînd ajungi să te încălzești.

Am putea încă spune că pe măsură ce e traiul mai greu, răbdăm mai bine necazurile și ne bucurăm mai puternic de plăceri ; deoarece prevestirea n-are vreme să meargă pînă la necazurile doar cu putință ; o ține nevoia în frîu. Lui Robinson nu începe să-i fie dor de patrie decît după ce și-a clădit casa. De bună seamă că aceasta-i pricina pentru care bogătașului îi place la vînătoare ; are atunci parte de suferințe apropiate, precum durerea de picior, sau de plăceri apropiate, precum mîncare și băutură din belșug ; iar mișcarea le duce pe toate cu sine, le contopește pe toate.

Cel care-și îndreaptă toată gîndirea asupra unei fapte anevoioase, acela e pe deplin fericit. Cel care cugetă la trecutul sau la viitorul lui nu poate fi fericit pe de-a-ntregul. Cît timp ducem în spinare povara lucrurilor, trebuie să fim fericiți sau să pierim ; de îndată însă ce purtăm, cuprinși de neliniște, povara sinelui nostru, orice cale e aspră. Trecutul și viitorul se lovesc la tot pasul de pietrele drumului.

Pe scurt, ar trebui să nu mă gîndesc la mine. De toată nostimada este că ceilalți mă silesc să mă trag înapoi în sinea mea, tot vorbindu-mi de ei înșiși. Să făptuiești laolaltă e lucru bun întotdeauna : să sporovăiești laolaltă de dragul sporovăielii, de dragul văicărelii și cîrtelii, e una din marile urgii ale lumii în care trăim. Fără să mai pui la socoteală că fața omului e al naibii de grăitoare și cu ușurință trezește amărăciuni pe care lucrurile și faptele mi le dăduseră uitării. Nu sîntem egoiști decît în lume, datorită ciocnirii dintre euri, datorită răspunsului de la unul la altul, răspuns al gurii, răspuns al ochilor, răspuns al inimii frățești. O tînguire dezlănțuie mii de tînguiri ; o frică dezlănțuie mii de frici. Turma toată tremură în fiecare oaie. Iată pentru care pricină o inimă simțitoare este mereu nițel sihastră. La unele ca acestea trebuie prietenia să cugete neîncetat. Să nu ne grăbim a numi egoist pe omul simțitor, care-și caută singurătatea pentru a se feri de chemările omenești ; nu înseamnă că ai inima rece dacă ți-e greu să rabzi neliniștea, tristețea, suferința zugrăvită pe chipul unui prieten. Și rămîne

îndoielinic dacă cei care se împacă atît de bine cu nenorocirea sînt mai grijulii față de necazurile lor, ori mai curajoşi, ori mai nepăsători. Moralistul de care pomenirăm a fost doar răutăcios. Necazurile altuia sînt greu de purtat.

23 mai 1910

LX

ALINARE

Fericirea şi nenorocirea nu pot fi închipuite. Nu vorbesc de plăcerile propriu-zise, nici de suferințe ca reumatisme, dureri de dinți sau chinuri ale inchiziției ; pe acestea le putem oarecum înțelege gîndindu-ne la cauze, deoarece cauzele sînt mereu lucrătoare ; bunăoară, dacă apa fierbinte îmi împroaşcă mîna, dacă mă răstoarnă un automobil, dacă o uşă îmi striveşte mîna, în toate aceste împrejurări îmi cîntăresc aproape exact durerea sau, pe cît se ştie, durerea altuia.

De îndată însă ce vine vorba de acel curcubeu al părerilor de care ține fericirea sau nenorocirea noastră, nu mai poți nici prezice, nici închipui nimic, nici pentru alții, nici pentru tine. Totul atîrnă de şirul gîndurilor, iar de gîndit nu gîndeşte omul cum vrea ; se poate, deci, cu atît mai mult să ne vedem scăpați din senin de gînduri care numai plăcute nu sînt. Teatrul, spre pildă, ne prinde şi ne respinge cu o putere care-i de-a dreptul de caraghioasă dacă stai să te gîndeşti la nimicnicia cauzelor : o pînză vopsită, un clănțău, o femeie care se preface că plînge ; dar maimuțărelile acestea storc lacrimi, lacrimi adevărate ; nişte vorbe recitate de ți-e mai mare mila te împovărează pentru o clipă cu durerea lumii întregi. Curînd după aceea vei fi la mare depărtare de tine însuți şi de orice dureri, călător pe drumuri. Mîhnirea şi alinarea se aşează şi-şi iau zborul întocmai ca păsările. Mai mare ruşinea ; ne-am ruşina să spunem ca Montesquieu : „N-am avut vreodată necaz pe care un ceas de lectură să nu-l fi risipit" ; nu e însă greu să-ți dai seama că atunci cînd citeşti cu adevărat, te fură cititul.

Un om care se duce spre ghilotină, într-o dubă, e vrednic de milă ; dacă totuşi s-ar gîndi la altceva, n-ar fi mai nenorocit acolo în dubă decît sînt eu acum. Dacă stă şi numără cotiturile şi hurducăturile, la cotituri şi la hurducături îi va fi gîndul. Un afiş văzut de departe şi pe care ar încerca să-l citească, s-ar putea să-i umple ultimele clipe ; cine ştie ? Dar el parcă ştie ?

Mi-a fost dat să aud povestea unui prieten care era să se înece. Căzuse între un vapor şi chei şi a rămas vreme destul de îndelungată sub carenă ; cînd l-au scos nu mai răsufla ; s-a trezit deci din moarte, pot s-o spun. Iată care-i sînt amintirile. S-a pomenit în apă cu ochii deschişi şi vedea în fața-i un cablu care plutea, îşi spunea că l-ar fi putut înşfăca, dar n-o dorea ; priveliştea apei verzi şi a cablului plutitor îi umpleau mintea. Aşa i s-au scurs ultimele clipe, după cît mi-a povestit.

23 mai 1910

LXI

CULTUL MORȚILOR

Cultul morților e o datină frumoasă ; iar sărbătoarea morților e statornicită cum se cuvine, în clipa în care se vede, din semne netăgăduit de limpezi, că soarele ne părăsește. Florile acelea ofilite, frunzele acelea galbene și roșii, pe care pășim, nopțile lungi și zilele de moină cu iz de seară, toate ne duc gîndurile către oboseală, către odihnă, către somn, către ce s-a dus și nu va mai fi. Sfîrșitul anului seamănă cu sfîrșitul unei zile și cu sfîrșitul unei vieți ; viitorul îmbiindu-ne doar cu noapte și dormire, gîndirea de la sine pornește înspre ceea ce s-a făptuit și se preface în file de letopiseți.

Așa se îmbină datinile, vremea care vremuiește și curgerea gîndurilor noastre. Iată de ce, în acest anotimp, oamenii sînt ispitiți să cheme umbrele și să le vorbească.

Dar cum să le cheme ? Cum să le placă ? Ulise le dădea de mîncare ; noi le ducem flori ; iar rostul tuturor prinoaselor acestora este să ne îndrepte cugetul înspre ei și să înlesnească schimbul de cuvinte. De bună seamă că nu trupul morților îl chemăm, ci gîndul lor ; și nu încape îndoială că în noi înșine sălășluiește gîndul lor. Ceea ce însă nu înseamnă că florile, coroanele și mormintele înflorite nu-și au înțelesul. Deoarece nu gîndim după cum voim, iar mersul gîndurilor atîrnă mai ales de ceea ce vedem, auzim și pipăim, foarte bine facem că ne punem în fața anumitor priveliști spre a ne învrednici totodată și de visările ce par a fi legate de ele. Iată pricina pentru care

sînt și riturile religioase de preț. Nu sînt însă decît mijloc ; nu sînt țel ; să nu ne ducem deci la morți cum ascultă alții liturghia sau își deapănă mătăniile.

Morții n-au murit, de bună seamă, de vreme ce noi trăim. Morții gîndesc, vorbesc și făptuiesc ; pot da sfaturi, pot vrea, se pot învoi, pot dojeni ; e drept, așa e ; dar să ne înțelegem. Toate acestea se petrec în noi ; toate acestea viețuiesc aievea în noi.

Dacă așa stau lucrurile, veți zice, pe morți nu-i putem uita ; și nici nu-i nevoie să te gîndești la ei ; gîndindu-te la tine te gîndești la ei. Numai că îndeobște nu ne prea gîndim la noi, cu adevărat la noi, temeinic la noi. Sîntem prea slabi și prea șovăielnici în ochii noștri chiar ; ne sîntem prea aproape ; nu-i ușor să găsești depărtarea cea mai potrivită de la care să te poți privi în lumina cea mai adevărată. Care prieten al dreptății se gîndește oare neîncetat la dreptatea pe care o dorește ? Pe morți, dimpotrivă, îi vedem oglindiți în oglinda lor, datorită pietății care dă nimicurile uitării ; iar puterea lor, sfătuitoare, care poate că e cel mai cutremurător lucru din lume, vine dintr-aceea că nu mai trăiesc ; pentru că să trăiești înseamnă să răspunzi loviturilor lumii din afară ; înseamnă, de cîteva ori pe zi și de cîteva ori pe fiecare ceas, să nu-ți mai amintești ce-ai jurat să fii. Așa încît are mult rost să ne întrebăm ce vor morții. Aveți ochi de văzut, aveți urechi de auzit, luați aminte : morții vor să trăiască ; vor să trăiască în voi ; vor ca viața voastră să împlinească din belșug ceea ce și-au dorit. Mormintele deci ne trimit înapoi la viață. Și tot astfel gîndurile noastre saltă voioase peste iarna ce vine, pînă la pri-

măvara viitoare şi la cele dintîi frunze. Am primit ieri o creangă de liliac ale cărei frunze stăteau să cadă şi am văzut pe dînsa muguri.

8 noiembrie 1907

LXII

HAPLEA

Cei care se pun pe tuşit cu un soi de îndîrjire, trag nădejde că or să scape de o mică gîdilătură în gît; datorită acestui minunat leac îşi vatămă gîtul, pierd răsuflarea, se istovesc. Iată din care pricină în spitale şi alte case de sănătate bolnavii sînt învăţaţi să nu tuşească; drept care te ţii, pe cît poţi, să nu tuşeşti; apoi îţi înghiţi scuipatul în clipa în care îţi vine să tuşeşti; pentru că amîndouă mişcările nu se pot face dintr-odată; în sfîrşit, nu te laşi zgîndărit şi mîniat de o mică gîdilătură care se linişteşte de la sine, de îndată ce ajungi s-o dispreţuieşti.

Tot astfel, unii bolnavi se scarpină şi-şi pricinuiesc prin aceasta o plăcere îndoielnică, în care intră şi durerea, pe care o plătesc apoi cu dureri mai usturătoare. Întocmai ca acei care tuşesc din toată inima, izbutesc să se înfurie împotriva lor înşişi. Fac întocmai ca Haplea. Insomnia e tot o dramă de soiul acestora în care suferi de pe urma răului pe care singur ţi-l faci. Pentru că nu-i cine ştie ce nenorocire să stai cîtva timp fără să dormi; şi la urma urmei nu-i rău în pat. Dar mintea nu stă locului; îţi spui că vrei să dormi;

te străduieşti să dormi; faci tot ce poţi, şi cu atîta tărie, încît voinţa şi strădania aceasta te ţin treaz. Sau începi să te mînii; numeri ceasurile; te căinezi că nu foloseşti mai cu înţelepciune timpul de mare preţ închinat odihnei; şi totodată te învîrteşti şi te zvîrcoleşti ca un peşte pe uscat. Întocmai ca Haplea.

Sau încă, iar asta şi ziua şi noaptea, dacă ai vreo pricină de nemulţumire, faci ce faci şi tot la ea te gîndeşti; îţi reciteşti povestea ta, ca pe romanul mai mult decît senzaţional pe care l-ai lăsat deschis pe masă. Te cufunzi în durerea ta; o sorbi; îţi aminteşti ce ţi se pare că s-ar putea să uiţi; treci în revistă toate relele cu putinţă pe care le poţi prevedea. Pe scurt, îţi scarpini necazul. Întocmai ca Haplea.

Un îndrăgostit pe care iubita l-a alungat nu vrea cu nici un preţ să se gîndească la altceva; reia bucuriile trecute şi minunatele însuşiri ale necredincioasei, şi toate vicleniile şi toate nedreptăţile ei. Se biciuieşte singur, din toată inima. Ar trebui, dacă la altceva nu se poate gîndi, să-şi privească nenorocirea altfel; să-şi spună că iubita e o gîsculiţă care nu mai e la prima tinereţe; să-şi închipuie viaţa pe care ar fi dus-o cu femeia aceasta îmbătrînită; să cîntărească cu migală bucuriile trecute; să înţeleagă cît de mult l-a orbit înflăcărarea; să retrăiască clipele de învrăjbire peste care treci cînd eşti fericit şi care, cînd te apucă tristeţea, folosesc drept mîngîiere. În cele din urmă, să-şi aţintească gîndul asupra unui amănunt trupesc, ochi, nas, gură, mînă, picior, glas neplăcut; nu se poate să nu găseşti ceva; ce-i drept, iarba de leac e amară. Mai uşor este să te apuci de o treabă încurcată sau de o faptă grea. Oricum, totul este

să încerci a te mîngîia, nu să te azvîrli în brațele nenorocirii cum te-ai arunca în prăpastie. Și cei ce se vor strădui cu bună credință, se vor alina mai repede decît ar crede.

31 decembrie 1911

LXIII

ÎN PLOAIE

Parcă n-ar fi destule dureri adevărate ; oamenii totuși caută cu dinadinsul să și le sporească, sub imboldul închipuirii. Nu e zi de la Dumnezeu să nu întîlnești cel puțin un ins care să nu se plîngă de treaba pe care o face și spusele lui nu se poate să nu-ți pară destul de îndreptățite, deoarece gura omului e slobodă și tot calul bun are cîte un nărav rău.

Dumneata, profesore, zici că trebuie să-i înveți carte pe niște golănași care nu știu nimic și cărora nu le arde de învățătură ; dumneata, inginere, ești cufundat într-un noian de hîrțoage ; dumneata, domnule avocat, îți strici gura în fața unor judecători care mistuie și moțăie în loc să te asculte. Tot ceea ce spuneți este desigur adevărat și nu bănuiesc că n-ar fi așa ; lucruri de-alde astea sînt mereu îndeajuns de adevărate ca să poată fi rostite. Dacă pe deasupra vă mai și supără stomacul, sau purtați ghete cu talpa găurită, vă înțeleg de minune ; aveți de ce blestema viața, oamenii, ba și pe Dumnezeu, dacă credeți într-însul.

Luați însă aminte că lucrurile acestea sînt fără de sfîrșit și că tristețea tristețe zămislește. Tot plîngîndu-vă astfel de soartă, vă înmulțiți necazurile, vă răpiți dinainte orice speranță de a le lua în rîs, iar durerile de stomac or să fie și ele mai chinuitoare. Dacă ați avea un prieten și dacă s-ar jeli amarnic de toate, ați încerca desigur să-l potoliți și să-i arătați lumea sub altă înfățișare. De ce n-ați fi propriul dumneavoastră prieten devotat ? Da, nu glumesc, nu mă sfiesc să spun că trebuie să te iubești nițel și să fii bun cu tine însuți. Adeseori totul atîrnă de hotărîrea cea dintîi. Un autor din vechime a scris că orice lucru are două toarte și că nu-i cuminte să alegi pentru a-l purta pe aceea care zgîrie mîna. Înțelepciunea populară le-a spus totdeauna înțelepți celor care în orice împrejurare aleg vorbirea cea mai prielnică și mai întăritoare ; ea merge de-a dreptul la miez. Se cade așadar să ne zbatem pentru noi, nu împotriva noastră. Sîntem cu toții îndeajuns de buni vorbitori și înzestrați, mă rog, cu darul de a convinge, încît să găsim pînă la urmă pricini de a fi mulțumiți, o dată ce apucăm pe calea aceasta. Am constatat adeseori că mai mult din nebăgare de seamă, și pentru că li se pare oarecum cuviincios, se plîng oamenii de îndeletnicirea lor. Dacă-i aduci să vorbească despre ce fac și ce născocesc, nu despre ce rabdă și îndură, prind pe loc aripi, aripi de poeți voioși.

Se pornește o ploicică ; ești în oraș, îți deschizi umbrela ; e deajuns. La ce bun să mai spui : „Iar începe afurisita asta de ploaie !“ N-are să le pese nici picăturilor de apă, nici norilor, nici vîntului. De ce n-ai spune, dacă-i vorba așa : „Bună ploicică !“ Da, știu, n-are să le pese nici de asta pică-

turilor de apă ; e adevărat ; dar o să-ţi prindă bine dumitale ; tot trupul ţi se va înfiora şi se va încălzi cu adevărat, uriaşă fiind urmarea celei mai mici bucurii ; şi iată-te pregătit să întîmpini ploaia fără teamă de guturai.

Şi luaţi-i şi pe oameni după cum luaţi ploaia. Nu-i uşor, veţi zice. Ba da ; e mult mai uşor decît cu ploaia. Pentru că de surîsul vostru ploaia nu se sinchiseşte, dar oamenii se sinchisesc şi, prin puterea însăşi a imitaţiei, li se descreţesc frunţile şi le rîd ochii. Unde mai puneţi că uşor îi veţi ierta îndreptîndu-vă privirea înlăuntru. Marc-Aureliu spunea în fiece dimineaţă : „Mă voi întîlni astăzi cu un încrezut, un mincinos, un nedrept, un nesuferit de vorbăreţ ; neştiinţa îi face să fie aşa".

4 noiembrie 1907

LXIV

FIERBERE

Războaiele aduc cu patimile. Izbucnirea mîniei nu se lămureşte niciodată în temeiul pricinilor înfăţişate spre îndreptare, precum : interesele potrivnice, vrajbe, răbufniri de ură. Împrejurări prielnice pot oricînd zăgăzui tragedia. Adeseori gîlcevile, încăierările, omorurile sînt urmarea unei întîlniri întîmplătoare. Să presupunem că doi oameni din acelaşi mediu, între care o ceartă pare de neînlăturat, sînt siliţi de importantele treburi pe care le au să plece pentru mult timp în două oraşe destul de îndepărtate ; faptul acesta oarecare restabileşte pacea mai abitir ca orice argument. Patimile toate sînt iscate de prilejuri. Dacă doi inşi se văd zilnic, bunăoară chiriaşul şi portarul casei, cele dintîi urmări se prefac la rîndul lor în pricini, iar izbucnirile de nerăbdare şi mînie ajung cauza altora şi mai iuţi, astfel încît îţi vine adeseori să rîzi văzînd cum din ţînţar se face armăsar.

Cînd un copilaş plînge sau ţipă, se petrece ceva strict fizic, nebănuit de copil, dar la care părinţii şi dascălii trebuie să ia aminte. Ţipetele îi fac rău lui însuşi şi-l tulbură şi mai vîrtos. Ameninţările, răstirile sporesc doar puhoiul. Mînia aţîţă mînie. Iată de ce se cuvine să se folosească mijloace tot fizice, frecînd copilul sau schimbîndu-i percepţiile. Dragostea de mamă îşi arată cu aceste prilejuri cunoaşterea-i aproape negreşită, plimbînd, dezmierdînd sau legănînd pruncul. Cîrcelul se tămăduieşte prin frecare ; iar mînia unui prunc sau a oricui altcuiva este tot o stare de contracţie e muşchilor, care se cere îngrijită cu gimnastică şi muzică, după datina din vechime. În izbucnirile de mînie, cele mai alese argumente sînt, dimpotrivă, cu totul zadarnice, adeseori şi dăunătoare, pentru că reamintesc închipuirii tot ceea ce poate asmuţi mînia.

Din cele de mai sus se poate mai uşor înţelege că primejdia de război e mereu vie şi că mereu poate fi înlăturată. Mereu vie din cauza fierberii, care, dacă se întinde, va dezlănţui războiul, din te miri ce. Mereu de înlăturat, oricare ar fi pricinile, dacă fierberea nu-şi vîră nasul. Iar cetăţenii ar face bine să cerceteze cu băgare de seamă aceste legi la mintea orişicui. Pentru că îşi spun, copleşiţi de neputinţă : „Ce-aş putea

face, bietul de mine, ca să împăciuiesc Europa? Noi pricini de vrăjmăşie se ivesc clipă de clipă. Nu e zi de la Dumnezeu să nu se işte încurcături fără de leac; dregi ici, se strică dincolo; deznozi tot înodînd, ca la o aţă încîlcită. Să lăsăm lucrurile în voia soartei.“ Da; dar soarta nu pleacă la război, pilde sînt cu miile. Toate se potolesc şi se-nvrăjbesc. Am văzut ţărmurile Bretaniei întărite împotriva Angliei; şi totuşi nu ne-am războit cu ei prin părţile acelea, în ciuda cobelor. Dar adevărata primejdie e fierberea; şi aici fiecare se împărăţeşte pe sine şi e tartorul furtunilor. Uriaşă putere, pe care mulţimea cetăţenilor trebuie să se deprindă a o exercita. Fiţi fericiţi mai întîi, după cum grăieşte înţeleptul; pentru că fericirea nu e rodul păcii; fericirea e pacea însăşi.

3 mai 1913

LXV

EPICTET

„Înlăturînd părerea greşită, înlături răul.“ Astfel rosteşte Epictet. Sfatul e bun pentru cel care se aşteaptă la o decoraţie şi nu se dă somnului gîndind că n-a primit-o. Înseamnă că recunoaştem prea mare putere unui capăt de panglică; cel care şi-o închipuie după cum e, o bucăţică de mătase, niţică boia de roibă, nu s-ar mai lăsa tulburat. Epictet e plin de pilde aspre; prietenul acesta binevoitor ne apucă de braţ: „Te-ai întristat, zice, pentru că nu te-ai putut aşeza la circ pe locul rîvnit şi care socoteşti că ţi se cuvine. Hai, vino, circul e acum gol; vino să pipăi piatra aceea minunată; o să te şi poţi aşeza“. Leacul e acelaşi împotriva tuturor spaimelor şi împotriva tuturor pornirilor înrobitoare; trebuie să privim lucrurile drept în faţă şi să ne dăm seama ce sînt.

Tot Epictet spune călătorului: „Ţi-e frică de furtuna aceasta de parcă ar trebui să sorbi marea cîtu-i de întinsă; dar, scumpule, nu-i nevoie decît de două ocale de apă ca să te îneci“. E neîndoios că înfiorătoarea prăvălire a valurilor nu-i nici pe departe adevăratul pericol. Spunem şi gîndim: „Mare înfuriată; glas al genunii; valuri spumegînde; ameninţare; prăpăd“. Ceea ce nu e adevărat; avem de-a face cu oscilaţiile datorate gravitaţiei, cu fluxul şi cu vîntul; nici vorbă de soartă rea; nu zgomotul şi nu vîltoarea aceasta îţi vor lua viaţa; nici vorbă de ursită; dintr-un naufragiu poţi scăpa; te poţi îneca într-o apă liniştită; adevărata întrebare e aceasta: îţi va sta capul în afara apei? Mi s-a povestit că unii vîslaşi destoinici, cînd se apropiau de vreo stîncă blestemată, se culcau în luntre acoperindu-şi ochii. Erau astfel ucişi din cauza vorbelor auzite pe vremuri. Trupurile lor, azvîrlite pe ţărm, aduceau mărturie unei păreri deşarte. Cel care ar izbuti să se gîndească numai şi numai la nişte stînci, nişte curenţi, nişte vîrtejuri şi, pe scurt, la nişte forţe legate între ele şi de fel tainice, s-ar descotorosi de toată groaza şi poate de toată nenorocirea. Cîtă vreme eşti la cîrmă, vezi doar cîte o primejdie o dată. Duelistului iscusit nu-i este frică, deoarece vede limpede ce face el şi ce face celălalt; dar dacă se lasă în voia soartei, ochiul de cucuvaie, care stă şi-l

pîndeşte, îl străpunge înaintea spadei ; şi frica aceasta e mai rea decît răul.

Omul cu o pietricică la rinichi şi care se dă pe mîna chirurgului, îşi închipuie un pîntece deschis şi valuri de sînge. Chirurgul însă nu. Chirurgul ştie că nu va spinteca măcar o singură celulă ; că doar va da la o parte celulele acestei colonii de celule, croindu-şi un drum şi că va curge poate niţel din lichidul în care ele se scaldă, mai puţin desigur decît de pe urma unei tăieturi la o mînă prost legată. Ştie care sînt adevăraţii vrăjmaşi ai celulelor acestora şi împotriva cărora au înjghebat ţesutul acesta învîrtoşat, care se împotriveşte cuţitului ; ştie că inamicul acesta, microbul, se află înlăuntrul fortăreţei cu ajutorul pietricelei care stă în calea excreţiilor fireşti ; ştie că bisturiul e dătător de viaţă, nu de moarte ; ştie că, odată ce duşmanii au fost alungaţi, totul va începe să retrăiască de îndată, după cum vedem cu ochii că o tăietură proaspătă şi curată mai că se vindecă pe loc. Dacă bolnavul gîndeşte în felul arătat, dacă îndepărtează părerea deşartă, nu se vindecă de piatră ; dar de frică sigur se tămăduieşte.

10 decembrie 1910

LXVI

STOICISM

Poate că nu i-am înţeles pe vestiţii stoici cum trebuie, de parcă nu ne-ar învăţa decît să ne împotrivim despotului şi să înfruntăm chinurile.

Eu unul deosebesc mai multe întrebuinţări ale bărbăteştii lor înţelepciuni, care-i şi leac pentru ploaie şi furtună. Părerea lor era, după cum se ştie, că se cade să ne despărţim de simţămîntul dureros şi să-l privim ca pe un obiect spunîndu-i : „Tu ţii de lumea lucrurilor : tu nu ţii de lumea mea". Cei care, dimpotrivă, nu se pricep de fel să trăiască regeşte pe o laviţă, îngăduie furtunii să le pătrundă-n suflet şi zic cu năduf : „Simt vijelia de departe ; sînt totodată copleşit şi fără de răbdare. Tună şi trăzneşte, Doamne !" Asta-i viaţă de dobitoc, unde cugetul e de prisos. Pentru că, după cît se pare, vita e pe de-a-ntregul schimbată de furtuna care se apropie, întocmai ca planta care se încovoaie în bătaia soarelui şi apoi se înalţă la umbră ; dar animalul nu prea-şi dă seama, după cum şi noi cînd apucăm să picotim nu ştim dacă sîntem voioşi sau mohorîţi. Starea aceasta de toropeală e bună şi pentru om şi mereu aducătoare de odihnă, pînă şi-n cele mai crunte necazuri, numai dacă nefericitul se domoleşte cu totul ; dau cuvintelor înţelesul lor cel mai adevărat ; toate mădularele trebuie să fie nestingherite şi toţi muşchii destinşi ; cunosc unii meşteşugul de a-i pune frumuşel la odihnă, cu ajutorul unui soi de masaj lăuntric, pe deplin potrivnic încordării, pricină de mînie, de nesomn, de îngrijorare. Celui ce nu poate să adoarmă mă grăbesc să-i spun : „Nu te mişca".

Iar dacă nu poţi coborî pînă la starea aceasta dobitocească, miezul virtuţii epicureice, nu-ţi rămîne decît să te deştepţi voiniceşte şi dintr-o săritură să ajungi pînă la virtutea stoică ; pentru-

că-s bune şi una şi alta, numai golul dintre ele nu face doi bani. Dacă nu te poţi contopi cu ploaia şi cu furtuna, trebuie să te îndepărtezi de ele şi să spui : „Nu-s eu, sînt ele, nu-s de mine“. Mai anevoios, desigur, este cînd vine vorba de o învinuire nedreaptă, ori de o dezamăgire, ori de o gelozie ; lighioanele astea se ţin scai de tine. Trebuie totuşi să te hotărăşti a spune în cele din urmă : „Nu-i de mirare că sînt trist după această dezamăgire ; lucru firesc, ca ploaia şi ca vîntul“. Sfatul acesta îi zgîndără pe frămîntaţi ; care se îndatorează, se leagă de bunăvoie, îşi îmbrăţişează suferinţa. Îi asemuiesc cu pruncul care zbiară ca un măgar şi într-atîta se necăjeşte de cît e de prost, că zbiară şi mai şi. S-ar putea lecui singur zicîndu-şi : „Mare scofală ! Un copil care strigă !“ Dar nu ştie încă să trăiască. Lumea de altfel nu prea ştie să trăiască. Eu unul spun sus şi tare că una din tainele fericirii este să nu-ţi pese de propriile tale toane ; privite astfel cu dispreţ, toanele recad în dobitocească vieţuire, întocmai cum se întoarce cîinele la cuşca sa. Acesta-i, cred, unul din cele mai însemnate capitole ale moralei autentice : să te desparţi de greşelile tale, de părerile tale de rău, de amărăciunile cugetării în zadar. Să-ţi spui : „Furia aceasta va trece după ce-şi va fi făcut mendrele“. Întocmai ca pruncul căruia nu i se aude gura, va trece pe loc. George Sand, femeie cu cap, a înfăţişat un astfel de suflet mare în *Consuelo*, lucrare viguroasă, prea puţin citită.

31 august 1913

LXVII

CUNOAŞTE-TE

Citeam ieri unul dintre anunţurile acelea care umplu ziarele : „Marea taină, mijlocul sigur de a izbuti în viaţă, de a înrîuri pe alţii şi de a ţi-i face prieteni : e vorba de un fluid vital pe care-l avem cu toţii, dar a cărui întrebuinţare n-o cunoaşte decît vestitul profesor X. Vi-l dezvăluie în schimbul sumei de zece franci. De acum se va putea spune că cei cărora nu le merg treburile n-au avut zece franci de prisos“ ş.a.m.d. Dat fiind că ziarul care tipăreşte rîndurile acestea nu lucrează fără plată, este de presupus că profesorul de izbîndă în viaţă şi neguţătorul de fluid magnetic găsesc muşterii.

Şi cum stam şi mă gîndeam la unele ca acestea, îmi străfulgeră prin minte că profesorul era fără doar şi poate mai îndemînatic decît credea. Lăsînd fluidele la o parte, ce face oare ? Dacă le dă oamenilor niţică încredere, e lucru mare ; de-ajuns pentru ca muşteriii lui să biruie toate acele mărunte greutăţi din care facem toţi gaură în cer. Sfiala este o mare piedică şi adeseori singura piedică.

Dar merg mai departe. Îmi pare că-i învaţă cu băgarea de seamă, chibzuiala, rînduiala, migala, fără ca s-o ştie poate nici el. În toate aceste aşa-zise împrăştieri de fluid, e mereu vorba de a-ţi închipui cu putere pe cineva sau ceva. Bănuiesc că profesorul îi obişnuieşte cu încetul să se deprindă a-şi concentra luarea aminte. De-ar fi numai atît şi-i vrednic de plata primită. Pentru

că, în primul rînd, oamenii, pe această cale, încetează de a se mai gîndi la ei înşişi, la trecutul, înfrîngerile, oboseala şi stomacul lor ; şi iată-i descotorosiţi de o povară care se îngreuna din clipă-n clipă. Cîţi oameni nu-şi irosesc viaţa văicărindu-se ?

În al doilea rînd, ajung să cugete cu temei la ceea ce vor, la împrejurări, la oamenii ceilalţi — şi asta este limpede — în loc să bălmăjească şi să pritocească toate cele, cum se întîmplă uneori în vis. Dacă după aceea li se mai şi împlineşte vrerea, nu-i de mirare. Nu pun la socoteală faptele prielnice neprevăzute, care-l ajută şi ele pe profesor. Cît despre împrejurările neprielnice, cine să le pomenească ? Îndeobşte fiecare crede că are duşmani şi nu se înşeală în această privinţă. Oamenii nu sînt prea stăruitori, dar de obicei ne îngrijim de vrăjmaşii noştri mult mai mult decît de prietenii noştrii. Omul acesta îţi vrea răul, crezi ; de bună seamă că a uitat de asta ; tu însă, tu n-ai uitat ; atîta doar că, văzîndu-ţi mutra, îşi aduce aminte de ce se cuvine. Singurul vrăjmaş al omului este el însuşi. Se duşmăneşte fără cruţare şi fără încetare, judecînd greşit, temîndu-se fără pricină, deznădăjduind, ţinîndu-şi cuvîntări întristătoare. Atîta doar să-i spui unui om : „Îţi ţii soarta în mîini“ şi i-ai dat un sfat care preţuieşte desigur zece franci ; unde mai pui că se alege şi cu „fluidul“ pe deasupra.

În vremea lui Socrate se afla la Delfi, după cum se ştie, un soi de Sibilă însufleţită de Apolo şi care vindea sfaturi pentru toate cele. Atîta doar că zeul, mai cinstit decît neguţătorul nostru de fluid, îşi scrisese taina pe frontonul templului. Iar cînd venea careva să întrebe soarta, spre a

şti ce vor face lucrurile pentru el, putea citi, înainte ca să intre, acest adînc oracol, bun pentru toţi : „Cunoaşte-te pe tine însuţi“.

29 octombrie 1909

LXVIII

OPTIMISM

„Dea Domnul să nu fie paznicul“ spuneau nişte tare naive fete de pension rătăcite printre semănături şi nespus de îngrijorate la vederea unui bărbat care se apropia. M-am gîndit de multe ori la această pildă, mai că aş zice la această întruchipare a neroziei mai înainte de a o fi înţeles omeneşte. Adevărat e că le încurcă pe toate ; dar mai mult în vorbe decît în duh, aşa cum ni se întîmplă tuturor care am învăţat întîi să grăim şi apoi să gîndim.

Istorioara aceasta mi-am reamintit-o cînd un om, deştept îndeajuns, a bătut din picior şi s-a împotrivit „optimismului acestuia voit, nădejdii acesteia cu ochii închişi, minciunii acesteia care pe sine se amăgeşte“. Şi de Alain vorbea, deoarece filozoful acesta copilăros, sălbaticul acesta întîrziat, susţine morţiş, în pofida unor dovezi destul de grăitoare, că oamenii sînt mai degrabă cinstiţi, neîngîmfaţi, cuminţi şi prietenoşi ; că pacea şi dreptatea atîta aşteaptă, să fie chemate, ca să ni se înfăţişeze ţinîndu-se de mînă ; că virtuţile războinice vor omorî războiul ; că alegătorul se va opri la cei mai vrednici, şi alte pioşenii de acest

fel, care încearcă să mîngîie, dar nu schimbă faptele. Întocmai ca şi cum unul care iese la plimbare s-ar opri în prag, spunîndu-şi: „Norul acesta greu îmi strică tot cheful de plimbare; mai bine, zău aşa, să cred că n-o să plouă". Mai cuminte este să ţi se pară norul mai negru decît e şi să-ţi iei umbrela. În felul acesta îşi bătea joc, iar eu rîdeam pe sub mustaţă; deoarece părea că judecă sănătos, dar înapoia subţirii părelnicii a decorului nu mi-a fost greu să dau de zidul ţărănesc al căsuţei mele.

Deosebit e viitorul care se făureşte de viitorul pe care ni-l făurim. Viitorul adevărat e alcătuit şi dintr-unul şi din celălalt. Cît priveşte viitorul care se făureşte, precum ar fi furtuna sau eclipsa, nădejdea nu-i bună la nimic, se cade să ştim şi să luăm aminte cu ochii ţintă. După cum ştergem sticla ochianului, trebuie deopotrivă să ştergem abureala patimilor de pe ochi. Ştiu ce vorbesc. Lucrurile cerului, pe care nu le schimbăm vreodată, ne-au învăţat să ne plecăm în faţa răului şi să ne muştruluim mintea cu străşnicie, ceea ce alcătuieşte o bună parte a înţelepciunii. Cît priveşte însă lucrurile pămînteşti, cîte schimbări aduse de omul harnic şi dibaci! Focul, grîul, corabia, cîinele învăţat, calul îmblînzit, iată înfăptuirile pe care omul nu le-ar fi dus la bun sfîrşit dacă ştiinţa ar fi nimicit nădejdea.

În orînduiala omenească însăşi, unde încrederea se numără printre fapte, socotesc tare greşit dacă nu pun la socoteală şi încrederea în mine. Dacă îmi spun că voi cădea, cad; dacă sînt încredinţat că nu pot face nimic, nimic nu fac. Dacă socotesc că nădejdea mă înşeală, mă şi înşeală. Să luăm aminte. De mine atîrnă dacă-i soare sau

furtună; înăuntrul meu, întîi şi-ntîi; şi-n jurul meu, în lumea oamenilor. Fiindcă deznădejdea, ba şi nădejdea, merg din om în om mai iute decît trec norii. Dacă am încredere, e cinstit; dacă-l învinovăţesc de la început, mă fură. După faptă şi răsplată. Şi nu pierdeţi din vedere că nădejdea nu ţine decît de voinţă, întemeiată fiind pe ce faci dacă voieşti, asemenea păcii şi dreptăţii; pe cînd deznădejdea se aciuiază şi se întăreşte cu de la sine putere, fiinţînd pentru că a apucat să fie. Iată cum păstrăm din religie ce mai e de păstrat — şi ceea ce ea a pierdut — adică nestrămutata nădejde.

28 ianuarie 1913

LXIX

NODUL DEZNODAT

Cineva mă judeca ieri din scurt: „Optimism fără leac". Desigur că n-o spunea a bine, înţelegînd că aşa sînt din fire şi că nu mă plîng, dar că amăgirea de sine, măcar că nu-i dăunătoare, numai adevăr nu poate fi. De fapt ia ceea ce este drept ceea ce ar voi să spună că e. Dacă privim numai cele ce sînt de la fire şi fără ca omul să-şi fi pus mîna, pesimismul e adevărul; pentru că treburile omeneşti, de îndată ce le laşi să se scurgă în voie, degrabă se prăvălesc din rău în mai rău; spre pildă, cine se lasă pradă toanelor, pe loc se pomeneşte nefericit şi rău. Într-acolo ne duce neapărat însăşi alcătuirea trupului nostru, care pe

toate le întoarce în rău de îndată ce nu e supravegheat îndeaproape, de îndată ce nu mai e cîrmuit. O ceată de copii, în lipsa unui joc rînduit, ajunge repede la vălmăşag şi păruială, vădindu-se astfel legea biologică despre neîntîrziata prefacere a iritării în mînie. Încercaţi jocul de-a bătutul în palme cu un copilaş ; se va deda fără zăbavă jocului cu un soi de furie stîrnită de mişcarea făcută. Altă încercare : daţi unui flăcăiaş prilejul de a vorbi în voie ; arătaţi-i că-l luaţi în seamă ; o să înceapă să toarne vrute şi nevrute de îndată ce îşi va fi învins sfiala. Învăţătură de minte care vă va aprinde obrajii de ruşine, fiindcă-i bună pentru toţi, după cum e şi amară pentru toţi; orişicine se pune pe vorbit fără a se ţine în şapte frîie, iute începe să turuie la verzi şi uscate, îndeajuns ca să-şi blesteme apoi firea şi să nu mai aibă nici o încredere în sine. Dacă-i aşa, uşor înţelegeţi ce poate fi o gloată în fierbere. Şi nu veţi fi departe de adevăr.

Dar cel care cunoaşte răul de la obîrşie se învaţă să nu blesteme şi să nu deznădăjduiască. Stîngăcia e legea oricărei încercări, oriunde. Trupul, nestrunit de gimnastică, se aprinde deîndată şi, fie că are de-a face cu desenul, ori scrima, ori călăritul, ori convorbirea, numaidecît ţinteşte prost şi e firesc să nimerească alături. E de mirare şi s-ar zice că-i dă dreptate pesimistului ; dar trebuie să ne oprim la cauze şi lucrul cel mai de seamă aici e acea legătură dintre toţi muşchii, a cărei urmare este că fiecare dintre ei, de cum mişcă, îi stîrneşte pe toţi ceilalţi, iar nu numai pe cei chemaţi să conlucreze. Neîndemînaticul apasă cu tot trupul asupra fiecărei mişcări, şi oricare dintre noi e mai întîi neîndemînatic, fie şi pentru ca să bată un cui. Dar nu are margini priceperea pe care pornim s-o însuşim prin deprindere ; toate meşteşugurile şi meseriile o dovedesc. Desenul, unde mişcarea mîinii îşi întipăreşte dîra, e poate dovada cea mai grăitoare, cînd e frumos ; fiindcă mîna greoaie, nerăbdătoare, frămîntată, purtînd povara întregului trup, este totuşi în stare să facă să sclipească o trăsătură uşoară, stăpînită şi, s-ar zice, neprihănită, supusă totodată minţii şi materiei. Iar omul care răcneşte şi răguşeşte e tot acela care va cînta, căci fiecare moşteneşte ghemul acesta, fremătător şi înodat, de muşchi. Ni se cuvine să-l deznodăm ; şi nu-i lucru de nimic. Iar fiecare ştie că mînia şi deznădejdea sînt cei dintîi vrăjmaşi pe care trebuie să-i răpunem. Ni se cuvine să credem, să nădăjduim şi să zîmbim ; şi, pe deasupra, să lucrăm. Aşa-i făcut omul : dacă nu-şi dă drept lege a legilor un optimism atotbiruitor, pesimismul cel mai întunecat ajunge să însemne adevărul.

27 decembrie 1921

LXX

RĂBDARE

Ori de cîte ori călătoresc cu trenul, aud spunîndu-se : „Sosim abia la cutare oră. Ce drum lung şi plictisitor !“ Şi partea rea este că vorbitorii sînt convinşi ; pe bună dreptate spunea stoicul în îm-

prejurări asemănătoare : „Desfiinţează judecata şi vei desfiinţa răul".

Dacă am privi lucrurile altminteri, am ajunge să luăm o călătorie pe calea ferată drept una dintre plăcerile cele mai mari. Dacă s-ar deschide o panoramă, unde s-ar vedea culorile cerului, ale pămîntului şi fuga lucrurilor, ca pe o roată uriaşă, al cărei centru ar fi pe adîncul zărilor, dacă s-ar da un asemenea spectacol, toată lumea s-ar îmbulzi să-l vadă. Iar dacă meşterul ar mai înfăptui şi hurducăiala trenului şi toate zgomotele călătoriei, ar fi şi mai şi.

Iată că aceste minunăţii, din clipa în care vă suiţi în tren, vă stau la îndemînă fără plată ; da, fără plată, deoarece aţi dat bani ca să fiţi duşi dintr-un loc într-altul, iar nu ca să vedeţi văi, rîuri şi munţi. Viaţa-i plină de plăceri dintr-acestea deosebite, care nu costă nimic şi de care nu ştim să ne bucurăm îndeajuns. Bine ar fi să se pună tăbliţe în toate limbile şi-n mai toate locurile pentru a spune : „Deschideţi ochii, bucuraţi-vă".

Puteţi desigur răspunde : „Sînt călător, nu spectator. O treabă grabnică mă strigă aici sau acolo, în cel mai scurt timp cu putinţă. Acesta mi-e gîndul ; număr minutele şi învîrtirile roţilor. Blestem opririle şi impiegaţii aceştia nepăsători care împing cuferele în silă. Eu mi le împing pe ale mele în minte ; împing trenul ; împing timpul. Ziceţi că e curată sminteală, dar eu zic că-i firesc şi că nu se poate să fie altfel, dacă-ţi curge prin vine sînge, nu bragă".

De bună seamă că-i bine să ai sînge în vine ; dar animalele care au biruit pe acest pămînt nu sînt cele mai mînioase ; dimpotrivă, cele mai cumpătate ; care-şi pun mînia deoparte spre a o folosi la timpul potrivit. Astfel, scrimeurul temut nu e cel

care izbeşte scîndura cu piciorul şi o ia razna ; e netulburatul care aşteaptă să i se deschidă calea şi se strecoară iute ca o rîndunea. Aşijderea, tu cel ce te deprinzi a făptui, nu împinge vagonul, că înaintează fără tine. Nu împinge semeţul şi astîmpăratul timp care mînă lumea toată, cîtă e, din clipa aceasta în clipa următoare. Lucrurile atîta aşteaptă, să le arunci o privire, ca să te ia şi să te poarte. S-ar cădea să învăţăm a fi buni şi prietenoşi cu noi înşine.

8 aprilie 1922

LXXI

BUNĂVOINŢA

„Greu mai e să fii mulţumit de cineva !" La aceste cuvinte aspre ale lui La Bruyère ar trebui să ciulim urechile. Pentru că bunul simţ cere ca fiecare să-şi însuşească obiceiurile lumii în care trăieşte de fapt şi nu-i drept să osîndeşti omul care nu e altfel decît toţi oamenii ; asta-i curată nebunie de om sucit şi singuratic. Fără deci a cerceta pricinile, mă feresc să-mi privesc semenii de parcă aş fi un spectator care şi-a plătit locul şi aşteaptă să i se dea în schimb ceva care să-i fie pe plac. Dimpotrivă, reamintindu-mi rostul de fiecare zi al vieţii acesteia, care numai uşoară nu e, pun toate relele înainte ; presupun că pe insul care stă de vorbă cu mine îl supără într-una stomacul sau durerile de cap, că are necazuri băneşti sau certuri acasă. Cer îndoielnic, îmi zic, cer de babe,

amestec de cenuşiu şi albastru, fulgerări de soare şi înţepături de ger ; mi-am luat blana şi umbrela.

Prea bine. Dar mai putem cugeta cu folos dacă ne gîndim la trupul acesta omenesc şovăielnic, care freamătă la cea mai mică atingere, mereu aplecat, deodată apucat, iscînd mişcări şi vorbiri după cum îi vine ; după cum e sau nu obosit, după cum îl înrîuresc cele din afară ; şi totuşi, nu-i altul trupul care trebuie să-mi aducă, asemenea unui buchet de flori în zi de sărbătoare, simţămintele de statornicie, cinstirile şi măgulirile la care socotesc că sînt îndreptăţit. Eu însă, care-l urmăresc atît de neostenit pe aproapele meu, de mine nu mă sinchisesc, trimit solii despre care nu ştiu nimic, schiţînd mişcări nevoite, încruntînd sprîncenele ; soarele şi vîntul se joacă în voie cu lutul feţei mele. Îi dăruiesc deci aproapelui meu chiar ceea ce aflu cu mirare la el, un om, cu alte cuvinte un animal presupus mintos, la care ne uităm întotdeauna de prea de sus, apoi de prea de jos, care nu poate să facă un semn fără să facă zece, sau mai bine zis care face semn cu tot trupul, fără a fi în stare să aleagă. În bălmăjeala aceasta, întocmai căutătorului de aur, trebuie să dau deoparte pietrişul şi nisipul şi să întrezăresc firul cel mai micuţ ; eu sînt cel care trebuie să adulmece ; nimeni nu cerne vorbele pe care le împrăştie aşa cum le cerne pe acelea care le ascultă. Eu unul mă supun deci bunei cuviinţe, ba mai mult decît atît : îi deschid celuilalt credit cu mărinimie ; trec peste zgură, aştept gîndirea-i cea adevărată. Dar aici se iveşte altceva, rareori luat în seamă. Bunăvoinţa de care pomenesc îl îmblînzeşte numaidecît

pe sfiosul care înaintează înarmat pînă în dinţi şi zburlit nevoie mare. Pe scurt, dintre cele două toane care se îndreaptă una spre alta ca doi nori, măcar una trebuie să înceapă a zîmbi ; iar dacă nu eşti tu cel ce începe, nătărău te numeşti.

Despre tot omul se poate spune şi gîndi mult rău ; despre tot omul se poate spune şi gîndi mult bine. Iar firea omenească e astfel făurită, încît nu se teme să nu fie pe plac ; deoarece furia, care îmbărbătează, se ţine de pasul sfiiciunii ; iar simţămîntul că displaci te face pe loc mai rău. Tu însă, care ai înţeles cum stau lucrurile, nu trebuie să faci jocul forţelor ascunse. Uluitoare experienţă, pe care te rog s-o faci odată ; e de-a dreptul mai uşor să călăuzeşti starea sufletească a celorlalţi, decît pe a ta ; iar cine mînuieşte cu iscusinţă toanele omului pe care-l are în faţă, le vine de hac şi alor sale, prin această doftoricire ; fiindcă într-o convorbire, întocmai ca la dans, fiecare este oglinda celuilalt.

8 aprilie 1922

LXXII

SUDĂLMI

Dacă un fonograf s-ar porni dintr-odată să te împroaşte cu ocări, ai rîde. Dacă un om supărat, care aproape că şi-a pierdut glasul, ar pune în mişcare un fonograf cu înjurături spre a-şi domoli

mînia, nimeni n-ar crede că vorba cutare, jignitoare datorită întîmplării, îi era sortită. Cînd însă sudalma e azvîrlită de fața omenească, fiecare e pornit să creadă că tot ceea ce spune este pus anume la cale, sau măcar gîndit în clipa aceea. Ne înșeală faptul că patimile sînt bune de gură, precum și soiul acela de înțeles pe care îl au mai totdeauna vorbele iscate fără de temei în cuget, de către rostul omenesc.

Descartes și-a scris cea mai frumoasă dintre lucrările lui, și cea mai puțin citită, *Tratatul despre pasiuni*, pentru a lămuri cum de ajunge mecanismul nostru, datorită alcătuirii sale și apucăturii deprinse, să joace gîndirea pe degete. A scris-o și pentru noi. Deoarece, odată ce am căzut pradă mîniei, sîntem gata să ne închipuim mii de lucruri care se potrivesc de minune cu furia noastră trupească și care, de clocotitoare ce sînt, ne par tot atîtea dovezi neîndoielnice ; și, totodată, nu stăm nici noi degeaba, făurim și noi vorbiri adeseori pline de simțire și de părelnic adevăr, care și pe noi ne înduioșează, întocmai ca jocul unui bun actor. Iar dacă, molipsit, se pornește și se încălzește și un altul, se dezlănțuie o dramă în care, ce-i drept, gîndurile vin în urma cuvintelor, în loc să meargă înaintea lor. Adevărul teatral desigur în aceea stă că personajele cugetă neîncetat la ceea ce-au spus. Vorbele lor sînt asemenea prooro-cirilor, al căror înțeles îl caută.

Într-o căsnicie fericită, vorbele repezite de vîrtejul pandaliilor ajung adesea pe culmile caraghioslîcului. Și trebuie să rîdem de aceste grozave improvizații. Dar cei mai mulți dintre oameni nesocotesc pe de-a-ntregul acest automatism al simțurilor ; iau toate cele drept bune, le înțeleg oblu, ca eroii lui Homer. De unde și vrăjmășii care nu pot fi denumite decît ale închipuirii. Privesc cu admirație pacea omului care urăște. Arbitrul nu dă ascultare martorului, care se aprinde pînă la a-și ieși din fire. Dar de îndată ce-i vorba de el însuși, omul se crede pe sine ; crede orice. Una dintre greșelile noastre cele mai de mirare este de a ne aștepta ca mînia să scoată la lumină gînduri îndelung ascunse ; nu se întîmplă așa nici o dată dintr-o mie ; dacă un om vrea să spună ce gîndește, trebuie să fie stăpîn pe sine. Fapt sigur, dar pe care întărîtarea, înflăcărarea, graba de a găsi răspunsul tăios, îl dau uitării. Bietul abate Pirard, în *Roșu și Negru*, prevede : „Mi se întîmplă, îi spune prietenului său, să mă supăr din te miri ce ; s-ar putea să nu ne mai vorbim". Mai jalnic nici că se poate grăi. Cum adică ? De vreme ce mînia mea e soră bună cu fonograful, cu fierea deci, cu stomacul și cu gîtlejul, și-i lucru prea bine știut de mine, nu-l pot oare fluiera pe actorașul acesta tragic în mijlocul recitării sale ?

Am putea bănui că sudălmile, care nu-s decît exclamări cu desăvîrșire lipsite de înțeles, au fost născocite aproape din instinct, spre a vîntura mînia, fără a spune nimic sortit să rămînă în veci jignitor sau fără leac. Iar surugiii, în îmbulzeala de pe străzi, sînt filozofi fără s-o știe. Nostim e că dintre gloanțele acestea oarbe se află cîte unul care s-ar putea să rănească. Mă poate înjura oricine în altă limbă, n-am habar. Dar dacă din întîmplare

aş cunoaşte-o ? De fapt orice înjurătură e curată păsărească. Dacă ai înţeles aceasta, ai înţeles că n-ai ce înţelege.

17 noiembrie 1913

LXXIII

VOIOŞIE

Dacă s-ar nimeri să fiu silit să scriu un tratat de morală, aş aşeza voioşia printre îndatoririle de frunte. Nu ştiu care cruntă religie ne-a învăţat că tristeţea e mare şi frumoasă şi că înţeleptul se cade să cugete la moarte săpîndu-şi groapa. Cînd aveam zece ani am fost la mînăstirea trapiştilor ; am văzut mormintele la care lucrau cîte puţin în fiecare zi şi capela mortuară unde morţii sînt lăsaţi cîte o săptămînă şi mai bine spre învăţătura de minte a celor vii. Priveliştea aceasta jalnică şi mirosul de hoit m-au urmărit vreme îndelungată ; dar prea voiseră să dovedească mult. Nu pot spune cînd anume, deoarece am uitat, şi pentru care pricini am părăsit catolicismul. Dar încă de pe atunci mi-am spus : „Nu-i cu putinţă ca aceasta să fie taina cea adevărată a vieţii". Fiinţa mea întreagă se răzvrătea împotriva călugărilor acelora plîngăreţi. Iar de religia lor m-am descotorosit ca de o boală.

Pecetea însă o port. O purtăm cu toţii. Ne văicărim prea lesne şi pentru prea mărunte pricini. Iar cînd împrejurările ne aduc dureri adevărate, ne simţim îndatoraţi să le dăm în vileag. În privinţa aceasta multă lume are despre bocet păreri cu totul greşite, cu iz ţîrcovnicesc şi e pornită să ierte totul unui om care ştie să plîngă după cuviinţă. Şi ce tragedii se mai joacă pe morminte ! Vorbitorul pare distrus, iar lacrimile îl îneacă. Unuia din antichitate i-ar fi milă de noi. Şi-ar spune : „Oare ! Iată că nu le vorbeşte mîngîindu-i. Nu-i călăuzeşte întru viaţă. Nu-i decît un actor tragic ; un dascăl de mîhnire şi moarte." Dar de sălbatica *Dies irae* ce-ar zice ? Imnul acesta socotesc că l-ar trece la genul tragediei. „Pentru că, s-ar gîndi el, atunci cînd nu sufăr îmi pot îngădui să privesc simţăminte mohorîte. Ele îmi sînt în aceste cazuri de învăţătură. Dar, de îndată ce mă loveşte o durere adevărată, nu mai am altă datorie decît să mă arăt bărbat şi să mă încleştez de viaţă ; şi să-mi bulucesc voinţa şi viaţa împotriva nenorocirii, aidoma luptătorului care-şi înfruntă vrăjmaşul ; şi să-i pomenesc pe morţi cu prietenie şi voie bună, pe cît îmi va fi cu putinţă. Dar aceştia, cu deznădejdea lor, i-ar ruşina pe morţi. Dacă morţii i-ar vedea."

Da, după ce am îndepărtat minciunile preoţilor, ne rămîne să ne trăim viaţa cu vrednicie şi să nu ne sfîşiem pe noi înşine şi pe ceilalţi prin molipsire, dîndu-i înainte cu declamaţii tragice. Ba şi mai mult — căci toate au legătură cît priveşte micile necazuri ale vieţii — să nu le povestim, să nu le dăm pe faţă, să nu le îngroşăm. Să fim buni cu alţii şi cu noi. Să-i ajutăm să trăiască, să ne ajutăm pe noi să trăim, iată care-i adevărata iubire de oameni. Bunătatea e voioşie. Dragostea e voioşie.

10 octombrie 1909

LXXIV

UN LEAC

După ce-şi povestiră cu toţii băile, duşurile şi regimurile, tăcutul se băgă şi el în vorbă : „Eu, zise, de cinsprezece zile folosesc drept leac voia bună şi mă simt de minune. Gîndurile din cînd în cînd se lîncezesc, toate ne stîrnesc mînioasa nemulţumire, nimic nu mai este frumos sau bun, nici la alţii, nici la noi. Ori de cîte ori gîndurile o apucă pe calea aceasta, e semn că trebuie să folosim drept leac voia bună. Care înseamnă să deprindem a folosi voia bună împotriva oricărei lovituri a soartei şi îndeosebi împotriva fleacurilor, care ţi-ar stîrni un val de ocări dacă n-ai cunoaşte leacul care se numeşte voie bună ? Atunci necazurile mărunte s-ar dovedi, dimpotrivă, folositoare la culme, întocmai cum genunchiul şi glezna alcătuiesc pulpa."

„Sînt, mai zise tăcutul, şi oameni plicticoşi, care se întrunesc pentru ca să cîrtească şi să se vaite ; de obicei te fereşti de ei ; dar cînd eşti pe cale de a te lecui cu voioşie, alergi, dimpotrivă, după ei ; folosesc ca extensorul în gimnastica de cameră. După ce ai tras la început de arcurile mai mici, ajungi să le întinzi pe cele mari. Tot astfel, îmi aşez prietenii în ordinea crescîndă a îmbufnării lor şi-mi pun răbdarea la încercare cu fiecare, unul după altul. Iar cînd sînt şi mai acri ca de obicei, cînd scuipă cu mai mult nesaţ în toate blidele, îmi spun : „Bună încercare ! Fii tare, nu te seca la inimă de dragul acestei tînguiri."

„Lucrurile, mai zise tăcutul, sînt adeseori şi ele bune, adică rele pe cît trebuie în vederea unei lecuiri prin voioşie. Friptura arsă, pîinea veche, soarele, praful, datoriile care trebuie plătite cînd punga-i aproape goală, iată minunate prilejuri de încercare a voinţei. Îţi poţi spune ca la box sau la scrimă : „Asta-i o lovitură de maestru ; ori o parez, ori o primesc bărbăteşte". De obicei omul începe să ţipe, cum fac copiii, şi într-atîta se ruşinează că ţipă, încît strigă şi mai tare. Dar cînd e pornit să se lecuiască prin voioşie, cu totul altfel se petrec lucrurile ; întîmpini necazul ca pe un duş zdravăn ; te scuturi ; dai din umeri în doi timpi ; şi apoi îţi întinzi muşchii, ţi-i mlădii ; îi arunci unii peste alţii ca pe rufele ude ; atunci şuvoiul vieţii se porneşte a curge ca un izvor care şi-a găsit albia ; pofta de mîncare se deschide ; lucrurile merg ca pe roate ; viaţa, s-o tot trăieşti. Dar, zise, vă las ; văd că vi s-au descreţit feţele ; pentru lecuirea prin voie bună nu-mi mai sînteţi de folos."

24 septembrie 1911

LXXV

IGIENA MINŢII

Citeam ieri un articol despre un anume soi de nebuni cu păreri, care, tot văzînd lucrurile sub un anume unghi, ajung să se creadă prigoniţi şi iată-i degrabă primejdioşi, numai buni de legat. Lectura aceasta, care-mi trezea gînduri triste (ce

poate fi mai jalnic decît un nebun) îmi amintea totuşi de un răspuns înţelept pe care îl auzisem. Venind vorba, faţă de un om cu minte, despre un ţicnit specialist în prigoniri, căruia, pe deasupra, îi mai era şi veşnic frig la picioare, mintosul nostru grăi : „Proastă circulaţie a sîngelui şi proastă circulaţie a ideilor". Vorbă vrednică de luare aminte.

Desigur, fiecăruia dintre noi îi trec prin cap cu toptanul gînduri de nebun, precum vise sau îmbinări caraghioase de imagini. Graiul lăuntric este cel care îndeosebi se poticneşte şi care, din lipsă de rostire, ne copleşeşte adeseori cu cine ştie ce idei absurde. Atîta doar că nu rămînem cu ele. La omul sănătos la cap schimbarea ideilor e neîncetată, ca în zborul unui roi de musculiţe. Şi într-atîta ne uităm nebuniile toate, încît n-am fi niciodată în stare să dăm un răspuns precis întrebării ce pare atît de simplă : „La ce te gîndeşti ?" Circulaţia ideilor duce adeseori la o anumită uşurătate şi copilărie. Şi totuşi e mărturia însăşi a sănătăţii unei minţi. Iar de mi-ar fi dat să aleg, mai bine aş fi niţel zănatec decît maniac.

Nu ştiu dacă învăţătorii oamenilor şi ai copiilor au cugetat îndeajuns la aceasta. După părerea lor totul este să ai idei adînc înfipte şi greu de mişcat. La care lucru ne obişnuiesc fără de vreme cu prosteştile lor memorizări ; şi tîrîm după noi o viaţă întreagă şiraguri de versuri neroade şi de cugetări găunoase din pricina cărora ne împiedicăm la fiecare pas. Mai apoi ne pomenim zăvorîţi în cine ştie ce specialitate, unde totul e să îndrugi litaniile pe de rost. Ne deprind să rumegăm. Odată cu vîrsta pericolul creşte, pentru că toanele ne acresc gîndurile. Ne depănăm în minte amărăciunea, aşa cum ne repetam geografia pusă în versuri.

Se cere, dimpotrivă, dezlegarea cugetelor. Drept cea dintîi regulă igienică aş da : „Nu gîndi de două ori acelaşi lucru". Ipohondrul ar putea răspunde : „N-am ce-i face : creierul meu e făcut aşa şi lucrează după cum îl stropeşte mai mult sau mai puţin sînge". Mă rog, fie. Dar noi cunoaştem o metodă pentru înviorarea creierului, n-avem decît să ne schimbăm ideile ; şi nu-i greu, dacă te înveţi. Două sînt căile pe care ajungi fără greş la curăţirea creierului. Apucînd-o pe cea dintîi, priveşti în jur şi-ţi rostueşti, zice-s-ar, un potop de spectacole ; de acestea nu duci nicicînd lipsă. Pe cealaltă, trebuie să te întorci de la efecte la cauze, mijloc temeinic pentru alungarea gîndurilor negre. Deoarece lanţul cauzelor şi efectelor ne plimbă şi degrabă ne duce departe ; este un alt chip de a pune întrebări oracolului, ca şi cum în loc de a căuta să aflu prin care înşiruire de gînduri Pithia mi-a prezis că voi ajunge zgîrcit, aş dori să înţeleg de ce gura ei a zămislit cuvîntul acesta şi nu un altul ; iată-mă prins de vocale consoane şi mişcîndu-mă în voie pe drumeagul care duce de la unele la celelalte ; întreaga fonetică intră în scenă. Careva visase un vis destul de îngrozitor. Îmbiindu-l să cerceteze adevăratele cauze, care adeseori se află printre percepţii legate de mici tulburări, începu să enunţe o seamă de ipoteze, iar eu văzui că era descătuşat. Circulaţia îşi reluase cursul ei firesc.

9 octombrie 1909

LXXVI

ÎMNUL LAPTELUI

La Descartes dau de părerea că patima dragostei priește sănătății, iar ura, dimpotrivă, îi strică. Lucru îndeobște știut, dar nu îndeajuns. Mai bine zis, lumea nu-l crede. Mai că i-ar veni să rîdă, dacă Descartes n-ar sta aproape tot atît de mult ca Homer sau *Biblia* deasupra oricărei batjocuri. Și n-ar fi totuși o neînsemnată propășire dacă oamenii s-ar hotărî să facă din dragoste tot ceea ce fac din ură, alegînd din amestecurile acestea care se numesc oameni, fapte și lucrări, întotdeauna ce este frumos și bun spre a-l iubi ; iată cel mai puternic mijloc de a înjosi josnicia. Pe scurt, e mai bine, e mai drept, e mai înțelept să aplauzi muzica cea bună decît s-o fluieri pe cea proastă. De ce ? Pentru că dragostea este fiziologie puternică, iar ura e fiziologie slabă. Dar oamenilor pătimași le e dat să nu creadă nici măcar un cuvințel din cîte se scriu despre patimi.

Se cade așadar să pricepem cu ajutorul cauzelor ; și aflu la Descartes și cauzele acestea. Și care-i, zice, dragostea noastră dintîi, dragostea noastră cea mai veche, de nu pentru sîngele hrănit din plin de aerul curat, de căldura blîndă, care toate îl ajută pe sugar să crească ? Am învățat acest grai al dragostei în anii pruncieі, ale sale dintr-ale sale în primul rînd și vădit prin mișcările, plecările, încîntătoarele potriviri ale organelor vitale care întîmpină laptele cel bun. Întru totul asemenea învoirii începătoare a fost și mișcarea de

încuviințare a capului în fața fierturii cu bun miros. Dar uitați-vă, dimpotrivă, cum întreg trupul și capul copilului spun „nu“ fierturii prea fierbinți. Tot astfel stomacul, inima, trupul întreg spun „nu“ oricărei hrane care poate dăuna, ba o și resping prin greața care e cea mai zdravănă și mai veche înfățișare a disprețului, oprobiului și scîrbei. Iată de ce, simplu și scurt ca Homer, Descartes spune că ura în tot omul îl împiedică să mistuie ca lumea.

Ideea aceasta minunată poate fi mărită, poate fi lărgită ; nu vom istovi-o, nu-i vom da de capăt. Cel dintîi imn de dragoste a fost această cîntare a laptelui de la sîn, cîntat de întreg trupul pruncului care soarbe, îmbrățișează, smîntînește cum poate mai bine bogata hrană. Și înflăcărarea aceasta a suptului este, fiziologic vorbind, prima și adevărata pildă a oricărei înflăcărări. Cine oare nu-și dă seama că sugarul ne dă cel dintîi exemplul sărutului ? Această evlavie începătoare n-o dă niciodată uitării ; va săruta și crucea. Căci semnele noastre tot de trupul nostru țin. Tot astfel, gestul blestemului e vechea mișcare a plămînilor care resping aerul stricat, al stomacului care azvîrle laptele acru, al tuturor țesuturilor intrate în stare de apărare. La ce-ți va folosi prînzul pe care-l mănînci, necugetatule cititor, dacă-ți dregi bucatele cu simțăminte de ură ? Mai bine ai citi *Tratatul despre pasiunile sufletului*. E drept că librarul de la care cumperi cărți, nici n-a auzit de acesta, iar psihologul pe care-l consulți nu-i mai breaz. Ferice de cine știe să citească.

21 ianuarie 1924

LXXVII

PRIETENIE

Prietenia e sălaş de bucurii minunate. Nu-i greu de înţeles, de vreme ce bucuria e molipsitoare. Ajunge ca prezenţa mea să-i facă puţină plăcere prietenului meu, pentru ca, la rîndu-mi, privelişte acestei plăceri să-mi pricinuiască bucurie ; iată cum primeşte fiecare înapoi bucuria pe care o stîrneşte ; totodată, sînt scoase la lumină comori de bucurie şi amîndoi îşi spun : „Păstram în mine bucurii pe care nu le foloseam".

Izvorul bucuriei e în afară, o ştiu ; şi nici că se află lucru mai jalnic decît să vezi oameni nemulţumiţi de ei şi de toate, care se gîdilă unii pe alţii ca să poată rîde. Dar nu-i mai puţin adevărat că omul mulţumit, dacă e singur, uită de îndată că e mulţumit ; bucuria-i nu aşteaptă mult ca să adoarmă ; şi aproape că ajunge să se tîmpească şi să nu simtă nimic. Simţămîntul lăuntric are nevoie de mişcări în afară. Dacă s-ar găsi vreun despot care să mă întemniţeze pentru ca să mă învăţ să dau cinstire autorităţilor, mi-aş statornici, spre păstrarea sănătăţii, să rîd de unul singur în fiecare zi ; mi-aş pune bucuria în mişcare după cum mi-aş pune şi picioarele.

Iată un mănunchi de crengi uscate. Par la fel de neînsufleţite ca pămîntul ; dacă le lăsaţi grămadă se vor preface în pămînt. Cu toate acestea, cuprind o tainică putere, luată de la soare. Apropiaţi de ele cea mai mică flacără şi veţi simţi de îndată dogoarea focului încins. N-a fost nevoie decît să zgîlţii uşa ca să-l trezeşti pe zăvorît.

Spre a trezi bucuria se cere deci o oarecare pregătire. Cînd pruncul rîde pentru întîia oară, rîsul lui nu spune nimic ; nu rîde pentru că e fericit ; mai curînd aş spune că e fericit pentru că rîde ; îi place să rîdă, după cum îi place să mănînce ; dar mai întîi trebuie să mănînce. Ceea ce nu-i adevărat numai pentru rîs ; mai e nevoie şi de cuvinte pentru ca să ştii ce gîndeşti. Atîta timp cît eşti singur, nu poţi fi tu însuţi. Nerozii de moralişti spun că iubirea este uitare de sine ; e un punct de vedere care nu coboară în adîncime ; cu cît ieşi mai mult din tine, cu atît eşti tu însuţi mai mult ; şi, mai ales, simţi că trăieşti. Nu-ţi lăsa lemnele să putrezească în beci.

27 decembrie 1907

LXXVIII

DESPRE ŞOVĂIALĂ

Descartes spune că şovăiala e cea mai mare pacoste. O spune de mai multe ori, dar lămuriri nu dă niciodată. Pentru mine e cel mai luminos lucru care s-a scris despre firea omenească. Patimile toate şi stearpa lor neastîmpărare aşa pot fi înţelese. Jocurile de noroc, a căror atît de puţin cunoscută putere lucrează asupra părţilor înalte ale sufletului, plac deoarece dau dreptului de a hotărî deplină libertate. Asemenea unei sfidări a firii lucrurilor, care mai că face din toate o apă şi un pămînt, iar chibzuinţelor noastre celor mai neînsemnate le dă hrană de-a pururi. Cînd joci,

toate sînt cu desăvîrşire egale şi de alegere nu poţi scăpa. Riscul acesta abstract pare că îşi rîde de cel ce stă pe gînduri ; îi cere să se hotărască şi să nu se foiască. Jocul, pe loc, răspunde ; iar remuşcări dintr-acelea care ne otrăvesc gîndul nu încap ; pentru că n-am avut temeiuri. Nu spunem : „Dacă aş fi ştiut", fiindcă regula este că n-ai ce şti. Nu mă prinde mirarea că jocul e singurul leac împotriva plictisului ; deoarece plictiseala mai întîi de toate stă în nevoia de a chibzui, ştiind însă bine că orice chibzuinţă e fără de folos.

Ne putem întreba de ce boală suferă îndrăgostitul care nu doarme sau ambiţiosul dezamăgit. Boli dintr-acestea se cuibăresc pe de-a-ntregul în cuget, cu toate că s-ar putea spune şi că se cuibăresc pe de-a-ntregul în trup. Frămîntarea aceasta care izgoneşte somnul îşi are obîrşia doar în acele zadarnice luări de hotărîre care nu duc la nimic şi sînt descărcate de fiecare dată în trup, punîndu-l să se zbată ca un peşte pe uscat. În şovăială intră şi violenţa. „Gata, s-a zis ; nu mai dau înapoi" ; dar gîndirea vine numaidecît cu mijloace de împăciuire. Urmările se arată, de o parte şi de alta, bătînd mereu pasul pe loc. Trecînd la fapte, te alegi cu un folos sigur, anume că drumul pe care n-ai apucat e dat uitării sau, mai bine zis, e desfiinţat, pentru că fapta a schimbat întreaga reţea de conectare. Dar făptuirea în gînd nu-i nimic şi lasă toate cum au fost. Oricare făptuire cuprinde şi o parte de joc ; gîndurile trebuie doar duse pînă la capăt, mai înainte de a-şi fi secat subiectul.

Mi-am spus adeseori că teama, care nu-i decît patima însăşi, şi apăsătoare îndeosebi, este de fapt simţămîntul unei şovăieli, aş zice musculare. Te simţi chemat să făptuieşti şi nu eşti în

stare. Ameţeala este o înfăţişare şi mai limpezită a fricii, deoarece suferinţa nu-i pricinuită aici decît de o îndoială peste care nu se poate trece. Iar de frică suferim întotdeauna pentru că avem prea multă minte. Desigur că partea cea mai rea în bolile de acest soi, ca şi la plictiseală, este că le socotim fără de leac. Te iei drept un mecanism şi te dispreţuieşti. Descartes e în întregime în această părere cheie, unde se vădesc cauzele, dar şi leacul. Însuşire ostăşească ; şi-mi dau seama de ce Descartes a ţinut să fie militar. Turenne[1] n-avea astîmpăr şi aşa se vindeca de boala şovăielii şi o trecea duşmanului.

În ale sale cugetări Descartes ni se înfăţişează aidoma. Îndrăzneţ e gîndul şi mereu în mişcare, cu de la sine poruncă ; luînd neîncetat hotărîri. Şovăiala unui geometru ar fi tare caraghioasă, deoarece n-ar lua sfîrşit. Cîte puncte într-o linie ? Sau parcă ştim ce gîndim cînd gîndim două paralele. Dar geniul geometrului hotăreşte că ştim şi se juruieşte doar că n-o mai suceşte şi-nvîrteşte niciodată. Dacă te uiţi bine la o teorie, vezi că nu-i alcătuită decît din erori stabilite cu precizie şi întărite cu jurămînt. Mintea pătrunzătoare în asemenea jocuri este aceea căreia nu-i vine a crede că stabileşte adevărul unui fapt cînd a luat doar o hotărîre. Iată care-i secretul ca să fii întotdeauna încredinţat fără să crezi nimic vreodată. A rezolva, frumoasă vorbă, dacă ne gîndim că are şi înţelesul de hotărît.

10 august 1924

[1] Henri de la Tour d'Auvergne, viconte de Turenne (1611—1675), general francez, strateg de seamă, autorul unor memorii (n.tr.).

LXXIX

CEREMONII

Dacă şovăiala e cea mai mare pacoste, nu-i greu de înţeles că fastul, slujbele, veşmîntul, moda sînt idolii acestei lumi. Orice repezită noutate supără, nu atît cu gîndul la ce altceva s-ar putea face sau spune, cît mai ales prin amestecul a două mişcări în trup, lucru care-i zăpăceşte pe slujitorii noştri, muşchii, şi, fără zăbavă, inima, tiranul nostru. Un ins luat prin surprindere şi făcut să întîrzie e un bolnav. Iată de ce libertatea îl face pe om rău. Copilul o dovedeşte ; orice joc neîngrădit se preface în păruială. Dar ne-am înşela cu desăvîrşire dacă am socoti pornirile rele mereu întinse precum arcurile şi osîndite de legi. Legea ne place şi, dimpotrivă, lipsa ei displace şi supără fiindcă e şovăială şi te aruncă în nesăbuinţă. Omul gol e frenetic. Veşmîntul este o primă lege, şi orice lege place ca un veşmînt. Ludovic al XIV-lea s-a bucurat de o putere uimitoare şi s-ar zice de neînţeles asupra tuturor celor din juru-i ; o datora nenumăratelor legi pe care le statornicea la deşteptare, la culcare, la defecare. Nu trebuie să spunem că impunea aceste legi, deoarece avea puterea ; ci, dimpotrivă, trebuie să spunem că avea puterea fiindcă era el însuşi legea ; în jurul lui fiecare ştia clipă de clipă şi în chip amănunţit ce avea de făcut ; era un fel de pace egipteană.

Războiului nu-i lipseşte nimic ca să displacă ; dar judecata noastră se înşeală ; deoarece oamenilor el le dă numaidecît pacea ; vorbesc de adevărata pace, în noi întronată. Acum fiecare ştie ce are de făcut. Degeaba vine judecata şi preveşteşte nenorocirea, nu sperie pe nimeni ; nu izbuteşte să acopere un fundal de voioşie ; fiecare vede o sarcină precisă, care-i lozul lui, şi nişte treburi care nu pot fi amînate ; într-acolo i se reped toate gîndurile şi trupu-i după ele ; şi învoirea aceasta făureşte o stare de fapt omenească ; şi căreia trebuie să i te supui ca unui ciclon. Ne mirăm că autorităţile obţin atît de mult ; dar obţin multe tocmai din pricină că cer mult. Aşijderea şi pravila monahală care vindecă şovăiala de ţi-e mai mare dragul. La ce bun să-l sfătuieşti pe ins să se roage ; trebuie să-i porunceşti să rostească rugăciunea cutare la ora cutare. Autorităţile au o înţelepciune a lor, care sfîrşeşte mereu în comenzi scurte, fără de explicaţie. Explicaţia cea mai redusă şi tot dă pe loc naştere la două gînduri şi apoi la o mie altele. De bună seamă că-i plăcut să gîndeşti ; dar plăcerea de a gîndi se cade a fi cumpănită cu priceperea de-a hotărî. Chipul acestui om desăvîrşit e la Descartes ; despre care se ştie că s-a dus la război, n-am putea spune din plăcere, ci convins fiind că-l va scăpa de gînduri care prea îl împungeau.

Moda pare lucru vrednic de rîs ; moda însă e ceva cît se poate de serios. Mintea ar vrea să credem că o dispreţuieşte, dar nu uită să-şi pună mai întîi o cravată. Uniforma şi rasa sînt uimitor de liniştitoare. Sînt veştminte ale somnului ; sînt falduri de dulci trîndăvii, ale trîndăviei celei mai dulci, aceea care făptuieşte fără să gîndească. Moda urmăreşte acelaşi ţel, dar cruţă bucuria alegerii, care se petrece toată în închipuire. Culorile îmbie, dar nevoia unei alegeri poate înspăimînta. Aici boala e înfăţişată doar spre a vădi dulceaţa leacului, ca la teatru. De aici izvorăşte simţămîntul acela de siguranţă mai ieri în roşu, azi poate în albastru. Temeiul este învoirea părerilor, iar dovada o face învoirea. De aici izvorăşte seninăta-

tea, care cu adevărat înfrumusețează. Pentru că, n-avem ce spune, așa e, galbenul nu le vine bine blondelor și nici verdele brunelor. Dar schimonoseala neliniștii, a pizmei și părerii de rău nu sade bine nimănui.

26 septembrie 1923

LXXX

AN BUN

Toate darurile acestea, cu prilejul Anului Nou, mai mult vîntură tristeți decît bucurii. Căci nimeni nu-i de ajuns de avut ca să intre în răstimpul care a început fără a face multe achiziții ; și numeroși vor fi cei ce vor privi cu tainică mîhnire nimicurile pe care le vor fi primit de la unii și de la alții, pe care le vor fi dat unora și altora, bune numai să cuibărească praful, folos din toate trăgînd numai negutătorii. O mai aud încă pe fetița aceea, ai cărei părinți au prieteni mulți și care spunea, zărind cel dintîi tampon cu hîrtie sugativă pe care-l primea la sfîrșitul unui an : „Aha, încep să sosească tampoanele". În mania aceasta încăpățînată de a face daruri sălășluiește multă nepăsare, precum și furii înăbușite. Îndatorirea strică totul. În vreme ce bomboanele de ciocolată cad greu la stomac și sporesc sila de oameni. În sfîrșit ! Să dăruim de zor și să mîncăm degrabă ; o să treacă repede.

Să fim serioși. Vă doresc voie bună. Iată ce s-ar cădea să dăruim și să ni se dea. Iată adevărata

bună cuviință care îmbogățește pe toți, și în primul rînd pe cel care dă. Iată comoara care se înmulțește datorită schimbului. O poți risipi de-a lungul străzilor, în tramvaie, în chioșcurile de ziare ; nu se va pierde o fărîmă dintr-însa. Oriunde veți fi aruncat-o, va crește și va înflori. Cînd, la vreo încrucișare de drumuri, se îngrămădesc trăsurile, se aud doar sudălmi și ocări, iar caii trag din răsputeri, urmarea fiind că tevatura sporește de la sine. Toate încurcăturile sînt la fel ; ușor de descurcat dacă binevoiești să zîmbești, să nu te opintești prea tare, să potolești nițel toți dracii aceia mărunți, care zic unul hăis și altul cea ; dar, dimpotrivă, prefăcîndu-se pe loc în nod gordian dacă tragi scrîșnind din dinți de toate capetele frînghiei. Conița scrîșnește din dinți ; bucătăreasa scrîșnește din dinți ; friptura o să fie arsă ; o să urmeze un potop de vorbe grele. Pentru ca toți acești Prometei să fie descătușați și slobozi, nu era totuși nevoie decît de un surîs la timpul potrivit. Nimănui însă nu i-a trecut prin minte un lucru atît de simplu. Toți trag din răsputeri de frînghia care-i gîtuie.

Viața laolaltă înzecește suferințele. Intri într-un restaurant. Arunci o privire dușmănoasă vecinului, alta listei de bucate și încă una chelnerului. Gata. Bosumflarea trece fulgerător de pe o față pe alta ; în juru-ți toate se ciocnesc ; n-ar fi de mirare să se spargă cîteva pahare și chelnerul să-și bată nevasta diseară. Cercetează cu luare aminte acest mecanism și această molipsire ; iată-te vrăjitor și dătător de bucurie ; zeu binefăcător în tot locul. Spune o vorbă bună, mulțumește frumos ; fii bun cu friptura rece ; valul acesta de voie bună

te va putea duce pînă pe cele mai îndepărtate țărmuri ; chelnerul va striga bucătăria cu alt glas, iar oamenii vor trece altminteri între scaune ; în felul acesta valul de voie bună se va răspîndi în juru-ți, va ușura toate cele și pe tine însuți. Ceea ce n-are sfîrșit. Fii însă cu băgare de seamă la pornire. Începe bine ziua și începe bine anul. Ce mai vuiet în această uliță strîmtă ! cîtă nedreptate, cîte îmbrînceli ! a curs și sînge ; or să ajungă pînă la urmă în fața judecății. Toate puteau să nu aibă loc cu ajutorul prevederii unui singur surugiu, cu ajutorul unei neînsemnate mișcări a mîinilor sale. Fii deci bun surugiu. Așează-te în tihnă pe capră și strunește-ți calul de hățuri.

8 ianuarie 1910

LXXXI

URĂRI

Toate aceste felicitări și toate aceste urări, flori de Gerar, nu-s decît semne; fie. Dar semnele nu-s puțin lucru. Oamenii au trăit veacuri de-a rîndul luîndu-se după semne, ca și cum întregul univers, prin mijlocirea norilor, a fulgerului și a păsărilor le dorea noroc bun sau călătorie sprîncenată. Dar universul nu vestește decît că un lucru urmează altuia ; greșeala stînd doar în a lua această lume drept un chip care încuviințează sau dojenește. Mai că ne-am tămăduit de a ne întreba dacă universul are o părere, și care anume. Dar în veci nu ne vom tămădui de a ne întreba dacă semenii

noștri au o părere, și care anume. Nu ne vom lecui nicicînd, deoarece părerea aceasta, de îndată ce se dă în vileag, ne-o schimbă adînc pe a noastră.

Lucru vrednic de luat în seamă, mai tari ne aflăm în fața unei păreri însoțite de temeiuri și rostite în cuvinte limpezi decît în fața unei păreri mute. Cel dintîi soi de părere, care-i un sfat, adesea trebuie disprețuit ; celălalt, nici gînd să poată fi disprețuit. Ne prinde de mai jos ; și deoarece nu știm cum ne prinde, nu știm cum să ne desprindem. Sînt și chipuri omenești care parcă vor să aducă la cunoștința tuturor că nu sînt deloc mulțumite de ce văd. În cazul acesta luați-o, dacă puteți, la sănătoasa.

Pentru că omul e pornit să-l imite pe om ; și iată-mă-s, după ce mi se citește pe față și fără a-mi da seama, că am intrat și eu în rîndul nemulțumitor încruntați. Nemulțumiți de ce ? Nu știu. Dar mohorîta culoare îmi pătrunde toate gîndurile și proiectele. Caut pricini în chiar aceste gînduri și proiecte. Caut pricini și găsesc cu duiumul, căci toate-s încîlcite și riscul e la tot pasul. Iar fiindcă fapta și riscul nu pot fi ocolite, măcar cînd treci strada, făptuiesc fără încredere, cu mai puțină vioiciune, adică și mai stingherit. Pe omul care se așteaptă într-una să fie călcat nu-l ajută teama aceasta, ci, dimpotrivă, îl înțepenește. Acolo unde treburile sînt mai de durată, mai încîlcite, mai nesigure, urmările prevestirilor iscate de o față vrăjmașă sînt și mai simțitoare. Se găsește mereu cîte un om care deoache.

Mă întorc la sărbătoarea bunei cuviințe, care e o mare sărbătoare. În vremea în care fiecare își citește viitorul pe o ilustrată, adusă de factorul poștal, nu șade frumos ca săptămînile și lunile, pe care nu le putem ști cum vor arăta, să poarte

pecetea posomorîrii. Bună e deci datină care cere fiecăruia să fie prooroc de bun augur în ziua aceea, să înalțe în văzul tuturor drapelul prieteniei. Steagul care flutură în bătaia vîntului poate să-l bucure pe cel care privește ; acesta nu știe de fel în ce dispoziție se află celălalt, cel care a ridicat steagul. Mai mult decît atît, voioșia aceasta vădită pe chipuri e bună pentru toți ; și mai mult încă, pe ale oamenilor pe care nu-i cunosc; pentru că, în acest caz, nu dezbat semnele ; le iau cum sînt ; mai bine nici că se poate. Și e cît se poate de adevărat că un semn de voioșie îndeamnă pe cel care-l face să fie voios. Cu atît mai mult cu cît, datorită imitației, semnele acestea trec de la unul la altul, la nesfîrșit. Nu spuneți că voioșia copiilor e pentru copii. Și fără a ne îndrepta dinadins gîndul asupră-le, și fără a ne preface, semnele copiilor ne atrag îndeosebi ; aici oricine e doică ; oricine joacă jocul imitației spre a pricepe, mijloc de a-i învăța pe copii.

Ziua aceasta de sărbătoare vă va fi priincioasă, cu sau fără de voie. Dar dacă voiți, dacă folosiți în toate felurile lucrul acesta de seamă, care-i buna cuviință, atunci sărbătoarea vă va fi cu adevărat sărbătoare. Pentru că, potrivindu-vă gîndurile cu semnele, puteți lua neclintita hotărîre de a nu emite, în cursul lunilor următoare, nici un semn otrăvit, nici o prevestire prin care bună voia cuiva ar putea fi micșorată ; vă veți întări astfel împotriva micilor necazuri, care nu-s nimic, dar a căror mohorîtă vestire cu glas înalt înseamnă totuși ceva. Veselindu-vă întru nădejde, veți fi de îndată fericiți. Ceea ce vă și doresc.

20 decembrie 1926

LXXXII

BUNA CUVIINȚĂ

Buna cuviință se învață ca și dansul. Cel ce nu știe să danseze, crede că greul este să cunoști regulile dansului și să-ți potrivești mișcările după ele ; ceea ce înseamnă a te lua numai după cît se vede din afară ; trebuie să ajungi să dansezi neînțepenit, netulburat și prin urmare neînfricat. Tot astfel, puțin lucru este să cunoști legile bunei cuviințe ; măcar de li te supui, abia te afli în pragul bunei cuviințe. Trebuie ca mișcările să fie precise, mlădioase, deloc țepene sau tremurate ; fiindcă tremurul cel mai ușor, ceilalți îl simt. Și ce preț mai are o cuviință care neliniștește ?

Mi-a fost dat adesea să recunosc un glas de la sine necuviincios, din cauza felului cum suna ; un profesor de canto ar spune că umerii nu erau destul de mlădiați, iar în gît sta un nod. Pînă și ținuta umerilor poate preface cuviința în necuviință. Prea aprigă ; prea sigură de sine ; prea plină de forță. Profesorii de scrimă spun mereu : „Prea multă forță" ; iar scrima e și ea un soi de bună cuviință, o lesnicioasă cale către orice bună cuviință. Tot izul de silnicie și de tulburare e necuviincios ; semnele sînt deajuns ; amenințarea e destul. S-ar putea spune că necuviința e întotdeauna ca o amenințare. Gingășia femeiască se retrage atunci în sine și caută ocrotire. Un bărbat care tremură pentru că nu știe să se strunească, oare ce nu va îndruga dacă se întărîtă și se mînie ? Iată de ce nu-i bine să vorbești tare. Cine-l întîlnea pe Jaurès într-un salon, vedea un om căruia nu-i păsa de părerea altora și de modă, a cărui

cravată fusese înnodată ca vai de lume ; vocea însă era cuviinţa însăşi, moale şi dulce, fără urmă de asprime, o încîntare pentru ureche ; minune cu atît mai mare, cu cît fiecare îşi amintea de metalica-i dialectică şi de răgetu-i, glas al poporului leu. Forţa nu e potrivnică bunei cuviinţe ; o împodobeşte ; e putere puternicită.

Un om grosolan rămîne grosolan şi cînd e singur ; în fiece mişcare a sa e prea multă forţă. Se simte furia învîrtoşată şi acea frică de sine, al cărei nume este sfiiciunea. Îmi vine în gînd un om pe care l-am auzit vorbind ; un sfios care lua parte la un schimb de vederi despre gramatică ; i se ghicea în glas o ură dintre cele mai aprige. Iar cum patimile sînt mai molipsitoare decît bolile, nu mă mir nicicînd dacă dau de mîine în părerile cele mai nevinovate ; nu-i decît un soi de spaimă pe care o sporesc sunetul însuşi al vocii şi zadarnica strădanie de a se stăpîni pe sine. Poate că fanatismul e mai întîi necuviinţă ; de vreme ce, pînă la urmă, tot ceea ce grăim, fie şi fără de voie, trebuie să şi simţim. Fanatismul ar fi deci roada sfiiciunii ; teama că nu aperi cu destulă tărie ceea ce crezi ; în sfîrşit, pentru că frica e mereu nesuferită, o furie împotriva ta însuţi şi a tuturora, care dă părerilor celor mai îndoielnice o putere de temut. Uitaţi-vă la sfioşi şi la felul în care îmbrăţişează o părere şi veţi înţelege că zvîrcolirea e un ciudat mod de gîndire. Pe ocolişul acesta ajungem să pricepem că ceaşca de ceai pe care o ţine în mînă îl şlefuieşte pe om. Profesorul de scrimă l-ar putea cîntări pe luptătorul cu spada după cum învîrteşte linguriţa în ceaşca de ceai, fără nici o mişcare de prisos.

6 ianuarie 1922

LXXXIII

FRECUŞUL LUMII

Bună-cuviinţa curteanului nu-i frumoasă. Dar nici nu-i de fapt bună-cuviinţă. Şi-mi pare că tot ce este voit nu face parte din buna-cuviinţă. Un om cu adevărat cuviincios va fi, spre pildă, în stare să se poarte aspru, ba şi violent, cu un mişel sau un ticălos ; aceasta nu-i bădărănie. Nici bunăvoinţa cu tot dinadinsul nu e bună-cuviinţă ; linguşirea drămuită nu e bună-cuviinţă. Buna-cuviinţă se leagă numai de cele făptuite pe negîndite şi care spun ceva ce nu urmăream să spunem.

Un ins nestăpînit, care rosteşte tot ce-i trece prin minte, care se lasă pradă celei dintîi porniri, care se repede să-şi dea pe faţă mirarea, scîrba, plăcerea fără să ştie măcar ce simţămînt încearcă, este un om necuviincios ; va fi mereu silit să-şi ceară iertare pentru că-i va fi tulburat şi neliniştit pe ceilalţi fără voie, împotriva voinţei sale.

E dureros să jigneşti cu vorba pe cineva dacă nu acesta ţi-a fost scopul ; din nebăgare de seamă ; cuviincios este omul care simte stînjeneala mai înainte ca greşeala să fie fără de leac şi care o apucă sprinten pe alt drum ; mai de mare cuviinţă este însă a ghici dinainte ce trebuie şi ce nu trebuie să spui şi, îndoindu-te, să laşi gazdei grija de a dirigui convorbirea. Acestea, desigur, spre a nu ajunge omul să supere fără vrere ; fiindcă, dacă socoteşte cu cale să înţepe pînă la sînge vreun ticălos, e slobod s-o facă ; fapta-i ţine

atunci la drept vorbind de morală, iar nu de bunacuviință.

Necuviința este întotdeauna neîndemînare. Răutăcios e cel care-l face pe un altul să simtă că e bătrîn ; dar dacă lucrurile se petrec fără vrere, printr-un gest, sau o privire, sau printr-o vorbă aruncată la întîmplare, ești necuviincios. Călcînd pe cineva pe picior, dovedești, dac-ai făcut-o dinadins, brutalitate ; dac-ai făcut-o fără voie, necuviință. Unde dai și unde crapă, iată regula necuviinței ; omul cuviincios se ferește și se apropie numai de ceea ce dorește să-i fie aproape ; va fi cu atît mai apropiat. Cuviincios nu înseamnă neapărat și măgulitor.

Cuviința este așadar un obicei și o ușurință. Necuviinciosul este cel care face altceva decît ceea ce vrea să facă, ca și cum ar bate în perete farfurii sau jucărioare ; este cel care spune altceva decît ceea ce vrea să spună sau care dă de înțeles, răstindu-se ori ridicînd fără rost glasul, ori șovăind, ori bîlbîindu-se, altceva decît ceea ce vrea să dea de înțeles. Cuviința se poate deci învăța, ca și scrima. Nerod e insul care dă de înțeles nu se știe ce, numai de dragul de a fi nesăbuit. Sfios e insul care mult își dorește să nu fie nerod, dar nu se pricepe cum, deoarece își dă seama că faptele și vorbele nu sînt lucru de șagă ; iată de ce-l puteți vedea că se foiește și se codește, numai să nu făptuiască și vorbească ; cumplită strădanie împotrivă-și, de pe urma căreia începe să tremure, să nădușească și să roșească, și rămîne mai neîndemînatic decît era din fire. Farmecul, dimpotrivă, este darul mișcării și grăirii, care nu neliniștește și nu supără pe nimeni. Iar însușirile de acest fel

sînt de mare însemnătate pentru fericire. Cel ce vrea să-și făurească o viață tihnită nu trebuie să le nesocotească.

21 martie 1919

LXXXIV

INTRAȚI-LE ÎN VOIE

Vorbeam de o „viață tihnită", vrednică și trebuitoare de învățat. Ar cuprinde și preceptul : „intrați-le oamenilor în voie". Mi l-a propus cineva pe care-l știusem destul de arțăgos și care-și schimbase felul de a fi. Un asemenea precept pare la prima vedere de mirare. Să intri în voie nu înseamnă oare să fii mincinos, lingușitor, fățarnic ? Preceptul se cere precizat : e vorba să intri în voie ori de cîte ori se poate fără de minciună sau josnicie. Iar aceasta ne e mai întotdeauna cu putință. Cînd rostim un oarecare adevăr neplăcut cu glas înțepat și cu sîngele în obraz, nu-i decît o toană, o scurtă boală pe care nu ne pricepem s-o îngrijim ; degeaba ne spunem mai apoi că am dat dovadă de curaj ; e îndoielnic, dacă riscul n-a fost mare și, mai ales, dacă mai întîi n-am chibzuit. De aici trag următorul principiu moral : „Nu fi niciodată obraznic decît după ce, chibzuind, te-ai hotărît să fii, și numai față de unul mai puternic decît tine". Dar cel mai bun lucru tot este să spui adevărul fără să ridici glasul, iar pînă și în adevăr să alegi ceea ce e vrednic de laudă.

În mai toate se găseşte cîte ceva vrednic de laudă ; pentru că adevăratele scopuri nu le ştim vreodată şi ne e uşor să presupunem mai degrabă măsura decît mişelia, mai degrabă prietenia decît prudenţa. Cu tinerii mai ales, tălmăciţi în bine tot ce nu-i decît pârelnic şi arătaţi-le oglinda în care să se vadă cît mai mulţumitor ; o vor crede ; şi vor fi în curînd aşa ; în vreme ce dezvăluirea lipsurilor nu foloseşte niciodată la nimic. Dacă, bunăoară, e un poet, învăţaţi şi recitaţi versurile cele mai frumoase ; dacă face politică, lăudaţi-l pentru tot răul de care nu-i vinovat.

Îmi amintesc cu acest prilej de o povestire despre un ţînc de la o şcoală. Un poznaş de pri-chindel care nu fusese bun decît de şotii şi de mîzgăleli, se apucă într-o bună zi şi aşterne un sfert de pagină de linii drepte şi curate. Învăţătoarea trecea printre bănci şi împărţea cuvinte de laudă ; dar pentru că nici nu se oprise măcar să ia în seamă sfertul de pagină desenat cu atîta trudă : „— tu-i maica mă-sii !“ spuse ţîncul ; şi a spus-o pe şleau, şcoala nefiind într-un cartier boieresc. Drept care învăţătoarea se întoarse şi, fără a spune vreun cuvînt, îi însemnă pe caiet o notă bună ; era vorba de linii şi nu de grai ales.

Acestea sînt însă cazuri grele. Sînt şi atîtea altele unde putem întotdeauna, fără a sta pe gînduri, să zîmbim şi să ne arătăm blînzi şi îndatoritori. Dacă într-o îmbulzeală eşti niţel înghiontit, mulţumeşte-te să rîzi ; rîsul topeşte înghesuiala, fiecare roşind de mica mînie care simţea că-i vine. Iar tu scapi poate de o mînie mare, adică de o boală mică.

Aşa văd eu buna cuviinţă ; nu-i decît o gimnastică împotriva patimilor. Să fii cuviincios înseamnă să spui sau să dai de înţeles prin toate mişcările pe care le faci şi vorbele pe care le rosteşti : „Să nu ne înfuriem, să nu stricăm această clipă de viaţă“. E oare totuna cu bunătatea evanghelică ? Nu. Pînă-ntr-acolo nu merg ; bunătatea se întîmplă să fie iscoditoare şi să umilească. Adevărata bună-cuviinţă sălăşluieşte mai curînd în molipsitoarea voioşie care îndulceşte toate frecăturile. Dar cuviinţa aceasta nu se învaţă de fel. În aşa zisa lume bună am văzut multe spinări încovoiate, dar n-am dat de un singur om cuviincios.

8 martie 1911

LXXXV

PLATON MEDIC

Gimnastica şi muzica erau cele două leacuri de seamă ale medicului Platon. Gimnastica înseamnă cumpănita muncire a muşchilor de către ei înşişi, spre a-i întinde şi freca lăuntric întocmai după alcătuirea lor. Muşchii slăbănogiţi seamănă cu bureţii încărcaţi de colb ; muşchii se curăţă ca şi bureţii, umplîndu-i cu un lichid şi storcîndu-i de mai multe ori. Fiziologii au spus doar că inima e un muşchi scobit ; de vreme însă ce muşchii cuprind o bogată reţea de vase sanguine, care sînt pe rînd strînse şi lărgite prin zgîrcire şi slobozire, s-ar mai putea spune că fiecare muşchi este un fel de inimă buretoasă ale cărei mişcări — însuşire de mare preţ — pot fi potrivite după

voie. De aceea se şi vede că cei ce nu-s stăpîni pe muşchii lor, datorită gimnasticii, şi care se numesc sfioşi, simt în sinea lor valurile năucite de sînge care năvălesc înspre părţile moi, urmare fiind că ba faţa li se îmbujorează din senin, ba creierul le e cotropit de un sînge peste măsură de apăsat, ceea ce îi duce la scurte aiureli, ba măruntaiele le par năpădite, tulburare îndeobşte ştiută; împotriva cărora o cumpănită exercitare a muşchilor este desigur leacul cel mai nimerit. Or, iată că aici se iveşte şi muzica sub chipul profesorului de dans, care, cu micuţa-i scripcă, pune desăvîrşit la punct circulaţia viscerală. Dansul lecuieşte astfel de sfială, cum fiecare ştie, dar mai uşurează inima şi altminteri, întinzînd muşchii atît cît trebuie şi fără zguduire.

Un ins pe care-l doare într-una capul mi-a spus acum cîteva zile că în vreme ce mestecă la masă simte de îndată o uşurare. I-am spus : „Dacă-i aşa, mestecă gumă, ca americanii". Nu ştiu dacă a încercat. Durerea ne prăvăleşte pe loc în metafizică ; în bîrlogul suferinţei ne închipuim o piază rea, o năiucă furişată sub piele şi pe care am voi s-o alungăm prin farmece. Nu ni se pare cu putinţă ca o mişcare măsurată a muşchilor să şteargă durerea, pocitanie care ni s-a încuibat sub piele şi ne roade ; de cele mai multe ori însă nu se află nici o pocitanie şi nici ceva asemănător ; nu-s toate decît metafore grosolane. Încercaţi de staţi vreme îndelungată cu toată greutatea pe un picior ; veţi vedea că nu-i nevoie de cine ştie ce schimbare pentru ca să resimţi o durere vie şi nici de cine ştie ce altă schimbare pentru ca să-i puneţi capăt. În toate, sau în mai toate cazurile, e vorba de un dans pe care ţi se cere să-l

născoceşti. Fiecare ştie cît de plăcut e să-ţi întinzi muşchii şi să caşti în voie ; dar nimănui nu-i vine în gînd să-şi facă dintr-acestea o gimnastică spre a pune în mişcare gestul acesta de descătuşare. Iar cei care adorm cu greu se pot preface că le e somn şi că au parte de bucuria destinderii. Ei însă, dimpotrivă, vădesc nerăbdarea, grija, mînia. Iată-ne la rădăcina trufiei, osîndită mereu din plin. Iată de ce, punîndu-mi pe cap tichia lui Hipocrate, încerc să înfăţişez adevărata smerenie, soră cu igiena, fiică a gimnasticii şi muzicii.

4 februarie 1922

LXXXVI

CUM SĂ TE BUCURI DE SĂNĂTATE

Sufletul împăcat cu sine şi cu lumea nu se alege îndeobşte cu nici o răsplată de la cei din jur ; dar nu încape îndoială că e izvor de sănătate. Omul fericit se dă uitării ; faima îl va cerceta patruzeci de ani după ce va fi murit. Dar împotriva bolii, mult mai adînc înfiptă în noi decît invidia şi mult mai de temut, fericirea e cea mai potrivită armă. Omul posomorît va spune că fericirea e urmarea, iar nu pricina unei stări ; simplifică peste măsură. Vigoarea e imbold către gimnastică ; iar gimnastica, folosită cu stăruitoare vrere, dăruieşte vigoare. Pe scurt, avem desigur de-a face, cum s-ar zice, cu o ţinută viscerală, care înlesneşte lupta şi descotorosirea — şi cu o

alta care, dimpotrivă, sugrumă şi otrăveşte pe cel care şi-o însuşeşte. Desigur că viscerele nu ţi le poţi întinde şi freca aşa cum îţi întinzi degetele ; bucuria fiind însă neîndoielnic semn de vrednică ţinută viscerală, putem pune rămăşag că toate gîndurile îndreptate către voioşie duc şi la sănătate.

Înseamnă oare că trebuie să te veseleşti cînd te păleşte boala ? Veţi zice că-i peste fire şi peste poate. Nu vă pripiţi. [...]

Poate că n-ai nici o vină dacă te îmbolnăveşti ; disciplina n-are ce zice şi nici onoarea. Unde-i ostaşul care, plin de nădejde, n-a stat la pîndă ca să-şi descopere semnele unei boli, fie ea şi ucigătoare ? Ajungi, în zilele acelea cumplite, să crezi că-i lucru plăcut să mori de moarte bună. Gînduri ca acestea ne întăresc împotriva oricăror boli. Bucuria înviorează trupul înlăuntrul său mai bine decît ar fi în stare medicul cel mai iscusit. Scăpăm de frica aceea de boală care pe toate le înrăutăţeşte. De-or fi fost, precum se spune, schimnici care aşteptau moartea ca pe un dar al lui Dumnezeu, nu mă miră că au murit centenari. Dăinuirea aceasta, care ne încîntă la moşnegi, cînd au ajuns să nu le mai pese de nimic, se datoreşte fără îndoială faptului că nu-i mai încearcă frica morţii. Iată lucruri pe care ne prinde bine să le ştim, după cum bine este să ştim şi că, ţinîndu-se ţeapăn, ţeapăn de frică ce-i este, călăreţul cade. Un anume fel de nepăsare este o mare şi puternică viclenie.

28 septembrie 1921

LXXXVII

BIRUINŢE

De îndată ce omul umblă după fericire, e osîndit să n-o găsească ; nu-i nici o taină în asta. Fericirea nu-i ca marfa aceea din vitrină pe care o poţi alege, plăti şi lua cu tine ; dacă ai privit-o cu luare aminte, tot roşie sau albastră va fi şi acasă, ca în galantar. Pe cînd fericirea nu-i fericire decît dacă făurind-o, ştii s-o ţii ; dacă o cauţi în lume, în afara ta, nimic nu ţi-o va da. Pe scurt, despre fericire nu se poate nici chibzui, nici prezice ; trebuie s-o prinzi acum. Ori de cîte ori pare a fi în viitor, ia gîndiţi-vă bine, înseamnă că o şi aveţi. Cine nădăjduieşte e fericit.

Poeţii explică adesea greşit lucrurile ; şi-i de înţeles ; se căznesc atît de mult cu potrivirea silabelor şi a rimelor, încît sînt sortiţi să nu iasă din locurile comune. Spun că fericirea străluceşte atîta vreme cît e departe şi în viitor şi că, de îndată ce ai parte de ea, nu mai e bună la nimic ; întocmai ca şi cum ai voi să pui mîna pe curcubeu, sau să ţii izvorul în căuşul palmei. Ar fi prea simplu. Fericirea n-o poţi urmări decît prin cuvinte ; şi ceea ce-i întristează mai ales pe toţi care-şi caută fericirea în jurul lor, este că nici nu ajung s-o dorească. Jocul de bridge nu-mi spune nimic, pentru că nu-l joc. Boxul sau scrima, aşijderea. Muzica, la fel, nu place decît celui care mai întîi a învins unele greutăţi ; şi cu lectura nu-i altfel. Îţi trebuie curaj ca să-l străbaţi pe Balzac ; la început te plictiseşti. Purtarea cititorului leneş e plină de haz ; frunzăreşte, citeşte cîteva rînduri, azvîrle cartea ; bucuria de a citi

este atît de neprevăzută, încît un cititor încercat se miră și el. Cunoașterea nu-i plăcută de la depărtare ; trebuie să ți-o apropii. Și e nevoie de o constrîngere la început și de greutăți în orice clipă. Muncă sîrguincioasă și biruințe după biruințe, iată, fără doar și poate, care-i fericirea. Iar cînd participă mai mulți, ca în jocul de cărți, sau în muzică, sau la război, apoi atunci fericirea e vie.

Dar sînt și fericiri singuratice, purtînd mereu aceleași peceți ; faptă, muncă, biruință ; bunăoară fericirea zgîrcitului ori a colecționarului care, de altfel, se aseamănă mult. De ce însă e luată zgîrcenia drept viciu, mai ales dacă zgîrcitul ajunge să se dea în vînt după monezi vechi de aur, în vreme ce e mai degrabă privit cu admirație cel care pune în dulăpioare de sticlă ceramică, fildeșuri, sau picturi, sau cărți rare ? Ne batem joc de zgîrcitul care nu vrea să-și dea aurul pe alte plăceri, deși sînt colecționari de cărți care nu le deschid niciodată de teamă să nu le murdărească. Adevărul adevărat este că fericirile acestea, întocmai ca toate fericirile, nu pot fi prețuite de la depărtare ; filatelistul e cel căruia-i plac mărcile poștale, iar eu nu-l înțeleg de fel. Tot astfel, boxerul e cel căruia îi place boxul și vînătorul îndrăgește vînătoarea, iar politicianul nu vrea să știe decît de politică. Fericit ești cînd făptuiești ce vrei ; supunîndu-te legii căreia i te dăruiești, ajungi la fericire ; cu alte cuvinte, alegînd o rînduială, fie a jocului de fotbal, fie a cercetării științifice. Dar îndatoririle acestea, văzute de departe, nu plac, ci dimpotrivă. Fericirea e o răsplată de care au parte cei care n-au căutat-o.

18 martie 1911

LXXXVIII

POEȚI

Frumoasă fu prietenia dintre Goethe și Schiller, precum se vede în scrisorile lor. Fiecare dă celuilalt singurul ajutor pe care firea unui ins îl poate aștepta de la firea altuia, anume că celălalt o recunoaște și-i cere doar să rămînă așa cum e. Nu-i mare lucru să iei oamenii așa cum sînt, pînă la urmă n-ai încotro ; dar să-i vrei după cum se găsesc, iată dragostea adevărată. Acești doi oameni deci, îndreptîndu-și fiecare în afară cugetul cercetător, măcar au văzut laolaltă ceva ; că deosebirile sînt bune și că scara valorilor nu merge de la cal la trandafir, ci de la trandafir la trandafir frumos și de la cal la cal frumos. Lumea zice că despre gusturi nu trebuie să discuți și-i bine spus dacă îți place mai mult un cal decît oricare din cei doi trandafiri, dar cu privire la care trandafir sau care cal e frumos, desigur că se pot isca discuții, deoarece părerile nu pot fi aceleași. Pildele acestea sînt încă totuși abstracte, deși au luat-o pe calea cea bună, deoarece astfel de ființe sînt încă înrobite speciei, sau ne sînt nouă și cerințelor noastre. Nimeni nu va ridica muzica împotriva picturii, dar se vor purta discuții folositoare asupra tabloului original și copiei, aflîndu-se într-unul semnele naturii libere, care de la sine crește, iar în cealaltă vînătăile robului și creșterea cu ajutor moral din afară. Cei doi poeți de care vorbim trebuie că au simțit aceste deosebiri pînă în adîncul ființei lor. De minune este că, sfătuindu-se între ei și vorbind adesea despre desăvîrșire și ideal,

nu şi-au pierdut nici unul, măcar o clipă, geniul propriu. Fiecare spune celuilalt cum ar fi bine să facă, dar aceasta nu înseamnă decît : „Iată cum aş fi făcut eu". Totodată fiecare mai ştie că celălalt n-are ce face cu sfatul care i se dă. Iar celălalt, drept răspuns, îi restituie cu îndîrjire povăţuitorului povaţa sa, hotărît fiind să-şi afle singur calea.

Bănuiesc că poetul, ca orice artist, e înştiinţat de fericire despre ceea ce poate şi nu poate ; deoarece fericirea, după cum spune Aristotel, este semnul puterilor. Dar regula mea pare bună pentru toţi. De temut în lumea aceasta e numai omul care se plictiseşte. Toţi cei cunoscuţi drept răi sînt nemulţumiţi de aceasta şi nu nemulţumiţi pentru că sînt răi ; mai curînd plictiseala care se ţine scai de ei este semn că nu-şi sporesc desăvîrşirea lăuntrică şi că, de aceea, se poartă ca nişte mecanisme oarbe. De altfel, nu încape îndoială că singur pe lume nebunul furios arată totodată şi cea mai adîncă nefericire şi răutatea în sine. Cu toate acestea, la cei cărora le spunem răi şi la noi toţi deosebesc o rătăcire şi un automatism şi totodată furia robului. Dimpotrivă, tot ce-i făurit cu bucurie e bun. Operele de artă sînt dovezi grăitoare în această privinţă. Ferice de mine, spune artistul cînd e inspirat. Dar ferice de orice faptă, pentru că fapta e bună în sine şi înfrumuseţează chipul omului. Şi nimeni, niciodată, nu s-a temut de o faţă frumoasă. Aş crede de aceea că desăvîrşirile nu se împotrivesc niciodată şi că doar lipsurile sau viciile se încaieră între ele ; mărturie convingătoare fiind teama. Iată de ce metoda încătuşării, calea aleasă de tiran şi fricos, mi s-a

părut întotdeauna a fi nebunie curată şi muma oricărei nebunii. Dezlegaţi, descătuşaţi şi nu vă temeţi. Oricine e liber e neînarmat.

12 septembrie 1923

LXXXIX

FERICIREA E O VIRTUTE

Un anume soi de fericire nu ne e mai aproape decît un palton. Bunăoară, fericirea de care te bucuri cînd moşteneşti sau cîştigi la loterie ; aşijderea şi gloria, care depinde de întîmplări. Dar fericirea care ţine numai de puterile noastre este dimpotrivă întrupată ; ne pătrunde mai bine decît e lîna îmbibată de purpură. Înţeleptul din vechime, scăpînd cu viaţă din naufragiu şi păşind pe ţărm gol puşcă, zicea : „Duc cu mine întreaga mea avere". Aşa îşi ducea Wagner muzica, iar Michelangelo toate minunatele chipuri pe care le putea zugrăvi. Boxeurul îşi are şi el pumnii şi picioarele şi tot rodul muncii lui, care-s cu totul altceva decît o coroană sau nişte bani. Banii, totuşi, îi poţi avea în felurite feluri şi cel care, vorba ceea, ştie să scoată bani din piatră seacă, este încă bogat în sine în clipa în care a pierdut totul.

Înţelepţii de altădată căutau fericirea ; nu fericirea vecinului, ci pe a lor. Înţelepţii de astăzi se întrec în a spune că a-ţi căuta fericirea nu-i lucru vrednic de cinste, unii străduindu-se să arate că virtutea dispreţuieşte fericirea, ceea ce nu-i greu de spus ; unii ne învaţă că fericirea altora

este adevăratul izvor al fericirii insului, ceea ce este fără îndoială cea mai neroadă părere dintre toate, deoarece nu se află îndeletnicire mai zadarnică decît aceea de a vărsa fericire în oamenii dimprejur ca în nişte burdufuri găurite ; mi-am dat seama că pe cei plictisiţi de ei înşişi nu-i poţi înveseli ; şi, dimpotrivă, că cei cărora nu cerşesc li se poate da ceva, bunăoară muzica celui care s-a făcut muzician. Pe scurt, n-are rost să semeni pe nisip ; şi cred că am înţeles, chibzuind pe îndelete, vestita pildă a semănătorului, care socoteşte nevolnici de a primi pe cei care nu au nimic. Cel ce este puternic şi fericit în sinea lui, va fi deci mai fericit şi mai puternic printre alţii. Da, fericiţii vor neguţători cu mare folos şi vor face schimburi priincioase ; se cade însă fericirea s-o aibă în sinea lor, ca s-o poată da. Iar omul dintr-o bucată într-acolo trebuie să-şi aţintească privirea, spre a se feri de un anume soi de dragoste, care nu este a bine.

Îmi dau aşadar cu părerea că fericirea lăuntrică, nu-i potrivnică în sine virtuţii, ci mai degrabă e însăşi virtute, după cum ne şi destăinuie frumosul cuvînt virtute, care se tălmăceşte putere. Pentru că cel mai fericit în înţelesul deplin este desigur omul care azvîrle cît colo cealaltă fericire, cum ai arunca un veşmînt. Adevărata sa bogăţie însă n-o aruncă, şi nici nu poate ; nici măcar infanteristul care porneşte la atac sau aviatorul care se prăbuşeşte ; fericirea lor lăuntrică le este tot atît de adînc înfiptă, pe cît le este propria viaţă ; se folosesc în luptă de fericire ca de o armă ; de aceea s-a şi spus că eroul care piere nu-i departe de fericire. Aici însă am face bine să nu uităm de îndreptarea adusă de Spinoza şi să zicem : nu

sînt fericiţi fiindcă mor pentru patrie, ci, dimpotrivă, fiindcă sînt fericiţi au destulă putere ca să se ducă şi să moară. Împletească-se sub semnul acesta cununile lui Brumar.

5 noiembrie 1922

XC

FERICIREA E MĂRINIMOASĂ

Sîntem datori să fim fericiţi şi să ne străduim a fi. Dacă ne mulţumim să rămînem nepărtinitori, lăsînd doar intrarea liberă şi uşa deschisă fericirii, ne pomenim în casă cu tristeţea. Pesimismul are şi el o parte de adevăr, anume că firea noastră obişnuită, dacă nu-i strunită, merge înspre posomorîre sau aţîţare ; priviţi copilul care n-are nici o treabă şi curînd vă veţi convinge că aşa e. Atracţia jocului, atît de mare la vîrsta aceea, nu se aseamănă cu a unei poame care trezeşte foamea ori setea ; îmi pare mai curînd a fi voinţa de a dobîndi pe calea jocului fericirea de care vede că se bucură ceilalţi. Iar voinţa este aici în largul ei, pentru că nu-i vorba decît să te mişti, să învîrteşti sfîrleaza, să alergi şi să ţipi ; lucruri care pot fi voite, deoarece îndeplinirea urmează numaidecît. Aceeaşi hotărîre se arată în viaţa mondenă, unde plăcerile sînt obligatorii, dar cer şi o pregătire a veşmintelor şi a ţinutei care întăresc obligativitatea. Ceea ce îi place mai ales orăşeanului la ţară este drumul pe care-l face

pînă acolo ; dorința vine de la faptă. Cred că nici nu știm să dorim ceea ce nu putem îndeplini și că nădejdea neajutorată este întotdeauna jalnică. Aceasta-i pricina pentru care viața de familie este mereu tristă dacă fiecare așteaptă fericirea ca pe un lucru ce-i este datorat.

Cunoaștem cu toții cîte un tiran casnic ; și am fi porniți să credem, din lipsă de adîncire, că egoistul își preface fericirea în lege pentru toți cei care-l înconjoară ; dar lucrurile nu stau așa ; egoistul e trist pentru că așteaptă fericirea ; pînă și fără de acele mici necazuri aproape de neînlăturat, plictiseala se aciuează ; legea plictiselii și a nenorocirii este așadar aceea pe care egoistul o impune celor care-l iubesc sau se tem de el. Voioșia, dimpotrivă, e întrucîtva mărinimoasă ; mai curînd dă, decît primește. Este cît se poate de adevărat că trebuie să ne gîndim la fericirea celorlalți ; e și mai adevărat că cel mai bun lucru pe care-l putem face pentru cei care ne iubesc este totuși să fim noi fericiți.

Aceasta-i și învățătura bunei cuviințe, o fericire părelnică, pe care lumea din afară o simte de îndată cînd există înlăuntrul cuiva și și-o însușește, lege statornică și statornic dată uitării ; astfel încît cei de bună-cuviință sînt numaidecît răsplătiți fără să știe că sînt răsplătiți. Măgulirea cea mai iscusită de care dispun tinerii și care nu se întîmplă să dea vreodată greș, stă în aceea că în fața vîrstnicilor nu-și pierd niciodată acea strălucire a fericirii al cărei nume este frumusețea ; ai zice că dăruiesc un har și tot har se numește, într-alt înțeles al acestui cuvînt atît de plin, fericirea fără pricină, cea care țîșnește din ființă ca dintr-un izvor. Cei care au darul sau harul bunăvoinței sînt puțin mai cu băgare de seamă și iau mai mult seama la ceilalți, lucru ce se întîmplă cînd belșugul tinereții nu mai este de ajuns. Oricare ar fi însă tiranul, ca să-i fii pe plac este mereu nimerit să mănînci cu poftă sau să nu vădești plictiseală. Iată de ce adeseori un tiran mohorît și căruia nu pare să-i placă bucuria altuia, este adesea învins și cucerit de cei la care veselia e mai puternică decît orice. Autorii se fac și ei iubiți prin bucuria de a scrie și se întrebuințează pe bună dreptate cuvîntul „fericit“ în legătură cu potriviri de cuvinte și de expresii. Orice podoabă vine de la veselie. Semenii noștri nu ne cer niciodată decît ceea ce ne este nouă înșine cît mai plăcut. Iată de ce buna-cuviință mai poartă și frumosul nume de omenie.

10 aprilie 1923

XCI

MEȘTEȘUGUL FERICIRII

Copiii ar trebui să deprindă de mici meșteșugul fericirii. Nu priceperea de a rămîne fericit cînd te lovește nenorocirea ; o las pe aceasta în seama stoicilor ; ci meșteșugul fericirii cînd împrejurările nu-s prea rele și tot amarul vieții stă numai în cîteva mici neplăceri și ușoare boli.

Legea cea dintîi ar fi să nu le vorbești niciodată altora de nenorocirile tale, de față sau din trecut. Ar trebui să fie socotit drept lipsă de bună cuviință să le înfățișezi altora prin cuvinte, fie cît

de alese, o durere de cap, o greață, o arsură la stomac, o colică. Așijderea pentru nedreptăți și decepții. Ar trebui să li se arate copiilor și tinerilor, ba și oamenilor, un lucru pe care-l dau prea des uitării, pare-mi-se, anume că tot căinîndu-te nu poți decît să-i întristezi pe ceilalți, adică în cele din urmă să le displaci, măcar de umblă după astfel de mărturisiri și par că se întrec cu firea aducînd mîngîieri. Fiindcă tristețea e ca otrava ; se poate să-ți placă, dar nu să-ți priască ; și pînă la sfîrșit simțămîntul cel mai adînc cîștigă pricina. Fiecare se zbate să trăiască, nu să moară și-i caută pe cei vii, cu alte cuvinte pe cei care se mărturisesc mulțumiți, care se arată mulțumiți. Minunat lucru ar fi tovărășia oamenilor dacă fiecare mai degrabă ar veni cu un vraf de lemne să-l arunce pe foc, decît să se văicărească peste cenușa din vatră.

Nu uitați că aceste reguli au fost ale societății grijulii de buna-cuviință ; și-i drept că într-însa lumea se plictisea, deoarece nu se vorbea deschis. Burghezia noastră s-a priceput să deslege limbile și bine a făcut. Ceea ce nu înseamnă că fiecare trebuie să vie să-și verse necazurile pe grămada de gunoi ; duhoarea ar fi și mai nesuferită. Drept care este bine să nu trăim numai în cercul familiei ; într-acesta, adeseori, nestăpînindu-ne îndeajuns, încredințîndu-ne prea mult, ajungem să ne văietăm de lucruri mărunte, pe care nici nu le-am lua în seamă dacă ne-ar călăuzi cîtuși de puțin grija de a fi altora pe plac. În jurul scaunelor de domnie se țes neapărat uneltiri pentru că sînt date de nevoie uitării mii de necazuri neînsemnate a căror povestire ar plictisi. Uneltitorul își dă, după cum e vorba, osteneală și osteneala aceasta se preface în plăcere, ca a muzicianului, ca a pictorului ; dar uneltitorul scapă mai întîi de toate de micile neajunsuri pe care nu are nici prilejul, nici răgazul să le povestească. Temeiul este următorul : dacă nu pomenești de necazuri, adică de măruntele tale necazuri, ele îți vor ieși în curînd din minte.

În acest meșteșug al fericirii, la care mă gîndesc, aș cuprinde și cîteva mult folositoare sfaturi privind înțeleapta întrebuințare a vremei rele. Acum, cînd scriu, cade ploaia ; țiglele răsună ; mii de jghebulețe sporovăiesc ; văzduhul e spălat parcă de orice necurăție ; s-ar zice că norii ridică în strălucirea slavei zdrențe fără seamăn. Frumuseți dintr-acestea trebuie să ne învățăm a le vedea. Dar, zice unul, ploaia e rea pentru seceriș. Iar altul : glodul murdărește totul. Și un al treilea : ce bine e să te așezi pe iarbă. Desigur, se știe ; văicărelile noastre nu schimbă nimic, și un potop de plîngeri mă fugărește în casă. Ei bine, atunci cînd plouă e mai ales nevoie de mutre vesele. Hai să facem deci haz de necaz.

8 septembrie 1910

XCII

SÎNTEM DATORI SĂ FIM FERICIȚI

Nu-i greu să fii nenorocit sau nemulțumit ; e de-ajuns să iei loc pe un scaun, asemenea regelui care așteaptă să vie alții să-l distreze ; privirea aceasta care pîndește și cîntărește fericirea ca pe merinde, îmbracă toate cele în plictiseală ; și

nu-i lipsită de oarecare măreţie, deoarece în dispreţuirea tuturor darurilor intră şi un soi de putere; dar întrezăresc şi o nerăbdare şi o pornire împotriva iscusiţilor truditori care-şi fac fericirea din puţin lucru, întocmai cum îşi fac copiii grădini. O iau la goană. Experienţa mi-a dovedit din plin că nu-i poţi veseli pe cei care se plictisesc cu ei înşişi.

Dimpotrivă, ţi-e mai mare dragul să priveşti fericirea; e cea mai frumoasă dintre priveliști. Poate oare fi ceva mai frumos decît un copil? E drept însă că se dăruieşte întreg jocurilor lui; n-aşteaptă să se joace alţii pentru el. Ce-i drept, copilul bosumflat ne înfăţişează cealaltă faţă, a celui care respinge orice bucurie; din fericire copilăria uită repede, dar fiecare a cunoscut poate copii dintr-aceştia bătrîni, care tot bosumflaţi au rămas. Că au pricini temeinice, ştiu; e întotdeauna greu să fii fericit; e o luptă împotriva multor împrejurări şi multor oameni; se poate să ieşi înfrînt; sînt fără doar şi poate întîmplări de neînvins şi nenorociri mai tari decît strădania ucenicului într-ale stoicismului; dar poate că datoria cea mai răspicată este să nu te dai bătut pînă ce n-ai luptat din toate puterile. Dar, mai ales, lucru ce mi se pare limpede ca lumina zilei, nu-i cu putinţă să fii fericit dacă nu vrei să fii; trebuie deci să-ţi vrei fericirea şi să ţi-o făureşti.

Lucru prea puţin spus este că şi din datorie faţă de alţii se cuvine să fim fericiţi. Se ştie că îndrăgit este doar acela care-i fericit; dar uităm că răsplata aceasta cu vrednicie şi cu dreptate se dobîndeşte; deoarece nenorocirea, plictiseala şi deznădejdea plutesc în aerul pe care-l respirăm cu toţii; iată de ce datorăm recunoştinţă şi lauri de atlet celor care înghit miazmele şi curăţă oarecum viaţa de obşte, dînd o pildă de energie. Din care pricină nimic nu-i mai adînc în dragoste decît jurămîntul de a fi fericit. Poate fi ceva mai greu de îndurat decît plictiseala, tristeţea sau nenorocirea celor pe care-i iubim? Orice bărbat şi orice femeie ar trebui să cugete neîncetat la faptul că fericirea, adică aceea pe care ne-o cucerim, e darul cel mai frumos şi totodată mai plin de mărinimie.

Nu m-aş da în lături nici dacă ar fi vorba să propun vreo cunună civică pentru răsplătirea oamenilor care ar fi luat hotărîrea să fie fericiţi. Deoarece părerea mea este că toate loviturile acelea şi toate dărîmăturile şi cheltuielile acelea nesăbuite şi atacurile preventive sînt lucrări ale unor oameni care nu s-au priceput nicicînd să fie fericiţi şi nu-i pot suferi pe aceia care se străduiesc să fie. Cînd eram copil făceam parte din categoria posomoriţilor îndărătnici, soi greu de supus, greu de urnit, greu de înfuriat. Se întîmpla de aceea să vie cîte unul din categoria ghiduşilor sprinţari, slăbănogit de jale şi de plictis şi să-şi caute distracţia trăgîndu-mă de păr, ciupindu-mă şi luîndu-mă în rîs pînă ce se alegea cu un pumn zdravăn care punea capăt întregii bazaconii. Acum, cînd dau de cîte o stîrpitură care vesteşte războaie şi le pregăteşte, nu stau niciodată să-i cercetez părerile, cunoscîndu-le prea îndeajuns pe aceste genii ale răului care nu le pot îndura oamenilor liniştea. Liniştita Franţă ca şi liniştita Germanie le văd aşadar ca pe nişte copii voinici, tulburaţi şi pînă la urmă scoşi din fire de o mînă de haimanale.

16 martie 1923

XCIII

TREBUIE SĂ-ȚI JURI

Pesimismul ține de toane ; optimismul de voință. Orice om care se lasă în voia soartei este trist, dar înseamnă a spune prea puțin, e curînd neliniștit și mînios. După cum și jocurile copiilor, dacă nu sînt supuse unor reguli, se prefac în încăierări ; și fără de nici o altă pricină, în cazul nostru, decît forța aceea haotică care pe sine se mușcă. La drept vorbind, buna dispoziție nu există ; dispoziția, de fapt, e mereu rea, iar orice fericire ține totdeauna de voință și de stăpînire de sine. În toate cazurile judecata e roabă. Toanele pot ajunge pînă la sisteme uluitoare, care la nebuni iau proporții uriașe ; dăm mereu de ceva ce pare adevărat și de un pic de căldură în sporovăielile bietului om, care se crede prigonit. Vorbirea optimistă e liniștitoare ; se împotrivește furiei guralive ; domolește ; hotărîtor e tonul, iar cuvintele sînt mai puțin însemnate decît e cîntecul. Mîrîitul acesta de cîine, care însoțește mereu proasta dispoziție, este cel dintîi lucru care se cere schimbat ; deoarece nu încape îndoială că pentru noi e o boală care răspîndește în jur tot felul de rele. Iată de ce *politețea* este o bună regulă a *politicii ;* aceste două cuvinte sînt înrudite : cine este *politicos* știe ce este de cuviință în *politică.*

Nesomnul ne învață și el la fel ; cine nu cunoaște starea ciudată în care-ți vine să crezi că

viața însăși e de nesuferit ? Să privim îndeaproape. Stăpînirea de sine face parte din viață ; ba îi dă temei și chezășie. Mai întîi cu ajutorul faptei. Visarea omului care taie lemne ușor se tălmăcește a bine. Cînd haita a pornit după vînat, cîinii nu se iau la harță. Cel dintîi leac al bolilor cugetului este deci tăierea lemnelor. Dar gîndul treaz este el însuși liniștitor ; alegînd, înlătură. Iar taina nesomnului e aceasta : vrei să dormi și-ți poruncești să nu minți și să nu alegi. În această lipsă de stăpînire, mișcările și ideile par că apucă pe un făgaș mecanic ; cîinii se încaieră. Orice mișcare devine zvîrcolire și orice gînd se preface în ațîțare. Te îndoiești de cel mai bun dintre prieteni ; semnele toate sînt rele și pe tine te vezi caraghios și netot. Toate părelniciile acestea nu sînt lipsite de tărie, iar la ora aceea nu te poți apuca să tai lemne.

Reiese din cele de mai sus că optimismul cere o juruință. Oricît de ciudat s-ar părea la prima vedere, trebuie să-ți juri că vei fi fericit. Biciul stăpînului trebuie să domolească urletele cîinilor. Iar din spirit de prevedere orice gînd trist trebuie socotit înșelător. Trebuie, pentru că zămislim nenorocirea în chip firesc de îndată ce nu facem nimic. Dovadă e plictiseala. Dar ceea ce dovedește limpede că ideile nu sînt ațîțătoare prin ele însele și că neastîmpărul nostru este cel care ne tulbură, e starea de fericită ațipire cînd totul e destins în trup ; ea nu durează mult ; dacă somnul se vestește astfel, înseamnă că nu-i departe. Cel care se pricepe să adoarmă poate ajuta firea, luînd mai ales hotărîrea să nu gîndească pe jumătate. Ori

te predai gîndurilor pe de-a-ntregul, ori deloc, ştiind bine că cele nestăpînite sînt toate amăgitoare. Judecînd astfel cu tărie le trecem toate pe treapta inferioară a visărilor şi pregătim frumoasele vise care n-au ghimpi. Cheia viselor dă, dimpotrivă, însemnătate tuturor. E cheia nenorocirilor.

29 septembrie 1923

PĂRERI DESPRE EDUCAŢIE

(Fragmente)

I

Nişte oameni se jucau „de-a literele", joc cunoscut la care trebuie să formezi cuvinte din litere risipite : asemenea combinaţii excită prodigios atenţia ; facilitatea excesivă a problemelor mărunte cu trei sau patru litere obligă spiritul la o treabă destul de obositoare ; plăcut prilej de a învăţa cuvintele tehnice şi ortografia. Aşa că îmi spuneam : atenţia copilului este foarte uşor de prins ; faceţi-i o „punte" de la jocurile lui pînă la ştiinţele voastre ; şi să se trezească muncind din plin fără să ştie că munceşte ; pe urmă toată viaţa, datorită acestui obicei din copilărie, studiul îi va fi un răgaz şi o bucurie, în loc ca amintirea studiilor să fie un chin, cum e pentru cei mai mulţi. Urmăream aşadar această idee cuceritoare în tovărăşia lui Montaigne. Dar umbra lui Hegel grăia mai puternic.

Copilul, spuse Umbra, nu iubeşte aceste bucurii ale copilăriei atît de mult precum credeţi. În viaţa lui imediată, da, el este pe deplin copil şi mulţumit să fie copil, dar pentru noi, nu pentru el. Gîndindu-se, respinge îndată starea lui de co-

pil ; vrea să facă pe omul ; şi în această privinţă e mai serios decît voi ; mai puţin copil decît voi, care o faceţi pe copiii. Căci starea de om este frumoasă pentru acela care se îndreaptă spre ea cu toate forţele copilăriei. Somnul este o plăcere de animal, totdeauna cenuşie şi puţin posomorîtă ; dar curînd te pierzi în ea ; aluneci, te cufunzi fără nici o reîntoarcere asupră-ţi. E cît se poate de bine. E plăcerea plantei şi animalului, fără îndoială. E plăcerea deplină a fiinţei ce nu depăşeşte nimic, care nu se înalţă deasupra ei însăşi. Dar a legăna nu înseamnă a instrui.

Dimpotrivă, spune această mare Umbră, vreau să fie ca o groapă între joc şi studiu. Ce ? Să înveţi să citeşti şi să scrii printr-un joc de litere ? S-o faci pe maimuţa socotind cu alune ? M-aş teme mai degrabă că aceste însemnate taine să nu mai pară îndeajuns de grele şi nici îndeajuns de mareţe. Prostul se amuză cu orice ; el paşte frumoasele voastre idei ; el rumegă ; el rînjeşte. Mă tem de acest sălbatic deghizat în om. Puţină pictură în joacă ; cîteva note de muzică, întrerupte pe neaşteptate, fără măsură, fără a lua lucrul în serios. O conferinţă despre radium sau telegrafie fără fir ; sau raze X ; umbra unui schelet ; o anecdotă. Puţin dans ; puţină politică ; puţină religie. Necunoscutul în şase cuvinte. „Ştiu, am înţeles" spune prostul. Plictiseala i s-ar potrivi mai bine ; poate c-ar ieşi dintr-însa ; dar în acest joc de litere bate pasul pe loc şi e foarte ocupat ; serios în felul lui şi mulţumit de sine.

Îmi place mult, spune Umbra, îmi place mai mult la copil acea sfială bărbătească cînd vede că a venit ceasul studiului şi adulţii încă mai vor să-l facă să rîdă.

Vreau să se simtă foarte neştiutor, foarte departe, foarte inferior, foarte băieţaş pentru el însuşi ; trebuie să se ajute cu orînduiala omenească ; să se formeze în spiritul respectului că sîntem mari, nu mici ; cînd ştim să respectăm. Să-şi făurească o mare ambiţie, o mare dîrzenie, printr-o mare umilinţă. Să se disciplineze şi să se cumpănească, totdeauna cu strădanie, totdeauna ţintind mai sus. Să deprindă anevoie lucrurile uşoare. Pe urmă să tot ţopăie şi să tot strige, potrivit firii animale. Progres, spune Umbra, prin împotriviri şi negări.

II

Mi s-a întîmplat să răspund unei anchete pedagogice ; aşa am cel puţin prilejul să dau o zdravănă lovitură de picior în sistemul instrucţiunii prin distracţie. Regret că tulbur oameni foarte cumsecade şi raţionali prin excelenţă. Dar cum să n-o fac ? Pedagogii sînt copii cuminţi ; ei nu cunosc forţa pasiunilor. Omul este un animal şi omul superior este poate mai animal decît altul ; observ la el o forţă, care-i disciplinată ; dar care e tot forţă. Ceea ce mă face să înţeleg că animalul gîndeşte, condiţie pe care nimeni nu poate s-o ocolească. Prin contrast marile modele ne fac să apreciem marea depărtare dintre animal şi om. Ştiu cum se dresează cîinii şi că cel mai desăvîrşit dresaj îi face să pară mai cîini ca oricînd. Cu cît îi strunesc eu mai bine, cu atît sînt ei mai cîini.

Aşadar nu se pune problema să-i domesticim pe omuleţi, măcar de-ar fi spre binele lor. Cu to-

tul dimpotrivă, trebuie să le punem în mîini propria lor ucenicie, ceea ce înseamnă să le întărim voința, căci nu există de fel altă valoare umană decît aceasta. Și n-am deloc intenția să obișnuiesc omul cu zgomote neașteptate, cum se face cu caii patrulelor. Pe scurt, tot ce este obișnuință în educație mi se pare neomenesc. Altfel spus, experiența noastră interesantă mi se pare ucigătoare pentru spirit. Avem despre aceasta mii de exemple. Sălbaticii se interesează de vînătoare și pescuit, de schimbarea timpului, de anotimpuri, de semnele anotimpurilor ; și totuși constatăm că sînt superstițioși și creduli ; pentru că îi cîrmuiește obișnuința. Știu foarte bine să tragă cu arcul și să adulmece dîrele ; dar cred de asemenea că un farmec, adică o „uneltire de cuvinte", provoacă moartea. Au văzut efectele, se tem de cauze ; în asta recunosc comportarea animalului căruia îi e teamă de bici ; abia pui mîna pe bici că a și început să geamă. El dă crezare celor ce simte ; crede în frămîntările instinctuale ce provoacă obișnuința și astfel este pe deplin convins că vederea biciului face rău. Sălbaticul este cîrmuit la fel și-i naiv în același chip ; el crede că numai privirea unui vrăjitor va dăuna unei zile de vînătoare și, fiindcă o crede, o și constată. Fiindcă cine-i convins că nu va nimeri fiara, nici n-o va nimeri. Acest fel de capcană, cu mii de forme, explică incredibila stare de barbarie și de furie din care de-abia am ieșit și din care copilul cu siguranță n-a ieșit de fel ; căci se naște gol-goluț și poartă toate patimile în alcătuirea lui trupească.

Uriașa și imediata primejdie, totdeauna la fel de stăruitoare, de a desprinde umanitatea din

barbaria apropiată, poruncește să mergem drept la țelul omenesc. Copilul trebuie să cunoască puterea ce o are de a se cîrmui și mai întîi să nu-și dea crezare sieși ; trebuie să aibă și simțămîntul că această muncă asupra lui însuși este anevoioasă și frumoasă. N-aș spune că tot ce-i ușor este rău ; aș spune mai degrabă că ceea ce socotim ușor este rău. Bunăoară atenția ușuratică nu-i nicidecum atenție ; sau, dacă-i așa, cîinele ce pîndește bucățica de zahăr înseamnă că-i atent. Tot așa nici nu vreau să aud de urmă de zahăr ; povestea din bătrîni cu pocalul cu licoare amară și cu buza dată cu miere mi se pare ridicolă. Mi-ar place mai curînd să fac amară buza unui pocal cu miere. Totuși nu-i necesar ; adevăratele probleme sînt mai întîi amare la gust ; plăcerea o vor avea aceia care vor fi învins amărăciunea. Deci nu voi făgădui plăcerea, dar voi oferi ca țel dificultatea învinsă ; aceasta-i nada ce se potrivește omului ; numai pe această cale va reuși să gîndească în loc să guste.

Totul este să dozezi încercările și să cîntărești eforturile, căci problema cea mare este să dai copilului o înaltă idee despre puterea sa și să i-o sprijini pe victorii ; dar nu-i mai puțin important ca aceste victorii să fie anevoioase și izbîndite fără nici un ajutor străin. Defectul lucrului interesant în sine este că nu cere strădanie ca să ne intereseze, că nu e nevoie să învățăm a ne interesa de el printr-un efort de voință. Iată de ce disprețuiesc pînă și vorbirea frumoasă, care este un fel de a crea ușurința atenției. Și copilul nu numai că trebuie să fie capabil să învingă plictiseala și abstracția ; trebuie să știe și că este capabil s-o facă ; aici trebuie să stăruim și nu în-

seamnă decît să folosim pentru cultura spiritului principiile pe care nu putem să le uităm cînd predăm gimnastica. Încercați deci această aspră mëtodă și veți vedea imediat făurindu-se o frumoasă ambiție, o ambiție a spiritului de care n-au parte cîinii.

IV

Cînd cineva spune, după atîția ani, că trebuie să placi copiilor, aceasta fiind adevărata metodă de a-i instrui, îl las în plata Domnului. Dar nu prea îndrăgesc pălăvrăgeala sentimentală, nici pe acest maestru-lingău. Pe cînd eram pe băncile școlii am întîlnit un profesor cu siguranță binevoitor și care știa să-și cîștige tînărul său auditoriu ; pot chiar afirma că îl iubeam. Dar n-a putut niciodată să strunească o oarecare dezordine ce rezulta, îmi amintesc foarte bine, mai ales din unele indiscrete manifestări de aprobare, ceea ce stîrnea repede tumultul din pricina exuberantei tinereți și potrivit legilor mulțimii, care acționează aidoma elementelor naturale. De unde am tras un fel de regulă pentru meseria mea : trebuie să captezi interesul, sînt de acord, dar nu trebuie să vrei să interesezi și, îndeosebi, nu trebuie să arăți că vrei. Această regulă e bună și pentru orator ; și o găsim în toate artele, deși este tăinuită cu grijă. Actorul n-are drept meserie dorința de a place ? Da, dar există moduri și moduri de a place ; și greul e să-i faci pînă la urmă pe oameni să le placă ceea ce la început nu le plăcea deloc.

Meșteșugul de conducător de oameni, la orice treaptă ar fi, include nu numai un singur șiretlic. Acei actori care au născocit jocul cu spatele la public și-au dat seama, și poate din motive neînsemnate, că o oarecare atitudine nepăsătoare servește uneori să concentreze atenția la nivelul cuvenit și să dezvăluie spectatorilor un anume fel de plăcere pe care nici măcar n-o concepeau. Arta muzicianului, dacă am ascultat bine, nu începe prin a place, ci mai de grabă prin a sili. Prea multă măgulire la început în sunete, jignește. Există și o arhitectură lingușitoare și un abuz de trandafiri și ghirlande. Simt că omul este un animal mîndru și capricios. În această privință, copilul este mai om decît omul. Un copil răsfățat este un copil sătul de măguleli și de plăceri făcute de-a gata.

Așadar, ce vrea el și ce vrea omul ? El tinde spre anevoios, nu spre ce-i plăcut și dacă nu poate să păstreze această comportare bărbătească, vrea să fie ajutat în a izbîndi. El se grăbește spre alte plăceri decît acelea care-i stau la îndemînă ; mai tîrziu vrea să se ridice ca să zărească alt peisaj de plăceri ; în sfîrșit vrea să fie înălțat ; iată un cuvînt frumos.

Un foarte frumos cuvînt, căruia copilul îi percepe tare bine înțelesul, datorită impulsului firesc de a crește, care îi e propriu. La nivelul copilului, gîndiți-vă bine, voi nu izbutiți decît să cîștigați ființa lui de ieri ; atunci el se face puțin mai mic, ca să-i puteți fi pe plac ; dar, atenție la dispreț. Ce-i mai de temut în dispreț este „cota" de dispreț pentru sine pe care o cuprinde, dispreț de sine depășit. Acesta-i progresul copilului și dacă-l realizează fără ajutorul vostru, nu sînteți decît doar niște ghiduși. Și nimic nu este mai de disprețuit decît ghidușul. „Acelui co-

pil de ieri, își spune copilul, jocurile mele îi sînt cu totul de-ajuns.“

Iată de ce nu cred prea mult în acele lecții amuzante, care nu sînt decît prelungiri ale jocurilor. Sînt visătorii de oameni cumsecade, care nu cunosc meseria de pedagog. Firește, e mai bine să întrezărești cauzele ; dar practic instruiește mai tare și mai trainic. Sunetul clopoțelului sau al fluierului vestește sfîrșitul jocurilor și întoarcerea la o ordine mai aspră ; iar experiența ne învață că nu trebuie de fel o trecere pe nesimțite, ci dimpotrivă, o schimbare totală și foarte distinctă în manifestări. Atenția este înălțată cu un grad ; atunci nu mai găsește plăcere în a linge, așa precum fac cîinii ; nu mai este lăcomie ; ea este renunțare, răbdare, așteptare ce privește mai sus de sine. Atenția cîinelui nu este atenție.

V

N-am multă încredere în „grădinițele de copii“ și alte născociri prin care se urmărește instruirea în joacă. Metoda nici măcar pentru adulți nu-i grozavă. Aș putea să citez persoane care trec drept instruite și se plictisesc citind *La chartreuse de Parme* sau *Le Lys dans la Vallée* [1]. Nu citesc decît lucrări de importanță secundară, unde totul este orînduit să placă de la prima vedere ; dar dăruindu-se unor asemenea plăceri facile, pierd o plăcere mai mare, pe care ar fi cucerit-o cu puțin curaj și atenție.

[1] *Mînăstirea din Parma* de Stendhal sau *Crinul din vale* de Balzac (n.tr.).

Nu există nici o experiență care să înalțe mai autentic un om decît descoperirea unei plăceri superioare, pe care n-ar fi știut-o niciodată, dacă mai întîi nu și-ar fi dat puțină osteneală. Montaigne este greu ; pentru că trebuie în primul rînd să-l cunoști, să găsești puncte de reper, să știi să te descurci ; abia după aceea îl descoperi. La fel învățarea geometriei cu ajutorul cartoanelor îmbinate poate place, dar problemele mai grele stîrnesc o plăcere mult mai intensă. Astfel plăcerea de a descifra o operă la pian nu-i deloc apreciată la primele lecții ; mai întîi trebuie să știi să te plictisești. Iată de ce nu-l puteți face pe copil să se bucure de științe și arte așa cum se bucură de fructele zaharisite. Omul se formează prin trudă ; adevăratele lui plăceri trebuie să le cîștige, trebuie să le merite. Trebuie să dea înainte de a primi. Asta-i legea.

Meseria de ghiduș e căutată și bine plătită, dar, de fapt tainic disprețuită. Ce să mai spui de acele reviste săptămînale, împodobite cu fotografii, unde toate artele și științele sînt puse la îndemîna privirii celei mai distrate ? Călătorii, radio, aeroplane, economie, biologie, din toate poți culege ; iar autorii au smuls toți țepii. Asemenea măruntă plăcere plictisește, te scîrbește de cele ale spiritului, care sînt severe mai întîi, apoi fermecătoare. Am citat adineauri două romane ce nu sînt deloc citite. Cîte plăceri ignorate și pe care oricine și le-ar putea oferi, dacă ar avea puțin curaj ! Am auzit povestindu-se că un copil prea răsfățat, care primise cadou de Anul Nou un teatru de marionete, se instala la orchestră ca un vechi abonat, în timp ce maică-sa se trudea să miște păpușile și să născocească povești. Cu acest regim, gîn-

direa se îngraşă ca o orătanie. Îmi place mai mult o gîndire descărnată, ce-şi urmăreşte vînatul.

Mai ales copiilor care au atîta prospeţime, atîta forţă, atîta curiozitate lacomă, nu vreau să li se dea astfel nuca dezghiocată. Dimpotrivă, orice artă de a instrui înseamnă să obţii de la copil strădania care să-l înalţe la condiţia de bărbat. Aici nu ambiţia lipseşte; ambiţia este resortul spiritului-copil. Copilăria este o stare paradoxală, unde oricine simte că nu poate rămîne; creşterea intensifică neapărat această tendinţă de depăşire, care, pe urmă, se va încetini prea mult. Omul matur trebuie să-şi spună că este într-un anumit sens mai puţin raţional şi mai puţin serios decît copilul. Fără îndoială, există o uşurătate a copilului, o nevoie de mişcare şi de zgomot; e dreptul jocului; dar pentru copil e nevoie şi să simtă că e pe cale de a creşte, cînd trece de la joc la treabă. Această frumoasă trecere, departe de a o escamota, aş vrea să fie evidentă şi gravă. Copilul îţi va fi recunoscător că l-ai silit; te va dispreţui dacă-l vei fi măgulit. Ucenicul are parte de un regim mai bun; încearcă pe pielea lui seriozitatea lucrului; doar datorită necesităţilor însele ale lucrului, el este mai bine format în ce priveşte caracterul, deşi nu în ce priveşte spiritul. Dacă l-am învăţa să gîndească aşa cum îl învăţăm să sudeze, am cunoaşte poporul-rege.

Dar, de îndată ce ne apropiem de gîndirile adevărate, toţi sîntem supuşi condiţiei de a primi mai întîi fără a înţelege şi printr-un fel de smerenie. A citi înseamnă un adevărat cult, şi cuvîntul cultură ne-o vesteşte. Părerea altora, exemplul, larma gloriei, ne pregătesc cum trebuie. Frumuseţea însă şi mai bine. Iată de ce sînt foarte departe de a crede că trebuie să înţeleagă copilul tot ce citeşte

şi recită. Daţi-i, deci, La Fontaine mai curînd decît Florian, daţi-i Corneille, Racine, Vigny, Hugo.

Dar oare nu-s prea „tari“ pentru copil? De bună seamă, aşa şi sper! Mai întîi o să-l cîştige armonia. A asculta în tine însuţi lucrurile frumoase, ca pe o muzică, înseamnă primul prilej de meditaţie. Semănaţi seminţe adevărate, nu nisip. Să vadă desene de Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael; şi să asculte Beethoven din leagăn.

Cum se învaţă o limbă? Cu ajutorul autorilor de seamă, nu altfel. Datorită frazelor celor mai riguroase, celor mai bogate, celor mai profunde, nu cu neroziile unui manual de conversaţie. Să înveţe mai întîi şi să descopere apoi toate aceste comori, toate aceste bijuterii întreit ferecate. Nu văd cum ar putea copilul să se înalţe fără să admire şi să venereze; pe această cale este copil; şi bărbăţia înseamnă să depăşească asemenea simţăminte, cînd raţiunea dezvoltă la nesfîrşit toată bogăţia omenească ce fusese mai întîi presimţită. Copilul îşi face o părere foarte măreaţă despre vîrsta bărbătească; totuşi trebuie ca o asemenea speranţă să fie ea însăşi depăşită. Nimic nu este prea frumos pentru această vîrstă.

VI

Două judecăţi false apar în toate încercările noastre. Mai întîi credem că treaba e foarte uşoară; şi după o primă încercare socotim că-i cu neputinţă.

Acei care învîrtesc un „diabolo“, joc uitat, ştiu ce înseamnă o încercare ridicolă şi fără nici o spe-

ranță. Ce să mai spunem de învățatul viorii, al pianului, al latinei și al englezei ?

Priveliștea acelora care sînt mai înaintați la început ne întărește curajul, dar aproape imediat după aceea îl năruie, deoarece comparîndu-ne cu ei ne simțim copleșiți. Iată de ce curiozitatea, primul avînt, fervoarea fiecărui început, nu trebuie să-i dea prea mari speranțe profesorului ; el știe bine că aceste provizii vor fi imediat consumate ; așteaptă chiar ca disperarea și neîndemînarea să fie pe măsura primei ambiții, căci trebuie ca toate aceste începuturi, bune și rele, să fie înmormîntate și uitate ; abia atunci începe munca. Din această pricină, dacă muncești fără profesor, încercările iau sfîrșit tocmai în momentul cînd munca ar trebui să înceapă.

Munca are exigențe uimitoare, pe care nu le înțelegem niciodată îndeajuns. Ea nu îngăduie ca spiritul să-și propună scopuri îndepărtate ; cere toată atenția. Secerătorul nu privește la capătul ogorului.

Școala este un loc admirabil. Îmi place ca zgomotele exterioare să nu pătrundă de fel acolo. Îi iubesc pereții goi. Nu aprob să se agațe pe ei lucruri pentru privit, chiar frumoase, căci trebuie ca atenția să fie concentrată asupra muncii. Fie că citește copilul, fie că scrie sau socotește, această acțiune deloc împodobită constituie mica lui lume, care trebuie să-i fie deajuns. Și toată plictiseala de aici din jur, acest vid fără adîncime, sînt ca o lecție foarte grăitoare ; căci nu există decît un lucru ce are însemnătate pentru tine, micuțule : și anume ce faci tu. Dacă o faci bine sau rău, o vei afla imediat ; însă fă ce trebuie să faci.

O asemenea simplitate monahală nu este niciodată primită pentru întemeiatele ei pricini, deși, în realitate, sîntem, din fericire, gata s-o acceptăm : „O solitudine, o sărăcie !“ Orice om este un poet care se tînguie. Am auzit povestindu-se despre un copil bine dotat că profesorul lui de pian îi ocupa o bună parte din timp vorbindu-i de biografii, școli și genuri muzicale ; o fi poate bun pentru a te pregăti să vorbești binișor despre Beethoven, dar nicidecum pentru ca să-i execuți operele. Dar a vorbi binișor nu-i anevoios. Și, în sfîrșit, progresul nu constă, pentru nici un școlar din lume, nici în ceea ce aude, nici în ceea ce vede, ci doar în ceea ce face.

Dar o asemenea metodă severă, care strîmtează atît de mult priveliștile asupra lumii, e tocmai aceea care-ți deschide calea. Căci tot căutînd să afli totul, nu mai știi niciodată nimic. Înveți politica transmițînd dispoziții și copiind corespondența, nu în alt chip. Aș merge pînă la a spune că în orice muncă dorința de a face o treabă bună trebuie să fie mai întîi „vlăguită“ ; de asta să ai grijă în orice meserie, și în meseria de școlar ca în toate celelalte, căci dorința țintește prea departe și dăunează acțiunii prezente învălmășindu-se cu cea care va urma. Oricît de pregătit ar fi pianistul, totdeauna va avea tot atît de multe decepții cît și ambiții. Pe această cale va fi readus la munca sa, căreia i se va dărui cu totul. Aici începe orice măreție.

Vreau să explic astfel că răbdarea înseamnă că te poți lipsi de probe ; și încercarea, în cel mai deplin înțeles, aceasta înseamnă. Iată de ce nerăbdătorii spun totdeauna că nu rețin nimic, că nu progresează de fel, că totul e anevoios. O asemenea judecată nu-i de disprețuit ; o socotesc serioasă, severă față de sine, o nobilă idee despre perfecțiune ; dar sînt virtuți premature. Trebuie

depășită o asemenea mîndră sfială. Ambiția se concentrează atunci asupra acțiunilor care stau totdeauna la îndemînă, cum este orînduirea întrebuințării timpului ; și printr-o asemenea umilă strunire a ta însuți, spiritul se descătușează fără a-și da seama. Această artă de a vrea nu se mai pierde ; dar nu văd cum ne-am putea-o însuși în afara școlii, iar cei tîrziu instruiți, după cum spune Platon, nu vor avea-o niciodată.

VII

„Ce înseamnă oare școala, zicea pedagogul, dacă nu o familie mai mare, ce-ar vrea s-o înlocuiască pe mamă ? Fără mare speranță de a reuși, măcar în parte. Educația firească, la vîrsta fragedă, necesită două condiții : prima, ca mama să aibă răgazul să-și educe copilul ; a doua, să fie în stare s-o facă. Noi, ceilalți, pînă una alta, primim mandat de la mamă și tată ; și trebuie să iubim cincizeci de plozi ca și cum noi i-am fi zămislit. E ceva nefiresc, abstract, nenatural în această instituție, care fără îndoială va dispare datorită unei mai bune economii și mai bune sociologii."

Așa încerca să însăileze noile idei cu cele vechi. Dar bătrînul sociolog dădea din cap și scăpăra scîntei prin ochelari. „Să observăm, zicea, nu să construim ; nu cred că e atît de mult nefiresc și inorganic în școlile noastre ; nu prea-mi place cînd se caută în ce măsură o instituție seamănă cu alta. Aș crede mai curînd că școala e un lucru firesc, nu mai puțin firesc decît familia și foarte

deosebit de familie ; din ce în ce mai deosebit pe măsură ce-și dezvoltă propria sa menire. Totul e din același fir ; vă înțeleg bine ; dar această umanitate școlară mi se pare orînduită și țesută altfel. Îndată ce există mai multe familii vecine și prietene, gruparea copiilor după vîrstă se face de la sine pentru jocuri. Desigur, gruparea familială, cu micuții și vîrstnicii laolaltă și repartizarea firească a puterilor și datoriilor, are ceva frumos și nimic n-o poate înlocui. Aici se face școala sentimentului, aici e în joc devotamentul, încrederea, admirația ; băieții imită pe tata și fetele pe mama, fiecare în același timp fiind ocrotitor și ocrotit, respectat și respectînd. Dar de ce-am vrea să se imite ce este inimitabil ? Gruparea copiilor de aceeași vîrstă și care vor să deprindă aceleași lucruri, constituie de asemenea o societate firească ; nu de același fel, ci de cu totul altul ; altul prin structură, pe care n-am născocit-o eu. De ce vreți să credeți că a merge la școală e mai puțin firesc decît a avea două mîini, o ureche muzicală și ochi sensibili pentru relief și culori ?"

Pedagogul părăsise locurile comune și pîndea ideea ; căci obiectul așezat astfel îi era familiar și-l avusese oarecum totdeauna sub ochii și în mîinile lui, de un mare număr de ani. Dar celălalt, încăpățînat, aducea în discuție acel spirit de ansamblu, care face să apară deosebirile. Dînd iarăși din cap, ca și cum ar fi privit pieziș, vorbi : „Dimpotrivă, școala e în contradicție cu familia ; și chiar o asemenea contradicție trezește copilul din somnul biologic și din instinctul familial ce se închide asupră-și. Aici egalitate de vîrste ; legături biologice foarte slabe și pe deasupra date deoparte ; doi gemeni, doi veri de aceeași vîrstă,

se află acum despărţiţi şi reuniţi apoi imediat, ţinînd seamă de alte potriviri. Copilul este poate descătuşat de iubire din cauza acestui clopot şi a unui profesor fără inimă. Căci profesorul trebuie să fie fără inimă ; da, insensibil la duioşiile inimii, de care, aici, nu trebuie să mai ţină seama. Aşa trebuie să fie şi aşa şi este. Aici apar adevărul şi dreptatea, dar potrivit vîrstei. Aici dispare fericirea de a exista ; totul este mai întîi exterior şi străin. Omenescul se iveşte în limbajul orînduit, în tonul litanic, în acele exerciţii şi chiar în acele greşeli, care ţin de ritual şi nu angajează inima. O oarecare nepăsare se vădeşte acum ; spiritul se uită pieziş la el şi cu o neînvinsă răbdare. Ochiul cîntăreşte şi socoteşte, în loc să nădăjduiască şi să se teamă. Timpul capătă dimensiune şi valoare. Munca îşi arată recele-i chip, insensibil la necaz şi chiar la plăcere."

IX

Fiecare ştie că părinţii învaţă destul de prost pe copiii lor, cînd vor să se amestece în treaba asta. Am văzut un tată bun, totodată şi bun violonist, avînd crize de mînie ridicole şi care pînă la urmă şi-a încredinţat copilul unui profesor mai puţin pătimaş. Iubirea nu cunoaşte răbdarea ; poate nădăjduieşte prea mult ; poate cea mai neînsemnată delăsare i se pare un fel de insultă. În sfîrşit, acel simţămînt, gata să găsească o explicaţie greşelilor şi să le ierte, cînd le apreciază după spusele profesorului, devine mai sever decît ar trebui dacă el însuşi ar fi dascăl. Dar nu

mă mir dacă-i atît de sever cu ai săi ; nu sîntem oare cu toţii necrezut de severi cu noi înşine ? Un om iartă cu mare uşurinţă o stîngăcie altuia : dar amintirea propriei stîngăcii îl face să roşească şi zece ani mai tîrziu.. Astfel roşeşte de neştiinţa fiului său ca de a lui însuşi, pierde orice măsură şi lucrurile nu merg mai bine.

Aristotel a spus că sentimentul de îndată tiranizează. Şi trebuie să vezi ambele aspecte. Tatăl îşi închipuie, întîlnind uşurătatea vîrstei fragede, că fiul său nu-l iubeşte deloc. Dar copilul înţelege încă şi mai puţin ca tatăl lui să vrea să-l silească. Încearcă în fel şi chip să-l cîştige cu afecţiunea ; dacă nu reuşeşte, iată-l în culmea disperării. Există un spirit de revoltă şi crize zguduitoare, ce tulbură adînc familiile şi pe care şcoala le rezolvă îndată. Am văzut un copil urlînd cînd era dus la şcoală ; de-abia se închidea poarta şcolii şi tăcea ; devenea şcolar covîrşit de prestigiul instituţiei, deoarece o anumită nepăsare, care pentru profesor face parte din meserie, acţionează foarte repede întocmai ca o climă prielnică.

Nepreţuit mai e şi sentimentul ! Dar să nu aşteptăm din parte-i servicii pe care nu le poate face. Tiranul era convins că Wilhelm Tell[1] avea să tremure din cauza feciorului său. Fiindcă cel ce explică e un trăgător cu arcul ; ţinta nu trebuie să-l intereseze prea mult. După mine, un dascăl bun este destul de nepăsător şi chiar vrea să fie, se străduieşte să fie. Un tată poate să spună feciorului său : „Fă asta ca să-mi fii pe plac" ; numai să nu fie vorba de atenţie, de observaţie, de

[1] Aluzie la eroul legendar elveţian din sec. al XIV-lea, silit de tiranul Gessler să ţintească un măr aşezat pe creştetul copilului său. Tell era cunoscut ca foarte bun arcaş (n.tr.).

înțelegere ; căci, lucru ciudat, bunăvoința prea stăruitoare, înflăcărarea, vioiciunea, în sfîrșit tot ce seamănă cu patima, sînt cu totul incompatibile cu exercitarea inteligenței. Atît timp cît un subiect vă stă la inimă, pentru vreo oarecare pricină, nu sînteți în stare să-l stăpîniți cu ajutorul gîndirii. Mai întîi trebuie secătuit sentimentul.

Pe de altă parte dascălul nu trebuie să spună : „Fă așa sau pe dincolo ca să-mi fii pe plac". Înseamă să te substitui părinților. Iar copilul, cu foarte mare sfială în această privință, va socoti adesea dovezile de afecțiune ca un fel de constrîngeri nedrepte. Pînă și accentele afecțiunii excesive displac la cei ce n-au dreptul să le folosească. Așa se explică de ce sentimentele părintești, la oricare alt bărbat decît tatăl, sînt atît de ușor ridicole. În sfîrșit, orice relație socială are nuanța sa proprie ; tatălui i se cuvine să acționeze ca tată, dascălului ca dascăl. Unii în această privință au rezerve ; un tată se teme să nu iubească prea mult, un dascăl se deprinde să iubească. Cred că asemenea atitudini strică totul ; trebuie ca fiecare să fie ce trebuie să fie și ca armonia să se făurească din deosebiri. Forța afecțiunii, cînd ea o cere, provine din aceea că va ierta totul. Dimpotrivă, autoritatea nu poate decît să slăbească cînd vrea să ghicească gîndurile și să stîrnească simțămintele ; căci dacă se preface că iubește, e respingătoare, iar dacă iubește cu adevărat, este nevolnică. Am observat — și e cunoscut de cei care au deprins meseria — că îndată ce copilul își descoperă puterea de a mîhni cu adevărat pe dascăl prin lene sau ușurătate, de îndată și abuzează. După cît știu, dezordinea urmează în grabă, imediat ce se arată vreo urmă de blîndețe. În sfîrșit, școala nu este cîtuși de puțin o mare familie.

La școală se vădește dreptatea, care se lipsește de iubire și nu caută a ierta, deoarece nu-i niciodată jignită cu adevărat. Forța dascălului, cînd dojenește, este că în momentul următor nici nu-i mai pasă de asta ; și copilul o știe prea bine. Astfel pedeapsa nu se răsfrînge asupra aceluia care o dă. Pe cînd tatăl se pedepsește pe el însuși în fiul său.

X

Socrate observase și el că un tată, oricît de mari calități ar avea, nu știe să-și educe bine proprii lui copii. Drept pildă am cunoscut eu însumi o bunică foarte cultivată, care n-a reușit s-o învețe pe nepoată-sa socotitul și ortografia. Acest paradox supără ; căci părinții sînt totdeauna gata să creadă că dascălul e lipsit de zel ; și se miră cînd constată prin propriul lor exemplu, că sîrguința nu-i de-ajuns. Aș spune mai mult : sîrguința dăunează.

E limpede că învățămîntul e o meserie ca oricare alta. Dar nici în procedee nu prea cred. Ba mai mult, am văzut dascăli care-și cunoșteau meseria și n-au izbîndit de fel cu proprii lor copii, fie la vioară, fie la latină. Forța meseriei nu-i deloc acolo unde o căutăm noi ; e la un nivel mai coborît. Iată un dascăl plătit, care vine precis la ora fixată și pleacă la fel ; pentru că se duce la alte lecții. Există o ordine statornică și străină care se dezvăluie aici. E copilul bine dispus sau nu, la asta nu se gîndește. Nu va fi concediat fără motive temeinice un dascăl care se prezintă la ora

obişnuită. Astfel lecţiile iau chipul necesităţii. Asta-i totul : deoarece copilul nu se resemnează de fel să fie serios şi atent dacă nutreşte cea mai neînsemnată speranţă de a pierde cît de puţin timp. Fiecare ştie bine că un tată care vrea să facă pe dascălul nu-i deloc sclavul orei exacte ; aşadar copilul nu se pregăteşte. Nefiind de fel legat de o regulă, ce nu-şi precizează niciodată motivele, nu respectă această preţioasă obişnuinţă de a se apuca de treabă din toată inima şi pe dată. Foloseşte şiretlicuri. Ori, principala lecţie, şi cu mult mai însemnată dintre toate, este că nu poţi să umbli cu şoalda cînd e vorba de obligaţie. Acela care deprinde înţelesul anodinului cuvînt „trebuie“, a şi învăţat mult.

Altă consecinţă. Tatălui îi place o lecţie care merge strună : o prelungeşte. O altă mare greşeală e să-i ţii copilului atenţia concentrată dincolo de timpul fixat. Cei care se ocupă de antrenamentul alergătorilor ştiu bine că nu trebuie niciodată să cedeze acelui fel de impuls ce face să nu simţi oboseala. Dascălul plătit ar fi poate mai puţin înţelept, — dar din fericire necesitatea exterioară îl cheamă la ordine ; se ridică la sunetul clopoţelului. La orice vîrstă nu există nimic mai bun decît munca ce nu foloseşte plăcerea. Închizi cartea, treci la alte treburi şi atunci lectura răsună cu propriul ei avînt şi se desăvîrşeşte mai departe printr-un fel de neatenţie. Aceasta-i şi mai adevărat pentru copil.

Trebuie să adăugăm că tatăl este exigent şi curînd nerăbdător, din motive întemeiate ; deoarece nădăjduieşte mult ; deoarece crede prea mult în celălalt el însuşi, care totuşi n-are nici vîrsta nici experienţa lui. Cel mai rău e că se încrede în sensibilitate, astfel că cea mai neînsemnată greşeală

e luată în tragic. Copilul, care-şi dezvăluie uşurătatea vîrstei, e de îndată bănuit că nu-şi iubeşte tatăl.

Deci cea mai măruntă severitate i se pare o îngrozitoare nedreptate. El însuşi joacă acest joc ; se ştie iubit ; vrea să fie iertat ; aceste mărunte drame de împăcări, asemenea manifestări stropite cu duioşie şi ciudă, îl preocupă mai mult decît gramatica. Simţămintele sincere şi adînci sînt de temut prin aceea că socotesc fleacuri tot ce nu-i propria lor victorie. Vrem să fim iubiţi, fără să arătăm că o merităm ; tot ce seamănă a tîrguială şi a recompensă este profund dispreţuit. Iată de ce există cochetărie în orice simţămînt adevărat şi o încercare pentru a vedea în ce măsură putem displace fără a fi pedepsiţi. Şi fiindcă este evident pentru amîndoi că ortografia nu valorează doi bani faţă de afecţiune, acest frumos gînd va îneca pînă la urmă gramatica, istoria şi aritmetica.

XI

Fratele meu de lapte era un băiat tăcut, isteţ şi, pe cît pot să ştiu, prietenos. Niciodată nu mă plictiseam cu el ; împreună am construit vapoare, am fabricat praf de puşcă, am crescut viermi de mătase. Nu-mi amintesc să fi fost vreodată nedrept cu mine, nici deosebind în jocurile noastre ce era al lui de ce era al meu. Atît timp cît rămînea cu mine, sub grija părinţilor mei, era uituc, aventuros şi imprudent ca un copil obişnuit ; nici mai mult, nici mai puţin ca mine ; dar ascul-

tător, cuviincios şi la locul lui în faţa autorităţii părinţilor, cum eram şi eu.

Cînd ne aflam la el acasă, sub stăpînirea altei dinastii, lucrurile se schimbau. Scenele violente şi pedepsele îngrozitoare se ţineau lanţ. Mi-amintesc că tatăl lui a sfărîmat unul după altul mai mult de douăzeci de soldaţi de plumb ca să obţină de la copil să-i spună bunicii bună-dimineaţa şi tot n-a spus. Nu participasem la acest „război particular", dar mă impresionase foarte tare din pricina soldaţilor de plumb. Îndată ce eram singuri, nici vorbă de proastă dispoziţie la micuţ şi ne jucam din nou. Dar imediat ce „autoritatea" se arăta, chiar sub înfăţişări paşnice, fie că era bunicul, bunica sau tatăl, trebuie să mărturisesc că erau prost primiţi. Diavolul de copil „ataca" îndată, potrivit regulilor războiului, făcea făţiş ce nu-i era îngăduit, aruncînd cu pietre în ferestre şi spunînd cuvinte de ocară pe care nu le folosea niciodată cu mine. Pînă la urmă era legat de o fereastră, să-l vadă trecătorii, cu o bonetă cu urechi de măgar sau cu o pancartă pe care puteai citi : „mincinos", „copil rău", „fără inimă" ; şi alte lucruri de acest fel.

Cum de a început un asemenea război, nu ştiu ; dar înţeleg că se perpetua prin propriul său avînt. Tatăl visa la mijloacele prin care să îndrepte pe fiu-său ; şi socotea necesar să-l judece fără slăbiciune ; iar feciorul, grijuliu cu acest fel de glorie, se încrîncena să se arate neascultător, mincinos şi brutal, după părerea părinţilor. Aceste drame au fost date uitării şi diavolul de copil a devenit un om ca toţi ceilalţi.

De atunci am observat, atît la copii cît şi la adulţi, că firea umană se modelează cu uşurinţă după judecăţile altora, aşa cum se dă replica la teatru, dar poate şi datorită unei cauze mai profunde : există un fel de drept de a folosi minciuna faţă de acel care te crede că minţi ; de a lovi pe acela care te socoteşte brutal şi aşa mai departe. Contra-proba reuşeşte adesea : nu trebuie să-l loveşti niciodată pe acela care-şi ţine mîinile în buzunare şi nu ne place să înşelăm încrederea adevărată. Trag concluzia de aici că nu se cade să ne grăbim a judeca firea oamenilor calificînd pentru totdeauna pe unul drept prost şi pe altul drept leneş. Dacă marcaţi un ocnaş cu fierul roşu, îi daţi un fel de drept de sălbăticie. În străfundul tuturor viciilor, există fără îndoială o condamnare în care credem ; iar în relaţiile omeneşti — şi asta duce foarte departe — judecata cheamă proba şi proba întăreşte judecata. Încerc să nu judec niciodată în gura mare, nici în şoaptă, căci privirile şi comportarea vorbesc totdeauna prea mult ; şi aştept binele după rău, adesea datorită aceloraşi cauze ; în această privinţă nu mă înşel mult ; orice om este foarte bogat.

Pe de altă parte cred totuşi, cu deplină convingere, că orice individ se naşte, trăieşte şi moare potrivit firii lui proprii, aşa precum crocodilul este crocodil şi nu se schimbă niciodată. Dar firea oricăruia din noi aparţine orînduirii vieţii ; e sub nivelul judecăţilor noastre. E o predispoziţie şi un fel de regim de viaţă, care nu include în el însuşi nici binele, nici răul, nici o virtute, nici un viciu, ci mai curînd un mod de neimitat şi unic de a fi, sincer sau şiret, crud sau milos, avar sau mărinimos. Luaţi aminte că e mult mai puţină deosebire între un om curajos la un duel şi acelaşi om fricos la alt duel, decît între doi eroi sau doi laşi.

Sociologii studiază moravurile sălbaticilor şi rămîn uluiţi. De ce nu studiază moravurile copiilor ? Acest popor e greşit cunoscut. Fiecare vrea să-l judece după copiii pe care-i observă în familie ; greşeală de metodă, pe care un sociolog, din cauza propriilor prejudecăţi, trebuie s-o evite. Copilul nu-i apreciat aici în raport cu semenii săi ; este în cumpănă între cei mai în vîrstă şi cei mai tineri şi mînat de simţăminte de neînvins ce sălăşluiesc în trup. Numai la şcoală îşi găseşte semenul şi egalul său. La şcoală este altul ; uneori mai bun, alteori mai rău ; să spunem că e mereu altul. Iată ce nu ştiu aproape toţi dascălii. Pun temei pe sentiment şi sentimentul nu poate să fie decît foarte slab. Nu eşti de fel tată din poruncă. E adevărat că un copil singur este de obicei cuviincios în faţa unui om pe care nu-l cunoaşte ; dar dacă adunaţi copiii de aceeaşi vîrstă, simţămintele lor intense, în această mulţime, stau sub semnul imitaţiei şi al contagiunii. Dacă veţi crede că o asemenea fiinţă colectivă seamănă — în ce priveşte reacţiile, părerile, pasiunile — cu indivizii ce o alcătuiesc, veţi păşi din eroare în eroare şi veţi cunoaşte permanenta ocară pe care o veţi citi pe cele cincizeci de chipuri.

Acest popor-copil este capabil să iubească şi să respecte ; mai întîi nu datorită raţiunii, ci prin puterea tuturor asupra fiecăruia ; şi aceste simţăminte colective se însuşesc atît de intens, încît, chiar în singurătate va mai rămîne ceva din ele. Numai că trebuie în primul rînd ca o asemenea mulţime să fie disciplinată şi îndrumată să respecte tăcerea şi atenţia. Tăcerea este contagioasă la fel ca rîsul. Dacă această „societate“ de copii se orînduieşte greşit de la început, totul e pierdut şi adesea fără leac. Rîsul zguduie chiar pe cei mai înţelepţi şi pe cei mai potoliţi. Astfel toţi simt că sînt părţile unui element orb ca marea, simt îndată că acestei forţe colective nu i te poţi împotrivi. Bunăcuviinţa, care este o obişnuinţă familială, nu-şi găseşte loc aici. Copilul se află în stare sălbatică. Ceea ce duce la disperare pe mulţi oameni respectabili, devotaţi, afectuoşi.

Primul gînd ce poate să lumineze pe dascăl, în această situaţie anevoioasă, este că nu-i vorba de răutate în asemenea neorînduieli şi nici măcar de intenţie. Sînt urmări „fizice“, datorită faptului că sînt laolaltă. Gînd care, dacă îl urmăm, ne va duce la un fel de îngăduinţă, dar şi la o anume severitate. Căci nu-i vorba de fel de a cumpăni, nici de a judeca ; e vorba de a împiedica ; iar dacă dascălul va acţiona întocmai ca o forţă fizică, întru totul opusă dezordinei, va izbîndi imediat. Nu mă gîndesc că se va lua la bătaie ; de altminteri nici n-ar fi cel mai tare ; dar va avea la îndemînă pedepse foarte sensibile pentru această vîrstă nestatornică, îndeajuns totdeauna, numai să fie neînduplecat la fel ca forţele naturale.

Cînd eram copil am observat că cei care păstrau ordinea, aşa cum se mătură, cum se orînduiesc obiectele materiale — erau de îndată temuţi datorită acestei nepăsări ce înlătură orice speranţă. Şi fără excepţie, acei care voiau să convingă, să asculte, să discute, în sfîrşit să ierte făgăduielile, erau dispreţuiţi, huiduiţi, şi, e trist s-o spui, pînă la urmă urîţi ; pe cînd ceilalţi, oamenii fără inimă, erau pînă la sfîrşit iubiţi.

Situaţia unui tată este cu totul alta. Pe de o parte îşi iubeşte copilul şi copilul o ştie ; copilul

are acest mijloc de temut de a-şi pedepsi tatăl obligîndu-l să-l pedepsească. Dar în schimb copilul iubeşte şi el ; şi mai ales copilul e singurul de vîrsta sa în faţa tatălui ; iar toată familia, orînduită ierarhic, serveşte de cumpănă şi martor.

Lucru demn de observat, puterea părintească este absolut incapabilă să instruiască ; se înţelege prea bine de ce. Pe de altă parte, o greşeală de ortografie este socotită drept o jignire sentimentală ; dar în schimb, orice avînt sufletesc adevărat al copilului „şterge" greşeala de ortografie.

În cealaltă „societate", care este şcoala, nu se ţine de fel seama de sentiment ; într-un sens se iartă orice ; în alt sens, nu se iartă nimic. Aici nu vă arătaţi afecţiunea şi nici nu vă aşteptaţi să fiţi iubiţi. Orînduiala ce trebuie să se stabilească în această societate nu trebuie să semene de fel cu orînduiala familială. Dar ar trebui descrise sistematic aceste moravuri puţin cunoscute. Cum se explică că nici un sociolog nu s-a gîndit serios la aceasta ?

XIII

Într-o scriere a lui Kipling, elefantul trage de frînghie, îşi smulge ţăruşii, răspunde la chemările nopţii şi aleargă la acel dans al elefanţilor, ceremonie pe care n-a văzut-o nici un om. Pe urmă acest credincios prieten al omului se întoarce în ţarcul lui. La fel copilul surghiunit din sînul „poporului" său stă la fereastra închisă, ascultînd strigătul copiilor. Copilul ţine la familia lui prin legături solide ; dar ţine la poporul-copil prin legături nu mai puţin fireşti. Într-un sens e mai puţin străin în mijlocul copiilor decît în familia sa, unde nu-şi află nici egali, nici semeni. Iată din care pricină, de îndată ce-şi poate „roade" frînghia, aleargă la joacă, care înseamnă ceremonia şi cultul poporului-copil. Fericire deplină, atunci, de a imita pe semenii lui şi de a simţi în purtările lor imaginea propriilor lor purtări.

În familie, copilul nu-i deloc el-însuşi, împrumută totul ; imită ce nu-i de vîrsta lui ; de unde o plictiseală neastîmpărată pe care n-o cunoaştem bine. Aici copilul e ca un străin, deoarece nu-i stăpînit nici de simţămintele ce i se atribuie, nici de cele pe care le exprimă. Ceea ce unii ţin să denumească răutate la anumiţi copii, fără îndoială nu-i altceva decît nerăbdarea de a putea rupe coarda ca să se ducă să-şi regăsească poporul-copil. Acest popor e ateu şi religios ; există rituri şi rugăciuni ale jocurilor, dar nici un zeu făţiş ; acest popor îşi este lui însuşi-zeu ; îşi adoră propriile ceremonii şi n-adoră nimic altceva ; e vîrsta de aur a religiilor. Neiniţiaţii stînjenesc prin simpla lor prezenţă ; mai mult dacă se amestecă în joacă ; ipocritul nu poate înşela pe cei ce cred. De aici frămîntări de neînţeles. Mi-amintesc de un tată nedelicat, care voia să se joace de-a soldaţii de plumb cu noi copiii ; vedeam că nu se pricepe deloc ; chiar fiul lui era supărat şi răsturna totul. Persoanele mari nu trebuie niciodată să ia parte la jocul copiilor ; mi se pare că atitudinea cea mai înţeleaptă faţă de ei este să fii cuviincios şi cumpătat, ca şi cu un popor străin. Cînd un copil e despărţit de copiii de vîrsta lui, se joacă bine numai singur.

Şcoala este deci un lucru firesc. Poporul-copil îşi regăseşte aici unitatea, iar a învăţa înseamnă

tot o ceremonie ; dascălul însă trebuie să fie străin şi rezervat ; îndată ce e prea intim cu ei şi vrea să facă pe copilul, stîrneşte scandal ca şi cum un neiniţiat ar intra într-o societate secretă. Poporul-copil are legile lui sfinte şi le păstrează pentru sine. Această relaţie atît de trainică între camarazii de joacă leagă pînă şi pe omul vîrstnic şi îl face îndată prieten într-un anumit fel cu alt om, pe care nu l-a mai văzut de douăzeci de ani şi aproape că nu-l cunoaşte. Poporul-copil creşte astfel şi devine popor de oameni maturi, străin de cei mai mari ca el, străin faţă de cei care-l urmează. Discuţia cu un frate mai mare este totdeauna anevoioasă ; cu un tată este aproape cu neputinţă ; cu un străin de altă vîrstă e mai firească ; cu un profesor de caligrafie, de ştiinţe sau arte frumoase e tot mai firească, deoarece dascălul respectă şi păstrează deosebirile ; pe cînd un frate sau un tată vor să şi-l apropie pe copil şi să-l înţeleagă, şi curînd se supără, pentru că nu izbutesc. Astfel că dascălul e ambasador şi negociator între poporul-tată şi poporul-copil.

XVIII

Există cunoaştere şi cunoaştere. Cînd un învăţător începe să vorbească despre cer, descriind mai întîi cum se înfăţişează şi definind estul şi vestul prin răsăritul şi asfinţitul astrelor, se găseşte adesea un ţînc care spune : „Nu-i adevărat ; soarele nu răsare şi apune ; pămîntul se învîrteşte ; aşa mi-a spus tata“. Acest fel de a şti e fără leac, căci acela care ştie aşa de timpuriu că pămîntul

se învîrteşte, nu va acorda niciodată destulă atenţie aparenţelor ; iar dacă i se va vorbi de sfera cerească, formă auxiliară despre care e cu neputinţă să nu pomeneşti cînd vrei să descrii aparenţele, copilul va gîndi că nu-i aşa şi va căuta, cu totul în zadar, sistemul copernician astfel cum s-ar vedea de pe o stea. Sistemul copernician este adevărul aparenţelor ; dar socotesc că trebuie doi sau trei ani de observaţii stăruitoare făcute potrivit numai cu aparenţele înainte de a-ţi putea forma cu adevărat o idee despre sistemul solar. E un rău de neîndreptat şi foarte obişnuit, să te îndoieşti înainte de a fi sigur.

„Publicul“ se instruieşte prost, deoarece îşi închipuie că ultimul adevăr e ceea ce-i convine. Dar adevărul nu poate fi „vărsat“ astfel dintr-o minte în alta ; pentru acela care nu l-a cucerit plecînd de la aparenţe, nu înseamnă nimic. Cîţi au despăturit ziarele spunînd ; „Ia să vedem puţin dacă principiul conservării energiei mai e încă adevărat“. Deşartă ambiţie ; nu poţi renunţa la ce nu ai. Trebuie să-ţi fi însuşit mai întîi principiul şi să-l verifici prin mii de exemple, pentru a reuşi doar să concepi pe cel de al doilea, zis al degradării, care, de altfel, nu-l distruge pe primul şi n-are nici un sens fără el. Trebuie să-l aplici de nenumărate ori pe unul şi pe altul pentru a fi în stare să te îndoieşti de unul sau de altul. Îndoiala este o trecere ; pentru a o pune la încercare, trebuie să simţi mai întîi „sub picior“ o rezistenţă fermă. Îndoiala este semnul certitudinii.

Studiaţi cu luare aminte pe Descartes, cel mai îndrăzneţ dintre cei care s-au îndoit vreodată.

S-ar putea prea bine spune că se îndoieşte încă mai puţin decît beţivul, aiuritul sau nebunul ; căci în faţa acestor slabi de minte lumea se des-

compune din clipă în clipă ; aparențele iau mii de forme ; e ca un fel de haos despre care visele ne dau oarecare idee. Dar nimeni n-ar vrea să afirme că aceşti slabi de minte sînt capabili să pună la îndoială. Şi despre ce s-ar îndoi ? Dimpotrivă, vedeţi că Descartes stă la îndoială la gura sobei, mai treaz, mai descătuşat de orice pasiune, mai straşnic cu picioarele pe pămînt decît a fost vreodată un om şi, păstrînd proporţiile, aş spune că celebrul Poincaré putea foarte bine să-şi îngăduie să se îndoiască de mişcarea pămîntului, deoarece se gîndise la ea mai înainte, îndelung şi temeinic. Dar aceasta nu-i permite primului puşti să se ridice din banca lui şi să spună : „nu-i sigur că pămîntul se învîrteşte" ; şi ăsta probabil nu-i decît un fel de a se exprima. Există un fel de „păşire" din idee în idee şi pînă la urmă dincolo de orice idee, pe care orice minte trebuie s-o urmeze pe socoteala ei, totdeauna grijulie să făurească adevărul, dar puţin dispusă să-l primească. Dacă această înţelepciune ar fi mai bine înţeleasă, aproape toţi oamenii, în faţa paradoxelor lui Einstein, ar spune ca mine : „Încă n-am ajuns atît de departe".

•

XIX

Socotesc ridicol să lăsăm pe seama copiilor şi a familiilor învăţarea cutărui sau cutărui lucru. De asemenea e ridicol ca statul să fie acuzat că vrea să impună anumite studii. Nimeni nu trebuie să aleagă, iar alegerea e făcută. Napoleon, cred, a exprimat în două cuvinte ceea ce e necesar să

ştie oricine cît mai bine posibil : geometria şi latina. Să extindem sensul : înţelegem prin latină studiul operelor de seamă şi, mai ales, studiul întregii poezii omeneşti. Cu asta s-a spus totul.

Geometria este cheia naturii. Cine nu-i geometru, nu va percepe niciodată bine această lume unde trăieşte şi de care depinde. Mai degrabă va visa după impulsul momentului, înşelîndu-se el însuşi cu privire la forţa ce îi e potrivnică, apreciind prost, chibzuind prost, în chip dăunător şi nefericit. Nu înţeleg însă că trebuie să fie studiate toate ştiinţele naturii ; nu, ci să fie orînduit spiritul ţinîndu-se seama de obiect, după necesitatea clar percepută. Nu trebuie mai mult, dar nici mai puţin nu trebuie. Acela care nu ştie nimic despre necesitatea geometrică, va fi lipsit chiar de ideea necesităţii exterioare. Toată fizica şi toată istoria naturală împreună nu i-o vor oferi. Deci puţină ştiinţă, dar ştiinţă temeinică şi totdeauna dovada cea mai riguroasă. Farmecul geometriei e că are „caturi" de probe şi în toate o anume netezime şi vigoare. Sfera şi prisma aşadar să ne dea lecţii despre lucruri. Cui ? Tuturor. E o glumă bună să hotărăşti că un copil nu va şti geometrie, deoarece îi va fi anevoios s-o înţeleagă ; dimpotrivă, e un semn că trebuie s-o deprindă cu multă răbdare. Thales nu cunoştea toată geometria noastră ; dar ce ştia, ştia bine. Astfel, cea mai neînsemnată înţelegere a necesităţii va fi o lumină pentru o viaţă întreagă. Deci nu număraţi orele, nu cîntăriţi aptitudinile, ci doar spuneţi : „Trebuie !"

Poezia este cheia orînduirii omeneşti şi, după cum am spus adeseori, oglinda sufletului. Dar nu poezia neghioabă, căreia i se caută rime anume pentru copii ; dimpotrivă, cea mai aleasă poezie, cea mai venerată. În această privinţă se găsesc des-

tui care spun că n-o va înțelege de fel copilul. Fără nici o îndoială, la început n-o va înțelege. Dar forța poeziei constă în aceea că, la fiecare lectură, mai întîi — înainte de a ne instrui, prin sunete și ritm — nu creează o anumită stare sufletească, după un model uman universal. Ceea ce-i bine și pentru copil, mai ales pentru copil. Cum va deprinde să vorbească, dacă nu disciplinîndu-și natura animală după acest ciripit omenesc pe care îl aude? Învățați-l așadar să recite cu foarte multă luare aminte frumosul ciripit. Astfel, orînduindu-și mai întîi pasiunile, va fi în stare să înțeleagă toate pasiunile, înălțîndu-se apoi de îndată la nivelul simțămîntului, punct de observație de unde descoperim întregul peisaj uman.

Dar e bădăran și parcă ar fi un sălbatic. E nepăsător față de aceste lucruri? Nu cred deloc. Poezia mare îi captivează pe toți. Cei mai aspri truditori vor poezia cea mai aleasă. Nu-i nevoie de mai puțin împotriva schimonoselii, care-i și ea un fel de poezie, dar fără de folos. Deci toată poezia pentru toți, pe cît se va putea; și tot graiul omenesc pe cît se va putea. Omul care nu este disciplinat potrivit acestei imitații, nu este un om.

Geometrie și poezie: e deajuns. Una o cumpănește pe cealaltă. Dar trebuie amîndouă. Homer și Thales îl vor conduce de mînă. Copilul are ambiția de a fi bărbat; nu trebuie să-l înșelăm; mai puțin încă să-i oferim să aleagă din ceea ce nu știe. Căci de nu, catechismul ne-ar face de rîs. Fiindcă teologii îi învățau pe toți tot ce știau, oprindu-se la spiritele îndărătnice. Și în caz de îndoială, botezau orice avea formă omenească. Oare să stăm să alegem noi ceilalți și să refuzăm botezul omenesc ușuratecului sau molîului?

XX

Un micuț cumsecade, care vădește oarecare aptitudini sau doar un gust deosebit pentru studiu, este imediat scos din satul său. Fiecare îl îndeamnă după cum îi stă în putere și este sărbătorit de cumetre. O asemenea admirație a omului vîrstnic față de un copil, care poate va ajunge un om de seamă, e o frumoasă trăsătură de caracter. Colegii lui fac și ei cor ridicîndu-i osanale; și am cunoscut pe unii, care — chiar după ce depășiseră șaizeci de ani — mai erau încă mîndri de a-și fi făcut studiile, ei, niște mediocri, lîngă un om care a izbîndit. Astfel toți caută geniul și fac larmă în jurul lui. Oricine a cunoscut pe acești „colecționari", oameni de suflet, care nu se înșeală decît pentru că nădăjduiesc prea mult. Pe scurt, bursele nu lipsesc, mai curînd lipsesc bursierii. Astfel se adună candidații pentru posturile de seamă și mult mai mult decît ar trebui. Cînd grebla a trecut, nu mai rămîne nimic ce-ar putea să te facă să nădăjduiești la un succes deplin. Această problemă este rezolvată; nu există stăvilar. [...] Nu vreau nici să țin isonul acelor nesemnificative declarații despre cei care, fiind chemați, nu sînt aleși. Printre aceștia — și îi știu — nu văd nici măcar un ratat la o sută; aproape toți se întorc în provincie, unde nu strălucesc, dar sînt adesea superiori neînsemnatelor funcții ce le ocupă, și încă mai folositori prin sfaturile ce le dau; e un bun germene.

Rămîn acei care nu sînt instruiți deloc, fie pentru că nu vor să învețe, fie deoarece nu pot. Aici e

adevărata problemă. Pe vremuri băiatul care nu rezolva o dată sau de două ori o problemă de geometrie, era imediat dat deoparte. Atitudine întemeiată, dacă autoritățile n-ar căuta decît recruți pentru tagma ocîrmuitoare ; atitudine ridicolă, dacă autoritățile vor cu adevărat cetățeni luminați. Dacă un băiat nu manifestă nici o aptitudine pentru matematici, ne dă un semnal că trebuie să i le predăm cu încăpățînare și pricepere. Dacă nu înțelege ce-i simplu, oare va înțelege vreodată ceva ? Firește, cel mai ușor e să adoptăm o asemenea judecată sumară, pe care o auzim încă prea des : „Băiatul ăsta nu-i deștept". Dar nu ne e de fel îngăduit. Dimpotrivă, e o greșeală capitală față de om, e o nedreptate esențială, să-l trimiți astfel în rîndul vitelor, fără a fi folosit toată inteligența și toată calda afecțiune de care sîntem capabili ca să dăm viață acestor zone „înghețate". Dacă arta de a instrui n-are drept țel decît să lumineze geniile, trebuie să ne prindă rîsul, fiindcă geniile țîșnesc de la prima chemare și străpung mărăcinișul. Dar pe acei care se poticnesc de orice piedică și se înșeală la tot pasul, pe acei care sînt gata să-și piardă curajul și să se lase pradă disperării, pe aceștia trebuie să-i ajutăm.

În această privință, o apreciere făcută cu cea mai mare luare-aminte nu-i niciodată prea mult ; cît despre mine, dacă mi-ar fi dat să judec un caracter îndrăzneț și robust, l-aș pune să descurce primele noțiuni unui mic sclav, așa cum făcea Socrate. Bănuiesc chiar că geniul — în sfatul său cu sine — e mai copil decît am crede și nu vede sălbaticul, sclavul, prostul, înapoiatul, superstițiosul, neghiobul în altă parte decît în el însuși. Iată de ce am socotit adesea că nu-i pierdere de vreme

dacă-i adunăm pe codași și revenim în fel și chip de mii de ori asupra primelor elemente, pînă înving mințile cele mai greoaie. Cei mai buni nu vor avea decît de cîștigat ; la fel și dascălul, datorită faptului că ne gîndim la ceea ce credem că știm, lucru prea rar.

Firește, nu există om despre care să pot spune că nu va gîndi dincolo de meseria lui. De-ar fi sclav ca Esop, tot va gîndi. Dar nu va fi sclav. Nu numai că va gîndi la lucrurile divine și omenești — de bine de rău cum face fiecare — dar mai mult, va hotărî despre soarta păcii și a războiului, ce e drept și nedrept, despre măreție și josnicie și în sfîrșit despre toate, nebunește poate, dar desigur cu toată gravitatea sa de om matur. Cel mai liber scriitor simte în fiece clipă povara aceasta pe condei. Și nu-i puțin lucru dacă un om matur, sortit să fie comerciant, agricultor sau tehnician, a citit pe Descartes, Montaigne și Pascal, sau măcar a întrezărit măreția celor mai simple teoreme. Lumea va fi totdeauna așa cum este, dacă tezaurul disciplinelor umaniste este rezervat numai acelor care sînt cei mai vrednici de ele. Dimpotrivă, dacă cei neștiutori vor fi instruiți, vom vedea ivindu-se noul.

XXI

Tot viitorul nostru ține de educație ; și educația ține de folosirea desenului. Căci nimic nu ne face să cunoaștem mai bine firea și caracterul unui copil decît desenul ; și cum să-i învățăm rodnic, dacă nu cunoaștem mai întîi copilul ? Uitați-vă :

li s-au propus micuţilor de la şcoli subiecte care să le trezească imaginaţia fără s-o facă imediat sclavă : piaţa, înălţarea unui balon, corbul şi vulpea, circul, recoltarea cerealelor şi altele. Alegerea pe care o fac dezvăluie de pe acum ceva din aptitudinile lor fireşti ; dar, cînd e vorba de executare, ce deosebiri şi ce varietate ! Desigur, e greoi, e stîngaci ; sînt de acord că din punct de vedere plastic e urît ; dar ce forţă expresivă, ce spontaneitate a simţămîntului, ce revelaţie în compoziţie !

Credinţa e rară şi de preţuit. N-aş vrea să le-o iau acelora care o au. Dar aici strădania mi se pare atît de prost îndrumată, că trebuie să contrazic.

Socotesc că aceste desene „libere" pot să instruiască pe dascăl ; dar şcoala are ca scop să instruiască şi pe copii. Spuneţi că pentru a instrui trebuie să-i cunoaştem pe acei pe care îi instruim. Nu ştiu. Poate e mai important să cunoaştem bine ceea ce predăm. Cît despre firea copilului, care se oglindeşte pe deplin în acele desene naive, şi pe calea liniilor groase, emoţiilor stîngace, mîzgăliturilor pătimaşe, cred că desfide judecata voastră şi orice judecată. Socotesc chiar drept nedelicateţe această privire de psiholog, ce caută să ghicească ceva, să laude, să defăimeze firea copilului, care ar fi cu totul rea din pricina necunoaşterii, lipsei de limpezime, timidităţii, egoismului, mîniei, tristeţii şi unde totul ar fi bun — da, totul — datorită ştiinţei, culturii, gimnasticii, stăpînirii de sine, descătuşării. Şi cum sînt convins că disciplinele umanist ce sînt bune pentru toţi, pe cinstea mea, le-aş pune la îndemîna tuturor şi cît mai bine ; iar fiecare va lua cît îi stă în putinţă să ia şi să-şi însuşească. Căci am o idee stranie, cu totul aparte decît ce se crede de obicei

în această privinţă, idee verificată de multe ori : ce-i frumos pentru toţi şi omeneşte universal, este tocmai ce pare că a fost scris pentru fiecare ; dimpotrivă, ce vrea să se adreseze numai cuiva anume, copil sau om matur, ca să fie numai pe „măsura" aceluia, nu-şi atinge niciodată ţelul şi adesea nimereşte prost.

Psihologii se înşeală despre tot şi despre ei înşişi, deoarece au mania că vor să cunoască în loc să schimbe şi să înalţe. Să-mi cunoşti gîndul înseamnă să-l făureşti ; să-mi cunoşti simţămîntul înseamnă să-l înalţi şi să-l umanizezi. Adevăratul meu portret îl găsesc în operele lui Homer, Virgiliu, Montaigne. Şi, mai mult decît mie însumi, copilului trebuie să-i întind o oglindă unde se vede imediat mărit şi purificat.

Dar ideea este neclară. Trebuie să fi citit şi recitit marile opere, ca să ştii unde sînt cei mai buni sfătuitori şi adevăraţii îndrumători. Desenul ne aduce la aceeaşi idee pe drumuri mai uşoare. Căci oricare ar fi modelul, nu se poate face un desen acceptabil decît moderînd şi temperînd orice zbucium sufletesc, atît de sensibil în freamătul şi greutatea mîinii. Vulgaritatea se manifestă de la sine în acele trăsături apăsate ce străbat hîrtia. La cele mai frumoase desene admir că lasă porozitatea hîrtiei neatinsă şi vizibilă ; desenul e aerian, uşor. Linia mărturiseşte atenţia şi fidelitatea faţă de model, dar trăsătura e potrivită încă prea puţin ; o trăsătură potrivită e chiar portretul celui care desenează. Ghicesc uşor într-însul cumpătarea şi curăţenia sufletească. Fireşte, ale cuiva ce e stăpînit de patimi intense ; da, însă a unui om, care atunci cînd desena, era deplin stăpîn pe mîna, pe trupul şi pe inima sa. Fără să se gîndească la ele. Model bun pentru toţi. Deci imitînd această

trăsătură severă şi bogată a adevăratei înţelepciuni, fiecare va făuri puţină înţelepciune din firea ce o are. Şi, fără îndoială, el însuşi va fi mai bun datorită atenţiei ce-l stăpîneşte cînd copiază o operă frumoasă. În vreme ce voind să se exprime pe el însuşi fără ajutor, se deformează şi se schimonoseşte. Condus, nu conducînd. Sclav, cum sînt şi rămîn atîţi alţii, deoarece n-au vrut cu nici un chip să imite.

XXII

E mai uşor să-i schimbi pe oameni, decît să-i cunoşti. Cînd afirm că-i schimbi, înţeleg totdeauna o variaţie foarte neînsemnată, dar îndestulătoare. Un om în genunchi este altul decît în picioare; altul cînd ţine mîna deschisă sau pumnul închis; altul cînd îşi „potriveşte" vocea sau vorbeşte din gîtlej; iată de ce anumite „maniere" fac adesea mai mult, pentru a convinge, decît argumentele; iar argumentele, ele însele schimbă puţin omul, dar e deajuns. Numai că zăgazurile argumentelor nu sînt aproape niciodată acolo unde credem; un om încrîncenat şi care o porneşte anapoda nu ţine seama de argumente; trebuie să-l mlădiem prin gimnastică şi muzică; numai atunci gîndeşte bine, aşa cum bine cîntă bunul violonist care nu-şi încleştează degetele pe arcuş; şi fireşte, nu-i o mare deosebire între un braţ înţepenit şi un braţ suplu. Trupul tuciuriu sau albicios, atletic sau firav, va face să răsune vioara după cum îi e boiul; dar orice sunet ar fi, nu-l face auzit decît după ce este mai întîi „mlădiat". Astfel că prin gimnastică

nu căutăm de fel să schimbăm firea cuiva, ci mai degrabă s-o descătuşăm.

Asemenea arte anevoioase şi răbdătoare ne fac să vedem desluşit că aceeaşi metodă este bună pentru toţi, deşi toţi sînt deosebiţi. Chiar aş afirma că metoda obişnuită n-are deloc drept ţel să-i făurească aidoma ci, dimpotrivă, să-i făurească încă mai deosebiţi; căci între două persoane care ştiu să cînte la vioară, s-a făurit o deosebire nouă, care este rezonanţa proprie fiecăruia. La fel fiecare va face scrimă în chipul său specific; dar trebuie să deprindă scrima după metoda pentru toţi. Aceste pilde ne ajută să înţelegem cum o cultură obştească face să însufleţească deosebirile. Iată de ce lecţia de geometrie e prielnică tuturor; iar pregătirea, trăgînd o linie dreaptă sau un cerc cu o mînă „uşoară", este bună de asemenea pentru toţi; mai bună cu siguranţă decît un efort zadarnic pentru a ghici ideile confuze care în fiecare din noi rezistă geometriei; înseamnă a vrea să încremeneşti o umbră punînd piciorul deasupră-i. Numai că trebuie, pentru asemenea studiu şi pentru toate, o bunăstare a trupului, o uşurinţă, o familiaritate cu lucrul; astfel o îndelungă şi anevoioasă epură familiarizează mintea cu argumente raţionale; şi putem să apreciem progresele ucenicului chiar după scrisul cifrelor şi altor semne.

Acei care dispreţuiesc asemenea mijloace exterioare nădăjduiesc — sînt încredinţat — că vor învinge un temperament; înseamnă — aproape la fel de logic — ca şi cum ar vrea să facem lins părul creţ. Ei nu vor învinge. Fiecare va păstra buclele părului şi forma trupului său; fiecare va imprima oricărei idei generale pecetea firii sale; deosebirea scrisurilor ar trebui să ne lămurească, deoarece o asemenea deosebire se dezvoltă prin

cultură ; şi am spune la fel despre chipuri, care-şi dezvăluie expresia proprie datorită buneicuviinţe. Drept care socotesc că firea e de neschimbat cît priveşte esenţa ; dar acest fond de structură şi impulsuri este dincoace de bine şi de rău. Şi virtutea unui om seamănă mai mult cu propriile sale vicii, decît cu virtutea vecinului. Ceea ce Spinoza — care a cunoscut imuabilul mai bine decît oricine — a definit spunînd că omul n-are nicidecum nevoie de perfecţiunea calului. Credem că omul nu-şi poate îmbrăca, precum o mantie, virtutea vecinului.

De asemenea viciul nu înseamnă decît o autostrangulare în lipsă de gimnastică şi muzică. Tot ce este descătuşat e bun.

XXIII

Sub nivelul caracterului trebuie să înţelegem omul ; şi-i mai adevărat cînd e vorba de copil, care este mai puţin „format", deşi adesea se crede „împlinit". Omul matur se socoteşte totdeauna „împlinit", plimbîndu-şi firea ca pe o operă — bună sau rea — orice fiindu-i prilej de vanitate. Dar să privim mai adînc. Găsim impulsul, care e nestatornic ; lăcrimează, dar pentru că are soarele în ochi. Dacă vreţi să cunoaşteţi bine un om, trebuie mai întîi să-l faceţi să şadă comod, să trageţi perdelele, să stăviliţi valurile de căldură sau frig şi zgomotele supărătoare, începînd cu al propriei voastre voci ; în sfîrşit, să îndepărtaţi toate măruntele neplăceri ce îl pot sîcîi sistematic. Apoi veţi descoperi adevărata fire statornică, adică un adevărat sistem, orînduit şi cumpănit ; forma nasului şi a bărbiei, culoarea pielii, a părului şi a ochilor, totul se îmbină, căci sînt semne ale unui regim de nutriţie statornic, potrivit căruia a crescut, a fost bolnav sau sănătos şi va îmbătrîni. Trist sau vesel, va avea totdeauna aceeaşi culoare, aceleaşi toane, aceeaşi înlănţuire de gesturi, de neimitat, care fac să fie el însuşi. Asemenea deosebiri sînt de neînvins ; trebuie să le îndrăgim ; această statornicie, această fidelitate cu sine ne dă îndată speranţă. Atît timp cît rezistă, îl am în mînă. Arta de a convinge este legată fără îndoială de firea adevărată, neţinînd seama de capricii.

Îl am în mînă. Bine. Dar ce-o să fac cu el ? Nu ceea ce nu vrea ; dimpotrivă, ceea ce vrea. Nu să-i zdrobesc rezistenţa, ci dimpotrivă s-o descătuşez. A vrea ca orice fire să fie ea însăşi — iată adevărata dragoste. Nu virtutea vecinului, ce nu-i este de nici un folos, ci virtutea lui însuşi, de aceeaşi „culoare" cu părul lui şi cu aceleaşi bucle. Propria-i virtute, ce seamănă ca un frate cu propriu-i viciu. Căci, voind să imit aici pe Spinoza cel de neimitat, aş spune că un cal zglobiu seamănă mai mult cu un cal istovit, decît cu un om zglobiu ; şi aidoma, curajul unui om seamănă mai mult cu propria sa frică, decît cu vitejia vecinului. După cum un măr frumos seamănă mult mai mult cu un măr stricat, decît cu o frumoasă portocală. Nu afirmăm că un avar n-ar şti să dăruiască ; nimic nu-i sigur. Dar acest mod de a dărui va semăna mult cu cel de a păstra ; va fi tot aceeaşi mînă. Şi nu-i prea mare depărtare de la număratul atent pînă la onestitatea adevărată ; aceeaşi aritmetică va fi folosită şi pentru socotelile vecinului. Invers, hoţul uşuratic va număra la fel de neglijent ce-i al său ca şi ce-i al meu ; se va fura pe sine. Dar şi

acest viciu al neglijenţei nu-i departe de o oarecare generozitate ; numai că va dărui aşa cum fură, căci mîna e aceeaşi.

Nu văd mare deosebire între cel brutal şi cel curajos, între cel crud şi cel dîrz, cel hotărît şi cel stăpîn pe sine. Nici între încăpăţînat şi credincios, nici între molîu şi cel aprig, nici între sofist şi spiritul rafinat şi fantezist. Viciile nu sînt decît virtuţi la jumătatea drumului. Spinoza a scris că singurul şi unicul temei al virtuţii pentru fiecare este strădania de a persevera în fiinţa sa. O asemenea maximă de fier este de departe cea mai bună unealtă ; dar stîrneşte frica. Ne-ar place mai mult acea molatecă invitaţie de a ne schimba pe noi-înşine şi de a îmbrăca o fire străină. Zadarnice sfaturi. Omul va rămîne el însuşi aproape în toate. Singura schimbare la care putem nădăjdui este să fim noi-înşine în loc să ne supunem împrejurărilor din afară. Dar nu încape îndoială că, din asemenea deosebiri descătuşate va reieşi cel mai mare bine pentru toţi. Cum ? Nu veţi şti de fel dacă nu veţi îndrăzni să „dezrobiţi", aşa precum episcopul l-a „dezrobit" pe Jean Valjean [1].

Trebuie recitite acele pagini sublime din *Mizerabilii*. Încă un prilej de a nu ne înşela în mod ridicol despre Victor Hugo. Dar vom găsi mai mult : orice idee de drept aici se află, în această credinţă de nezdruncinat, ce vrea ca fiecare să fie cum este. Asemenea iubire robustă este aidoma soarelui pentru oameni, ce face să dea rodul. Cealaltă iubire, ce-ar vrea să aleagă şi numai ce-i place este „lunară" şi reflectată. În ea nu străluceşte vanitatea culorilor ; ba mai rău, nici măcar nu se pîrguieşte. Aşa că am vrea să apreciem desăvîrşirea

[1] Eroul lui Victor Hugo din *Mizerabilii*, pus pe calea cea bună de episcopul Myriel (n.tr.).

vecinului, cînd nu ştim nimic despre a noastră ; şi să-i făgăduim libertatea, numai cu condiţia s-o folosească bine. Dimpotrivă, buna ei întrebuinţare va fi cunoscută în măsura în care firile descătuşate vor da pildă fiecare. Ca şi Simfonia a noua, habar n-aveam de ea înainte de a fi fost creată.

XXIV

De mult am obosit tot auzind spunîndu-se că unul e inteligent şi altul nu-i. Sînt înspăimîntat, ca în faţa celei mai mari neghiobii, de atîta uşurinţă în a judeca mintea oamenilor. Care om, oricît de mediocru l-am socoti, n-o să stăpînească geometria dacă o deprinde ordonat şi nu se descurajează de fel ? De la geometrie pînă la cercetările cele mai grele şi mai pasionante trecerea este aceeaşi ca de la imaginaţia hoinară la geometrie ; greutăţile sînt aceleaşi ; de nedepăşit pentru cel nerăbdător, inexistente pentru cine are răbdare şi le întîmpină una cîte una. Despre născocire în asemenea ştiinţe şi despre ce se numeşte geniu, mi-e de-ajuns să spun că nu-i vedem efectele decît după o muncă îndelungată ; şi dacă cineva n-a născocit nimic, nu pot aşadar şti dacă pricina nu e decît că n-a voit.

Acelaşi om care a dat înapoi în faţa chipului de gheaţă al geometriei, îl regăsesc după douăzeci de ani, făcînd meseria pe care şi-a ales-o, de care s-a ţinut şi-l socotesc destul de inteligent în ce face ; iar alţii, ce vor să improvizeze înainte de a duce o muncă susţinută, spun prostii tocmai în domeniul lor, deşi sînt pricepuţi şi pe

deplin stăpîni în alte lucruri. Pe toţi îi văd turuind prostii din belşug în probleme de bun simţ, pentru că nu vor să privească cum trebuie înainte de a grăi.

De unde mi-a năzărit ideea că fiecare este întocmai atît de inteligent pe cît vrea. Graiul m-ar fi putut învăţa îndeajuns ; căci tîmp e tot una cu nevolnic ; astfel, instinctul popular îmi arată într-o oarecare măsură cu degetul care-i deosebirea între omul cu judecată şi cel prost. Voinţa, şi aş spune mai bine munca, iată ce-i lipseşte.

Şi aşa m-am obişnuit să apreciez oamenii, cînd doresc să-i judec nu după frunte, ci după bărbie. Nu partea ce chibzuieşte şi calculează, căci ea e deajuns totdeauna ; ci partea care înşfacă şi nu mai dă drumul. Ceea ce înseamnă a spune, cu alte cuvinte, că o minte sănătoasă este o minte dîrză. Prea bine se zice, în vorbirea obişnuită, că un slab de minte e acela ce judecă după rutină şi exemplul altuia. Descartes, a cărui umbră măreaţă ne precede încă din depărtare, a pus la începutul celebrului său *Discurs* o maximă mai adesea citată decît înţeleasă : „Bunul simţ este lucrul cel mai bine distribuit din lume". Dar a explicat mai direct această idee, afirmînd în *Meditaţiile* sale că judecata este o problemă de voinţă, iar nu de intelect, ajungînd astfel să denumească mărinimie ceea ce vrem obişnuit să definim drept inteligenţă.

Nu izbutim niciodată să descoperim grade în inteligenţă. Problemele reduse la aspectul lor simplu — ca bunăoară patru rezultă din doi plus doi — sînt atît de uşor de rezolvat, încît mintea cea mai obtuză s-ar descurca fără dificultate, dacă n-ar fi împiedicată de greutăţi imaginare. Aş afirma că nimic nu-i anevoios, ci că omul singur îşi e anevoios sieşi. Vreau să spun că prostul seamănă cu un măgar care dă din urechi şi refuză să pornească. Din capriciu, de mînie, de frică, din disperare ; da, toate aceste cauze laolaltă şi învîrtejite iscă prostia. Acestui animal sensibil, mîndru, ambiţios, susceptibil, i-ar place mai bine să facă pe animalul zece ani, decît să muncească cinci minute simplu şi modest. Ca acela care n-ar mai studia pianul şi l-ar lăsa baltă pentru că a greşit de trei ori la rînd. Totuşi exersăm game cu plăcere ; dar, cînd e vorba de judecată, nu mai vrem să muncim. Poate pentru că sîntem convinşi că omul poate să se înşele cu mîinile, dar că nu-i este îngăduit — afară de cazul că are parte de o mare smerenie — să se înşele cu mintea, care-i un bun propriu şi intim. Există desigur în capetele pătrate o furie, un fel de revoltă şi am putea spune o voită osîndire pe veci.

Se zice uneori că ne deosebim prin memorie, iar că memoria este un har. În realitate, putem observa că orice om vădeşte suficientă memorie pentru lucrurile de care se ocupă. Iar acei care se miră că un pianist sau un violonist poate să cînte din memorie, dovedesc doar că nu cunosc munca dîrză datorită căreia devii artist. Cred că memoria nu este condiţia muncii, ci îi este mai curînd efect. Admir memoria matematicianului şi chiar o invidiez ; dar pricina e că n-am exersat „gamele" ca el. De ce ? Pentru că am vrut să înţeleg imediat şi mintea-mi confuză şi îndărătnică s-a poticnit în cine ştie ce greşeală ridicolă de care n-am ştiut să mă consolez. Fiecare s-a grăbit să se condamne. Înfumurarea este prima acţiune pedepsită. De unde timiditatea de nestăpînit, care e înfrîntă dinainte de obstacol, care se împiedică dinadins şi refuză orice ajutor. Ar trebui, cred, să

ne obişnuim mai întîi cu greşelile şi să rîdem de ele. Se va spune atunci că acei care refuză să învețe şi-au şi dovedit uşurătatea. Da, dar uşurătatea este groaznic de serioasă ; e ca şi cum te-ai jurui să nu te dăruieşti nici unei cauze.

Rezultă deci că studiile şcolarului sînt încercări pentru caracterul lui şi nicidecum pentru inteligență. Fie că-i vorba de ortografie, traducere sau aritmetică, e vorba să-şi depăşească toanele, e vorba să se deprindă să vrea.

XXV

Auguste Comte s-a instruit mai întîi din ştiințe, adică a cunoscut de timpuriu cum lucrurile din natură sînt interdependente şi se schimbă laolaltă, fie în ce priveşte cantitatea şi mişcarea, fie sub raport calitativ. Avînd asemenea cunoştințe şi folosindu-le cu mintea-i luminată, fireşte una din cele mai înzestrate din cîte au existat, a trăit totuşi stîngaci. Pentru că, deşi avea o viziune foarte limpede despre orînduirea exterioară, se purta ca un copil în mijlocul orînduirii omeneşti, sursa principală a pasiunilor noastre. Aşa că a fost victima simțămintelor şi a imaginației, deoarece ținea seamă de pornirile sufletului său generos, ca un adevărat „sălbatic" ce era. Aşa au pățit-o mulți. Dar această minte luminoasă ştia cel puțin să cugete despre propriile nenorociri şi să descopere la maturitate ce-i lipsise în tinerețe. Apropiindu-se deci de poeți, de artişti şi în definitiv de semnele omeneşti cînd împlinise cam patruzeci de ani, a sfîrşit prin ce-ar fi trebuit să înceapă,

ceea ce înseamnă politețe în sensul cel mai larg şi educație la drept-vorbind.

Ne naştem din plasmă omenească şi în plasmă omenească o să creştem — puțin cîte puțin destinsă, dar totdeauna puternică şi cu neputință de destrămat. Nu putem alege. Copilul e nefericit din pricina speranțelor nesăbuite şi a necazurilor mărunte pe care le socoteşte mari. Treaba cea mai urgentă e să ne deprindem a vedea lucrurile mai de departe şi a situa oamenii care ne înconjoară la distanța cuvenită. Ceea ce se face mai întîi şi totdeauna prin cunoaşterea semnelor ; iar doicile, deşi le acordă atenție, nu ne îndrumă prea departe. Trebuie să citim altceva decît chipul doicilor şi felul lor naiv de a vorbi. Trebuie să citim ; şi aceasta duce foarte departe. Să stăpîneşti alfabetul e nimica toată ; dar gramatica e nesfîrşită ; dincolo se întinde tărîmul vorbirii curente ; mai sus stă expresia puternică şi frumoasă, ce-i un soi de regulă şi model al simțămintelor şi cugetărilor noastre. Trebuie să citim şi mereu să citim. Ordinea umană se manifestă în reguli şi înseamnă politețea de a respecta regulile, fie şi ortografice. Nu există disciplină mai bună. Animalul sălbatic, căci e născut sălbatic, se trezeşte civilizat pe această cale şi umanizat pe negîndite doar datorită plăcerii de a citi. Unde sînt limitele ? Căci limbile moderne şi cele vechi ne servesc şi ele în mii de chipuri. Trebuie deci să citim despre toată umanitatea, să facem ştiințe umaniste, cum se spune ?

Limite nu văd de fel. Nu-mi pot închipui pe cineva, oricît de molîu şi bădăran ar fi din fire, chiar cînd ar fi sortit muncilor celor mai simple, nu-mi pot de fel închipui pe cineva care să n-aibă nevoie în primul rînd de o asemenea umanitate în jur şi aşternută în marile opere. Trebuie să

încercăm, folosind puterea imitativă a copilului, care își însușește atît de repede tonul și atitudinea celor mari. Trebuie, din primii ani, să-l împingem înainte cît putem mai mult. Să hotărîm după talente și ușurătate ; să alegem pe unul, hărăzindu-l culturii, și să excludem pe altul, înseamnă nedreptate și imprudență. Literatura e bună pentru toți și fără îndoială mai utilă pentru cel mai bădăran, pentru cel cu mintea mai greoaie, pentru cel mai nepăsător, pentru cel mai violent. Ce facem cu acești copii ? Punem la îndemînă unor asemenea țînci fizica și chimia ? Frumoasă fizică și frumoasă chimie ! Același Auguste Comte ne cheamă aici la ordine, în sensul cel mai tare al cuvîntului, atrăgîndu-ne atenția că adevărata fizică este pe de-a întregul de nepătruns, fără pregătire matematică, mecanică și chiar astronomică, materii pe care copilul nu trebuie să încerce să le învețe înainte de a fi împlinit doisprezece ani. Pînă atunci să deprindă să citească și mereu să citească. Să-și formeze mintea cu poeți, cu oratori, cu povestitori. Timpul n-o să-i lipsească dacă nu vrea să le facă pe toate deodată. Școala primară oferă spectacolul ridicol al unui învățător care ține cursuri. Urăsc aceste mici Sorbone. Aș judeca după ureche și numai uitîndu-mă pe fereastra deschisă. Dacă dascălul tace iar copiii citesc, totul merge strună.

XXVII

Firește, fenomenele naturale interesează pe orice om ; și cu atît mai mult se apropie de lucrurile mecanice înarmat cu o minunată atenție. Copiii fac

la fel ; și e firesc să vrem să-i vedem mereu cu un obiect pe care să-l monteze și să-l demonteze, să-l încerce, să-l cerceteze, în sfîrșit să-l înțeleagă cum înțelegem mecanismul unui ornic. Dar sînt convins că, dacă nădăjduim să trezim spiritul pe această cale, ne înșelăm. Ceea ce interesează nu instruiește niciodată. Omul este din fire născocitor, observă, inventează. În ale vînatului nu-l poți învăța nimic pe vînător ! Și nu de ieri de azi sîntem poftiți să-l admirăm pe sălbatic atunci cînd adulmecă o urmă ! Oare asta înseamnă să cunoaștem ? Nu există altceva de cunoscut ? Iată problema.

Am mai scris despre asemenea lucruri răspunzînd la o anchetă pedagogică. Așadar, acum rezum de nevoie. Indispun, înfrunt, displac. Tot e ceva. Dar pedagogul are pielea groasă : ține morțiș la lecțiile sale concrete și la experiența lui. Totuși istoria omenească ne dovedește îndeajuns că poți să fii un minunat trăgător cu arcul și să n-ai de fel bun simț. Secretul acestor lucruri îl găsim la Platon și Descartes ; căci Platon voia să se scrie pe frontonul școlii sale : „Nimeni nu intră aici dacă nu cunoaște geometria“ ; iar Descartes presupune în primul rînd că măcar o teoremă a fost înțeleasă. Un pedagog ar trebui să știe despre ce vorbește.

În orice fenomen al naturii și la orice mașină există o anevoință ce displace, ce trebuie să displacă. Bunăoară la un orologiu e nevoie să înțelegem mișcarea regulată a pendulului și n-o s-o putem înțelege dacă nu cunoaștem legea căderii corpurilor ; și n-o putem înțelege pe aceasta dacă nu cunoaștem geometria. Pentru ca să știm ce înseamnă mareea trebuie să pricepem efectul gravitației după pozițiile relative ale soarelui și lu-

nii ; de pildă, trebuie să știm de ce mareea din timpul Paștelui a fost mai puternică decît altădată și s-o punem în legătură cu eclipsa de lună. Prea bine. În imaginație vedem oarecum cele două astre „trăgînd“ în aceeași direcție, ca doi oameni de același cablu. Da. Însă dacă întrebăm de ce efectul este același la eclipsa de soare, cînd cele două astre sînt în conjuncție și la eclipsa de lună cînd sînt în opoziție — se va isca o încurcătură. Și cu atît mai mult dacă întrebăm de ce crește mareea în același timp în cele două părți opuse ale pămîntului. Aici tocmai stă neștiința care e prea repede trecută cu vederea. Lecție concretă înseamnă să știm că va fi o maree puternică în timpul eclipsei și efortul pentru a înțelege — lungul ocol necesar — îl lăsăm deoparte, îl amînăm mereu. Atunci ce știm mai mult decît pescarul ? Vom ști mai puțin bine decît el întîrzierile mareei, producerea hulei și a vîrtejurilor. Ce înseamnă toate aceste meserii prost cunoscute ? Închideți școala, trimiteți copilul la vînătoare sau la pescuit sub grija unui bătrîn cu experiență.

Ori de nu, în școala aceasta din fericire ruptă de viață, să facem neplăcutul ocol. Să mergem la acele greutăți adevărate din care aritmetica ne oferă exemplele cele mai simple. E plictisitor, sînt de acord ; e abstract, cum spuneți. Nu-l interesează pe copil decît atunci cînd a văzut lumina, dar un fel de lumină ce nu i se poate arunca în ochi ; căci numai copilul se va „lumina“ datorită atenției ce acordă propriilor cugetări, datorită voinței de a se concentra asupra a ceea ce presupune, în sfîrșit datorită unei rigori ce este pe deplin făurită și pe care lumea lucrurilor nu ne-o înfățișează niciodată. Asemenea teoreme severe nu sînt interesante prin ele-însele ; înseamnă că nu există cu de la sine putere ; trebuie să le făurești și să le susții. Dar atunci lumina pe care ți-o arată e mai frumoasă decît aurora ; e aurora spiritului. Atunci omulețul se naște a doua oară ; se știe spirit ; a înșfăcat acel instrument minunat despre care vorbea Descartes.

E adevărat de asemenea că odată cu spiritul se trezește în om altceva, ce este excesiva egalitate. Socrate, căutînd în juru-i, a luat drept ucenic în ale geometriei pe un micuț sclav care-i purta mantiile. Falnicul Alcibiade n-avea ce spune, dar firește că a frămîntat toată ziulica acele cugetări ce nu se spun. Pedagogul e poate foarte puternic ; și-a făgăduit lui însuși să nu dezvăluie taina egalității decît acelor ce vor fi stăpînii.

XXXI

Orice cunoștință provine din experiență : iată o constatare pe care toată lumea o acceptă ca pe o dogmă a timpului nostru. N-am s-o înfrunt. Totuși, aș vrea să schimb puțin axa acestui soi de axiomă centrală, așa ca să se rotească și să acționeze mai aproape de om. Mi-ar place mai mult să afirm că orice cunoștință adevărată, de orice natură ar fi, înseamnă experiență ; și înțeleg prin experiență perceperea unui obiect real, prezent ochilor și, dacă se poate, prezent și altor simțuri ; astfel gîndul specialistului în algebră înseamnă experiența ecuațiilor sale explorate de

vedere, şi ai căror termeni pipăitul îi transpune prin scris ; citez acest exemplu pentru că poate mira ; dar încercaţi să înţelegeţi că cel mai viguros gînditor s-ar rezuma ba să se oprească, ba să se rătăcească, dacă nu-şi realizează concepţiile în acest obiect statornic pe care îl supune apoi controlului observaţiei. Această remarcă extinde foarte departe experienţa, datorită considerării acţiunii noastre, ce făureşte obiecte precum cercul, parabola, logaritmii, cărora nu le sîntem mai puţin supuşi decît mişcărilor planetei Venus ; astfel abstracţia intră în experienţă.

Acum altă observaţie. Copilul nu-şi alege lucrurile. Putem crede că ar fi un foarte mare folos dacă primele cunoştinţe ale copilului s-ar forma ţinînd seamă de aceste obiecte simple, statornice şi care nu înşeală, cum sînt multe lucruri din natura înconjurătoare ; dar nu-i aşa. Cea dintîi experienţă a copilului este aceea a unei simbioze, sau a unei vieţi laolaltă, cu un organism foarte complex, locaşul nevoilor, dorinţelor, emoţiilor, pasiunilor, ideilor ; şi de aceea, venind pe lume, nu vine direct în lume, ci mai întîi micul său univers îl formează tatăl, doica, fratele, cîinele şi alte fiinţe şi obiecte capricioase. Aici deprinde rugăciunea şi ameninţarea, două procedee magice cărora le încredinţează în primul rînd nădejdile lui şi care delimitează întîile lui noţiuni, ce sînt astfel superstiţioase şi în acelaşi timp religioase, fie că vrem sau nu. Nu există obiect în natură pe care l-am face să se mişte şi să acţioneze numai la un semn ; dar mama cedează la un zîmbet, iar doica ascultă de strigăte repetate. Aşadar copilul are parte de experienţa cîrmuirii oamenilor mai înainte de oricare alta ;

el cunoaşte forţa pasiunilor înainte de a bănui strictele legi ale muncii ; gîndeşte mai întîi ca despot. Vedem că experienţa exterioară va găsi locul ocupat ; ea va trebui mai ales să îndrepte. O greşeală îndrăgită sapă locul fiecărui adevăr amar.

Încă mai de mirare. Prima osteneală priveşte în mod necesar semnele ; copilul îşi deprinde mai întîi limba şi, precum observase Aristotel, încearcă fireşte să extindă înţelesul primelor sale cuvinte cît mai departe posibil. Cuvîntul „papa“ denumeşte pe tată, dar şi pe toţi bărbaţii pe care îi vede, portretul tatălui său şi alte portrete, bastonul tatălui său şi alte bastoane, „lolo“ indică lapte în Normandia, „lele“ înseamnă apă în Bretania. Un copil mi-aduce o frunză de platan ce face să danseze umbra şi lumina pe terasă, spunîndu-mi : „Soare, soare“. Aceste observaţii facile acoperă o idee anevoioasă, sau cel puţin bine tăinuită ; anume că greşeala şi aici o ia înainte. Asemănarea este cunoscută în primul rînd, deosebirile mai tîrziu şi graiul conduce îndată pe omuleţ pe culmea abstracţiei, de unde va trebui să coboare din nou sub presiunea experienţei şi a orînduirii exterioare, dascăli tîrzii. De unde rezultă că toate concepţiile noastre, fără a exclude pe vreuna, trebuie să poarte dubla amprentă a orînduirii omeneşti şi a abstracţiei iniţiale. Primele noastre idei se transformă deci în metafore şi, în acelaşi timp, orice minte evoluează de la abstract la concret. Înseamnă să răsturnăm oala lui Locke şi a dumneavoastră, scumpul meu psiholog, precum şi a dumneavoastră, scumpul meu pedagog.

XXXII

Să mergi călare, să dansezi, să joci cărţi, îţi face plăcere ; dar trebuie să te pricepi ; şi trebuie să înveţi, juruindu-te să simţi şi tu plăcerea pe care vezi că o gustă alţii. Nu există excepţie decît pentru plăcerile gata pregătite şi nu ne vine greu să admitem că acestea nici nu există. Plictiseala rezultă mai ales din faptul că te dăruieşti unei plăceri „ceremoniale" fără a participa cu nimic de la tine. Sub acest aspect, toate jocurile pot instrui, căci te poţi dărui lor şi, într-un sens, li te supui, pentru că mai întîi eşti încredinţat că-ţi vor place. Dacă, dimpotrivă, plictiseala apare încă din faza nădejdei, cum spune Stendhal, întîmplarea va confirma o asemenea frumoasă intenţie.

Greşala principală aici este fără îndoială că vrem să înţelegem dinainte — şi fără să fi încercat — felul de plăcere pe care îl vom simţi cînd jucăm bridge sau batem mingea potrivit regulilor. Dar cînd e vorba de plăceri, n-ai ce înţelege. Bunăoară motivul pentru care vrem să cîştigăm pare foarte neînsemnat şi îl cumpăneşte teama de a pierde. Poate ceea ce stîrneşte plăcere în toate cazurile, este un acord şi un soi de „ajustare" între acţiunea pe care o facem şi condiţiile exterioare. Funcţia vitală înseamnă o adaptare de fiecare clipă, un triumf în faţa unei probleme noi ; noi, dar pe care o recunoaştem îndeajuns pentru a o întîmpina cu încredere, simţind că vom izbîndi. Considerînd problema astfel, observăm că timiditatea este, dimpotrivă, simţămîntul unei stîngăcii pe care o simţim „născîndu-se", pe care o vedem apropiindu-se şi în faţa căreia înţepenim. Acela care se înţepeneşte pe cal simte că înspăimîntă animalul şi a şi căzut. Trebuie să observăm că o teribilă măreţie a omului o găsim în faptul că se poate resemna şi chiar găsi un fel de consolare prezicîndu-şi propria nenorocire.

Am făcut acest ocol căutînd un răspuns chibzuit la o problemă ce mi s-a pus privind formarea spiritului. Unii nu iubesc de fel matematicile şi nu pot nici măcar să se apuce de ele ; alţii parcă au jurat să nu se atingă de muzică. Oare n-au aptitudine sau au avut ghinionul să se poticnească mai întîi, ca unii cai pe care îi sperie ştacheta ? În toate aceste cazuri, cred că mai degrabă imaginaţia are toane ; căci ce putem şti despre aptitudini cînd ne aflăm doar în faţa unui copil şi recunoaştem la acest pachet de muşchi toată sălbăticia calului, başca mîndria ? Trebuie să acordăm mare atenţie „decretelor" copilului şi bărbatului. Dacă s-a hotărît să piardă totdeauna, va pierde totdeauna. Da, el va învinge plăcerile cele mai înalte, după cum le poate învinge pe cele mai rele, grăbindu-se a le dispreţui. Va porni spre o anumită problemă aşa cum ar merge la locul de osîndă ; încredinţat dinainte că nu trece mai departe, poticnindu-se tocmai cînd nu trebuie. Fiecare a cunoscut un asemenea simţămînt ce ne stăpîneşte cînd sîntem pe cale să spunem o prostie şi ne resemnăm cu amărăciune s-o spunem, aş zice chiar cu mîndrie ; căci omul se refugiază totdeauna în a nu se teme de nimic ; şi trebuie mereu să sfideze ceva.

Sub acest aspect, copilul e mai bărbătos decît bărbatul. Se grăbeşte să se condamne ; aleargă

către propria nenorocire. „Niciodată n-am să înțeleg" ; degrabă spus și irevocabil mai adesea decît am crede. Toată arta de a preda constă în a nu-l împinge niciodată pe copil la acest punct al încăpățînării. Ce-i de făcut ? Chibzuiți obstacolul, așa ca să-l poată trece ; și nu accentuați mai întîi toate greșelile. Poate ar trebui să lăudați ce face bine și să neglijați restul, să nu-l pomeniți.

Gimnaștii de la circ știu să cadă ; e un exercițiu în care sînt maeștri ; dar îl vor încerca de o sută de ori, totdeauna veseli, totdeauna mlădioși, chiar la a suta încercare. Ar trebui să ne deprindem să fim bine dispuși și cînd greșim. Oamenilor nu le place să cugete ; pentru că le e teamă ca nu cumva să se înșele. A gîndi înseamnă a păși din greșală în greșală. Nimic nu este adevărat pe deplin. Tot astfel nici un cîntec nu e cîntat în tonalitatea absolută exactă. Ceea ce face ca matematica să fie o probă de temut, e că nu iartă greșala. Thales, Pitagora, Arhimede nu ne-au istorisit erorile lor ; nu le cunoaștem raționamentele greșite și-i mare pagubă.

XXXIII

Îndată ce ne instruim cu scopul de a preda, ne instruim prost. Acela care revede în ansamblu secolul lui Ludovic al XIV-lea ca să vorbească despre acest subiect cum se cuvine și în bună orînduială timp de o oră sau două, acela nu va învăța nicicînd istoria ; aș afirma mai degrabă că o uită. Dar o va învăța dacă citește pe Motteville, Saint-Simon sau Vauban[1]. La fel, acela care se întoarce la hidrostatică pentru a pregăti o lecție copiilor, ilustrînd-o cu o pompă cu tuburi de sticlă, nu va învăța nimic, ci va uita. Va învăța dacă va citi pe Tyndall, Huxley, Lyell, Maxwell sau Mach[2]. Imaginați-vă, ținînd seamă de cele spuse, tot ridicolul unui învățămînt în „cascade" — unde gradul superior, adică profesorul de școală normală primară, învață pe cel de grad mediu — care este institutor-ucenic — să facă lecții „magistrale" destinate copiilor de șapte ani. Datorită acestui admirabil sistem, toată lumea revine la vîrsta de șapte ani și aproape la graiul doicilor. Iată făloasa pedagogie demascată.

Vreau un institutor cît mai bine instruit ; dar instruit de la surse. Învățămîntul superior instruiește folosind sursele. Viitorul dascăl să meargă deci la ele ; și să-și ia trei sau patru diplome după cum are chef, două în litere și două în științe. Dar să nu se ducă apoi să debiteze tot ce știe la o clasă de prichindei, care de-abia știu să silabisească. Un dascăl trebuie să fie instruit nu pentru a preda ce știe, ci ca să clarifice un amănunt întîmplător, totdeauna pe neașteptate, căci împrejurările, străfulgerările de atenție, jocul ideilor într-o minte fragedă nu

---

[1] *Françoise de Motteville* (1621—1689), autoare a unor cunoscute *Memorii* asupra reginei Ana de Austria ; *Louis de Saint-Simon* (1675—1755), duce și pair al Franței, autorul *Memoriilor* despre curtea regelui Louis XIV ; *Vauban* (1633—1707), mareșal, specialist în fortificații, autor al lucrării *Un proiect de dijmă regală* (n.tr.).

[2] *John Tyndall* (1826—1893), fizician irlandez ; *Thomas Henry Huxley* (1825—1895), naturalist englez, adept al teoriei transformismului ; *Charles Lyell* (1797—1875), geolog scoțian ; *James Clerk Maxwell* (1831—1870), fizician scoțian, autor al teoriei electromagnetice a luminii ; *Ernst Mach* (1838—1916), fizician austriac (n.tr.).

pot fi nicicînd prevăzute. În mod obişnuit concep clasa primară ca un loc unde dascălul nu lucrează de fel şi unde copilul munceşte mult. Deci nu-i vorba de nişte lecţii ce „cad“ ca ploaia, pe care copilul le ascultă cu braţele încrucişate; ci de copii citind, scriind, socotind, desenînd, recitind, copiind şi recopiind. Vechiul sistem al monitorilor trebuie reînviorat; căci, pentru cele mai grave greşeli de ortografie sau de calcul, e absurd ca dascălul să-i supravegheze şi să-i corecteze pe toţi. Multe exerciţii pe tablă dar totdeauna repetate pe tăbliţă şi mai ales făcute încet, cu reveniri şi ocupînd mult timp, fără a-l obosi tare pe dascăl şi spre folosul copiilor. De asemenea multe ore pentru a trece exerciţiile pe curat în caiete frumoase; a copia e o acţiune care te face să gîndeşti. Pe scurt, un fel de atelier. Ce-aţi gîndi de un dascăl-pictor care ar picta în prezenţa elevilor săi? De asemenea, foarte puţină varietate în muncă, de vreme ce lectura unită cu recitarea dă prilejul să înveţi de toate.

Dascălul va supraveghea de la catedră, eliberat de pregătire, de acele istovitoare monoloage şi de acele ridicole discuţii pedagogice ce provoacă lehamite în loc de învăţătură. Nemaifiind obosit, şi avînd timp liber se va instrui neîncetat, dacă mai întîi se va fi instruit de la izvoare; şi iată-l capabil să îndrume şi să explice clar în cîteva cuvinte tocmai atunci cînd în rare şi preţioase momente spiritul copilului ţîşneşte. Iar pentru a pregăti aceste momente fericite, să-i deprindă mereu să citească, să scrie, să recite, să deseneze, să socotească; lucru de şantier, zumzet de voci copilăreşti. Dascălul ascultă şi supraveghează mai degrabă decît vorbeşte. Vorbesc operele de seamă; şi ce poate fi mai bine?

XXXIV

Am urmat altădată lecţiile unui om superior, care cînd bîjbîia şi ne obosea atenţia, cînd vorbea repede şi spunea lucruri mari şi frumoase; momentul inspiraţiei lui era anevoios pentru mine, căci preţuiam nespus cea mai neînsemnată din vorbele lui înaripate şi mă temeam să nu-mi scape măcar vreuna; totuşi izbuteam curînd să-l urmăresc şi scriam ca şi cum ar fi dictat ceea ce duhul îi sufla. Transformam astfel lecţia vorbită în curs dictat. Mi-amintesc şi de un bătrîn cumsecade, care copiase din La Harpe[1] sau poate născocise, cugetări destul de subtile şi uneori scînteietoare; le citea sau le recitea cu tonul şi gesturile unuia care improvizează; numai că citea uneori un cuvînt în locul altuia, bunăoară Isus-Cristos în loc de Jean-Jacques Rousseau, de unde rezultau cugetări neaşteptate. Oare era curs dictat sau lecţie vorbită?

Părinţii se înspăimîntă de orice şi liceanul le descrie uneori un tablou îngrozitor despre încercările la care e supus. Eu unul n-aş socoti deloc rău un curs dictat, dacă e bun; însă aş crede necesar să critic o lecţie vorbită, chiar frumoasă, dacă şcolarul nu culege decît firimituri; dar mă tem mai ales de lecţia „vie“, cum spun ei; de nouă ori din zece nu-i decît gălăgie de cel mai prost gust, de pe urma căreia, din fericire, nu rămîne nimic; dar e timp pierdut. Ceea ce e spus prost, e mai bine să nu fie spus deloc. Ceea ce-i bine spus — şi cu măsură — merită să fie considerat cu luare aminte şi n-ar trebui scris numai o dată, ci de douăzeci de ori. A scrie e

[1] Critic clasic (1739—1803) (n.tr.).

lucru frumos şi bun. Un om cu experienţă zicea :

«Ce spun trebuie să poată căpăta formă pe tablă şi, în acelaşi timp, pe caiete ; e proba celui ce gîndeşte şi alta nu există. Niciodată un orator n-a gîndit în timp ce vorbea ; niciodată un auditoriu n-a gîndit ascultînd. Timpul îşi mănîncă propriii copii» Iată de ce grăirea obişnuită numeşte cugetări acele enunţări care sînt repetate fără nici o alterare. Cu ajutorul acestor „obiecte“ rezistente, gîndirea iese din împărăţia umbrelor. De aceea acţiunea de a scrie nu este deloc potrivită reflexiei, precum se spune uneori prosteşte ; căci e nevoie de o acţiune care să predispună trupul potrivit gîndirilor pe care vrem să le urmărim ; şi nu văd altă cale mai bună decît scrisul pentru a aduna visările noastre, totdeauna hoinare şi plăpînde. Dar cu învăţămîntul se întîmplă la fel ca şi cu toate disciplinele ; acei care se gîndesc la ele cu adevărat n-au îndatorirea să şi vorbească. Sfătuitorii, cum spune proverbul, nu plătesc din buzunarul lor.

«Vorbim totdeauna prea repede, spunea omul cu experienţă ; prea repede pentru noi înşine şi prea repede pentru celălalt. Dar, dacă iau creta şi scriu ce spun, tot prea repede. Dacă soarta m-ar fi obligat, la bătrîneţe, să ţin unul din acele cursuri despre care nu vorbeşte nimeni, aş vrea să gravez cu dalta în marmură cugetările oamenilor celor mai de seamă şi uneori şi pe ale mele ; iar auditorii ar avea fiecare o tăbliţă, o dălţiţă şi un ciocănel. Printr-un asemenea mijloc unicul elev, doamna cea bătrînă şi vizitiul ei vor învăţa ceva. Oare nu-i de mirare că pianistul cel mai neînsemnat acordă mai multă atenţie unei game în *ut* sau în *fa*, decît obişnuieşte să acorde vreodată un gînditor cugetărilor altuia sau chiar alor sale ? Pe bună dreptate legenda spune că trebuie să-l înlănţuim pe Proteu [1], dacă vrem să ne fie de vreun folos. Dar cine va înlănţui Proteul cursurilor publice ? Poate unele versuri de Virgiliu, de atîtea ori recopiate şi de atîtea ori recitate. Umaniştii noştri salvează cugetarea. Însă şi metoda lor înceată nu-i atît de departe de tăbliţa mea de marmură, de dălţiţă şi ciocănaş.»

XXXV

I s-a întîmplat oricui să asculte mai multe lecţii la rînd. Acel ce vrea să se instruiască astfel şi care nu speră să găsească în alte părţi noţiunile expuse în acest mod, ia o atitudine eroică ; se face stenograf pentru o oră. Notează totul, grijuliu doar să audă bine şi să transcrie prin semne îndestulătoare. Pe urmă trece pe curat toată lecţia, nu fără trudă ; şi trebuie să recunoaştem că o asemenea muncă de reconstituire întăreşte judecata mai mult ca oricare alta. Semnele ne aşteaptă şi ne fac să ne concentrăm ; astfel imaginaţia nu ne amăgeşte ; gîndirea, în ansamblul ei, ne e familiară ; între această gîndire presupusă şi semnele ce o vor determina mai bine, reflexia noastră se exercită precis ; născocim fără să trebuiască să creem. Adaug

[1] *Proteu*, zeu care-şi putea oricînd schimba înfăţişarea (n.tr.).

că la munca de stenograf, prin acele mişcări orînduite şi uşoare, corpul se simte degajat şi atenţia o ia înainte, lucrare a unei minţi libere şi drepte. Şi e îndeajuns pentru ca lecţia exemplară să fie totdeauna bună de ascultat. Dar îi trebuie două condiţii : goana tocului în timpul lecţiei şi apoi definitivarea. Înţelegem fără trudă cărora dintre elevi li se potriveşte lecţia exemplară.

Învăţămîntul primar foloseşte de preferinţă lecţiile exemplare ; cel puţin astfel e format viitorul învăţător de către pedagogi ambiţioşi, care nu-şi cunosc meseria. Institutorul se formează cu totul în alt mod, prin propria lui experienţă, cum e lesne de ghicit, dar nu poate dispreţui complet lecţia exemplară, pentru că există un delegat al pedagogiei abstracte, care este inspectorul ; iar inspectorul are misiunea să vadă nu dacă au învăţat copiii ceva, ci dacă institutorul munceşte. Dacă institutorul, sub supravegherea pedagogului delegat, s-ar ocupa o oră să-i înveţe să scrie — şi mai mult de o dată — cuvintele obişnuite şi exemplele simple, aşa cum trebuie, pedagogul ar socoti că meseria de institutor e prea uşoară. Astfel dăinuie acele neghioabe lecţii de istorie şi morală şi lecţii despre lucrări, încă mai neghioabe, predate unor copii care nu cunosc sensul cuvintelor.

E cu neputinţă, se înţelege bine, ca un şcolar să redacteze ; n-ar fi un exerciţiu rău dacă i s-ar propune să reconstituie în scris o singură frază pe care tocmai a auzit-o ; dar numai cu treizeci de elevi, ar trebui o jumătate de oră pentru o frază. Pedagogul ar socoti că nu se progresează deloc şi nu s-ar sfii s-o şi spună. În plus, şcolarul este incapabil să ia note din zbor. Aşadar toţi vor sta cu braţele încrucişate şi cu privirile aţintite pe chipul dascălului, ca în faţa unui scamator ;

iar expresia feţei este foarte înşelătoare ; căci nu există personaj mai prostănac decît cel ce ascultă sorbind cuvintele şi dînd aprobativ din cap. Numai că pedagogul-inspector nu ştie ; e un jandarm care vine să vadă dacă dascălul şi-a pregătit lecţia. Meseria de supraveghetor te face prost şi ignorant ; fără excepţie. Ştiu că mulţi inspectori bat drumurile pe toate timpurile, dînd dovadă de un zel minunat ; prea bine, dar aşa nu-şi îmbogăţesc mintea. Regret că trebuie s-o spun şi să-i mîhnesc pe aceşti jandarmi de treabă ; însă trebuie s-o spun. E nevoie să afirm că orice lecţie unde copilaşul nu citeşte sau nu scrie e o lecţie pierdută. Trebuie să spun că aceşti inspectori palavragii vor sfîrşi prin a face imposibilă o meserie şi aşa destul de grea, pe care în plus nici n-o cunosc.

XXXVI

Dacă pedagogii nu sînt abătuţi spre alte prăzi, se va ajunge la situaţia cînd dascălii vor şti multe lucruri, iar şcolarii nu vor mai şti nimic. Nu există decît o singură metodă ca să intre ortografia şi gramatica în mintea unui copil : să-l facem să repete şi mereu să repete, să-l îndreptăm şi mereu să-l îndreptăm. Copilul va da socoteală de greşelile lui la tablă, cînd e privit de toţi ; şi va repeta conjugările cu creta în mînă. Dacă trebuie să-l facem să înţeleagă acordul participiilor, va scrie nu un exemplu — atent în acelaşi timp la ortografie — ci zece exemple ; iar toţi le vor scrie pe

tăbliță și le vor recopia cu un scris îngrijit pe caietul lor. Aceste exerciții iau foarte mult timp ; se poate întîmpla să se folosească o oră pentru a îndrepta o singură frază. Profesorii de pian nu se miră cînd un copil învață atît de puțin într-o oră. Dar pedagogii disprețuiesc această metodă „neghioabă", ce se practică în toate atelierele. Un inspector spunea unei învățătoare care îndreptase zece greșeli prin douăzeci de exemple : „Dar lecția cînd o mai faci ?"

A face lecția înseamnă a vorbi ținînd sub privirea ta treizeci de capete înălțate ; înseamnă să expui într-o rostire proastă regula participiului ; înseamnă să faci un efort de atenție, de memorie și de gîtlej, prea bine cunoscut de oratori și conferențiari ; înseamnă să forțezi coardele vocale și să-ți provoci dureri de cap ; înseamnă să porți în minte două lecții pentru o oră ; aș putea spune trei lecții pentru fiecare dimineață și două pentru fiecare după-amiază, dacă instrucțiunile, pe care îndrăznesc să le denumesc sălbatice, ar fi respectate întocmai. Totuși există cărți bune ; dacă toți copiii citesc rînd pe rînd în loc să asculte, orice lecție ar fi în același timp o lecție de lectură ; dar știm că lectura e tot ce-i mai greu și condiția oricărei culturi, oricît de modestă am presupune-o. Însă pedagogii veghează ; lor le trebuie lecția elocventă, emoționantă, „vie".

Observați că experiența a fost făcută. Dintr-o lecție exemplară nu mai rămîne aproape nimic după opt zile, iar după cincisprezece zile nu mai rămîne absolut nimic. Numai recitind, citind, copiind și recopiind, reține copilul pînă la urmă ceva. O știe toată lumea ; dar inspectorul care se așează în clasă ca la teatru vrea să audă un monolog bine compus, sau mai curînd unul din acele dialoguri

orînduite anticipat, unde doi sau trei copii dau răspunsuri obligatorii, pregătite dinainte. Bunul simț ar vrea totuși ca un inspector să n-asculte niciodată pe dascăl, ci să se informeze numai despre ceea ce știu copiii. Dacă aș vrea să apreciez o clasă ce învață pianul, aș vrea să-i aud pe elevi, nu pe dascăl ; iar dacă elevii ar ști ce trebuie să știe, atunci i-aș cere dascălului să binevoiască să mă învețe și pe mine metoda pedagogică. Dar numai datorită acestei observații, vedeți bine că nu sînt născut printre aleși. „Cei aleși știu totul fără să fi învățat vreodată ceva."

XXXVII

Cursurile exemplare sînt pierdere de vreme. Notițele luate nu folosesc niciodată. Am observat la cazarmă că nu se explică numai în chip limpede oamenilor ce înseamnă o pușcă ; ci fiecare trebuie să demonteze pușca și s-o monteze la loc spunînd aceleași cuvinte ca instructorul ; iar cel ce nu va fi făcut și re-făcut, spus și răs-spus, și încă mai mult de douăzeci de ori, nu va ști ce înseamnă o pușcă ; numai își va aminti că va fi auzit vorbind pe cineva care știa ce este. Nu învățăm să desenăm privind un profesor care desenează foarte bine, nu învățăm să cîntăm la pian ascultînd un virtuos. La fel, mi-am spus adeseori : nu învățăm să scriem și să gîndim ascultînd pe cineva care vorbește și gîndește bine. Trebuie să încerci, să faci, să refaci pînă cînd meseria îți intră-n sînge, cum se spune.

O asemenea răbdare meşteşugărească n-o găsim de fel în clasele noastre, poate pentru că dascălul se admiră pe el însuşi cînd vorbeşte ; poate fiindcă toată cariera lui e condiţionată de talentul ce-l arată vorbind îndelung singur ; de bună seamă şi fiindcă învăţămîntul are drept ţel să facă să se afirme cîteva elemente de elită, care izbutesc de la sine să maimuţărească şi să născocească, deoarece e adevărat că nu-s locuri bune pentru toţi. Ar trebui să imităm aspra răbdare a instructorului militar, care vrea ca toţi să ştie să demonteze şi să monteze din nou o puşcă ; căci nu-i vorba numai să-i înveţi meseria pe doi sau trei instructori ; toţi trebuie s-o ştie. Dacă deci am pune drept principiu că a gîndi, a vorbi şi a scrie sînt armele omului, în loc de a demonta şi monta din nou înaintea lor timp de cîteva luni toate sistemele cunoscute de arme — vreau să spun toate modalităţile de a vorbi şi a cugeta — le-am pune la îndemînă elementele componente pînă ce vor şti să monteze din nou mai întîi o armă, pe urmă alta. Şi cei mai isteţi n-ar pierde nimic, căci reluînd de la început şi de mai multe ori ce ştiu să facă, o să le devină obişnuinţă ; şi acest mod de cunoaştere, care e intrat în sînge, lipseşte mai totdeauna. Bunăoară, dacă cineva vrea să scrie piese de teatru, îi voi spune : „Fii actor, fii sufleur, fii copist ; ocupă, dacă poţi, toate funcţiile meseriei şi, în acelaşi timp, scrie dacă vrei douăzeci sau treizeci de piese ; o să vedem noi pe urmă dacă o să fii în stare să scrii una ca lumea".

Ce ar însemna deci un curs dacă aşa stau lucrurile ? Iată : alcătuiţi trei fraze în faţa auditoriului care ascultă, în loc să scrieţi în toată graba. Şi fiecare trebuie să încerce să reproducă apoi cele trei fraze transcrise frumos. Cei mai isteţi vor

schimba puţin, ceea ce înseamnă a născoci, cei mai puţin înzestraţi vor face greşeli vădite şi foarte uşor de corectat. Toate aceste teme vor fi controlate de profesor şi rescrise imediat. Pe urmă vor învăţa să intercaleze o frază între alte două sau să completeze cele trei fraze cu o a patra, nu fără variaţii şi născociri, cele mai bune avînd onoarea de a fi trecute pe tablă ; iar aici se va face ultima „curăţenie". Şi chiar apoi, aşa corectată, tema va trebui refăcută, recitată, schimbată în timpul recitării, căutînd exemple, schimbînd exemplele. Se va spune că durează ; dar la ce serveşte o treabă care nu lasă nimic în urma ei ?

Cel mai mare neajuns al unei asemenea metode e că, deşi destul de greu de folosit, nu pare deloc astfel. Dascălul nu va aduce un pachet de teze corectate şi douăzeci de pagini pregătite, nu va sosi obosit „ca un adevărat muncitor". Va improviza şi, dacă nu ştie ceva, va pune pe elevi să caute în dicţionar. Ora va trece foarte repede şi inspectorul va socoti că dascălul şi-a cîştigat cam repede leafa. El apreciază mai mult pe gînditorul care-şi ţine capul în nori, întinzînd sîrme peste hăuri, în timp ce tinerii spectatori îl admiră pe acrobat.

XXXVIII

Problema lecturii curente este admirabilă şi anevoioasă. Atît timp cît nu e soluţionată, nu-i deosebiţi pe cei care ştiu să citească de acei ce nu ştiu. Lectura cu bîlbîieli nu serveşte la nimic. Atît timp

cît mintea e ocupată să formeze cuvintele, ea lasă să-i scape ideea. Acele afişe luminoase de unde fraza pare să iasă ca un şarpe dintr-o gaură, spre a se arunca deîndată în alta, sînt lecţii noi şi excelente. Afirmăm că trăim acum în epoca vitezei şi sîntem purtaţi de ritmul maşinilor. Să nu exagerăm ; plimbarea de duminică se face cu aceiaşi paşi ; nu lipsesc hoinarii, pescarii cu undiţa, nici amatorii care se opresc să se uite la un tablou sau o mobilă veche. Ceva am cîştigat : că facem repede o treabă pentru care nu merită să ne oprim. E ridicol să silabisim o tablă indicatoare. Trebuie s-o pricepem dintr-o privire ; şi cea mai mare parte dintr-un ziar trebuie s-o parcurgem la iuţeală. Titlurile şi cîteva fraze mai însemnate sînt deajuns. Pe scurt, e necesar să ştim să citim ce-i tipărit aşa cum muzicianul destoinic citeşte muzica.

Am rămas pe vremea cînd îţi citeai ţie însuţi şi te ascultai citind. Dar oratorul care-şi vorbeşte sieşi pentru a-şi spune că oraşul e la cinci kilometri şi că la Comedia franceză se joacă *Andromaca*, oratorul acela nu-i de pe timpul nostru. Nu ştie deloc să citească ; şi chiar dacă ar citi ziarul cu glas tare şi pentru alţii, nu sînt sigur că înţelege ce spune, îndeajuns de preocupat de a face să corespundă sunetele cu semnele. Acest aspect oratoric al artei de a citi trebuie să fie îndepărtat, nu-i necesar să-ţi închipui sunetele cînd citeşti ; e timp pierdut. Şi fiinţa umană recade atît de repede în obişnuinţă, încît mă întreb dacă şcolarii nu învaţă să citească încet pentru că fac exerciţii de citire cu glas tare. De altfel, în toate operaţiile mintale ce sînt condiţionate de un reflex, ar trebui de la începutul începutului să se dea un premiu vitezei ; căci încetineala, ce ne face să întîrziem în neghiobii, e adesea un obicei şi un fel de manie.

Socoteala mintală e o parte strălucită şi nouă a învăţămîntului nostru. Aici, dascălul şi chiar elevul născocesc fără încetare noi mijloace de a se grăbi, fără să se înşele. Acest fel de exerciţii este sănătos pentru minte ; înseamnă să dispreţuieşti reflexele ; înseamnă să le cîrmuieşti de „sus" ; înseamnă a ieşi din încurcătură, în acelaşi mod ca acela care învaţă să meargă, să alerge, să se caţere, să înoate, să tragă în iepuri.

Dar a citi nu înseamnă de fel să alergi ; rămîne aici o măreţie. Cititul e întotdeauna lent şi grav. Zicem adesea că trebuie să învăţăm încet, ceea ce-i mijlocul de a merge repede ; dar nu sînt sigur ; dimpotrivă, am observat că e adesea mai lesne să dai zor ; de ce ? Pentru că te descătuşezi de acele gînduri ce-ţi stau în răspăr, de acele visări de o clipă, ce-i fac pe oameni stîngaci. Îndată ce atenţia întîrzie, nu se mai concentrează. În această privinţă am o experienţă ce o datoresc întîmplărilor din război. Am învăţat cu ajutorul sunetelor alfabetul Morse pe membrii cîtorva echipe de semnalizatori care nu erau de fel oameni cultivaţi ; şi după ce am bîjbîit puţin, m-am convins că viteza exerciţiilor stimula atenţia. În aceste cazuri e la fel ca atunci cînd faci socoteli din minte, cînd viteza nu trebuie niciodată despărţită de certitudine. Aşadar cum să facem ? Trebuie numai să alegem primele exerciţii în aşa mod, încît ucenicul să poată „merge" foarte repede fără să se înşele ; şi, în definitiv, în loc să meargă de la „încet" la „vioi", ceea ce-i înşelător, trebuie să meargă, şi tot la repezeală, de la simplu la complex. Am observat că o asemenea metodă dură place şi totodată formează şi caracterul. Învăţăm să socotim cum învăţăm să traversăm o stradă ; nu-i vorba să mergem încet ; dar trebuie să prindem momentul, să

ne deprindem a dispune de noi înşine şi să-i dăm zor, fără nici o teamă.

Cum să aplicăm aceste reguli lecturii ? Ar trebui ca elevul să citească frazele ce trec pe un ecran sau care ar fi arătate un moment şi apoi ascunse ; pe urmă ar scrie ce a citit. Prin acelaşi exerciţiu ar învăţa ortografia. Ar recunoaşte dintr-o privire un cuvînt şi o frază aşa cum recunoaşte pe cineva. Cîştigi sau pierzi ; şi reîncepi. Aşa se trezeşte mintea. S-ar putea face de asemenea să apară un afiş şi apoi să dispară ; ar fi vorba să reţină ce-i însemnat ; exerciţiu de gîndire — observaţi — exerciţiu de judecată. Fără a socoti că paginile dense ale unui prozator ar fi în mod util explicate datorită acestei priviri „exploratoare“, ce merge de la ansamblu la amănunte. Căci de fapt toată pagina este adevărată în acelaşi timp şi se întîmplă adesea ca sfîrşitul să explice începutul. Pe cînd acel care se bîlbîie şi se poticneşte la un cuvînt dificil „rupe“ cugetarea în „bucăţele“ ; înseamnă să făurim acele minţi gîngave care se ciorovăiesc la poartă în loc să intre.

XXXIX

A şti să citeşti nu înseamnă numai să cunoşti literele şi să dai glas grupurilor de litere. Înseamnă să citeşti repede, să explorezi dintr-o privire toată fraza ; înseamnă să recunoşti cuvintele după dichisul lor, aşa cum marinarul recunoaşte vasele. Înseamnă să omiţi ce-i de la sine înţeles, sărind la greutatea principală, cum fac atît de bine cei care ştiu să citească notele muzicale. Un asemenea ritm viu, care nu-i fără riscuri, dar unde găsim plăcerea de a ghici, nu-i al şcolarului care şi-a băgat nasul în carte şi urmăreşte cu degetul o silabă după alta. Atenţia adoarme la această greoaie muncă de silabisire. Ar trebui să citească repede, însă s-ar bîlbîi. Există metode ingenioase ce au drept ţel recunoaşterea literelor; dar greutatea nu-i de fel să recunoaştem literele. Nu cred să se fi căutat vreo metodă care să trezească spiritul de asamblare ca să-i scape pe elevi de silabiseală. Cei mai bine dotaţi ajung aici singuri ; ar trebui să-i deprindem şi pe ceilalţi, care adesea — pun rămăşag — întîrzie din conştiinciozitate, din lipsă de încredere în ei ; citesc cum sapă ; un bulgăre de pămînt după altul şi toată mintea e în tăişul lopeţii. Dar sînt convins că un asemenea băiat curajos, care smulge astfel silabă după silabă, poate să deştelenească toată *Biblia* fără să facă nici un progres. Ritmul deprinderii meseriei e domol ; n-are preţ aici. Încetul cu încetul ajungi departe ; dar cînd citim, important nu-i să ajungem la capătul rîndului. Trebuie să alergăm acolo şi să revenim. Una-i virtutea la citit şi alta-i la sapă.

În vremea cînd se organizau concursuri de recitare, acela care nu era sigur de memorie trişa puţin, nu ca să cîştige un loc bun, ci ca să evite pedeapsa ; vecinul complice apropia puţin cartea, deschisă la locul cu pricina ; atunci o singură privire, ajutată de memoria dinainte pregătită, culegea o mulţime din acele preţioase semne, ce nu erau prea vizibile ; dar oricine ştie că se poate citi de foarte departe, cînd ştii cam despre ce e vorba. Exerciţiu excelent. Nu văd de ce copilul n-ar citi uneori texte pe care le ştie aproape pe dinafară. Şi poate i s-ar arăta textul numai pe apucate, cum se arată sau se desfăşoară reclamele

luminoase. Cuvîntul filozofie e ca o stîncă la care se ajunge greu cînd vrem să ne agăţăm doar cu mîinile ; dar cuvîntul în totalitatea lui e la fel de uşor de recunoscut ca o roabă sau o locomotivă. Dacă un asemenea cuvînt apare integral într-o străfulgerare, mintea îl reţine mai bine, îl apreciază, îl domină. O frază scurtă şi chiar o perioadă cu incidente ar fi curînd recunoscută dacă am vedea-o apărînd de mai multe ori şi imediat dispărînd. Formată la acest joc, mintea ar „pîndi" cum trebuie ; n-ar mai da deloc asalt silabelor ; ar folosi aici acea străfulgerare a judecăţii pe care neştiutorii de carte o au uneori atît de vioaie pentru alte lucruri. Atenţia s-ar pregăti să se dăruiască toată, aşa cum ne avîntăm la sărit. E vorba să-i deprindem să citească şi de asemenea să-i învăţăm să gîndească, fără a despărţi vreodată una de alta. Dar o silabă singură n-are sens şi chiar un singur cuvînt n-are nici el. Fraza explică vorba.

Cînd sînt în autobuz, mă distrez — cum face fiecare — citind reclamele lipite pe geam şi pe care le vedem pe dos ; atunci sînt asemenea unui neştiutor de carte, căci recunosc cu uşurinţă fiecare literă, însă cuvîntul integral mi-e cu totul străin. Silabisesc, dar n-am niciodată acele percepţii instantanee, atît de spontane, cărora nimeni nu le acordă atenţie, şi care-mi îngăduie să recunosc un cuvînt aşa cum recunosc un chip. Iar dacă aş avea obiceiul să cercetez un chip „pe porţiuni" — bărbia, nasul, ochii — niciodată n-aş recunoaşte o faţă. În plus, dacă legea gîndirilor noastre ar fi să pornim de la amănunt la ansamblu, n-am gîndi niciodată nimic, căci orice amănunt se divide la nesfîrşit. Puterea de asamblare, iată mintea. Astfel se prea poate ca silabisirea să fie un foarte prost punct de plecare, în toate cazurile.

XL

Nimeni nu poate cugeta ce spune, căci cugetarea sa e încă altceva decît ce spune. Ascultaţi pălăvrăgeala ; acolo cugetarea întîrzie totdeauna cu un moment. Ceea ce spun acoperă ce am spus. Oricine a cunoscut pe acei vorbitori care sînt totdeauna pe cale de a cugeta. Discursul este pur şi simplu de nestăpînit ; căci într-un sens continuă de la sine, şi fiecare vorbă ţine de cea dinainte ; dar în ce sens ? În acelaşi sens în care un gest urmează altui gest. Omul îşi aduce braţele înapoi numai prin faptul că le-a întins. Astfel, dar printr-un joc mai ascuns al organelor, un cuvînt urmează altui cuvînt, un sunet ascuţit succede unuia grav şi cel graseiat siflantului. Îi aud bine argumentele, dacă am putea spune aşa ; deoarece gura lui nu poate să păstreze aceeaşi formă, nici gîtlejul lui să vibreze mereu la fel. Discursul e orînduit ca murmurul mării, totdeauna legănat. Un asemenea soi de memorie care uită stîrneşte toate gîlcevile.

Orice născocim despre educaţie e lipsit de valoare, deoarece n-am reflectat asupra dificultăţii de a cugeta. Admirăm graiul copilului, un fel de cîntec de pasăre ce imită fără a şti şi care imită la fel de bine pe bătrînul mierloi, atît de bine dresat, vreau să spun pe omul de seamă care întreabă. E crud să dispreţuieşti aceste concerte ale inteligenţei, unde inteligenţa nu-i decît pentru altul şi nu-i nimic pentru sine. Atît timp cît copilul nu repetă exact ce a spus, atît timp cît nu cugetă ce spune şi, în sfîrşit, atîta timp cît nu cugetă cugetarea sa, n-am făcut nimic. Iată de ce vedem că neştiutorii care vor să pară înţelepţi se folosesc

de proverbe ce sînt poeme naive, unde armonia şi asonanţa sînt ca nişte tipare, unde spiritul se regăseşte. O asemenea cugetare se „întăreşte", dar nu creşte. Poemele mai „lucrate" tot mai zăvorăsc spiritul ; îl supun conformismului ; nu-l eliberează.

Proza e aceea care eliberează. Proza respinge memoria „cîntătoare". Nu există proză decît citită, aşadar a şti să citeşti înseamnă totul. Fiecare înţelege că acela care ştie să citească se va putea instrui ; dar virtutea de a şti să citeşti nu-i toată aici ; ea e în primul moment de citire, în minunatul moment cînd înţelegi ce citeşti ; în acest moment, descătuşat de memorie şi rătăcire, datorită virtuţii acelui obiect invariabil, negru pe alb, cartea. Model al propriilor noastre cugetări ; improvizare ce rămîne ; libertate statornicită. Nu mai e ritmul cel care păstrează ; lucrul păstrează ; astfel procedează experienţele unei gîndiri care „încearcă" fără a se pierde.

A fost odată un timp al proverbelor, al poemelor, al povestirilor invariabile. Timp cînd se credea ; şi n-are nici o însemnătate dacă ce credem e adevărat sau nu. Vechile fabule sînt din belşug pline de bun simţ ; dar din cauza nevoii de a ţine minte şi din teama de a greşi, mintea e sclavă.

Poate ar trebui să spunem că în înţelepciunea antică nu era loc pentru speranţă ; totdeauna aceleaşi drumuri şi acelaşi deznodămînt. Aceeaşi ordine, aceeaşi viteză, aceleaşi pauze, iată împărăţia memoriei. Citirea corectează în primul rînd această frică de a gîndi greşit. A citi cîntînd nu-i decît ucenicie. A citi din ochi, a supune la încercare „obiectul invariabil", a-l explora dintr-o privire, a reveni la el, înseamnă desăvîrşirea lecturii. Gîndurile îndrăzneţe găsesc aici un sprijin, un început de speranţă, datorită perspectivei artei de a scrie.

Şi către aceasta trebuie să ţintim, prin exerciţii complexe de citire, recitire, copiere, imitare, corectare, recopiere, aş spune chiar de tipărire, căci de ce copilul să nu dea gîndirilor sale revizuite, corectate, cizelate, o formă arhitecturală ? De altminteri totdeauna e bine să imiţi, scriind, formele tipografice, căci tiparul e acum regele minţii. Astfel, sprijinindu-te întotdeauna pe învăţătura anticei înţelepciuni, care ne spune să nu schimbăm nimic din gîndiri, s-ar obişnui încetul cu încetul să schimbe păstrînd. Înseamnă a te îndoi şi a crede dintr-odată.

XLIV

Dacă aş fi directorul învăţămîntului primar mi-aş propune ca ţel unic să-i învăţ să citească pe toţi francezii ; ba să şi scrie şi să socotească, dar asta merge de la sine ; căci am cunoscut oameni care nu ştiau să citească, dar socoteau foarte bine. Adevărata anevoinţă constă în a-i învăţa să citească. Cît despre lecţiile de fizică, de chimie, de istorie sau de morală, le consider cu totul ridicole dacă n-ar exista mai întîi putinţa de a citi fizica, chimia, istoria şi morala. Spun a citi din ochi ; ceea ce defineşte pentru mine o epocă a umanităţii în care de-abia intrăm.

...A citi „din ochi" înseamnă cu totul altceva. Părerea e atunci fixată şi exterioară, ca un obiect. Nu mă mai străduiesc s-o susţin repetînd-o ; mă aşez în faţa ei, fără să mă agit, fără s-o întreţin cu suflul meu ca pe un foc. O privesc de mai multe ori, sub toate aspectele, fără acea nelinişte a omu-

lui ce-şi urmăreşte propriul discurs, sau discursul altuia. O las, o reiau, o stăpînesc eu pe ea ; nu ea mă stăpîneşte pe mine. Această funcţie arbitrară, chiar cu privire la propria mea gîndire, o exercit mai întîi ca un contabil, ca un specialist în ale algebrei, ca un geometru ; gîndirea mea e obiect ; e în faţa mea, o încerc şi o supun probelor ; şi încă mai bine opt zile pe urmă ; o regăsesc aşa cum am lăsat-o. Dar orice gîndire trebuie să treacă prin această probă. Cu ochii trebuie să gîndim, nu cu urechile.

Aşadar, trebuie să-l deprindem pe copil cu această lectură din ochi. Adică trebuie să ţintească mai întîi citirea obişnuită şi s-o depăşească. Dar şcolarii noştri citesc bîlbîindu-se. Ei ascultă şi recită mai bine decît citesc. Şi lungile urechi ale bonetei de măgar [1] înseamnă mai mult decît s-ar crede.

L

Ortografia e vrednică de tot respectul ; e un fel de politeţe. Ce trebuie învins aici e ciudăţenia, despre care s-ar putea spune că atrage atenţia şi o înşală, aparenţa făgăduind mult şi nedăruind nimic. Aşa e o cogeamite pălărie sau o barbă lungă pînă la brîu ; sînt semne ce nu se depăşesc pe ele însele şi nici pe noi. Şi strîmbăturile trezesc curiozitatea şi n-o sporesc deloc. Iată de ce un chip în mod firesc liniştit place îndeosebi, ca şi tăcerea fără de care nu există muzică. La fel veşmîntul ce ţine seamă de modă e rezonabil prin faptul că nu-i observat. Dimpotrivă, un om ciudat din pricina pălăriei ţuguiate sau a părului lung nu-şi poate vădi personalitatea din cauza zăgazului acestor semne ; orice ar vorbi, tot pălăria ţuguiată se cheamă că a vorbit. Predicatorul avînd capul pe jumătate ras — şi exemplul e vestit — nu va fi ascultat, ci privit ; şi el însuşi va fi străin de propriu-i discurs, din cauza schimbului de semne. Tot ce nu-i obişnuit stîrneşte răzmeriţă şi panică în jurul omului şi în om.

Imprudenţa şi timiditatea se înfruntă, şi iată o minte încuiată. Deci trebuie să te îmbraci potrivit uzanţei, să saluţi potrivit uzanţei, să vorbeşti, nu să strigi, în sfîrşit să scrii respectînd regulile ortografice. Se spune că ortografia e grea ; dar dansul şi buna cuviinţă sînt la fel de grele ; e mare lucru cînd le ştim ; şi e mare lucru să le şi învăţăm.

La un om naiv care scrie, observ mai întîi un discurs improvizat, frînt, reluat, fără nici o preocupare de elocinţă, pentru că nu există auditori ; şi articularea ţine atunci de natura fizică şi chiar de atitudine ; nişte scheunături — am putea spune ; şi adesea scrisul traduce această grabă şi sălbăticie ; fără a mai ţine seama de faptul că vorba luînd-o totdeauna înainte, amestecă cuvîntul rostit cu cel pe care îl scrie. Dascălii de ortografie cunosc bine acest soi de greşeli ce provin dintr-un fel neglijent şi repezit de a-şi vorbi sieşi. În această privinţă sînt de părere să exersăm copilul să vorbească cu glas tare şi clar în timp ce scrie.

După cum un om care n-a avut o bună educaţie salută prea mult, chiar şi scaunele, vedem de asemenea pe acei ce nu cunosc ortografia că sînt zeloşi din politeţe şi, de teamă să nu uite ceva,

[1] În şcolile primare din Franţa de altădată exista obiceiul ca elevii leneşi să fie pedepsiţi punîndu-li-se pe cap o bonetă cu urechi ca de măgar (n.t.).

împovărează cuvintele, ca acele croitorese lipsite de stil ce croiesc rochiile punînd pretutindeni noduleţe şi panglicuţe. Aşa se explică folosirea literelor duble, acei *y* şi *ph* ce sînt ca nişte drapele şi flamuri ; sînt gesturi prea puţin cumpănite. Specialiştii în gramatică au apreciat corect lenea ce simplifică graiurile şi le-ar face ca nişte strigăte monosilabice ; dar ei nu trebuie să uite emfaza, care împodobeşte, complică şi repetă. Emoţiile strigă ; pasiunile declamă. Bunicul meu scria totdeauna : „Şcoala Polytehnitică". O femeie, în reproşurile sale pătimaşe, scria într-o zi : „hipocrizie" ; greşeală admirabilă, la care recunosc — în acelaşi timp — efectul articulării anticipate şi mînia gîtlejului. Nesăbuinţă ce trebuie depăşită. Astfel disciplina ortografiei ne duce mai departe decît credem. Gimnastică şi muzică laolaltă, iată poate unica lege a graiului interior.

LVIII

Spinoza zice că omul n-are cîtuşi de puţin nevoie de perfecţiunea calului. Observaţia aceasta, atît de caracteristică pentru asprul cugetător, înseamnă pentru tot omul că n-are de fel nevoie de perfecţiunea vecinului său. Dacă-i aşa, apoi fiecare ar trebui să se lecuiască de invidie şi să se îndepărteze de imitaţie. Şi desigur că esenţa virtuţii este de a te lua aşa cum eşti şi de a te strădui să durezi în propria ta fiinţă. Dacă un scrimeur e mic de stat, să-şi caute scăparea în viteză şi-n salturi. Poate că nu sîntem nemulţumiţi de noi înşine decît atunci cînd încercăm să imităm

pe alţii. Dar adevărat este şi că vrem să existăm pentru ceilalţi, ori cel puţin să aflăm şi noi motive de a fi aprobat de ceilalţi dacă ne-ar cunoaşte. Rezultatul este că lunecăm înspre a ne sulemeni pentru ceilalţi şi asta-i curată deşertăciune.

Cusurul acesta ciudat presupune o teamă de sine ba şi o scîrbă de sine. Cercetînd egoismul la oameni, găsim că oamenii nu se iubesc deloc. Să te jertfeşti, a spus un autor, patimilor pe care nu le ai, ce mai nebunie ! Trebuie aşadar să te cauţi şi să dai de tine. Greutatea însă vine din aceea că există elemente universale în felul în care ne gîndim. Universală e gîndirea însăşi. O dovadă are valoare pentru toţi, sau n-are valoare nici măcar pentru mine. Iată cum o luăm pe calea greşită de a voi să fim ca ceilalţi. Adoptăm o părere anume, după cum adoptăm o modă. Facem totul pentru a judeca lucrurile ca vecinul ; cînd însă atingem gradul acesta de politeţe desăvîrşită ne ieşim din fire. Deoarece firea nu s-a şlefuit prin judecăţi luate cu împrumut. Nu-i greu de constatat că violenţa încape uşor în părerile prefăcute şi în judecăţile de care nu sîntem cu totul siguri. S-ar cuveni să fim ca toată lumea rămînînd aşa cum sîntem. Balzac a scris în această privinţă un lucru surprinzător : „Partea bună a geniului este că seamănă cu toată lumea şi că nimeni nu-i seamănă". Nu încape îndoială că geniul aduce dovezi, nu lămuritoare, ci convingătoare. Ceea ce mă sprijină şi mă ajută e omul care-i, cu toată puterea, el însuşi.

De unde însă vine greutatea de a înţelege ceea ce numesc firile de crocodil, cum sînt Descartes, Spinoza, Goethe, Stendhal ? Doar o foarte veche eroare, specific scolastică de fapt, ne îndeamnă a lua generalul drept universal. Unei ştiinţe didactice i-ar plăcea să prindă mai multe lucruri cu o

aceeaşi idee ; cei ce se rătăcesc astfel nu mai găsesc uşor drumul cel bun. Cîţi nu cred oare că, o dată ce au prins fenomene diferite, ca travaliul şi căldura în ideea comună de energie, au ajuns la capăt ? De fapt ei sînt la început. Acelaşi Spinoza, mereu puternic şi enigmatic în avertismentele sale, ne spune că pe Dumnezeu îl cunoaştem cu atît mai bine cu cît putem cunoaşte mai multe amănunte. Nu-i mare lucru să ai idei, totul este să le aplici, cu alte cuvinte să gîndeşti cu ajutorul lor deosebirile finale. Celui pentru care ideile nu-i sînt astfel decît unelte ori mijloace, totul e nou, totul e frumos.

Revenind pe calea aceasta la operaţia prin care omul se gîndeşte pe sine, afirm că sinele trebuie gîndit universal, nu ca o generalitate ; universal, adică unic şi inimitabil ; ceea ce la drept vorbind înseamnă a te izbăvi. Oamenii superiori sînt preocupaţi numai cu înfrîngerea greutăţilor ce le sînt proprii şi pe care le găsesc în adîncurile firii lor. Iată de ce, numai eu, şi numai în felul acesta, îmi vin în ajutor.

Datoria mea e de a lecui un anume fel de a iubi, de a urî, de a dori, cu totul animalică şi care-mi este tot atît de aderentă ca şi culoarea ochilor. Datoria mea e de a-l izbăvi, nu de a-l ucide. În zgîrcenie, cea mai puţin mărinimoasă dintre patimi, există spiritul de ordine, care-i universal ; respectul muncii, care-i universal ; ura faţă de orele pierdute şi de nesăbuinţele risipite, care-i universală. Aceste gîndiri, căci gîndiri sînt, pot prea bine să-l izbăvească pe zgîrcit, doar dacă îndrăzneşte a fi el însuşi şi ştie ce vrea. Şi la fel cu privire la ambiţios, dacă-i ambiţios cu adevărat ; deoarece va dori să fie lăudat pe drept cuvînt şi-n chipul acesta va cinsti spiritul liber, deosebirile,

rezistenţele. Iar dragostea nu încetează de a se izbăvi iubind şi mai bine ceea ce iubeşte. Pricină pentru care Descartes spunea că nu există pasiuni care să nu poată fi folosite spre bine. Recunosc şi eu că n-a prea dat explicaţii asupra acestui punct ; dar fiecare poate aplica acest robust optimism în domeniul cunoaşterii de sine. Să-l urmezi aici pe Descartes nu înseamnă deloc să vrei să semeni cu Descartes. Nu, ci voi fi eu, după cum şi dînsul a fost el.

LX

Se cuvine ca spiritul ştiinţific să pătrundă pretutindeni ; nu spun ştiinţă, ci spiritul ştiinţific ; deoarece ştiinţa alcătuieşte o masă care zdrobeşte ; iar ultimele ei lucrări, asupra luminii, asupra electricităţii, asupra mişcării atomilor presupun totodată calcule complicate şi experienţe cu totul ieşite din comun ; şi-i destul de clar că cercetările asupra radiumului nu sînt încă indicate spre a face niţică lumină în minţile tinere şi care n-au decît puţin timp pentru a studia.

Partea cea mai bună a ştiinţei e partea cea mai veche, cea mai deplin stabilită şi care le este familiară tuturor din practică. O greşeală cu urmări serioase este de a vrea să-i instruieşti pe copii rezumîndu-le cele mai recente controverse ale fizicienilor. Sînt şi savanţi care resping în întregime atracţia newtoniană şi pun bunăoară în locul ei o compresiune înspre centru, planetele fiind astfel împinse către Soare în loc de a fi atrase de Soare ; aş avea nevoie de multe lecturi şi înde-

lungate reflecții pentru a înțelege dacă în toate acestea e vorba de altceva decît de o ceartă de cuvinte ; dar subtilitățile acestea nu-s bune pentru copii. Eu unul țin să învețe mai întîi să se descurce pe cer, să determine locul principalelor constelații, să urmeze printre ele călătoriile Soarelui, ale Lunii și ale planetelor celor mai îndepărtate ; vom trece după aceea de la mișcările aparente la mișcările adevărate, fără a ne opri asupra subtilităților celor care se întreabă în ce sens trebuie spus că pămîntul se învîrtește ; iar explicațiile acestea presupun la rîndul lor cunoștințe suficiente, de asimilat și ele. Copilul trebuie să refacă tot drumul acesta. Thales, Pitagora, Arhimede, Copernic sînt dascăli care-i ajung. Nu-i treaba celui care predă să înțeleagă lămurit ultimele descoperiri ; cu atît mai vîrtos cu cît nu le înțelege bine ; există desigur erori de fapt, erori de raționament, erori de judecată în tot ceea ce ni se povestește despre radium sau despre electroni. De ce n-ar fi ? În orice epocă și la cei mai mari fizicieni, le putem găsi. Să așteptăm acțiunea neostenitului timp care va cerne toate lucrurile acestea.

Cu atît mai mult cu cît cele mai recente minunății, ca electricitatea, telefonul, mesajele fără fir, mai mult uimesc decît sînt de învățătură și adeveresc vestitul proverb după care omul poate mai mult decît știe. Uite așa își croiește albie o idee păgubitoare, care și ea crește, anume că omul habar n-are de nimic. Dar despre pîrghii, scripete omul știe totul și aproape axiomatic. Asta-i hrană consistentă și nu băutură care mai întîi îmbată și curînd adoarme. Mintea are și ea igiena ei.

Nu-i sănătos să alergi de la început alături de campioni. Fiecare cu sarcina lui. Bun lucru este ca aventurieri geniali s-o ia mai înainte în cercetare. Eu însă mă gîndesc la grosul armatei care rămîne în urmă din ce în ce mai mult. Pentru că adevărul este că un țăran din vremea noastră e la aceeași depărtare de un curs de mecanică predat la Sorbona pe cît era un sclav sicilian de speculațiile lui Arhimede asupra corpurilor plutitoare. Datoria întîi a democrației este să se întoarcă la codași, care-s puzderie ; pentru că, potrivit idealului democratic, o elită care nu instruiește poporul e mai evident nedreaptă decît un bogătaș care-și încasează chiriile și cupoanele ; și-mi vine a crede că nedreptatea savantului, care ne plătește cu mașini în loc să ne plătească în noțiuni, este rădăcina tuturor celorlalte. Iată pentru care pricină, în programele științifice pentru copii, aș pune, alături de astronomie, studiul mașinilor simple, cum ar fi pîrghia, scripetele, planul înclinat, pana, cuiul, șurubul, elicea ; și-aș spune că-i destul pentru a lumina mințile în mod absolut și a frînge lanțurile consimțămîntului, care-s adevăratele lanțuri.

LXII

Sînt uneori întrebat : „Cum vedeți lecția lucrurilor al cărei scop este să dea copiilor o primă idee despre necesitatea exterioară ?“ Răspunsul meu este pur și simplu că lecția lucrurilor trebuie să fie aritmetică și geometrică. La drept vorbind cu geometria au început științele toate ; și-aproape că înțeleg de ce. Lucrurile ne pot învăța datorită unor elemente legate de număr și de mărime. De îndată ce un copil a observat un anume raport între raza și circumferința unei roți, va pu-

tea face cîte măsurători va dori pe cercuri de mărimi diferite, pe care le va desemna el însuşi, fie pe sol cu ajutorul unui ţăruş şi unei sfori, fie pe hîrtie cu ajutorul unui compas. Studiile cele mai adînci asupra cercului, unghiurilor şi coardelor nu vor fi decît urmarea acestei nemijlocite investigaţii şi doar o perfecţionare a metodei de observaţie care nu lasă nimic pe seama ghicitului ori a presupunerii. Aici îşi găseşte aplicare puternicul aforism al lui Confucius : „Ştiinţa are drept scop obiectul ; cînd obiectul este cunoscut, ştiinţa-i făurită". Iar dacă cineva se îndoieşte că doi şi cu doi fac patru, înseamnă că nu ştie precis ce înseamnă doi, trei şi patru. Fie că sînt luate în seamă nuci, arşice, mici cuburi de lemn ori puncte pe hîrtie, repede se va ajunge a cunoaşte conţinutul acestor numere, a le face şi desface, fără ca să rămînă ceva ascuns. Iată de ce spuneam că matematica este cea mai bună şcoală a observatorului.

Ba e şi singura. În afara numerelor şi a figurilor nu există în lumea aceasta observaţie care să nu ne înşele şi care să n-aibă nevoie de a fi corectată. Aştrii răsar la est şi apun la vest ; dar adevărata lor mişcare este de la vest la est ; iar după ce am privit această reală mişcare a soarelui şi a lunii, ne mai rămîne să nu uităm a o socoti ca pură aparenţă şi a gîndi că cei doi aştri care s-ar zice că urmează aceeaşi cale pe cer sînt unul un satelit al pămîntului iar celălalt un astru central, al cărui satelit e pămîntul. Referitor la ştiinţele mai complicate este şi mai evident că aparenţele nu ne învaţă nimic ; trebuie să presupunem, trebuie să ghicim, trebuie să verificăm presupunerile. Pe scurt, trebuie să învingem pretutindeni aparenţele ; iar istoria ştiinţelor dovedeşte cu prisosinţă că

aparenţele n-au putut fi învinse fără a se fi urmat în primul rînd pregătirea geometrică.

În geometrie şi în aritmetică nu există aparenţe de învins şi nici un fel de mister. Cînd adaug pe cinci lui şapte, spre a obţine doisprezece, operaţia este pe de-a-ntregul transparentă ; nu se petrece nimic ce n-aş şti. Tot astfel, dacă, învîrtind sfoara în jurul ţăruşului pînă ce o readuc la poziţia iniţială, am produs toate circumstanţele posibile ale mărimii unghiulare. De aceea şi constatăm că acestea sînt cunoştinţele care, primele, s-au descătuşat de duhuri şi de zei. Trebuie să ne descătuşăm acum, căci zeii se schimbă, de prejudecata didactică potrivit căreia ştiinţele matematice sînt cele mai grele din toate ; fiindcă sînt dimpotrivă cele mai uşoare, şi singurele pe măsura copilăriei.

LXV

Trebuie să fii mai mult decît politehnician pentru ca să confunzi pe treisprezece cu doisprezece plus unu. Doisprezece are chipul său ; unu pe al lui ; şi-i limpede că treisprezece nu seamănă aici cu unul nici cu celălalt. Adaug pe unu lui doisprezece şi rezultă o transformare totală, ca şi cum această unitate în plus le-ar schimba pe toate celelalte. De altfel, cine oare nu cunoaşte indivizii aceştia denumiţi trei, patru, cinci ? Astfel, cînd recruţii sînt aliniaţi pe cîmpul de manevră, un om care n-ar fi decît om ar desprinde la fiecare din ei un echilibru propriu, un chip inimitabil, o privire ce nu va fi văzută decît o dată. Bănuiesc însă că politehnicianul nu vede aici decît nişte recruţi ; şi totuşi nu-s sigur ; căci politehnicianul este el în-

suşi o capodoperă a naturii, căreia nu-i lipsesc chiar gîndurile ; numai că, de îndată ce raţionează, se fereşte să gîndească ; alcătuieşte idei generale, cum se spune ; numără oamenii cum ar număra bucăţile de pîine ori obuzele. E adevărat că bucata de pîine abia dacă-i o fiinţă şi că obuzul nu-i deloc o fiinţă, decît doar datorită ruginei şi urmelor lăsate de întîmplare, care nu vin de la el, asemenea din acest punct de vedere cu obiectele mecanice.

Numerele, într-un anume înţeles, sînt şi ele nişte obiecte mecanice. Adaug unu, şi încă unu ; contabilul îmbină şi desparte, după cum mecanicul îmbină şi desparte ; obţine un total, un produs, un cît ; şi pentru aceasta nu gîndeşte deloc ; şi dovadă e că o maşină de calculat va obţine un total sau produs, un coeficient, mult mai bine decît contabilul şi fără ca să alcătuiască nici un număr adevărat, adăugînd sau suprimînd unu şi încă unu cu ajutorul unei roţi dinţate, unui deget de fier, unui tampon, unui şurub. De vreme ce o maşină de calculat e cu putinţă, o maşină de raţionat e cu putinţă. Iar algebra este şi ea, de pe acum, o maşină de raţionat ; învîrteşti manivela şi obţii fără osteneală un rezultat la care n-ai ajunge decît cu nesfîrşite greutăţi. Algebra seamănă cu un tunel ; treci pe sub munte, fără să-ţi pese de sate şi de drumurile cotite ; eşti de partea cealaltă şi n-ai văzut nimic.

Geometria e o lume a minunilor, unde sînt făurite idei stranii, cum sînt numerele reale, dar niţel mai aproape de natură decît sînt numerele. Şi după cum treisprezece nu este doisprezece plus unu, tot astfel, ba şi mai evident, o suprafaţă nu este o sumă de linii, iar un volum este şi el o altă fiinţă. Un hexagon nu-i cîtuşi de puţin un pentagon cu o latură în plus ; cei ce au construit pentagonul regulat şi hexagonul regulat ştiu prea bine că sînt două fiinţe, care au fiecare cîte un chip. Corpurile solide regulate, care sînt ca nişte cristale fără de materie, reprezintă munţii şi prăpăstiile în această călătorie a geometrului. Şi iată cum omul gîndeşte, adunînd experienţa, imaginaţia şi raţiunea în fiecare din lucrările sale.

Algebra însă a trecut peste ele toate ca un vînt pustiitor, iar maşina de gîndit produce uşor şi în serie toate lucrurile acestea. Bun pentru întrebuinţare, dar duce gîndurile în ciudate aventuri ; ca şi cum s-ar fabrica corpuri solide cu patru dimensiuni ; algebric merge de la sine ; geometric însă nu ; lipseşte experienţa. Sau, dacă se spune că timpul este a patra dimensiune a spaţiului, algebric merge de la sine ; dar aici experienţa spune nu.

LXIX

„Mai întîi elina" ; acesta-i răspunsul pe care-l dau ori de cîte ori mi se cere sfatul cu privire la pregătirea intelectuală, oricare i-ar fi obiectul. Fie că aveţi în vedere matematica ori fizica, istoria ori morala, politica ori economia, sau pur şi simplu bucuria de a gîndi, încep prin a vă spune : „mai întîi elina". Mă hrănesc desigur şi din operele moderne, dar la Homer şi la Platon am regăsit mereu începutul tuturor celor ce sînt, neîntrecutul început. Mi se spune că latina, germana, engleza pot şi ele purta o cultură, un stil, o cercetare. Sînt de acord. Nu există o singură cale, o singură frumuseţe şi nici măcar o singură lumină. Mă aflu

destul de cimerian eu însumi și-mi plac cețurile și ploile noastre. Dar găsesc adesea un fel de opacitate barbară în cugetările pe care elina nu le-a curățat ; iar la cei ce sînt numai latini — prin cultură, adică — există o altă opacitate juridică.

Grecia antică a fost insula necredinței. Mai înainte de vestiții înțelepți nu văd decît oarba credință ; după ei fanatismul, produsele religiei, sfinții. Din toate acestea e făurită urzeala ființei noastre. Mi-e dragă și nu-mi este dat să aleg. Dar găsesc la vechii elini o pace a omului cu sine însuși, pe care statuile din vremea aceea ne-o reprezintă. Mai bine încă la Platon și poate și mai bine la Homer, îl vedem alergînd pe atlet, om ori zeu, nu se știe. Minunat în arta aceasta, și în gîndirea aceasta, și-n stilul acesta este că omul acceptă din plin și bucuros situația sa de om și că, urmărind perfecțiunea mai sus de el, tot de om dă și de un fel de atlet nemuritor. Asta înseamnă împăcarea dintre suflet și corp, cum a spus-o Hegel.

Nu văd după aceea decît o frumoasă strădanie a omului, zadarnică însă, pentru a prinde luna cu mîna, o ambiție a sufletului care, sub cuvînt că disprețuiește pasiunile, ne lasă pradă toanelor. Înseamnă a schimba gînduri de-ale mușchilor pe gînduri de-ale stomacului. Omenia, în acest capăt al Europei, a trecut de la frumos la sublim. În sublim există o nuanță de nenorocire. Vechii greci erau deci nenorociți de pe urma crimelor lor ; ceea ce-i drept. Modernii au născocit să fie nenorociți de pe urma virtuților lor. Nemuritorul Ulisse iese din aceste aventuri ca din atîtea altele. Dar se înțelege de ce îi spun celui ce se apucă de primejdioasa meserie de a gîndi : „Ia-ți tot avîntul ; întoarce-te la începuturile minții noastre. Încalță sandala greacă."

Necredința e o clipă măreață. Fără necredință, credința n-ar fi cunoscută. Trebuie, drumul acesta trebuie reluat, nu o dată, ci de mii de ori. O gîndire e ca o civilizație. Trebuie să pleci din punctul neroadei credințe ; de acolo trebuie să scape, și neîncetat, căci e plămădit la fel, pîntece, inimă și cap. Există o clipă egipteană a tuturor gîndurilor noastre, așa cum văd un chip egiptean la omul acesta, care-i atacat de un gînd. Trebuie să urmeze chipul grec, a cărui admirabilă nuditate seamănă cu geometria lui Thales. Vine apoi sfîntul de pe vitraliu. Numai că, minunate prietene (așa grăi Socrate), ia bine aminte să izbăvești, odată cu sufletul, și acel spirit cu totul gol de care ai nevoie pentru ca să alergi la fel de iute ca istoria. Căci nu s-a spus încă totul sau, mai precis, tot ceea ce s-a spus nu mai contează. Totul e nou. Privește cum spiritele și mințile acestea bine îmbrăcate se pierd în fizica lor, în politica lor, în economia lor, în morala lor. Thales, Solon, Platon ar vedea însă într-însele, dacă ar veni pe acest pămînt, tot aceleași probleme și tot aceeași sibilă vuitoare. Gînditori înlănțuiți și convulsivi, Olimpul grecesc a învins zeii animalici. Frumos simbol. Dar treaba trebuie mereu reluată de la început. Nu azvîrli gramatica elină.

LXXI

Vreme îndelungată am pus elina mai presus de orice, din cauza lui Platon, care n-are pereche. Acum îmi vine a crede că latina e poate și mai bună pentru spirit. Ne este mai aproape ; e limba

noastră însăşi în starea ei dintîi ; chiar forma cuvintelor ne dă de veste. Aşa încît, datorită faptului acestuia însuşi, latina ne scutură mai intim şi ne aduce mai bine înapoi : nu pe calea ideilor, ci pe a formei, care se leagă nemijlocit de viaţa noastră ; căci gestul, atitudinea, pasiunile, pe scurt toată gimnastica noastră musculară stă de-a-dreptul în relaţie cu limba ; nu-i aşadar de mirare că puternicile elipse, podurile de la un cuvînt la altul, enigmele virgiliene, ne încheie gîndurile la fel ca gestul, aidoma limbajului ţărănesc. Fiecare ştie din experienţă proprie că adevăratele sale gînduri au mai întîi accentul provinciei de unde vine ; eu unul cuget ca un ţăran normand, nu ca un orăşean. Latina însă e mai adînc rustică. Gîndurile acestea au iz de pămînt şi sînt pline de speranţă. După cum am observat adesea, elina instruieşte mai mult, dar latina pregăteşte mai bine.

Ştiu îndeajuns latina pentru a respecta un bun latinist, ba şi pentru a-l defini. E un om care nu-şi foloseşte inteligenţa pe cît s-ar putea crede, sau care cel puţin n-o foloseşte prematur ; şi admir cum se duce către înţelesuri conform cu regulile gramaticii şi semnificaţia proprie a cuvintelor. E aspră lecţia pe care o primeşte inteligenţa, isteaţă şi mereu destul de ambiţioasă, cînd e reţinută de un nod de sintaxă ; ni se reaminteşte astfel datoria de a gîndi omeneşte, adică pe temeiul semnelor omeneşti şi consacrate, iar nu după fantezia noastră. Şi tocmai aceasta vor uita mereu abstracţii noştri gînditori, deoarece n-au studii umanistice. Nu idei sînt chemaţi să înţeleagă, ci altceva : obiecte şi semne ; iar semnele sînt obiecte omeneşti. Aş merge chiar pînă la a spune că obiectele, cum ar fi soarele, luna, fluviul ori trandafirii de iunie, încă ne mai lasă prea liberi pentru că înseamnă prea mult ; în vreme ce semnul omenesc e sfînt ; mă restrînge la forma lui, datorită magiei care-i este proprie ; familiar şi străin ; cum vreau, şi asta o simt pe deplin, dar nu cum ştiu. Străinul nu va fi niciodată înţeles pentru că se explică, vai ! şi astfel se pierde pe sine pentru el şi pentru mine. Noroc că Tacit e semn neclintit şi numai semn... Orice operă de artă opreşte şi fixează mintea prin mijlocirea semnului aceluia poruncitor pe care-l face ; printre lucrurile scrise, latina are privilegiul, pentru un francez, de a ne reţine printr-o primă asemănare ; ea se cere mai întîi tăgăduită, apoi regăsită.

Observaţiile acestea ne îngăduie a înţelege ceea ce ne-a arătat experienţa şi pare mai întîi inadmisibilă, anume că traducerea din engleză şi germană nu înlocuieşte deloc pe cea din latină. Primul motiv îl văd în faptul că folosinţa vulgară ne dă cheia autorilor moderni, ceea ce nu ne mai lasă nimic de căutat în privinţa sensului literal ; de unde urmează să ne pierdem timpul fără rost. Aş mai adăuga că gîndirea modernă e mai puţin plină de speranţă decît cea antică ; mai degrabă poţi contrazice decît continua ; de aici vine tristeţea anume, pe care o încercăm citind Shakespeare ori Goethe, ce se referă la ceva încheiat pentru noi în momentul de faţă al istoriei. Lumea modernă, după ei, nu se deschide asupra unor perspective destul de largi.

PĂRERI ECONOMICE

(Fragmente)

XVIII

Scripetele e o maşină la care nimic nu se ascunde. Vedem cu uşurinţă că-i o pîrghie continuă. Omul care învîrte manivela ţine braţul cel mare ; frînghia ce poartă găleata plină de pămînt trage braţul cel mic, care-i raza cilindrului şi măsoară cam a zecea parte din cel mare, făcînd deci găleata să se mişte de zece ori mai puţin repede decît mîna ; dar, în schimb, mîna nu exercită asupra manivelei decît un efort ce-i a zecea parte din greutatea ridicată. Adăugaţi la aceasta faptul că omul ce învîrteşte sau şade potrivit conformaţiei lui, e cumpănit şi suplu în mişcare, mult mai bine decît dacă ar trage direct de frînghie. Asemenea maşină e la fel de veche ca lumea oamenilor ; şi dacă sclavii faraonilor ar fi transportat pămîntul în coşuri, ne-am afla în afara timpului ; dar munca-i veşnică. Observ chiar că cei doi oameni care sînt la manivele ştiu foarte bine să-şi acorde scurte răgazuri, să evite munca sacadată şi poziţiile greşite, în sfîrşit să-şi organizeze forţa de lucru, s-o economisească, s-o împrospăteze. În adîncime auzim răsunînd tîrnăcopul, totdeauna ţinînd seamă de ritmul vital. Viteza aici e orînduită potrivit omului. Cu

aceste mişcări a construit turnul Babilonului, piramidele şi apeductele romane. Cu încetul ajungi întotdeauna unde vrei.

E limpede că acest pasaj subteran va fi săpat şi repede săpat ; o să trecem prin el, alergînd poate acolo după avere, după glorie şi fără a ne cruţa eforturile. Deasupra trece trenul electric încărcat cu toţi grăbiţii. În văzduh un avion exercită o acţiune de o mie de ori mai violentă, plină de ambiţie ; nu mai rămîne decît un om care s-a deplasat mai repede ca ceilalţi. Aici deci, în cîmpul privirii, ca la un teatru, risipitorul, generosul şi avarul apar laolaltă. Şi bănuiesc că oamenii din jur, ce au puţin răgaz, încearcă să judece ; totuşi atenţia revine mereu la scripetele faraonilor. Cum să înţelegem acest tren electric care o zbugheşte numai la o simplă mişcare a mîinii ? Cum să înţelegem acest soi de furioasă canonadă ce lansează avionul deasupra păsărilor ?

L-am zărit pe Castor, care este oarecum Faraonul tuturor acestor lucruri.

— N-auziţi deloc, i-am spus, zeflemeaua ce coboară de acolo de sus ? N-aţi auzit oare detunăturile forezelor care sfredelesc cu zece lovituri de tîrnăcop pe secundă şi maşinile ce ridică într-un minut mai mult pămînt decît aceşti doi oameni într-o oră ? Nu există oare vagoane pe şine ce-ar putea înlocui prompt şi elegant antica tulumbă ? De ce să nu se efectueze în două zile o muncă pentru care ar trebui o lună ? La ce bun avionul rapid din văzduh dacă nu serveşte nici unui scop ? Şi de ce oare această muncă utilă se face folosindu-se metode antice ?

— Vă bateţi joc, grăi el. Ştiţi la fel de bine ca mine cum stau lucrurile. Acest avion consumă poate zece zile de lucru într-un minut. Acest tren

electric e o bijuterie ruinătoare. Aici lucrează funcţionarul, care are un salariu fix, e avansat şi e scos la pensie. Acolo sus, lucrează militarul, a cărui funcţie specifică e să distrugă, fiind plătit pentru asta. Acolo sus ca şi aici o maşină administrativă ne ruinează în toate chipurile. Şi în această gaură de cîrtiţă, întreprinzătorul, nepreţuitul avar, ce socoteşte pentru el şi pentru noi, ştie preţul vitezei, plăteşte omul, plăteşte unealta, plăteşte maşina, nu caută să uimească, nu-i la modă ; la care fantezia, vanitatea, ambiţia, infatuarea sînt imediat pedepsite. Şi iată găleata asta găurită, o să mai ţină o lună. Raţiunea e frumoasă în faţa necesităţii. Raţiunea descătuşată e o nebunie.

PĂRERILE LUI ALAIN

(Fragmente)

I

Pe bătrînul Înțelept l-am întîlnit în clipa în care îmi ațintеam privirea asupra unei turme de capre sălbatice cu ditai coarnele, care se băteau pentru o coajă de pîine. El mă duse către maimuțe și către crocodili. Tot mergînd, văzurăm vulturi pleșuvi înveșmîntați în pene, papagali, cocori, lei, urși. Dinapoia unui zaplaz stătea strămoșul calului brișcar, împovărat de mușchi, ținîndu-și capul plecat în jos ; apoi prea gătita zebră, neîmblînzitul măgar roșu, căruia învățații îi zic hemion. Pe cînd luam aminte la mersul legănat al cămilei, la blana neîngrijită, la ciudata-i înfățișare și la ochii-i fără fund, cerul se întunecă a furtună, un vînt năpraznic îndoi crengile și picături mari de ploaie se rostogoliră în colb. Doicile o luară la sănătoasa care încotro, iar mirosul ploii se contopi cu duhoarea sălbăticiunilor. Furăm nevoiți să ne căutăm, gonind, un adăpost sub cedru. Acolo începu bătrînul Înțelept a-mi cuvînta precum mă așteptam.

„Venisem, mi-a spus, curios de felul meu, întocmai ca și domnia-ta, spre a-mi hrăni ochii cu forme și culori noi. Întîmplarea însă, care ne-a

pus în față totodată cu puterea fiarelor și cu puterea furtunii, a dat un înțeles coarnelor acestora de antilopă și spinărilor acestora de măgar sălbatic. Ai putut vedea cît de vîrtoase, de închegate și de îngrădite sînt toate ființele de aici. Numai că nu ne duc gîndul înspre lucruri nedesăvîrșite și dibuite, înspre un moment neisprăvit, ci își vădesc, dimpotrivă, firea și se sălășluiesc temeinic într-însa. Fiecare se mărginește la sine însuși și nu vestește nici o altă voință decît aceea de a dăinui precum se găsește și de a se înmulți așa cum se află. Viața puilor de capră sălbatică e gata făurită. Nu vor avea nicicînd vreo îndoială. Dobitoacele acestea toate sînt niște dogme."

Stătu o clipă pe gînduri și grăi din nou, astfel: „Învățătura lui Platon era că dobitoacele ne-au fost date de zei spre a ne ajuta să înțelegem cît de puternice ne sînt viciile și pornirile pătimașe. Mie unuia nu-mi vine a crede că poate fi vorba aici de alți zei decît de caprele însele, și de cămile, și de maimuțe, și de vulturi. Ceea ce nu înseamnă că învățătura lor ne este de mai puțin folos. Există o gîndire a animalelor și o mulțumire de sine a lor, a căror vie întruchipare sînt dobitoacele. Și nu toate dobitoacele sînt în cușcă. Cîți berbeci bărboși cu chip de om și cît de numeroși cai și cămile îndărătnice printre noi, nițel gingași și poeți în tinerețele lor, apoi curînd împietriți, cu personalitate definitiv statornicită și cu privirile ațintite asupra nutrețului și mereu rumegînd același cîntec; siguri de ei, surzi altora, urmîndu-și calea, oprindu-și gîndurile numai asupra bucuriilor și necazurilor proprii. Toate jivinele acestea mi-au reamintit adevărata mea chemare omenească; să fiu cît mai puțin cu gîndul la mine, să gîndesc cît mai mult la tot ce este în lume."

II

Dacă seara, întorcîndu-vă acasă către orele zece, ridicați ochii înspre miază-zi, nu-i cu putință, de-i noaptea senină, să nu vă opriți asupra priveliștii lui Orion, nițel aplecat, rășchirat pe cer. Dreptunghiul acela stîng, tustrele cuie ale centurii, celelalte trei cuie mai mici, care par a fi teaca unui cuțit de vînătoare, toate sînt înzestrate cu mare vază. Se rostește ceva aici, cu hotărîre. Dar ce anume ?

Iarna. Credeam mereu că vara va fi fără sfîrșit. Roșcatul brumărel e încă tare dulce. Vedem, ce-i drept, că blîndele stele ale verii, Arcturus, Mărgăritarul, Altair, Vega alunecă una cîte una înspre soare-apune; și totuși le mai căutăm; șovăim; ne rătăcim în această strălucitoare pulbere de stele. Dar Orion e aspru vestitor. Îmi aduc aminte că la începutul toamnei, dînd deoparte perdeaua ferestrei către ceasurile trei ale dimineții, văzui deodată o altă lume, pe care o știam prea bine, pe care o uitasem. Orion se înălțase pînă pe culmea nopții, trăgînd în urmă-i pe Sirius, cel cu sclipiri de gheață. Nu-l așteptam atît de degrabă. Desfăcui degetele, să-mi picure din mînă linele zile călduțe. Orion mă trezise la realitate. Înțelesei că vin trei luni de iarnă. Mi se arătă aspri-

mea împovărată de zăpezi și de sloiuri. Ce mai vestire pentru păcurari !

Citește mai cu grijă. Pînă acum n-a fost decît o scrisoare. Încearcă să citești întregul cer dintr-o privire. Trebuie să te faci stăpîn pe semne ; trebuie să-i smulgi sălbaticului vînător falsa-i barbă de țurțuri. Păzește-te de frigul care-ți îngheață picioarele și gîndurile. Culcă-te la loc și cugetă. Orion trece în fiecare zi pe cer Toate stelele trec zi de zi pe acolo. Pînă și Vega, pe care o îndrăgești îndeosebi. Soarele e acela care ți le ascunde cînd pe unele, cînd pe altele, pe măsură ce se dă zilnic cîte puțin înapoi spre răsărit. Orion nu se mișcă ; Orion e legat de întregul tot, într-un picior mereu, mereu în urma Cloștii cu pui, mereu trăgîndu-l pe Sirius după el, Și precum se duce în zilele acestea în fiecare dimineață, așa va luneca de-a lungul anului, cînd crai al serii, cînd mistuit de soare.

Și-așa, ridicîndu-mă pînă la orînduirea cea adevărată, iată că privesc peste capul sălbaticului vînător, pe deasupra chiciurei, zăpezilor și sloiurilor. Văd de pe acum soarele care crește, zilele care se lungesc, lumina înviorată a lui făurar, lapovița, adierea primăvăratecă. Orion se rotește acum ca toate celelalte zodii. Văd o altă vară, legată și ea de roata care se învîrtește și care acum începe pentru alți oameni. O văd ; mai că o simt. O simt în iarna aceasta însăși, de care gîndul meu o prinde. Iată cum știința, împreunînd toate lucrurile, unește nădejdea cu teama și domolește frigul cu ajutorul căldurii. Mărturisesc însă că dulcea căldurică a patului unde m-am ghemuit de groaza cruntului Orion își dă și dînsa obolul pentru obținerea acestei impresii.

III

Vremea noastră, în istoria ideilor, va fi aceea a psihologilor. Iar psihologia, o spune orice manual și o știe o lume întreagă, stă în a te iscodi însuți pe tine. Asta și fac tinerii noștri școlari, de îndată ce au împlinit optsprezece ani ; de fapt lucrul îi cam plictisește și le plac mult mai vîrtos raționamentele sigure, dintr-acelea pe care le înjghebăm cînd e vorba de științele mecanice. Romanele însă îi întorc pe cărările visării, trîndăviei și mulțumirii de sine. Toate romanele sînt psihologice, iar cele mai bune sînt triste. Triste nu din pricina întîmplărilor povestite ; ci din pricina neîncetatei sporovăieli despre sine :

„Iubesc oare ? Sau urăsc ? Sînt vesel sau trist ?“

Bolnavul închipuit își descoperă neîncetat vreo boală măruntă, pe care o sporește dîndu-i însemnătate. Dar mai sînt și nenorociți din închipuire, care cad și mai ușor în mohoreală. De ce ? Pentru că gîndirea noastră nu există și sîntem nevoiți să-i dăm noi ființă. Dacă o lăsăm de capul ei, nu mai e gîndire, e plăsmuire, e nebunie. Pe scurt, de îndată ce stai și te privești pe tine, privești prostia și dai de robie. Iată de ce nimic din ce sălășluiește în gîndirea noastră nu poate fi privit fără întristare ; nici măcar fericirea.

Cuget și mă uit cum stau și cuget, întocmai cum aș privi un obiect oarecare. Frumoasă cale de a cugeta ! Ideile, atunci, se înlănțuiesc după asociație, cum zic cunoscătorii ; trec din vis în vis ; ce mai talmeș-balmeș, ce mai huiet, ce mai zăpăceală. Firește ; deoarece a gîndi înseamnă să corectezi, să îndrepți, să pui rînduială. Măcar de

nu-i vorba decît de lucrurile care se văd, niciodată nu mă opresc la ceea ce mi se înfățișează ; nu-i vorba de niște pete luminoase și întunecate, de niște culori ; e vorba de un anume drum și de anume copaci. Cu atît mai mult cînd e vorba să cugeți la obiecte îndepărtate, spre pildă la sistemul planetar ; totul atunci se învălmășește de la sine ; prin asociația ideilor întreaga mitologie o ia razna ; iau din nou viață vechile hărți cerești, cu chipurile lor de omuleți așezați pe cîte o stea. Orice visare este de la sine o nerozie. Se cade să cugetăm ; să menținem fiecare planetă pe orbita ei ; se cuvine ca amintirile să se rînduiască după adevărul lucrurilor ; numai așa își află gîndirea rostul ; nu-i vorba să privești ce se află în cuget, ci să-ți strunești cugetul potrivit cu miezul lucrurilor ; stările sufletești nu trebuie deci niciodată luate așa cum sînt ; trebuie luate și prelucrate. Ori făptuiești, ori dormi. Somnul pe jumătate nu e bun ; iată cel dintîi punct al moralei adevărate.

Îl socotesc pe Hercule drept însăși întruchiparea cugetătorului ; nu-i din parte-mi nici o lipsă de măsură, nici dorință de a fi paradoxal. Obiectele sînt cele care trebuie gîndite, dacă vrei să aduci vreo schimbare de folos în lumea asta. Cel ce-și gîndește neștiința sau neputința, gîndește greșit și e degrabă pedepsit cu tristețea. Dar dacă gîndești obștea din care faci parte, înseamnă că ai gînduri vrednice de Hercule, ucigător al monștrilor. Iar cît privește pornirile firii, e și mai limpede. Dacă gîndești tristețea, o înviorezi ; dacă gîndești ura, o înviorezi ; dacă gîndești pofta, o înviorezi. Dacă pui mîna pe cazma, trebuie să te apuci de săpat.

Dacă-ți iei gîndul drept unealtă, atunci înviorează-te pe tine însuți, cugetă drept. Psihologul își dă silința să gîndească greșit ; e un copil care face schime în fața oglinzii.

IV

Am văzut azi dimineață un cîine care urla ; iar urletul acesta, ce spre sfîrșit suia cu o octavă, se asemăna îndeajuns cu urletul acela, do, la, do, si do, do, care este îndeobște socotit drept semnul turbării. În vreme ce gîndeam așa, cîinele ajunsese departe, nu-l mai vedeam, nu-l mai puteam atinge, ducînd poate cu sine îngrozitoare dureri.

Nici că se află, în ținuturi sălbatice, fiară mai primejdioasă pentru om decît e cîinele la noi. Deoarece gîndurile noastre, cumințenia noastră însăși, fac din mușcătura unui cîine turbat începutul unei cazne închipuite și fără de leac ; insul care se teme de ceea ce i se poate întîmpla, care stă la pîndă, care așteaptă un semn al acestei înspăimîntătoare boli este, desigur, mai vrednic de milă decît cel pe care l-au și apucat zvîrcolirile. S-ar cădea așadar să ne temem de un cîine mai mult decît de un leu ; să curățim străzile de toți cîinii aceștia hoinari ; ba și de toți cîinii fără botniță, care, deși ținuți de o curea, pot totuși să muște. Poate că ar fi chiar mai bine în interesul general să li se pilească tuturor cîinilor toți colții ; fiindcă se pare că ceilalți dinți nu pot inocula virusul. Pe scurt, oamenii ar trebui să se unească împotriva cîinilor.

Dar prietenia e mai tare, şi-i lucru frumos. Nu ştiu de ce-i aşa ; cîinele este desigur călăuzit de tot ce e mai josnic într-însul ; e lacom ; e libidinos ; e viteaz cu cei slabi şi adeseori mişel ; dar ştie să iubească. Iubeşte fără margini ; iubeşte cu înflăcărare ; adoră. Oricine a putut vedea cîini puternici şi răi bătuţi măr de stăpînul lor : se culcă la pămînt, se umilesc, se tînguiesc ; nu se împotrivesc niciodată. Recunosc stăpînului dreptul de a face ce vrea cu ei ; îşi aleg un stăpîn ; nu-l mai schimbă în veac. Pînă şi după trecerea unui timp îndelungat, tot îşi mai recunosc stăpînul dintîi, iar dacă cei doi stăpîni se arată deodată, cîinele se duce de la unul la altul, ca şi cum n-ar avea nici un mijloc de a se deslega de juruinţele sale şi nici de a găsi pe cineva care să le desfiinţeze.

Trăsăturile acestea sînt cu adevărat înduioşătoare ; şi cu atît mai mult cu cît acest prieten desăvîrşit e tare neînţelept. Vagabonzii ştiu că ajunge puţină copită arsă, luată de la meşterul potcovar, pentru ca să-l cucereşti pe cel mai neîncrezător, cel mai feroce şi cel mai bine hrănit cîine ; îşi trădează îndatoririle de paznic ; îşi lasă stăpînul pe mîna ucigaşilor ; dar îşi iubeşte stăpînul, cînd acesta e de faţă, mai înainte şi mai presus de orice. E mai mare dragul să simţi că poţi folosi puterea aceasta absolută şi care-l fericeşte pe rob. Puţini sînt oamenii care se feresc de ea. Urăşti cîinele pe care s-ar fi putut să-l ai sau de care ţi-e frică ; iubeşti pe cel pe care-l ai. De unde se vede ce mari minuni poate face cea mai mică dovadă de prietenie.

V

Menirea gîndirii este să înfrîngă într-una ceva. Socoteala e un cuvînt frumos, în amîndouă înţelesurile ; socotim că doi şi cu doi fac patru ; socotim pe pizmaş vrednic de dispreţ. Adînca înţelepciune populară, care se vădeşte în grai, ne duce acum la o cugetare luminoasă, anume că socoteala e mereu poruncă, legiuire, orînduire a forţelor potrivit cu întocmirea omenească, îmblînzire a animalului, care e chemat să lingă cizmele stăpînului echipat de vînătoare.

Din asprimea vînătorului tragem un învăţămînt mult folositor. Tot omul ştie că vînătorul îşi iubeşte cîinele : dragostea aceasta însă nu abdică niciodată, e stăpînitoare. „Cine cruţă toiagul nu-şi iubeşte feciorul.“ Încît între cîine şi om se leagă un prieteşug, ba omul recunoaşte din plin agerimea instinctului aceluia superior, care mînă drept la nevăzuta potîrniche ; şi tot vînătorul povesteşte isprăvile cîinelui său. Dar gîndiţi-vă acum la femeiuşca ale cărei vorbe de dragoste trebuie să le asculte scumpul mamei căţeluş : se aşează şi ea în patru labe ; dragostei cîinelui ea îi răspunde cu o dragoste cîinească. Vînătorul, care nu-şi pierde cumpătul, rămîne în picioare : diriguieşte ; loveşte ; zadarnic dă cîinele din coadă, zadarnic se culcă la pămînt, zadarnic îşi măguleşte stăpînul cu atenţia pe care i-o dă ; zadarnic încercata credinţă şi vitejia. Tot răsfăţul acesta al bietului dobitoc nu amînă lovitura de picior ; buna credinţă, părerea de rău, deznădejdea, privirea stinsă, tot graiul pornirilor aprige, toate comorile simţămîntului, toate sînt cu rece nepă-

sare date de o parte, trecute sub tăcere, desfiinţate de judecător. Judecătorul, adică vînătorul.

Iar acum uitaţi-vă la cîine atunci cînd i se dă voie să stea între picioarele vînătorului care se odihneşte. Cum se mai mîndreşte cu nemilosu-i stăpîn! Cît de bine îi şade să se afle în sfîrşit unde îi e menirea şi locul. Vrednicia aceasta de cîine ascultător el n-o jinduieşte aşa cum îşi rîvneşte mîncarea sau căţeluşa; cu toate acestea, îşi iubeşte rolul lui de cîine; îndrăgeşte puterea cîrmuitoare pentru care nu-i decît unealtă. Raportul acesta dintre cîine şi om vădeşte cît de strîns se leagă patimile de o rînduială superioară şi cum se face că silnicia le aduce acestora mai multă mulţumire decît le-ar da dacă ar fi lăsate în starea lor dintîi.

Gîndurile fireşti sînt aidoma cîinilor. Dacă le iubeşti într-un anume fel, tot cugetul se iuţeşte către josnicie. Spre pildă poetul decadent; culege tot ce-i iese în cale, impresii, privelişti, şiruri de cuvinte; se uită cum înfloreşte mult iubitul lui eu; nu ştie să-l iubească. Ba cred că-l iubeşte prea puţin. Orice gînd, de îndată ce se iveşte, trebuie îndreptat şi depăşit. Pata aceea întunecată, nedesluşită, pe care spaima o plăsmuieşte atît de uşor, pata aceea de la cotitură, eu o prefac în pom şi-mi văd de drum. Mînia aceasta o tăgăduiesc; zavistia aceasta o alung cu picioare în spate. Melancolia aceasta nici n-o aud cînd stă şi scînceşte ca un cîine în prag; deznădejdii acesteia îi spun: culcă-te şi dormi. Muncă de zi cu zi, care-i rostul de căpetenie al trezirii omului din somn. Nebunul, dimpotrivă, e omul care se lasă dus de gînduri, de simţiri şi de visări. Toţi visătorii sînt trişti. Iar religia, în înţelesu-i obişnuit, nu-i decît lăsarea sinei în voia închipuirilor,

presimţirilor, copleşirilor, deşartelor nădejdi. Nu ne dăm îndeajuns seama că, luînd aminte, gîndirea le nimiceşte pe toate cele de mai sus; e neîncetatul răspuns pe care-l dă voinţa fricii şi nădejdii. Ţăranul destoinic nu se tînguieşte în preajma ciulinilor; îi taie.

VI

Să gîndeşti nu înseamnă să crezi. Puţini sînt cei ce înţeleg aceasta. Mai toţi, pînă şi cei care par dezbăraţi de orice fel de religie, caută în ştiinţe ceva în care să poată crede. Se agaţă de idei cu un soi de aprigă deznădejde; iar dacă cineva încearcă să le ia, sar să muşte. Spun că îi mînă o „pătimaşă dorinţă de a şti“ şi, în loc să vorbească de probleme, vorbesc de taine. Spun că vor să ridice vălul zeiţei Isis, de parcă ar fi oprit şi de parcă vor da de cine ştie ce minunate desfătări. Din care pricină nici nu-i vedeţi că zîmbesc cînd stau de vorbă; se învîrtoşesc ca nişte Titani care s-ar opinti să mute munţii din loc.

Eu unul văd inteligenţa cu totul în alt fel. O văd mai slobodă şi totodată mai surîzătoare. O văd tînără; inteligenţa e acel ceva care, la om, rămîne mereu tînăr. O văd că se tot mişcă, zglobie ca un fluture; aşezîndu-se pe lucrurile cele mai gingaşe fără ca măcar aceasta să se clatine. O văd ca pe o mînă pricepută şi vioaie care pipăie uşor obiectul, iar nu ca pe o mînă greoaie care nu ştie să apuce fără să strice. Cînd crezi, măruntaiele se află şi ele în treabă şi tot trupul înţepeneşte;

credinciosul e asemenea iederii pe copac. Gîndirea e cu totul altceva. Am putea spune că a gîndi înseamnă să născoceşti fără a crede.

Gîndiţi-vă la un mare fizician care vreme îndelungată a studiat corpurile gazoase, le-a încălzit, le-a răcit, apăsat, rărit. Ajunge să-şi spună că gazele sînt alcătuite din mii de proiectile foarte micuţe, care sînt azvîrlite cu putere, în toate părţile şi nimeresc în pereţii vasului. Aşa fiind, se pune pe definiţii, pe socoteli ; şi-şi suceşte şi-şi învîrteşte „gazul perfect“, întocmai cum face ceasornicarul cu un pendul. Ei bine, nu-mi vine deloc a crede că omul acesta aduce cu vînătorul care pîndeşte o pradă ; mi-l închipui lucrînd netulburat şi întîmpinînd obiecţiunile ca pe nişte prietene ; gata oricînd să-şi schimbe definiţiile, dacă experienţa nu le întăreşte, şi aceasta cu simplitate, fără gesturi de melodramă. Dacă-l întrebaţi : „Credeţi că aşa sînt gazele ?“ va răspunde : „Nu cred că sînt aşa ; gîndesc că sînt aşa“. O minte atît de liberă e mai întotdeauna greu de înţeles şi trece drept sceptică. Sclavul dezrobit se mai poartă încă vreme îndelungată ca un sclav ; pentru că-şi aminteşte de lanţ, mai tîrăşte piciorul ; şi cu toate că l-a dat pe Dumnezeu naibii, încă nu poate cugeta fără ca roşeaţa iadului să nu-i ardă obrajii.

VII

Libertatea intelectuală sau înţelepciunea, iată îndoiala. Lucrul rămîne îndeobşte neînţeles. De ce oare ? Deoarece socotim drept şovăitori pe acei care cugetă fiindcă n-au altceva mai bun de făcut

şi, fără statornicie, sar de la una la alta ; într-un cuvînt, pe trîndavi. E o confuzie de care ar trebui să ne ferim. Cine se îndoieşte înseamnă că cercetează, înseamnă că montează şi demontează ideile ca pe nişte şuruburi, fără părtinire şi fără pripă, împotrivindu-se puterii de a crede, care e uriaşă în fiecare dintre noi.

Montaigne a fost osîndit pe nedrept ; de aceea şi este de bună seamă atît de puţin citit. Şi osîndit pe ce temei ? Pe temeiul lui „ce ştiu oare“, care nu-i cîtuşi de puţin cuvîntul lui din urmă, dar pe care îl supune doar celor care ar dori să se îndoiască de toate de dragul unor jocuri sofistice, dînd-o drept formula cea mai puţin afirmativă. Apoi pe temeiul că îndoiala ar fi „dulce căpătîi pentru orice minte sănătoasă“. Dar aceste două ziceri îl înfăţişează foarte greşit pe unul dintre cei mai robuşti gînditori din cîţi pot fi citiţi în această lume. Anume cum robust ? Printr-o deplină sinceritate, pare-mi-se. E un ins care cugetă cu adevărat, nu pentru alţii, ci pentru sine, care-şi tot deretică gîndurile, le cîntăreşte, le socoteşte, le scutură vîrtos, fără milă, fără cruţare. Numai citindu-l cu luare-aminte îţi dai seama de cîtă putere are nevoie omul ca să poată sta la îndoială. Îndoiala este o muncă grea, cum e şi a fierarului.

Renouvier, cugetător puternic şi el, însă mai abstract, mai nefiresc, mai puţin fierar în felul lui, a spus un lucru simplu, dar izbitor, anume că nebunul nu se îndoieşte niciodată. Nebunul este insul care crede tot ce-i trăsneşte prin minte. Starea aceasta, care mi se pare atît de monstruoasă, atît de îndepărtată de noi, ne-ar uimi mai puţin dacă am cugeta la felurimea şi la brambureala visărilor şi visele noastre. Cînd ne dăruim

odihnei, credem totul. Ce înseamnă oare a te deştepta şi a te dumiri ? Înseamnă a-ţi alunga credinţele. Înseamnă a spune nu. Înseamnă a te împotrivi cu gîndul ideii care te ispiteşte. Înseamnă a te îndoi.

Frica e un imbold dobitocesc foarte de temut. Şi care-i aducătoare de ce anume ? De credinţă în primul rînd. Frica-i mereu şi necruţător de afirmativă. Mă tem de lup, îl văd, o iau la goană ; pe măsură ce fug, cred mai vîrtos ; goana mi-o dovedeşte cu prisosinţă. Aşijderea e cu orice om dogmatic. Afirmă, porneşte, aleargă. Se năpusteşte asupra ideilor cu toată furia, aidoma cîinelui asupra iepurelui. Năprazna aceasta e maica oratorului, neam primejdios, în faţa căruia prea sîntem porniţi a sta gură cască. Cînd eşti mişcat, cînd ţipi şi crezi, te faci asemenea vitei. Montaigne a cutezat să scrie după cum urmează : „Îndărătnicia şi înflăcărarea în păreri e dovadă sigură că eşti nătîng. Cine poate fi oare mai îndărătnic, mai hotărît, mai dispreţuitor, mai contemplativ, mai grav, mai serios decît măgarul ?“ Şi nu vă amăgiţi cît priveşte înţelesul zîmbetului ; e zîmbetul atletului care ridică greutatea.

VIII

Fiind întrebat odată cum a descoperit legea atracţiei universale, vestitul Newton a răspuns : „Gîndindu-mă neîncetat la ea“. Răspunsul e frumos ; e al unui om smerit, care pentru nimic în lume nu vrea să se lase ridicat în slavă. Buffon

spunea şi el în acelaşi fel : „Geniul nu-i decît îndelungă răbdare“. Înţeleptul Descartes a înălţat această modestie la treapta unei teorii, spunînd că bunul simţ este acelaşi la toţi oamenii şi că nu se află descoperire pe care o minte obişnuită, ba şi îndeajuns de greoaie, să nu fi putut-o face dacă se străduia cu sîrguinţă şi temeinic.

Ceea ce înşală în această privinţă inteligenţele care se socotesc singure prea încete şi prea amorţite ca să înţeleagă ştiinţele, şi cu atît mai vîrtos ca să înţeleagă adevăruri noi, este faptul că nu se gîndesc la timpul de care ar avea nevoie. Drept e că în dresajul acesta papagalicesc pe care îl numim învăţămînt, graba e stăpînă ; şi odată cu lecţia a douăzecea l-am mîntuit şi pe Descartes ; de aceea pînă şi cei mai înzestraţi se mărginesc să repete şi să ştie pe de rost ; şi nu arareori, după ce au trecut cu mare succes toate examenele din lume, îi regăsim, — fie vorba între noi, — destul de tîmpi în jurul vîrstei de treizeci de ani.

Cred că e nevoie de ani îndelungaţi ca să înţelegi cel mai mic lucru. Cred că cei care nu ajung să se instruiască, deşi doresc din toată inima, sînt oameni foarte prinşi de treburi, închipuindu-şi că trebuie să înţelegi orice pe loc şi cît ai bate din palme, dacă eşti înzestrat. Eu unul aş spune, dimpotrivă, odată cu Descartes : oricine e înzestrat îndeajuns dacă are răgaz şi îndărătnicie. Tot omul e cît de genial vrea să fie.

Cugetările acestea înviorătoare mi le depănam în gînd citind o nesărată plachetă despre minunile inspiraţiei şi „psihologia descoperirilor“, cum le place unora spună în păsăreasca lor. Aşa-i la modă.

să presari taine peste tot ; şi ţin morţiş ca matematicianul sau fizicianul să fie un soi de poet, care nu află nimic trudindu-se, ci din senin se pomeneşte plin de har, tocmai atunci cînd se aştepta mai puţin. Aşa s-ar putea să gîndească preoţii, aristocraţii şi academicienii ; fiecare rămîne la locul lui, iar muncitorul e ţintuit la bancul lui de lucru.

Ei spun că ideile îi vin inventatorului gata echipate, ca nişte Minerve. Spun că sîrguinţa nu are nici o însemnătate şi că tainicul inconştient e cel care pîrguieşte roadele invenţiei. Mult aş da să înţeleg ce vor să spună. Stăteam acum cîteva zile de vorbă cu unul din oamenii aceştia grozavi, bucurîndu-se îndeajuns de faimă ca să-şi poată îngădui să nu ţie seama de lucrurile mărunte. În vreme ce mă privea fără să mă vadă şi-mi răspundea fără să mă fi auzit, îmi ziceam : „E prins de un gînd : dar nu-şi dă seama de aceasta, după cum nu-şi dă seama nici că-mi vorbeşte". Cînd eşti foarte prins de un gînd nu-ţi dai seama că eşti foarte prins. Doar în clipele de răgaz ştii la ce te gîndeşti. Aceasta-i pricina pentru care, de bună credinţă fiind, ei spun : „Mi-a venit deodată, cînd mă urcam în tramvai. Îmi ieşise din gînd de opt zile". Dar parcă îşi dau seama ? Le place doar să spună aşa, pentru că vorbind astfel par minunaţi. Preoţii aplaudă pentru că le place inegalitatea. Şi bat din palme şi nătărăii, pentru că, încercînd să priceapă într-un sfert de oră ceea ce Newton a înţeles în douăzeci de ani, n-au izbutit. Modestia este fiică a nerăbdării.

IX

Celui care rămîne credincios părerilor sale i se dă îndeobşte cinstire ; este îndeobşte dispreţuit cel care-şi schimbă părerea fără bun temei. Acest soi de judecată morală nu e luat în seamă de moralişti ; dar face totuşi parte din morala obişnuită. În privinţa aceasta bunul simţ e mai pătrunzător decît mintea şovăielnică a filozofilor de mîna a doua, după care mintea îşi dovedeşte desăvîrşirea plecîndu-se iute şi fără de împotrivire în faţa oricărei dovezi, asemenea oglinzii care pe toate le reflectă. De fapt, mai de grabă poetul e oglindă, el care nu se împotriveşte strălucitoarelor imagini de tot felul ; poetul care, la o slujbă de înmormîntare, nu poate să nu creadă niţeluş, din pricina draperiilor negre şi a imnurilor care vorbesc de „mînia lui Dumnezeu". Dar omul chibzuit nu-şi deschide uşa cu una cu două.

Mai toate măsurile luate de un Descartes sau de un fiu al lui Descartes, au mai curînd în vedere respingerea credinţei decît beţia ei. Iar dacă, după cum spunea încă de mult Montaigne, trebuie să crezi pentru viaţa de toate zilele, de pildă în legi, în buna cuviinţă, ba şi în prejudecăţile obşteşti, chibzuiţii nu-şi dăruiesc decît fapta făcînd la nevoie ce face toată lumea, dar ferindu-se să ia fapta drept dovadă şi să socotească drept adevărat ceea ce li se pare doar cuminte să facă. Din cauza aceasta pare Montaigne a fi o minte mlădioasă şi sieşi îngăduitoare, deşi de fapt numai asta nu e. Neclintit, dimpotrivă, înlăuntru şi cumpănind cu uşile închise, fără nici un alt martor decît el însuşi.

Descartes, în ochii mei, e și mai măreț, plecînd din țară, ferindu-se de toate dovezile aduse de pilda vie a mediului în care a crescut, alegînd de bună voie surghiunul. Călătorind și colindînd pentru a se căli, pentru a șterge un obicei cu altul ; ba luptînd și în război, fără convingere, numai pentru a se deprinde să făptuiască fără de credință. În cugetu-i e și mai surghiunit : „Îmi voi închide ochii, îmi voi astupa urechile“, întocmai ca un erou al intelectului, hotărît să nu-și gîndească gîndurile decît cu ceea ce a definit el însuși, în loc să-și adune ideile cu grebla, cum face poetul. Iar puterea hotărîrii luate și a unui soi de juruințe făcută sieși, se vădește mai ales în geometria pură. Pentru că e mult mai ușor să lucrezi făcînd încercări, ca arpentorul, și să spui : „a mers, deci e adevărat“. Dar îți trădezi mintea. Iată de ce, atunci cînd oamenii de rînd văd că un învățat se lasă în bătaia vîntului părerilor schimbătoare, deîndată îl disprețuiesc ; și bine fac.

Dacă ești republican numai fiindcă republica e în ființă sau pare a fi în ființă, înseamnă că nu ești republican. Adevărata republică este o hotărîre luată și o lege statornicită, în fața căreia experiența se va supune. Iar dacă republica e slabă, nedreaptă și coruptă în fapt, tocmai atunci trebuie să aperi cu înfrigurare Ideea ; altminteri nu mai ești om care cugetă ; ci o zdreanță purtată de vînt. Iată de ce se bucură de o tainică simpatie și monarhistul încăpățînat care se ține scai de idee fără a fi călăuzit de experiență. Pe scurt, oportunismul e josnic, și nimic nu-i mai rău decît să te închini oportunismului făcîndu-l pravilă.

X

Unul din bunii mei prieteni spune adeseori un lucru destul de cutremurător ; anume că oamenii nu se schimbă și că de la vîrsta de douăzeci de ani pînă la adînci cărunteţe gîndesc mereu același lucru, dacă măcar gîndesc. Vorba aceasta supără la prima vedere ; dar s-o pună la încercare orișicine aplicîndu-și-o sieși sau cunoscuților săi și-i va înțelege adevărul.

Lumea e plină de idei care sînt ale tuturor și e plină de inși. Deîndată ce un ins e înzestrat cu inteligență, poate înțelege orice ; și, în înțelesul acesta, dacă muncește, se va îmbogăți atîta timp cît va trăi. Dar fiecare prinde ideea tuturor în felul lui și-și lasă pecetea pe ea ; de nu, înseamnă că n-a prins-o vîrtos. Cu prietenul de care vorbesc mă înțeleg dintr-o privire ; nu se află idee însemnată asupra căreia să nu ajungem la aceeași încheiere în cîteva cuvinte, de parcă am alerga amîndoi pe aceeași pistă și către același țel ; ba ajunge el primul, ba eu ; dar potoul e mereu același și-ntotdeauna unul își pune mîna pe mîna celuilalt. Mai pot pomeni un al treilea, de care mă leagă o prietenie mai puțin îndelungată, dar de care dau de asemeni pe cărările pe care umblu. Așa am ajuns să știu, din experiență, ce este bunul simț.

Și cu toate acestea sîntem trei mușchetari ai condeiului, foarte deosebiți unul de altul, fiecare cu hachițele, predilecțiile, tonul și stilul său; după douăzeci de ani îi văd tot cum erau, numai nițel

mai definiţi ; fiecare dintre ei este el însuşi, după cum calul e cal, după cum crocodilul e crocodil.

Adevărul este că unele idei prind mai lesne rădăcină într-un om decît altele şi cresc mai bine. Fiecare minte are produsele ei fireşti, ca orice pămînt. Semeni alte idei, le faci să răsară dîndu-le multă îngrijire ; dar buruiana de baştină se alege şi ea cu ceva de pe urma grădinăritului ; creşte şi mai straşnic. S-ar putea spune că orice cultură este mai de folos insului pentru fericirea şi cumpănirea lui, dar că puieţii pe care-i sădeşte, nealtoiţi, sînt mai de folos altora.

Am grădinărit însă destul. Fiecare cu ideile ce i se potrivesc şi pe care firea-i le zămisleşte mai bucuros ; va putea să le înţeleagă pe celelalte, de rostit nu le va putea rosti bine decît pe ale sale ; şi, în acest caz, cu pricepere, cu putere, datorită potrivirii dintre cumpăt, gesturi şi lucrul în sine. De unde purcede imaginea desăvîrşită ? Se vede că din instinctul care n-aşteaptă decît să vină-n ajutor. Dar se şi poate să ai un geniu în tine şi să-l laşi de izbelişte, adeseori din prea multă cultură. Aşa se, întîmplă cu gînditorii măscărici.

Geniul presupune o idee de obşte purtată şi hrănită de către instinctul şi firea fiecăruia. Dacă ideea nu-i idee de obşte, apoi nu e decît nebunie sau ciudăţenie ; pe de altă parte, dacă ideea de obşte se împotriveşte instinctului şi firii, ea îl cuminţeşte pe individ, desigur, dar în acelaşi timp îl face şi plicticos. E nevoie de amîndouă ; e nevoie ca patimile să fie pe măsura unei idei adevărate ; de nu, nici de elocinţă, nici de poezie, nici de înrîurire asupra altora nu vei avea parte. Iată cum un loc comun, vechi de cînd lumea, va fi adînc şi frumos în chip firesc.

XIII

Se tot spune, în zilele noastre, o citeam mai ieri, că tineretul nostru e mai pornit spre fapte, şi totodată spre credinţă, decît tineretul de acum douăzeci de ani. Lucrul se datoreşte în mare parte sporturilor ; de bună seamă că şi-a dat contribuţia şi învăţămîntul mai pozitiv. Mai presus de orice, folosirea la tot pasul a libertăţii a trezit nădejdea şi curajul. Cu atît mai bine.

Dar mulţi dintre cei care se bucură înţeleg lucrurile greşit. Pentru că sub numele frumos de credinţă înţeleg întotdeauna resemnarea ; iar sub numele frumos de faptă înţeleg întotdeauna pornirea necugetată şi mai ales războiul, care pune vîrf tuturor patimilor. De aceea înţeleg foarte greşit acel fel de presimţire pe care o au tinerii despre un drum deschis şi deştelenit.

Credinţa a înaintat mereu, deşi pe dibuitelea, către ţelul ei nestrămutat, anume dreptatea. În înţelesul acesta, marea revoluţie [1] a fost o mişcare însufleţită de credinţă şi o faptă de minune. Şi nu încape îndoială că soiul de boală morală care a urmat acestor uimitoare războaie a stat mai ales în aceea că dascălii tineretului şi tineretul însuşi s-au simţit mai ales duşi înspre subtilităţile cugetării şi creşterea simţămintelor rare. Sînt adeseori pomeniţi acum, drept artişti nefaşti de acest soi, Taine şi Renan care, pe vremea cînd mă aflam eu pe băncile şcolii, mai erau încă proslăviţi

[1] Din 1789.

în juru-mi. Din otrava aceasta Barrès [1] s-a îndestulat cu nesaţ. Eu unul nu m-am atins de ea. Am dispreţuit, datorită unui instinct mai tare decît moda, polilogiile acestea ale psihologilor. Mi s-a părut nebunie curată să privesc gîndurile şi simţămintele drept un oarecare spectacol, simplă oglindire a spectacolului celui mare. Lucrurile sînt cum sînt, nişte stane de piatră, temeinice, grele, îndărătnice ; totodată piedici şi unelte ; lipsite de vrednicie şi de împuternicire. În înţelesul acesta am fost ateu şi materialist. Dar niciodată n-am luat gîndurile, simţămintele, „stările sufleteşti", cum se spunea pe atunci, drept o lume tot mecanică şi ea. Mi s-a părut, dimpotrivă, că voinţa era în lumea aceea ca la ea acasă şi că era deci îndreptăţită să îngăduie, să tăgăduiască, să desfiinţeze, astfel încît să adeverească nu numai ceea ce este adevărat, ci şi ceea ce ar trebui să fie adevărat, adică dreptatea. Apoi, fără a ţine seama de lucruri, înţeleg că trebuie să împlinim dreptatea în lume, aidoma meşteşugarului care făureşte o roabă sau un scripete ; păzind astfel, în pofida tuturor piedicilor şi capcanelor, ceea ce numesc adevărata credinţă şi adevărata religie. Năzuind de asemeni, şi printr-acesta chiar, către fapta cea mai împlinită. Deoarece faptele de care vorbesc ei nu-s decît zvîcnire şi nebunie de-o clipă. Duhul acesta pe care am izbutit să-l scap din toate naufragiile, mi se pare că-l descopăr la tinerii care ajung acum la bărbăţie ; şi e un lucru de care mă bucur tare.

---

[1] Maurice Barrès (1862—1923), scriitor şi om politic francez, teoreticianul naţionalismului.

XV

Sfîrşitul acesta de iarnă e sărbătoarea luminii. Soarele-şi trimite lumina pînă-n fundul codrilor. Umbrele trunchiurilor sînt precis conturate ; pîrîiaşul scînteiază ; albastrul cerului pare ţipător în furca pomilor. Culmile, în depărtări, se mistuie în ceaţa aurie. Soarele arde. Vîntul aspru biciuieşte. Adulmeci o putere care nu-i blîndă. Încă n-a venit primăvara.

Şedeam într-o adîncitură ; dar am fost nevoiţi s-o luăm din loc ; vîntul curgea ca apa de-a lungul povîrnişurilor. Careva spuse atunci : „Soarele de iarnă e amăgitor ; cu cît luceşte mai tare, cu atît te pătrunde frigul mai nemilos. Îmi plac, iarna, lumina amurgită şi norii joşi, acoperămînt al pămîntului. E vremea chircelii şi amorţirii. Dar soarele acesta amăgitor ne scoate din casă. Urăsc lumina lipsită de căldură".

„Soarele, zise înţeleptul, nu-i amăgitor. Încălzeşte şi el cît poate, dar stihiile se încîlcesc. Am băgat adeseori de seamă că, în toiul iernii, clipa cea mai rece a zilei este în jurul prînzului. E firesc. Soarele încălzeşte pămîntul şi pămîntul încălzeşte văzduhul ; aerul cald se ridică şi aerul rece vine să-i ia locul ; soarele, deci, mai întîi ne aruncă o mantie de aer îngheţat pe umeri ; şi lucrul acesta începi să-l simţi pe la mijlocul zilei. Adevărul din cursul zilei se potriveşte cu adevărul din cursul anului. Pe măsură ce soarele se ridică pe bolta cerească, ne sosesc vînturile de la pol ; de unde şi valurile de frig care însoţesc primăverile frumoase. Îţi dai seama că soarele nu are ce face ; ne încălzeşte în măsura putinţei ; e un zeu drept şi cuminte !"

„Drept şi cuminte, zise un altul, cît sînt şi rotițele ceasornicului meu ; pentru că fiecare îşi îndeplineşte menirea netulburat ; acestui fapt i se datoreşte că ceasul meu e un ceas bun."

„Dar, zise primul, dacă vreun firicel de praf se bagă în rotițe şi opreşte totul, firicelul acesta de praf e şi el drept şi cuminte ; după cum şi vîntul acesta rece e drept şi cuminte, deoarece menirea aerului rece este să se scurgă înspre părțile cele mai încălzite ale pămîntului. Iar guturaiul acesta este şi el drept şi cuminte, adăugă el strănutînd. Ba nu. Nimic nu-i drept şi cuminte. Toate forțele acestea nu-s decît nişte fiare oarbe, atît şi nimic mai mult."

„Nu ştiu, zise înțeleptul. Dacă rugăciunile mele ar fi în stare de ceva, m-aş teme de ele. Dacă aş vedea că zeii lucrează după bunul lor plac, cum de-aş mai putea trăi ? De liniştit mă linişteşte desăvîrşita potrivire, îmbinarea tuturor lucrurilor, lanțurile încrucişate ale binelui şi răului."

„Bună şi fără cusur e roata, care nu-şi iese din cale" zice un bătrîn lama în Kipling. Pe măsură ce înțeleg aceasta mai bine, mă simt mai puțin pierdut în universul acesta ; şi întrezăresc mai desluşit adevăratul chip omenesc decît dacă mi-ar ieşi în cale mai ştiu eu ce satir beat de soare, țîşnit dintr-o scorbură de copac şi pornit să se dea de-a dura în luminişul acesta.

XVI

Am dat ieri de o vorbă a lui Shakespeare, adeseori citată : „Sîntem țesuți dintr-aceeaşi urzeală ca şi visele." Aşa scrie în *Furtuna,* un soi de feerie unde spiriduşul Ariel dezlănțuie vînturile şi marea după cum i se năzare. Basmul acesta bun pentru prunci e plin de idei. Apar doi îndrăgostiți despre care s-ar zice că-s duşi de pe lume şi pierduți în visul lor ; beția care-i stăpîneşte trece şi asupra spectatorilor ; şi lucrurile se petrec în piesă întocmai cum şi le închipuie îndrăgostiții ; totul trebuie să se încheie cu bine ; duhul e mai marele-n lume. Pocitul de Caliban, care vorbeşte în numele forțelor sălbatice, se tîrăşte pe burtă. Aşa vezi lucrurile cînd iubeşti ; şi toți cei ce-s născuți din femeie se lasă amăgiți în felul acesta. Cînd Caliban îşi revine în puteri, cînd mirosu-i de peşte stricat strică feeria, plodul e zămislit ; zămislit din țesătura viselor ; dintr-însa va făuri, la rîndu-i, un alt decor de feerie şi alți plozi ; aşa se petrec lucrurile. Ariel, numai duh şi staroste al nunții de basm, se contopeşte mai tîrziu cu stihiile. Iată, pe scurt, întreaga teologie. Nu-i puțin lucru.

Dacă mi-ar fi dat să gonesc zeii, aş goni mai întîi visele, spunînd, împotriva poetului : „visele noastre sînt țesute din aceeaşi urzeală ca şi lucrurile". Mi s-a întîmplat, fiind culcat într-o cameră de hotel, să am un vis înfricoşător. Se făcea că eram prins în vălmăşagul unei lupte. Nişte soldați trăgeau ; o văpaie roşie ieşea din puşti şi din răni ; o casă luase foc. Mă trezesc şi aud împuşcături ; în apropiere, pe un poligon, cîțiva soldați trăgeau la țintă. Patul mi-era în fața ferestrei ; printr-o perdea roşie treceau razele soarelui şi luminau încăperea. Iată care era urzeala visului meu. Am crezut că visasem ; de fapt, percepusem unele lucruri destul de prost. Auzisem împuşcături ; o lumină roşie îmi străbătuse pleoapele ; încercasem, după cum ne e firea, să refac lucru-

rile pe temeiul acestora ; mai întîi lucrasem prost de tot, dar pînă la urmă aflasem adevăratele pricini ; şi asta se numeşte deşteptare.

Dacă-i vorba aşa, visăm o mulţime de vise mărunte mai la orice oră din zi. Văd spatele unui om, grăbesc pasul să-i vorbesc ; văd că nu e prietenul meu. Vis scurt, urmat de trezire. Mă urc din greşeală în alt tramvai ; vis scurt, urmat de trezire. Visele ne vin de la lume, nu de la zei. Le făureşte lenea noastră. De aceea sînt atîţia fără de minte. Ariel e fiul lui Caliban, mintea întreagă e aceea care percepe adevărat lumea. Dreptatea visată e omenească. Dreptatea percepută e dumnezeiască.

XVII

Nu gîndim nicicînd după bunul nostru plac. Ceea ce ne îndeamnă să credem că gîndim după bunul nostru plac este că ideile care-i vin omului în minte sînt mai întotdeauna cele potrivite împrejurărilor. Dacă mă plimb în port, şirul ideilor mele nu se prea deosebeşte de şirul lucrurilor pe care le văd, macarale hidraulice, grămezi de cărbune, vapoare, vagoane, butoaie. Iar dacă uneori mă mai rătăcesc în vreo visare, nu ţine mai mult decît freamătul aripii unei rîndunici. O senzaţie vie mă cheamă din nou în mijlocul lucrurilor de faţă ; şi în vreme ce sînt atent la conversaţia pe care o duc, în mijlocul acesor mase care urcă, coboară, se rostogolesc, scîrţîie, se izbesc una de alta, această atenţie a mea prin aceasta chiar se zăgăzuieşte şi stabilesc în mintea mea raporturi adevărate între lucruri reale.

Dar de unde vin stolurile acestea de visări care-mi străbat din timp în timp percepţiile ? Dacă aş sta să caut, aş da mereu peste vreun obiect real, pe care nu l-am văzut decît o clipă, o pasăre-n văzduh, un arbore-n depărtări sau faţa unui om, vremelnic întoarsă înspre mine şi descărcîndu-şi într-o străfulgerare la picioarele mele bogata-i încărcătură de nădejdi, de temeri, de mînii. Gîndurile noastre reproduc lucrurile înconjurătoare, iar puterea noastră de visare nu merge atît de departe pe cît se pare.

Îmi aduc aminte că vorbeam despre lucruri dintr-acestea cu un prieten. Hoinăream prin codru. Se întreba dacă nu sîntem cumva în stare să scoatem comori din noi înşine ca dintr-un sipet, fără ajutorul vreunui anume lucru aflat de faţă. În clipa aceea îmi veni în minte cuvîntul *byrrh*[1], care nu avea desigur nici în clin nici în mînecă cu arborii şi cu păsările. Îi spusei şi lui. Ne-am expus fiecare părerea asupra acestui lucru. Ne-am apropiat de un soi de maghernită pe jumătate mistuită de crengi ; îndreptîndu-mi privirea într-acolo, văzui un carton ţintuit pe fereastră ca să ţină locul geamului spart şi pe care stă scris *byrrh*, De atunci, maicii noastre, ţărînei, îi aduc închinăciune pentru toate gîndurile care-mi vin.

Alteori ideea e un răspuns pe care ni-l dă ochiul. Un călător mi-a povestit că în nisipul deşertului şi sub văpăile soarelui se gîndea, deîndată ce închidea ochii, la un soi de Norvegie înzăpezită sub lumina lunii. Nu era desigur decît o imagine viorie care dădea răspuns celei galbene, după cum

[1] Numele unei băuturi alcoolice, un aperitiv pentru care se făcea multă reclamă în Franţa (n.tr.).

se întîmplă cînd ne uităm la soare ; o pată viorie ne urmăreşte cîtva timp. Astfel de imagini, după ce am stins lumina, alcătuiesc desigur urzeala viselor noastre. Într-o beznă adîncă, şi departe de zgomot, dacă stăm nemişcaţi, gîndurile nu ne merg prea departe. Dacă cei care doresc să doarmă şi-ar cunoaşte mai bine obîrşia grijilor, ar avea poate cinci minute de răbdare şi valurile nopţii ar veni să-i aline şi să-i legene ca pe nişte nave rătăcitoare.

MARTE SAU RĂZBOIUL CÎT PREŢUIEŞTE

(Fragmente)

XLI

NOBILUL MEŞTEŞUG

Auzim adeseori spunîndu-se că orice coborîtor al unei stirpe nobile nu poate îmbrăţişa altă carieră decît a armelor; ideea pare emoţionantă şi măreaţă la prima vedere. Dar plăcerea admiraţiei am plătit-o prea scump. Casta aceasta trufaşă trebuie despuiată de straie. La drept vorbind, se mulţumesc să îmbrăţişeze cariera de rege. Luaţi aminte că nu-i greu să fii ofiţer; elita intelectuală nu într-acolo se îndreaptă, pentru hotărîtoarea pricină că meşteşugul cîrmuirii cere o minte mlădioasă, oricînd gata să creadă ce pofteşte, ceea ce presupune neputinţa de a rezolva, ba şi de a pricepe problemele reale iscate de lumea obiectelor. Ciudat lucru, ba şi minunat, puterea cea mai înaltă, singura putere din vremea noastră, e la îndemîna cui vrea s-o ia; e deajuns s-o doreşti. Să fim drepţi. Văd un meşteşug greu şi fără de care nu există ofiţer fercheş; e meşteşugul călăriei; de aceea regii noştri şi-l însuşeau din fragedă tinereţe. Se şi cuvine să recunoaştem că obiceiul de a înfrînge un animal puternic, dar stîngaci, doar prin durere, fără pic de milă, păstrînd însă aparenţele unei prietenii ocrotitoare, nu-i cea mai

rea pregătire pentru meseria de rege. Al cărei simbol e biciuşca.

Nostimada e că vorbim ca şi cum ofiţerii de carieră ar fi singurii meniţi să nu dea două parale pe viaţa lor. De fapt însă orice om sănătos se pomeneşte, de voie, de nevoie, oştit peste noapte şi mai expus chiar decît un altul la tot felul de accidente, lovituri de copită sau mitralii, fără a mai pune la socoteală muncile, ostenelile şi lipsurile. După recenta experienţă a războiului, oricare om din rîndurile trupei ştie că există o deosebire mai mare în timp de război între soldat şi ofiţer, decît în vreme de pace între bogătaş şi sărăntoc. Cît despre riscul de război, să zicem că-i egal, deoarece dacă ostaşul trece prin mai multe pericole stînd zilnic la pîndă, umblînd să agonisească de-ale gurii sau săpînd, ofiţerul stă niţel mai descoperit la atac. Riscurile fiind aceleaşi pentru toţi şi neatîrnînd de preferinţe, orice om care caută trudă cît mai puţină şi plăcere cît mai multă trebuie să aleagă cariera ofiţerească. Nimic nu mi se pare nobil în alegerea aceasta, de nu faptul că e lucru firesc pentru un viconte să-i placă mai mult situaţia de stăpîn decît cea de sclav. Să fie stăpînii porniţi pe sincera admiraţie a dispoziţiei acesteia, nu mă miră. Dar să aclame sclavii din fundul inimii pe cel ce şi-a ales situaţia de şef, ar fi din cale-afară de caraghios ; şi, printr-o îndelungată şi apropiată cunoaştere a sclavilor, m-am convins că una ca asta nu se întîmplă.

Un om care-şi apără privilegiile nu-i lipsit de seriozitate şi nici de oarecare element emoţional. Nu încape îndoială că acesta apare într-o mai mică măsură la omul care nu vrea deloc să domnească şi care rezistă tiraniei cu simplitate. Din cauză că negaţia nu înseamnă încă nimic. Cînd

cetăţeanul de rînd va fi izbutit să fie lăsat să trăiască în pace, nu va fi încă în rostul lui cu atîta tot ; nu va avea parte nici de vreo hrană spirituală, nici de bucurii estetice, nici de înţelepciune practică şi nici măcar de pîinea cea de toate zilele. Să fii liber nu înseamnă încă nimic. Pentru cel ambiţios însă, a fi stăpîn e o lume întreagă. Iată de ce partida nu este egală. Pentru unul politica e totul ; pentru celălalt nu-i decît prudenţă. Iată de ce ironia şi amărăciunea corup adesea marea strădanie a sclavilor, de îndată ce mînia nu-i mai împinge. Cunoscînd deci uriaşele greutăţi ale acestei lupte inegale, sînt mai întîi dator să nu cad pradă amăgirilor academice, de vreme ce nu mă pot păcăli.

XLII

DESPRE DEMOCRAŢIE

Adeseori i-am văzut pe ţăranii noştri din apus făcînd o mutră acră şi încuiată, lipsită de orice cordialitate, pe cînd prefectul sau vreun alt funcţionar le turuia verzi şi uscate. Aceasta mi-a fost de folos ca să înţeleg vremurile de altădată, în care omul trăia mult pentru sine, în temeiul cugetării : „Duşmanul nostru e stăpînul". Autorităţile erau pe atunci temute, pizmuite, aclamate, după împrejurări ; dar nimănui nu i-ar fi trecut prin gînd să le iubească.

Autorităţile se numărau printre nenorocirile pe care, resemnat, le înduri. Şi părea lucru firesc să faci pe nepricopsitul ca să plăteşti mai puţin. Fiecare rezista şi căuta să se descurce. Clerul şi

nobilimea își păstrau privilegiile, pilda venea deci de sus. Cei care se avîntau în primejduita meserie a războiului, fie un d'Artagnan, fie un simplu oștean, o socotea ca pe o îndeletnicire cu profituri nemărginite ; și așa războiul își vedea liniștit de treabă ; și nimeni nu se omora cu firea, de nu în iureșul luptei, ca urmare a cunoscutei prefaceri a fricii în mînie. În vremea Ligii [1], un căpitan vestit trecea de la o tagmă la alta, cu toți oamenii lui. Drept care meșteșugului armelor nu i se dădea mai multă cinste decît oricărui altuia ; iar lui Ludovic al XIV-lea nu i-ar fi trecut prin minte să ia în armată, de dragul gloriei, pe un negustor de pînzeturi care se chivernisea. A avut deci loc o mare schimbare, deoarece astăzi sînt luați negustori, muncitori, preoți care nu se pot aștepta cu toții decît la pagubă, rănire și moarte ; fără a mai pune la socoteală viața de cazarmă, un rău care te paște dintr-o clipă într-alta, pe care-l vezi cu ochii și care nu-ți dă nimic în schimb.

Li se spune copiilor povestea șerbilor care băteau apa ca să tacă broaștele. Dar eu unul, care-s om liber, am ținut receptorul unui telefon la urechea unui căpitan, fără ca să-l apropii de ea, pentru motivul că atingerea aceasta i se părea spurcată căpitanului și că avea cîrcei în brațe. Un căpitan nu-i mare lucru ; dar în cursul anilor acelora de război mai mare a fost distanța între un căpitan și un soldat decît între șerbul și seniorul de odinioară. Cu ochii mei am văzut oameni care căptușeau cu scînduri interiorul unui adăpost cretos deoarece comandantul își mînjise coatele cu

[1] Liga catolică din sec. al XVI-lea (n. tr.).

alt ; oamenii aceștia dormeau pe jos și nu într-un loc ferit. Scot în vileag aceste fapte mărunte pentru că toți cei ce scriu despre război sînt ofițeri care au tras foloase de pe urma muncilor acestora de robi fără a le lua măcar în seamă.

Aici se vădesc efectele unei stări de violență care ar trebui să fie vremelnică. Revoluția neagă vechea orînduire și, în trecerea aceasta primejdioasă, cheamă pe toți prietenii libertății ; sclavia, de vreme ce e voită, e și totală, lipsită de reticențe. Dar meșteșugul militar reia puzderia aceasta de oameni și o rînduiește potrivit cu tradiția lui Frederic [1] ; căci meseria își are regulile ei și cine nu le dă atenția cuvenită e învins. De unde și o cumplită robie, al cărei început e la comisia de recrutare. În vreme ce eram șerb, fără să am măcar dreptul să cînt, căci lucrul acesta îl înfuria pe stăpînul meu, rectorul universității din orașul ocupat, Lille, avea o mașină la dispoziție și-și păstra toate vechile și străvechile drepturi. El se găsea din nou în situația stării a treia [2] din timpul regilor absoluți. Lipsit de orice drept în teorie, dar opunînd rezistență cu ajutorul funcției sale, al calificării sale, al intereselor pe care le reprezenta. Noi ceștilalți, dimpotrivă, liberi în teorie și, pasă-mi-te perfect egali ; în fapt sclavi, întocmai ca oameni cumpărați și plătiți. Dovadă peremptorie a legii omenești, după care libertatea reală presupune o organizație neîncetat

[1] Frederic al II-lea, regele Prusiei (1740—1786) (n.tr.).

[2] În vechiul regim francez, anterior revoluției din 1789, clerul și nobilimea alcătuiau starea întîia și a doua, iar burghezia, meșteșugarii și țăranii starea a treia (n.tr.).

îndreptată împotriva puterii ; şi nu văd corporaţiile muncitoreşti, singura nădejde a cetăţenilor, decît ca o imitaţie abia schiţată a unei asemenea organizări.[1]

XLIII

AFACEREA DREYFUS

Telefonistului care aducea la cunoştinţă că tirul bateriei era scurt şi prea pe stînga, căpitanul îi răspundea, folosind cuvinte tari, că nu-l interesează. Faptul pare de necrezut şi, de altfel, e lipsit de înţeles. Nu încape îndoială că acest căpitan nu spunea în împrejurarea amintită ceea ce gîndea ; înjurătura era doar formală ; după cum mulţi invocă numele lui Dumnezeu fără să se gîndească la fiinţa desăvîrşită. Să curăţim terenul.

Mintea n-o poţi ţine locului. Iată de ce, după cîteva luni de uimire, neurmate de nici un progres mi-a fost dat să adun un număr de fapte corespunzătoare acestuia şi care exprimau cel puţin patimi. Pînă la sfîrşit am înţeles un lucru, şi anume că trupa era cu tot gîndul la războiul purtat împotriva inamicului, iar ofiţerimea era cu tot gîndul la războiul ce-l purta împotriva trupei ; şi, oricare ar fi fost soarta războiului, noi, noi negradaţii, îl pierdeam. „Ne freacă rău", ziceau tunarii în graiul lor, care de data aceasta era şi energic şi potrivit ; şi grăind astfel nu la inamic se gîndeau.

Eu unul, privind cu admiraţie puterea aceasta

[1] Articolul e scris imediat după primul război mondial (n. red.).

absolută, căreia nici înţelepciunea lui Esop nu i-ar fi fost pe plac, îmi aduceam aminte de afacerea Dreyfus şi îi ghiceam adevăratul înţeles. Această faimoasă împotrivire n-a avut drept obiect atît o eroare judiciară, cît mai ales o autoritate îngîmfată care nu voia să dea socoteală. A fost un război al sclavilor. Şi nu mă mai mir că, în lumea întreagă, sclavi şi stăpîni l-au urmărit cu o atenţie înfrigurată. Unii ţineau cu libertatea, ceilalţi cu puterea absolută ; în consecinţă n-a încăput iertare nici de o parte, nici de alta ; iar familiile se scindară ajungînd pînă la sudălmi. Lucru inexplicabil, dacă nepotrivirea s-ar fi ivit numai asupra faptului. Dar lupta se desfăşura în beznă. Cîteva idei lipsite de tărie şi un număr de patimi de neînfrînt. Dacă privim încăierarea aceasta de la depărtare şi pe deasupra marelui război, totul e limpede, pare-mi-se : a fost cea dintîi manifestare a unei răscoale universale.

Războiul, dacă pot zice astfel, a aşezat din nou toate la locul lor. „Nu admit să fie pus la îndoială cuvîntul unui ofiţer francez" ; spusa aceasta faimoasă mi se păruse doar că tălmăceşte paroxismul patimilor, sub o formă ridicolă. Dar experienţa de zi cu zi, în anii aceia de groază, mi-a arătat că era de fapt o axiomă menită să fie pusă în practică atunci cînd e vorba de sclavi. Oricîtă grijă ai depune în cercetarea trăsăturilor războiului, nu poţi cunoaşte efectele puterii absolute atîta vreme cît nu le-ai simţit pe propria-ţi piele. Nu zic că războiul a fost voit şi pregătit ca o revanşă, pentru ca să ni se pună laţul de gît ; despre aceasta s-ar putea vorbi fără sfîrşit şi nu ne-ar mai ţine capul. Neîndoielnic este că puterea absolută a fost întrebuinţată din plin şi îndurată fără resemnare. Războiul a fost, din prima clipă, şi de

la sine, biruința autorităților. De aceea și rostesc cu nevinovăție: „Ce frumos ar fi dacă am rămîne tot atît de uniți și în vremuri de pace!“ Așa e tiranul făcut: să creadă că sclavul e fericit cînd dă ascultare. Dar eu aștept răspunsul maselor, după tipicul lui Combes [1], care din norocire ne este cunoscut; și biruința aceasta va fi fără violență, ca și cea dintîi, dar mult mai trainică dacă, după cum cred, acești cinci ani de robie i-au învățat cîte ceva pe sclavi.

„Dar cum poți oare, îmi spune cineva, să micșorezi un lucru atît de mare? Au stat în cumpănă nenumărate alte sentimente și nenumărate alte idei: și pun rămășag că așa a fost cazul pentru dumneata.“ Desigur, înțeleg cum nu se poate mai bine. Au stat în cumpănă mii de alte lucruri și am de gînd să nu uit nici unul. Dar a fost și ceea ce am spus eu; și pentru mine nu e puțin lucru.

XLIV

MEA CULPA

Cît mă privește, am fost resemnat. Nu mi-a fost greu să mă uit la acea specie de oameni care pune pe alții să facă treabă și nu face niciodată nimic, așa cum te uiți la niște lucruri periculoase și greu de mînuit. Dar, pe semenii mei, tovarăși de muncă și de necazuri, îi cinsteam uneori cu acele ieșiri din sărite pe care omul le iscă în om,

[1] *Emile Combes* (1835—1921), președinte al Consiliului de miniștri francez între 1902—1905, a despărțit biserica de stat (n.tr.).

mai ales cînd începeau să se văicărească în cor. „Vi s-a întîmplat voia, le ziceam. Da, l-ați tot așteptat, războiul ăsta minunat. Cînd erați tineri și ferice, n-a fost cuvîntare, spectacol și ceremonie la care să nu vă duceți ca să aplaudați vestirea revanșei și ocărîrea dușmanului. E plăcut să faci pe eroul; acum a sunat ceasul plății distracțiilor acestora de bîlci. Iată-vă eroi, dar fără bîlci.“

Pentru a mă alina pe mine însumi, dacă poate fi vorba de așa ceva, foloseam tot aceleași vorbe. Căci mă temeam de propria-mi înflăcărare și fugeam de orice prilej de a răsplăti cu aplauze pe măscăricii noștri politici; dar meseria mea fiind aceea de observator, de ghicitor și de prooroc, greșelile de care trebuia să mă feresc erau mai puțin grosolane.

O anumită alegere prezidențială [1], însoțită de alai, m-a îndemnat să spun unor prieteni care n-au uitat: „Vine războiul. Nu scăpăm.“ Legea serviciului militar de trei ani a fost un și mai limpede avertisment. Deslușeam fără greutate strădania tiranilor împotriva păcii. Înțelegeam că puterea militară, după ce se reîntremase în fortăreața-i inviolabilă, lucra acum să se impună și să se lățească și că alianța rusă [2] era un mijloc cum nu se poate mai bun și pentru unii și pentru ceilalți. În sfîrșit, știam îndeajuns să număr pentru a trage concluzia că serviciul militar de trei ani restabilea și întărea vechea robie, fără a mai aduce măcar un om în plus pe linia de bătaie. Iată de

[1] A lui *Emile Loubet*, în 1899 (n.tr).
[2] E vorba de alianța dintre Franța și Rusia țaristă încheiată în ultimii ani ai secolului trecut (n.tr.).

ce eram de partea lui Combes [1], a lui Pelletan [2], a lui Caillaux [3], a lui Jaurès [4] şi împotriva ziarului *Le Temps* şi împotriva Academiei ; dar cu molime. Sarcasmele, injuriile, ameninţările elitei mă potoleau. Le dam prea multă ascultare oamenilor acestora. Mă istovea dojana aceasta mereu trează, mereu înarmată. Un biet om zicea : „Politica pentru mine e o strachină de ciorbă şi un culcuş". Alain băiete, îmi spuneam, pentru că n-ai întors îndeajuns spatele ciorbei şi culcuşului tău, trebuie să mănînci acum ciorba asta de la cazan şi să dormi pe scînduri. Trebuie să plăteşti pentru anii de consimţire.

Ce minunat lucru ar fi să ne putem acum întoarce la literatură. Oboseala aceasta universală, care ne chezăşuieşte ani de pace, o să ţină doar cît voi trăi şi eu. Numeroşi sînt neguţătorii de tipărituri care mi-au dat de înţeles că iarba a crescut înaltă pe morminte şi că volumele cu subiecte de război nu se mai vînd. Orice mînie se ostoieşte ; şi orice neplăcută experienţă e dată repede uitării. Consimţi-voi oare din nou la acel joc al autorităţilor, ale cărui efecte îmi sînt atît de bine cunoscute ? Biruinţa e aidoma unui cap de meduză, pe care-l plimbi cu alai. Bucuria-i mare. Ciorba şi culcuşul îi fac cu ochiul soldatului întors la vatră. Nu-i uit nici pe acei buni prieteni care mă lasă să trăncănesc, uitîndu-se unul la altul, aşa cum aştepţi

[1] V. nota de la pag. 345.
[2] *Camille Pelletan* (1846—1915), om politic francez, ministru al Marinei în guvernul Combes (n.tr.).
[3] *Joseph Caillaux* (1863—1914), om politic, preşedinte al Consiliului de Miniştri (1911) (n.tr.).
[4] *Jean Jaurès* (1859—1914), fondator al Partidului Socialist Francez (n.tr.).

să cadă ultimele picături ale furtunii. „Soldat nemulţumit", zicea unul dintr-înşii, care desigur nu-i prost. Dar iată că priveliştea unui orb de război sau unui amputat produce o zguduire în sens contrar, o zguduire din fericire trainică. Dar înfumurarea, copilăria, nerozia, emfaza autorităţilor lucrează poate şi mai energic împotriva uitării. Vă mulţumim, domnilor.

XLVI

SĂ NU DEZNĂDĂJDUIM

Adeseori ajungem, după ce am adunat vrafuri de constatări, să pierdem orice nădejde cu privire la om. Astfel de gînduri, depărtate de cumpăna înţelepciunii, duc la aceleaşi rezultate ca şi răutatea fără de leac pe care o presupun. Fiindcă cine are asemenea înclinaţii, încetează de fapt să mai vrea pacea şi dreptatea între oameni, nemaiştiind să nădăjduiască. Şi-am băgat de seamă că de cele mai multe ori pe calea ocolită a patimilor înrăite te pomeneşti că simţi un fel de plăcere în a tot vesti răul şi mai răul. Vîrsta trage greu la cîntar, atunci cînd nu ştii să-i înduri cuminte urmările. Pînă la sfîrşit, mizantropia aceasta nestăpînită se dovedeşte că dă autorităţilor respectul pe care-l cer ; de-ar fi atîta doar ; şi-ar fi destul ca mizantropul să aibă de ce roşi măcar un pic.

Eu unul, judecînd, pare-mi-se, după cauzele care sînt mereu mici şi vremelnice, sînt dimpotrivă rechemat de nădejde, deoarece privesc relele la rădăcină. Nu fiindcă un om e mînios nevoie mare,

sau beat, sau fanatic, o să mă apuc să-l socotesc rău. Orice entuziasm este o pornire care se poate să secere vieţi, dar care tot atît de bine poate să împartă dreptatea. Şi frica însăşi, cea care se dezlănţuie sub numele de furie împotriva duşmanului, s-ar putea să se întoarcă şi împotriva stăpînului, de unde ar putea ieşi cu totul alte rezultate. Revoluţia germană, dacă s-ar fi ivit în 1914, ar fi scăpat lumea de nenorocire prin căsăpirea cîtorva ; nu era nevoie de zece mii de morţi pentru ca marele măcel să fi devenit cu neputinţă. O şi mai bună metodă ducea la spînzurarea numai a unei duzini. Dar o neîncredere destul de trează, înfăptuiri mai bine chibzuite, păreri dintr-un început clare, şi mai ales o oarecare încredere a fiecărui om în propria-i putere, ar rodi o revoluţie difuză şi continuă, lipsită de orice violenţă. Ar fi deajuns un dispreţ statornic pentru ca autorităţile să coboare la rangul de funcţii utile. Pe vremea lui Combes, zurbagiii şi provocatorii au fost, la noi, puşi pe de-a-ntregul la respect. Un astfel de regim nu e cîtuşi de puţin desăvîrşit ; dar, putem oare, prieteni, să ne împiedicăm de fleacuri după ce am trecut prin marele măcel ? [...]

LXVI

DESPRE EROISM

„O jivină războinică, îmi spuse ambiţiosul, iată ce-i omul. Uită-te cum se năpusteşte la atac, cum defilează la sărbătorirea victoriei, cît e de mişcat la auzul povestirilor, mai ales cînd e tînăr. E un cuceritor, n-ai ce-i face.“ Ambiţiosului care grăieşte astfel îi sînt ochii umeziţi ; dar nu pot şti ce admiră mai vîrtos, eroismul tinerilor sau puterea lui de om de curînd scăpat de griji. Totu-i cu două înţelesuri în semnele acestea, ca în toate semnele. Nu vreau să înjosesc firea omenească, îmi place s-o văd aşa, ridicîndu-se dintr-odată mai presus de cea mai apăsătoare datorie. Îmblînzitoare în esenţă ; dar îmblînzind ce anume ? Tot ce se impune şi ameninţă ; pînă la urmă, îmblînzindu-se pe sine. Mărinimia aceasta îl defineşte pe om. Privit pe această planetă, judecat după acte şi fapte, e un animal setos de stăpînire ; gîndirea nu-i decît una din consecinţele acestei puteri sufleteşti, ba — gata sînt s-o recunosc — supusă acesteia.

Omul vrea, rînduieşte, înfăptuieşte. Neîncetat născoceşte ; într-acolo tinde ; orice altceva îi este izvor de plictiseală. Iată de ce molatecele şi plictisitoarele voastre gînduri nu-l desăvîrşesc. Nu-l prindeţi de fel, nici cu doctrinele, nici cu ghiarele voastre. Jertfa din poruncă, puterea în toiul primejdiei, vioiciunea în lucrările grele, le veţi regăsi ori de cîte ori se iveşte focul, naufragiul, ciuma ; unde nu văd totuşi nici ură şi nici măcar mînie. Da, ca să-şi scape duşmanul, vădeşte acelaşi curaj de îndată ce hotărăşte s-o facă. Cît ai clipi din ochi, s-a hotărît ; înapoi nu se gîndeşte, cum faci domnia-ta, privitorule ; gîndeşte înainte, pornind de la ceea ce a vrut. Salvarea cuiva dintr-o primejdie, răscoală sau război, prea puţin îi pasă de vreme ce a început. Pericolul îl gîndeşte ; celelalte toate cîntăresc puţin; dacă piedica-i omenească, vai de piedică. De aceea pare a vădi o sălbăticie, care pe mine unul nu mă înşeală, pentru că nu-i văd urma în cugetările acelea care vreme

de trei ani îmi stăruiră în minte, toate ţintind spre omucidere. Vedeţi aşadar cum se adună omul şi se rînduieşte cînd în cursul faptei se arată primejdia. Pe de o parte, atenţia se repede oriunde e semn de încăerare, cercetînd ocolişurile şi tertipurile, fără a mai sta vreodată la chibzuială după ce s-a luat hotărîrea, căci nu mai e timp ; de e hotărîrea bună sau rea, de e a lui sau a unei căpetenii, nu mai-are cînd se gîndi la ea ; toate acestea ţin de trecut şi mortul de la groapă nu se mai întoarce. Pe de altă parte însă, pericolul zoreşte gîndurile şi le înghesuie, căci vine teama ; şi începutul acesta de răzmeriţă îţi cere grabnic să-ţi vii în fire şi să azvîrli cît colo toate gîndurile viclene ; aici voinţa înşfacă mitraliera şi trage fără a mai sta să cerceteze. Ai o datorie mai grabnică încă decît aceea de a face cutare sau cutare lucru anume, o ai pe aceea de a birui frica ; primejdia trebuie înfrîntă ; iar avîntul e întotdeauna potrivit după obstacol. Iată de ce se alege praf şi pulbere din vorbele şi gîndurile zadarnice. Cărturarul, care gîndeşte orice-o fi cu o aceeaşi bună învoire, va judeca întotdeauna greşit lucrurile acestea, fiindcă a uitat de energia gînditoare, care voieşte, care păstrează, care înlătură ; care, pe scurt, cîrmuieşte. Acum înţelegeţi greşeala cărturarului care, primind pe calea semnelor aceste păreri fulgerătoare, le ia cum ar lua nişte fapte, după obicei, şi le imită şi le desfăşoară în grăirile sale. Drept care se alege pe loc cu dispreţul războinicului şi nu mai pricepe nimic. De fapt, cărturarul trezeşte în sinea lui tot ce e crud şi slut, spre a îndura ideea că douăzeci de mii de leşuri erau trebuincioase; pe cînd războinicul îşi foloseşte curajul spre a nu se gîndi la aceste leşuri. Să învăţăm să admirăm, să învăţăm şi să dispreţuim.

LXVII

DESPRE VIOLENŢĂ

În privinţa mîniei, căreia mulţi îi spun curaj, trebuie să înţelegem că nu-i cu desăvîrşire potrivnică fricii. Tot omul ştie din experienţă cum trecem de la teamă la mînie şi cum acţiunea uşurează şi satisface. Între amîndouă se iscă însă adeseori o agitaţie sterilă, un fel de nerăbdare musculară, care se vădeşte prin gesturi, vorbiri şi cugetări. În trecerea aceasta îşi dă trufaşa mînie spaima pe faţă ; aşa şi criza nervoasă, la fiinţele slabe, dă totul pe faţă. Cu atît mai limpezi vor părea aceste constatări dacă ne încredinţăm că frica este întotdeauna şi într-un anume fel frică de sine.

Este uşor de tot să descoperi această ambiguitate şi acest amestec de patimi atunci cînd polemiştii se înfurie. Oratorul timid se repede asupra obstacolului, ridică vocea, se înăbuşă şi ajunge degrabă la mînie. Se cuvine să desluşim cu luareaminte în aceste cazuri adevăratul şir al cauzelor şi efectelor. Nu pentru că îi vrea răul potrivnicului său înalţă glasul, ci dimpotrivă, pentru că îl înalţă ajunge la un fel de ură. Cine înţelege cauzele acestea se porneşte pe rîs. Auzeam cîndva un gramatician care vorbea cu multă patimă despre ortografie ; nimănui nu-i trecea prin minte să-l contrazică, el totuşi îşi ducea de zor greul război împotriva fricii care-l stăpînea. Am uitat ce spunea cu privire la ortografie, dar mi-a rămas ce vădea în acelaşi timp şi care era de mult mai mare preţ, anume că mîniei, fiică dreaptă a fricii, nu-i trebuie vrăjmaş pentru a se dezlănţui. Vedem că violenţa

mai întîi împotriva ei însăşi se porneşte şi mereu sieşi e potrivnică. Geniul comic, care nu-i decît ceea ce supravieţuieşte din mintea încătuşată, va lumina înlăuntrul fiecăruia observaţiile acestea atît de simple, ajungînd pînă la înţelegerea ciudatei legături ce poate defineşte războiul, unde vrăjmaşul nu-i la drept vorbind decît un pretext pentru a-ţi face rău ţie însuşi. Cine doreşte războiul în stare de război e cu sine.

După cîte am spus, e uşor de înţeles că dezlănţuirea violentă e un fel de uşurare cînd furia îşi atinge culmea. Acolo stă şi bucuria răzbunării. Ocările, aducerile aminte, socotelile, nu-s decît efecte accesorii. Să te răzbuni înseamnă să treci la o faptă dinainte aşteptată, prevestită de starea trupului şi care liberează muşchii de greaua trudă a contractării îndreptată chiar împotriva lor, şi care sugrumă viaţa. Totul, în crizele acestea, este lucrare a forţei şi numai a forţei ; deoarece meandrele patimei, după care ideile se ţin şi ele şontîc, atîrnă numai de poziţia trupului şi de forţele fiecărui muşchi, oricare burzuluindu-i pe ceilalţi pe cît poate ; haos şi ţîşnire a forţelor mecanice. Reiese din cele spuse că fatalitatea îşi găseşte aici un teren prielnic şi o dovedeşte grăitor de vreme ce bucuria răzbunării ne răsplăteşte pe loc. Iată care e, pe scurt, povestea crimei pasionale ; iar războiul nu-i de fapt decît o crimă pasională. Dragostea, mila, groaza cresc odată cu ura pe drumul acesta pe care-l deschide. Echivocul acesta al patimilor dezlănţuite este lucrul cel mai de mirare de îndată ce te apropii de un asemenea nemărginit subiect ; şi care de îndată opreşte războiul împotriva războiului. Căci orice violenţă e război. Iar puterea, de isteaţă ce e, preface orice

război în război al ei. În lupta corp la corp, cîtă furie încape împotriva îndepărtaţilor stăpîni şi a cruzilor spectatori, cine să ştie ? Gladiatorul credea poate că-l răpune pe Cezar.

LXVIII

REPLICA LUI SANCHO

Am surprins adeseori pe faţa neguţătorilor un amestec de niţică mînie şi ruşine cînd cer preţuri nesăbuite. Pornind de aici am ajuns să-mi explic datorită pricinilor ei celor mai adînci apriga sete de cîştig ; şi îmi vine a crede că nu-i un simţămînt oarecare, nici josnic, nici de zgîrcioabă, ci dimpotrivă, o siluire care răspunde unei siluiri, o răbufnire care răspunde unei jigniri. Omul n-a fost făcut ca să înfrunte dispreţul ; am cunoscut cu toţii o vrednicie a negustorilor şi o semeaţă onestitate ; şi mi-am spus adeseori că starea negustorească alcătuieşte un puternic meterez împotriva improvizaţiilor urii, ba şi ale dragostei, cu ajutorul unor strîmte şi mărginite virtuţi, schimburile pieţii dînd o bună pildă de dreptate. Dar comerţul este acum vraişte. Forţa a tropăit şi pe aici.

Imitaţie, desigur. Avuţia e forţă şi pe culmi e biruinţă. Dar e şi răzbunare a părţilor josnice, date uitării şi puse în afara legii ; datorită acestei nechibzuite imprudenţe dreptul e dezrădăcinat. Nu-i puţin lucru dreptul acesta umil la viaţă ; potrivit crîncenei legi omeneşti, le duce pe toate celelalte, de vreme ce acum dobitocul gîndeşte.

Dar retorii habar n-au ; trupul omenesc nu-i apasă greu. Lor, negutătorilor, lor li se smulge bunăvoința din adîncul ființei ; și nu mai poate înflori. Fiul a dus tot duhul la oaste, ca pe o floare smulsă. Rădăcina crește în jos și se înfige cum îi cere apărarea. Deznădejdea e animalică ; ceea ce se vede din ținută. Pentru gîndirea de la acest nivel, robia întreagă, în care omul e mijloc și unealtă, e probă hotărîtoare. Ce mai e și cu morala aceasta care se neagă pe sine, își omoară apărătorii cei mai de nădejde și-și tăgăduiește principiile cele mai temeinice ? Iată cum eroismul se întoarce în punctul cel mai de jos după o scurtă parabolă. Tot ce-i omenesc fiind dat sau luat, rămîne zgîrcenia, ca la moșnegii aceia care nu mai au sînge.

Mai rău decît atît, o zgîrcenie ațîțată, fiindcă omul gîndește mai mult decît se crede, nu atîta din nevoia de a cugeta, cît ca urmare a puterii semnelor, putere pe care o deslușim în zicale. Lipsa nu-i nimic, tăgada înseamnă ceva. „Cine vrea s-o facă pe sfîntul mai rău se înjosește" ; formula aceasta aspră spune încă mai mult decît o lege a oboselii. Iar epica e tăgăduită, ca urmare a mistuitoarei admirații ce-și nimicește obiectul încă de pe cînd nu-i decît nădejde. Eroul avea toate virtuțile, dar a murit. Nu datorită întîmplărilor acelora cosmice pe care omul le primește de la naștere ; nu ; datorită virtuților însele. Tot atît de sigur pe cît e de neîndoios că orice luptător întors la vatră mai adesea se gîndește la cît a fost de chibzuit, decît la curajul de care a dat dovadă, de unde și privirea aceea care încremenește recunoștința. Iată de ce înțelepciunea lui Esop acoperă toate cugetările ; iar proza, mai mult ca oricînd, și din prudență, frînge ritmul epic. Disprețul înarmat și tare, Generalul Dispreț, care

strînge laolaltă forțele drepte, e zămislit de contemplarea cauzelor. Dar sufletul naiv, văzînd spăimîntătoarele urmări, nu află altă scăpare decît să se teamă de propriile-i virtuți.

LXXXVIII

SĂ SPUI NU

Să spui nu, nu-i lucru ușor. Mai ușor e să pedepsești autoritățile dezlănțuind violența ; dar tot război e ; oricine își dă seama de îndată ; iată de ce botul fiarei e pretutindeni deschis, urmare fiind resemnarea pasivă. Duhul duce însă un alt război.

Orice grevă e prin ea însăși puternică ; greva minților e atotbiruitoare dacă o pornim cu toții ; dar dacă așteptați să înceapă ceilalți, n-o să pornească nimeni ; începeți prin urmare. Porniți războiul împotriva războinicelor voastre patimi, atît de îmbătătoare cînd ești la spectacol sau la paradă, cînd iei parte la biruință mai ales. Tuturor acestor beții să le spui nu.

Fiecare își caută libertatea, dar fără pricepere, chemînd violența împotriva violenței și pomenindu-se de îndată în altă robie. Lăsați corpurile să dea ascultare, nu-i mare scofală. Cei care pregătesc războiul o știu bine ; mintea vor să ți-o ia ; mă gîndesc la judecățile acelea tulburi, pe care imitația le susține, pe care spectacolul și elocința le împrospătează. Din băutura aceasta să nu vă adăpați. Nimeni nu vă poate sili : entuziasmul nu poate fi obligator. Acum, cînd scriu, sărbătoarea victoriei se apropie ; mă miră că am auzit o mulțime de bărbați și de femei care deobicei nu se

omoară cu îndrăzneala spunînd răspicat : „Nu ne ducem". Un altul, auzind goarnele, zicea : „Îmi strîng inima". Nu există lege care să-ți poată porunci să-ți ieși din fire.

Așadar, în fața tuturor declamațiilor războinice : tăcerea ; iar dacă-i un moșneag care se încălzește închipuindu-și măcelărirea tinerilor, disprețul rece. La începutul ceremoniei războinice, valea, băieți ! Dacă ești silit să rămîi, te vei gîndi la morți, vei număra morții. Ducîndu-te cu gîndul la orbii de război, îți potolești avînturile. Iar cei ce poartă doliu, în loc să se îmbete și să se zăpăcească cu gloria, să aibă curajul să fie nenorociți.

Să știi, să înțelegi, să susții că jertfa sărmanului om e frumoasă ; dar să-ți și spui, cu neclintită vigoare, că jertfa nu e liberă ; că cei din spatele frontului împing pe combatanți cu ascuțișul baionetelor ca pe vremea nemilosului Frederic ; ba și cu mai puțin risc ; deoarece meseria asta de încheietor de pluton la douăzeci de kilometri depărtare de front e urîtă. Gîndește-te la cel care ordonă atacul și nu pornește el mai întîi ; dar stăpînește-ți mînia, care tot război e ; spune doar că una ca asta nu se poate admira. Fii drămuitor de eroism.

Iar pe cei care se avîntă, deoarece s-au hotărît să fie conducători și să-și pună sîngele la bătaie, judecă-i tot cu necruțare. Arată că să fii conducător absolut la douăzeci de ani, să fii slujit la douăzeci de ani cum nu sînt regii, să fii zeu la douăzeci de ani pentru cincizeci de oameni, e un lucru de dragul căruia ambițiosul poate desigur să ia asupră-și orice risc. Că puterea aceasta despotică aduce foloase și triumfuri de îndată, cu mult înainte de

încleștarea pe viață și pe moarte ; că nădejdea crește odată cu gradul ; de unde reiese că cei care aleg calea aceasta, și se fălesc cu ea fără rușine, nu se jertfesc deloc alegînd-o, ci, dimpotrivă, jertfesc pătimașelor ambiții, ce clocotesc într-înșii, mulțimea celor umili, care nu vor decît să trăiască. Aici ești spectator ; și actorii aceștia emfatici stau la cheremul tău. Nici nu-i măcar nevoie să fluieri ; ajunge să nu aplauzi. Să spui nu.

UN SISTEM AL ARTELOR FRUMOASE

(Fragmente)

CARTEA A PATRA — DESPRE MUZICĂ

I

DESPRE ZGOMOTELE RITMATE

Fiindcă muzica măsoară timpul fără aproape nici o complezență, ea tinde spre forma unui obiect invariabil și se separă de corpul uman în acțiune. Pentru a accentua mai bine acest caracter distinctiv, este bine să ne ocupăm mai întîi de ritmul muzical. Acest ritm nu admite decît excepțional pauze arbitrare — lege pe care orice zgomot o face evidentă. Toba produce muzică adevărată prin intensități diferite, care revin într-o oarecare ordine, împărțind și sub-împărțind timpul. Toate acțiunile realizează un ritm prin alternarea repaosului cu efortul ; iar semnele vocale care servesc drept semnal pentru acțiunile în comun au desigur și ele această însușire, căci e nevoie de un semnal de avertisment și de un semnal de execuție. Chiar și ordinele care sînt date din depărtare țin seama totdeauna de ritm ; astfel, diviziunea timpului înlocuiește articularea. Cînd defilezi, unul din pași, în mod firesc, este mai accentuat ; ritmul cel mai simplu s-a născut din mersul „comandat". Dar muzicianul nu se limitează aici. Un artist toboșar va inventa fantezii ritmice ; el știe să marcheze, prin intensități diferite, două grupe de cîte două și chiar două grupe de cîte patru. Aceste relații

numerice, mai ales în mişcările repezi, nu permit nici o fantezie ; ceea ce apare în plus este dezordine ; iar bunul muzician se recunoaşte mai ales după modul în care calculează pauzele. Ne apropiem aici de problema nuanţelor muzicii celei mai complicate ; căci, chiar în mişcările lente, există o rigoare a ritmului, o subliniere imperceptibilă pentru „grupele de grupe", în sfîrşit, un curs regulat al sunetelor, care cuprinde şi variaţiunile şi ornamentele ; dar e nevoie pentru aceasta de mai multă „voinţă" decît se crede ; dacă nu respectă o asemenea regulă, muzica înclină spre poezie ; iar dacă atunci cuvintele cîntate nu susţin muzica, auditorul nu mai pricepe nimic.

Chiar fără cuvinte, sunetele ne emoţionează totdeauna, căci sînt strigăte purificate sau zgomote purificate ; dar trebuie ca aceste „pasiuni" să fie trecătoare ; muzicii îi revine să ne salveze şi să ne înalţe. Se spune de aceea că muzica aţîţă pasiunile ; se uită însă că orice pasiune se agravează prin efectele ei, de care muzica ne descătuşează. Aceeaşi confuzie s-a făcut cu privire la lacrimi, care ne provoacă o uşurare cînd avem o suferinţă. Dar să ne limităm la ritm. Nu văd decît un singur ritm în afară de binar, pe cel ternar, a cărui origine firească este poate zgomotul morilor sau al celor care bat grînele în hambare ; acest ritm se caracterizează prin aceea că exclude marşul şi face astfel mereu prezentă ideea de odihnă şi joc. Construit pe baza binarului, şi anume în două grupe de trei, îşi pierde caracterul său independent, dar împrumută mersului o factură lejeră, de promenadă.

Fenomenul cel mai remarcabil este că zgomotul ritmat ştie singur să „înşele" şi totodată să liniştească, prin contratimpi viguroşi, denumiţi sincope,

dar numai cînd ritmul este bine statornicit ; oricine va putea să observe că ritmul îşi sporeşte forţa prin asemenea contradicţii şi „confirmări" ; această „plăcere" este comună tuturor şi înalţă natura umană, aşa cum se cuvine. Cînd asemenea jocuri se îmbină într-o mişcare lentă, trebuie ca sunetele sau vocea să le ajute ; dar răbufniri de acest fel sînt totdeauna potrivite să reprezinte cursul unei vieţi ; căci a trăi fericit înseamnă a te regăsi şi a fi din nou tu însuţi. Iată pentru ce muzica este aptă să orînduiască amintirea prin reprezentarea unui timp „întreg", însă comprimat, în care alinarea preia durerea.

S-ar putea spune că poezia călătoreşte printre lucruri, iar muzica mai ales în timp. Ea este istoricul cel bun.

II

DESPRE SUNETE ŞI MELODIE

Vocea naturală este un zgomot ; şi pe măsură ce se intensifică datorită pasiunilor, ea se schimbă, devine acută pînă la ţipăt şi, în sfîrşit, nu mai este nimic decît o agitaţie nedeterminată. Dar vocea, mai ales în tinereţe, în plină vigoare şi „siguranţă", se afirmă uneori şi se imită pe sine, crescînd şi descrescînd în intensitate ; atenţia celui ce vorbeşte se concentrează atunci asupra semnului însuşi şi se complace să-l prelungească. Astfel se fac semnalele obişnuite în viaţa campestră, pe cînd semnalele de alarmă sînt strigăte. Din această cauză o voce frumoasă te face totdeauna să te gîndeşti la liniştea de la ţară ; s-ar putea spune chiar că orice cîntec este cîmpenesc ; iată pentru ce place la oraş, ca tot ce e ţărănesc.

Sunetul, chiar pur, chiar studiat, nu poate rămîne mult timp acelaşi, datorită legii care cere o schimbare de atitudine ; dar trecerea pe nesimţite de la un ton la altul seamănă cu un strigăt ; cîntăreţul nu se mai poate asculta şi urmări. Cîntecul natural constă, fără îndoială, în anumite treceri scurte şi totdeauna terminate printr-un sunet susţinut şi care poate fi recunoscut ; şi arareori cîntecul, chiar cel mai frumos, e scutit de tatonări. Totuşi este adevărat că semnul uman, adică acela al echilibrului, al sănătăţii, al bucuriei, constă totdeauna dintr-o suită de sunete susţinute şi bine distincte ; iar perfecţia cîntecului constă totdeauna în a duce un acelaşi sunet de la slab la tare fără a-l schimba, ceea ce e semnul cel mai desăvîrşit al stăpînirii de sine. Cuvîntul puritate are un înţeles foarte bogat şi destul de profund.

Se înţelege de ce fanteziile cîntecului, ca şi dificultăţile învinse, plac prin ele însele şi cu atît mai mult cu cît corpul îşi păstrează mai bine libertatea şi uşurinţa, manifestînd mai puţină oboseală ; este o plăcere a celor delicaţi, în sensul că vocea care cîntă dezvăluie toate mişcările interioare ; dar acest gen de plăcere degenerează dacă-i neînsoţit ; şi mulţimea nu se sfieşte să pîndească semnele fricii sau ale oboselii, ceea ce nu-i departe de cruzime. Cînd muzica e frumoasă, acest gen de plăcere este sporit de altele şi contribuie în acelaşi timp să le sprijine. În toate artele se observă un „interes" ce ar fi aproape animal, ca acela de a privi o femeie tînără şi frumoasă, dar care este umanizat printr-o contemplaţie înaltă. Arta creează deci o disciplină a corpului prin observarea unor obiecte alese şi orînduite. Muzica este, poate, dintre toate artele, aceea care exercită cea mai mare influenţă asupra pasiunilor noastre ; aşa se explică de ce acei care-şi iubesc prea mult pasiunile nu iubesc deloc muzica.

Pentru a ne mărgini la sunete şi la cîntec, observăm că autoritatea cîntăreţului nu este niciodată atît de mare ca atunci cînd se supune de bună voie, cu stricteţe, principiilor didactice. Această supunere exprimă admiraţia adevărată cu mult mai bine decît ar face-o discursurile ; puritatea sunetelor este astfel cel mai frumos omagiu adus principiilor expuse de profesor. Şi este specific muzicii să nu poată exista decît prin admiratori cu experienţă. Astfel, muzicianul nu este niciodată singur înaintea mulţimii ; pictorul nu se bucură de un asemenea sprijin.

Cuvîntul, îndată ce este puţin însufleţit, schiţează totdeauna un fel de melodie. Îţi poţi da seama ascultînd o întrebare, o exclamaţie, o dezaprobare, o concesie, o restricţie. Se va observa că vocea, plecînd de la registrul grav, urcă mai întîi în acut, prin salturi mari ; pe urmă, mai greoi şi prin trepte mai apropiate, pentru ca, în sfîrşit, să ajungă şi să se menţină în registrul cel mai înalt, cum ar fi mai ales în cazul unei discuţii pasionate. Astfel apare o lege muzicală de mare însemnătate, potrivit căreia intervalele sînt mai apropiate pe măsură ce sunetul se înalţă. Ceea ce corespunde, de altfel, cu o lege a fizicii. Încercaţi s-o verificaţi inventînd un cîntec simplu. Se va putea observa că melodia se supune altor legi decît simplei combinaţii de note şi că există melodii fireşti. Fără îndoială, necesitatea de a te odihni după anumite sunete cu ajutorul altora ar trebui de asemenea luată în consideraţie ; dar amănuntele ne scapă. Totuşi ne putem da seama că prima jumătate a unei fraze muzicale ne creează o stare de aşteptare ;

ca şi cum alte sunete sau intervale, încă neutilizate, ar trebui să ia naştere la rîndul lor, înainte de rezolvarea prin repaus şi echilibru. Trebuie să mai menţionăm, în sfîrşit, că un sunet nu e niciodată simplu şi că urechea distinge un ansamblu de sunete, dintre care unele predomină ; astfel melodia pură ar fi posibilă ; vreau să spun acea melodie sugerată doar de natura fiecărui sunet, care generează mereu un altul, aşa cum ne aşteptăm. Desigur, acest fel de invenţie este rezervată cîntăreţilor naivi ; practica instrumentelor, nevoia de a inova, precum şi compoziţia scrisă duc pe alte căi, adeseori spinoase.

III

DESPRE CÎNTECELE POPULARE

Cîntecul natural se întîlneşte în aproape toată muzica populară şi numai acolo ; acest cîntec este de sine stătător, bogat şi puternic, fără a avea nevoie de suportul armoniei ; nici măcar nu vedem cu ce l-ar putea ajuta armonia ; nici o muzică n-are atîta „materie" şi forţă ; de aceea şi rezistă timpului. E adevărat că, în majoritatea statelor, gustul muzical s-a alterat din cauza invaziei unor refrene neghioabe ; dar cîntecele populare au rămas ceea ce erau ; asemănătoare formelor vii, ele sau îşi păstrează forma autentică sau dispar.

De aceea şcoala de cînt ar trebui să se limiteze la acele vechi modele ; atunci cîntăreţul nu s-ar mai putea rătăci, nici tulbura ; numai astfel, deprins din tinereţe cu muzica bună, el va putea apoi să se dezvolte ; în sfîrşit, această muzică grăitoare şi desăvîrşită prin sine îndeamnă pe

cîntăreţ să se dăruiască, să cuteze. În acelaşi timp, prin atitudinea corpului, care aici este „comandată", toate pasiunile se descătuşează. Iată de ce trebuie să spunem că această muzică are totdeauna caracter contemplativ, lucru evident în cîntecele de jale şi în recitative ; muzica este totdeauna în contrast cu ceea ce „spune" cîntecul ; dar ea contrastează mereu după cuviinţă, opunînd mizeriei umane o consolare „anticipată", un fel de perspectivă asupra unei îndelungate scurgeri a timpului. Nu există poate muzică veselă ; dar nici nu se poate afirma că muzica este tristă ; căci adevăratul muzician, încă mai mult decît adevăratul poet, îşi respinge suferinţele şi le menţine în faţa lui, privindu-le. Numim melancolie, în lipsa unui termen mai potrivit, această stare în care contemplăm propriile noastre nenorociri şi în genere toate nenorocirile, ca pe nişte obiecte care trec şi s-au şi îndepărtat ; muzica figurează minunat această îngemănare a amintirii cu uitarea. Sufletul care cîntă e fericit în sinea sa. Poetul spune acelaşi lucru, însă mai puţin bine ; adesea el declamă, se simte efortul ; în vreme ce muzica adevărată „se împotriveşte" ; ea nu se împacă decît cu calmul suprem ; este destul de limpede că, de îndată ce forţele contradictorii se înscriu în muzică, nu mai există muzică ; cel mult o declamaţie cîntată. Se observă că există o muzică pură în două înţelesuri ; muzica naturală este pură în sensul cel mai deplin ; iar muzica instrumentală reuşeşte să purifice în alt mod, după cum vom vedea.

Progresul muzicii instrumentale avea să ucidă adevărata muzică vocală, care este improvizaţie meditativă şi exactă, potrivit zgomotelor exterioare, în măsura în care acestea izbutesc uneori să gene-

reze muzica şi, de asemenea, conform cu ceea ce fiecare sunet prevesteşte şi angajează, fără a mai vorbi de dansul aproape imobil al cîntăreţului, care îşi echilibrează muşchii coordonînd sunetele. Se înţelege că nu avem decît „amintiri“ despre această artă veche, dar ele au fost alese de către cei mai buni cîntăreţi şi chiar cei mai mari muzicieni le preţuiesc, considerîndu-le modele sau teme. Deşi se spune că negrii încă mai improvizează, istoria minunată a tinerei Consuelo[1] pune capăt domniei melodiei naturale. Jean Cristophe[2] este un pianist; şi fireşte, nu-i lucru de dispreţuit; oricum însă, zeii au încetat să mai cînte.

IV

DESPRE CORURI

Există sunete care se ciocnesc şi se anulează, în acelaşi fel ca mişcările în contratimp la o muncă efectuată în comun. În schimb, există sunete care se intensifică prin întîlnirea favorabilă a multor mişcări mărunte. Este de ajuns să ştim în această privinţă că aerul propagă sunetele prin comprimări şi dilatări care se transmit din aproape în aproape şi că vibraţiile sînt cu atît mai rapide cu cît sunetul este mai acut. Iată de ce se întîmplă ca două sunete pure, auzite în acelaşi timp, să producă un sunet variabil şi oarecum behăit; astfel două sunete pot constitui un zgomot. Pe de altă parte, două sunete pot da naştere unui sunet mai puternic, şi prin aceasta apare deja impresia de ansamblu care cîntă. Nu este necesar să cunoaştem cauzele fizice ale unisonului, ale acordului şi ale disonanţei; corpul întreg participă deopotrivă la realizarea întregului, fie urmărind, fie conducînd melodia. Atunci deosebirea este doar că partenerii se consideră reciproc drept model şi „stăpîn“, ceea ce încheagă o frumoasă prietenie de-o clipă.

S-ar putea spune că sînt două feluri de a cînta în cor; primul, acela de a urmări melodia şi de a te încrede în propriul tău talent; este cel mai puţin perfect. Al doilea, mai liber — cu toate că nu pare — este de a te potrivi la cîntat cu cealaltă „voce“, ca la un dans, şi de a improviza „împreună“, dacă se poate spune. Cred că improvizaţia în duo, prea puţin practicată, este adevăratul mijloc de a ajunge la sonoritatea perfectă, mai preţioasă încă decît precizia, pentru că ţine seamă de nuanţe, de accent, şi de „corpul“ însuşi al vocii. Dar nu încape îndoială că este în specificul corului să păstreze simplitatea şi ponderea şi chiar să nu ajungă la forţă decît după o „încercare“ şi după un fel de exerciţiu. Aşadar, muzica pentru cor trebuie totdeauna compusă astfel încît vocile să se poată coordona. Muzica instrumentală a făcut să se uite cam prea mult aceste reguli desprinse din natură. Aproape totdeauna „părţile“ (elementele) sînt prea separate, prea subordonate melodiei; rareori se găsesc acele profunzimi ale sunetului, acele registre pline şi acea bucurie totală care constituie privilegiul vocilor ce cîntă armonios. Adeseori

[1] Personaj al romanului cu acelaşi nume de George Sand; tînără ţigancă, înzestrată cu o voce splendidă, datorită căreia este angajată la Operele din Veneţia şi Viena. George Sand a luat drept model pentru acest personaj pe prietena sa, celebra cîntăreaţă Pauline Viardot (n.tr.)

[2] Personajul central din romanul cu acelaşi nume de Romain Rolland (n.tr.)

aceleiași melodii, mai ales în mișcările repezi ; în chiar acordul nu dăinuie decît prin „recunoașterea" această privință vocile nu fac decît să imite instrumentele ; vocile pierd mult în asemenea jocuri dificile. Iar muzica populară se dispensează de căutările armonice. Unisonul vocilor este acordul cel mai simplu și cel mai viguros ; totodată, poate, cel mai dificil. Urechea este îngăduitoare cu părțile ce se separă, se regăsesc și se „joacă" ; ea este necruțătoare cu unisonul fiindcă acesta devine plat și șubred, dacă nu-i mai plin și mai bogat decît orice acord ; auditorul îl apreciază în acest caz așa cum se cuvine, fără acel efort de atenție pe care îl cere muzica instrumentală, mai bogată în combinații, dar mai puțin viguroasă decît muzica vocală, deoarece, fiind mai detașată de pasiuni, ea are mai puțină influență asupra lor. Muzica adevărată trebuie să fie un „strigăt potrivit legii". Se vorbește mult despre necesitatea noului în muzică, ceea ce este poate adevărat pentru muzica instrumentală, destinată mai ales să trezească din plictiseală ; dar cîntecele frumoase rămîn frumoase și nu te obosesc niciodată.

V

DESPRE INSTRUMENTE

Vreau să fac acum cîteva considerații, nu despre resursele orchestrei, ci doar despre instrumentele perfecte, care au contribuit cel mai mult la schimbarea inspirației muzicale. Ele sînt vioara, orga și pianul. Vioara este cea mai umană, adică aceea care depinde cel mai mult de mișcările și de echilibrul

omenesc ; este totodată cea mai puțin mecanică din cele trei și cea pe care știința a modificat-o cel mai puțin. Forma viorii s-a păstrat adaptîndu-se, ca formele vii ; firește, cele mai bune viori au fost ferite cu grijă, transmise, și mai tîrziu reproduse cu fidelitate, ceea ce a dus la permanentizarea micilor deosebiri pricinuite de întîmplare. Orice progres în acest domeniu se datorește deci tradiției și cultului orb al trecutului ; pînă și pasiunea colecționarilor, deși uneori străină de dragostea pentru muzică, a slujit totuși muzica. Arta luthierilor[1] are astfel caracterul unui cult ; muzica nu mai sălășluiește în om, ci se află pretutindeni în lucrurile din jurul lui ; o vioară sună minunat în atelierul luthierului, datorită tuturor acelor cutii de rezonanță suspendate ; dar se poate întîmpla ca un asemenea constructor să nu se priceapă deloc la muzică. Fapt este că datorită acestei munci de „surd" se pot crea noi cîntece, dacă se mai pot numi astfel, care n-au nimic comun cu vocea umană, dar care au și ele întinderea lor, registrele lor, ușoare sau dificile, intervalele lor preferate. Firește, arcușul joacă aici un mare rol ; din arcuș ia naștere un fel de „pronunțare", dacă se poate spune, o „articulare" și un accent pe care vocea umană n-o sugerează ; există o „respirație" a viorii, care e în funcție de lungimea arcușului. Se întîmplă aproape totdeauna ca acela care scrie pentru vioară să cunoască destul de bine instrumentul pentru a ține seama de aceste condiții, chiar involuntar ; și este firesc de asemenea ca executantul să prefere acele compoziții care fac să răsune și să „grăiască" mai bine instrumentul ; există, așadar, o muzică pentru vioară, după cum

1. Constructorii instrumentelor de coarde (n.tr.).

există o muzică pentru voce. Încercaţi numai să fredonaţi o muzică celebră scrisă pentru vioară şi veţi sesiza deosebirea ; de altminteri, oricine ştie îndeajuns că vioara are o întindere mai mare decît vocea.

Orga s-a perfecţionat datorită dezvoltării mecanicii ; dar unele părţi componente ale orgii, bunăoară claviatura, sînt doar fiicele practicii oarbe. Şi e limpede că forma claviaturii determină o anumită muzică. Intervalele sînt aici figurate, „reprezentate“, pentru ochi şi pentru mîini ; la fel modulaţiile şi acordurile. Trebuie menţionat, în ce priveşte orga, că scriitura destinată pedalierului depinde încă mai mult de instrument şi că această linie de succesiuni, precum şi unele mijloace armonice determinate de aceeaşi cauză, se regăsesc în orice muzică de orgă şi chiar destul de des în alte muzici ; căci improvizaţia la orgă, care ţine de meşteşug, a fost sursa multor compoziţii ce şi-au păstrat intactă pecetea originară.

Pianul, apărut în urma lor, este totuşi, dintre toate instrumentele, acela care influenţează cel mai mult compoziţia muzicală. Nenumărate compoziţii pentru orchestră, pentru scenă sau vocale, au fost concepute la pian ; un muzician cu experienţă le recunoaşte cu uşurinţă, mai întîi după forma în care se succed notele, apoi după factura ornamentelor şi după mişcarea armoniei. Este corect să afirmăm că astăzi pianul se dedică expresiei şi depinde de corpul uman nu atît prin tuşeu, cum se crede, cît prin pedale, care fac să intre în rezonanţă, mai mult sau mai puţin, toate corzile, la momentul oportun şi prin atingeri rapide, ceea ce dă o varietate admirabilă şi chiar melodii susţinute ; deci improvizaţia la pian poate fi îndeajuns pentru muzician ; ea constituie veritabila

origine a unei noi muzici pure, atît de deosebită de cîntecul pur, şi mai puţin umană, care influenţează mai puţin pasiunile şi orientează gestul muzical spre jocurile melodice şi armonice.

Rămîn de spus cîteva cuvinte despre virtuozi. Există virtuozi ai cîntecului ; totuşi natura este aici foarte puternică şi cîntecele frumoase îşi păstrează autoritatea lor. Dar pe aceste instrumente şi mai ales pe vioară şi pe pian, se întîmplă ca exerciţii dificile şi cvasiacrobatice, care nu sînt de fapt decît mijloace, să fie tratate drept scopuri în sine şi admirate ca atare. Astfel, muzica scrisă de virtuozi este alterată de aceste ornamentaţii nepotrivite ; iar compozitorii scriu adesea pentru virtuozi. Caracteristic geniului, în toate timpurile, este fără îndoială că adoptă formele parazite şi că le integrează în muzică, aşa cum s-a întîmplat cu grupetul, trilul, cromatica şi chiar cu sunetele armonice [1] ale viorii.

VI

DESPRE ARMONIE

Muzica veche îşi are canoanele în ea însăşi ; ea cere îngrijire, „politeţe“, stăpînire fermă ; caută sunete susţinute, succesiuni compensatoare, pauze fireşti, concluzii peremptorii. Muzica modernilor, asemănătoare cu poezia sub acest aspect, îşi are regulile în preajma ei, reguli pe care le deţin „lucrurile“ : diapazoanele şi instrumentele. „Mecanismul“ a intervenit şi el. Gama, modul, tonul, acordurile s-au născut din instrumente şi, mai ales, din

[1] Sunete speciale, produse printr-un anumit procedeu de atingere a coardei (n.tr.).

clapele pianului. Modulația este poate tot ce caracterizează mai bine muzica instrumentală ; se înțelege prin aceasta o schimbare a modului ca o trecere de la major la minor sau mai curînd o schimbare de ton, ce adesea va fi nedeterminată în muzica pentru o singură „parte“, și care presupune așadar o armonie reală sau imaginată. Dar modulația presupune mai întîi cunoașterea și afirmarea tonului și a modului. Am observat că harpiștii care acompaniază din instinct sînt aproape întotdeauna incapabili să moduleze cum trebuie cînd linia melodică o cere. De aceea, observăm că cele mai multe cîntece populare nu folosesc deloc modulația sau, pentru a fi mai exacți, ignoră tonul și modul, după cum se observă în cîntecele bretone sau în muzica religioasă. Cei mai mari muzicieni, dintre moderni, regăsesc cîte ceva din această libertate, dar totdeauna utilizînd modulația. Cele mai de preț frumuseți ale muzicii instrumentale provin poate din această întoarcere a cîntecului liber, ce luptă împotriva formulelor și pînă la sfîrșit le supune ; acolo este miezul armoniei ; dacă o considerăm altfel, ne pierdem în „procedee“. Cîntecul naiv nu cerea, în afară de însușiri ale auzului și glasului, decît sîrguință, seriozitate și puritate. Astăzi, bogata muzică modernă oferă prea mult „obiecte“ inteligenței, prea multe combinații, prea multe înlănțuiri și chiar îndrăzneli cvasicalculate ; în ele rațiunea piere ; și e nevoie de discernămînt pentru a învinge un asemenea mecanism prea puternic și pentru a ordona, în sfîrșit, armonia după muzică. Și imediat să luăm atitudine și să respingem acest automatism instrumental. O astfel de libertate nu este transcendentă ci, dimpotrivă, imanentă ; și trebuie să admirăm cum inventia tonului și a modului a salvat muzica instrumentală, atunci cînd cîntecul a fost detronat. Dacă acordurile nu propuneau decît un joc de „plăceri“ și de așteptări, voința n-ar fi avut nimic de învins și muzica ar fi coborît la nivelul divertismentului. Din fericire, prin legea fizică a sunetelor, ne găsim pe o pantă firească și trebuie s-o urcăm din nou. Modulația care pleacă de la *ut* și ajunge la *fa* este chemată prin rezonanța naturală a sunetelor compuse ; o vom denumi coborîtoare. Dimpotrivă, modulația care ajunge de la *ut* la *sol* domină această forță naturală. Un raport de același gen, raport mai perceptibil, deși mai puțin ușor de explicat, este acela dintre *major* și *minor*, atît de bine denumite. Așadar, dacă se parcurge în întregime cercul tonurilor majore și minore, presupunînd doar că tonul *ut* este cel mai natural, se va descrie un drum ascendent și descendent, care va caracteriza, prin modulații, prăbușirile și redresările sufletului omenesc în acțiune.

Fiecare ton, și mai ales cele din apropierea lui *ut*, va avea caracterul său specific : *sol* simplu și liber, *re* voluntar și ferm, *mi* dionisiac și așa mai departe, iar fiecare ton minor va marca o oarecare slăbire a propriei sale trepte. Aceasta ar putea constitui o dialectică a tonurilor sau o filozofie a pianului. Se întîlnește, așadar, în muzică, un fel de materie secundă, bună fiică a spiritului și, prin aceasta, mai de temut ; dar o asemenea victorie își are frumusețea ei proprie, pe care o putem socoti incomparabilă ; este spiritul împotriva lui însuși, în timp ce cîntecul natural disciplinează corpul. Iată de ce muzica de pian, cînd e frumoasă, este suverană. Caracterul ei specific constă fără îndoială în opoziția dintre modulațiile îndrăznețe și echilibrul sau seninătatea temei principale

care „argumentează“ sau impune, cum vreți să-i spuneți, pasajele pe care urechea singură le-ar refuza. În acest sens, celebrele compoziții ale lui Schumann pot servi ca exemplu.

După cele expuse, mi se pare că meșteșugul armoniei implică mai întîi cunoașterea perfectă a tonurilor și a trecerilor de la unul la altul ; aici și-ar găsi locul studiul disonanțelor, al întîrzierilor și al bașilor pe care se sprijină totul. Studiul celor două moduri mai cunoscute, majorul și minorul, apoi modurile care apar ca o formulă a muzicii vechi, o vor urma fără îndoială. Studiul fizic al acestor edificii sonore poate fi și el foarte util, iar Helmholtz a spus tot ce era necesar în această privință, ceea ce nu este puțin ; vom regăsi pe acest drum o lege naturală a cîntecului, întîlnită mai sus, după care un edificiu sonor bine echilibrat se compune din bași largi, distanțați, jocurile mai strînse fiind la înălțime medie și micile intervale încoronînd totul. Desigur, această regulă este menită să fie învinsă și numaidecît dominată ; dar asemenea îndrăzneli cer și o soluție de întoarcere la ordinea naturală. Cînd acest calm al bașilor, precum și „pasul“ lor lărgit, se acordă cu doritele culminații prin ritm și totodată prin rezolvările armonice, concluzia se anunță clar ; dar se întîmplă ca întreaga bogăție sonoră să se realizeze prin repetări și imitații, prin modulații sau ornamente deja încercate toate, elemente pe care afirmația susținută le îngăduie ; ele seamănă cu o privire aruncată încă o dată asupra celor ce s-au petrecut. S-ar cuveni că observăm aici că mișcările reținute, frecvente în muzică, sînt atît de firești, încît, atunci cînd se apropie de concluzia armonică și ritmică, nu e nevoie să fie subliniate printr-o schimbare de viteză. Simțămîntul sfîrșitului iminent și grija de nu a lăsa nimic în suspensie ajung pentru a reține mișcarea intențională ; cînd trebuie realmente s-o încetinim, înseamnă că muzica n-are suflet.

VII

DESPRE IMITAȚII, VARIAȚII ȘI ORNAMENTE

O particularitate foarte pregnantă a muzicii este că repetă aceleași teme, adesea fără nici o schimbare, alteori mai sus sau mai jos, sau într-un alt ton, sau într-un alt „mod“, sau sub formă de variații sau inversiuni. Uneori este destul de greu de regăsit teme ; dar, deși fără s-o cunoaștem explicit, sîntem totdeauna gata să-i intuim prezența în cadrul variației. Analiza marilor opere ne descoperă lucruri surprinzătoare, la care e foarte probabil ca autorul să nu se fi gîndit. Alteori imitația este obligatorie ; e cazul canonului și fugii ; acestea constituie în bună măsură școala muzicianului. Avem acum un nou prilej de a observa că, sub puterea instrumentelor, muzica e amenințată de mecanicism. Și chiar din două direcții. M-aș teme mai puțin de improvizația manuală, pregătire firească a muncii specifice artistului, decît de cealaltă muzică, prea gîndită, care poartă în desfășurarea ei pecetea industriei. Inteligența se contemplă doar în această desfășurare mecanică, ce este oglinda ei fidelă. Trebuie să recunoaștem o înrudire între sunetele mecanice ale orgii și această arhitectură sonoră, cum a fost denumită. Lumea muzicienilor rămîne împărțită prin folosirea a două metode : aceea care inventează, guvernată de legea timpului, potrivit făgăduielilor sunetelor ;

și cealaltă, care, dispunînd de timp sub forma spațiului, îl umple tatonîndu-l după regulile imitației, ale variației și ale armoniei. Din aceste interesante considerații, care ocupă cu noblețe timpul odihnei, se va putea desprinde, ca un avertisment, ideea care străbate toate capitolele acestei cărți, anume că artele, în desăvîrșirea lor, se deosebesc și chiar se opun, prin asemenea analogii profunde, ce fac orice comparație imposibilă. E cazul să spunem, împotriva unor ambițioase metafore, că acele construcții după un plan prealabil sînt străine deopotrivă adevăratei muzici și adevăratei arhitecturi.

Muzica se deosebește profund de limbajul vorbit și se opune direct limbajului pasiunilor. Este caracteristic discursurilor pasionale să se schimbe prin propria lor forță ; căci imaginația se înfierbîntă, gîtlejul se contractă, mînia crește. I se opune înțeleptul limbaj al aceluia care caută și se rotește în jurul aceluiași obiect, corectînd expresia, retușînd, explicînd ; dar mai ales poezia, prin ritmul ei menținut cu fermitate și chiar prin refrenele sale periodice, cu atît mai necesare cu cît pasiunile sînt mai aproape de a învinge. Muzica, în afară de ritm și refrene, se repetă cu grijă și cu ingeniozitate în tot ce spune ; astfel ea îndrăznește mai mult și se apropie de tristețe și de mînie prin remediul ce li-l aduce în același timp ; iată de ce imitația se manifestă cu atît mai strict, cu cît mișcarea și schimbările de intensitate riscă să tulbure ; astfel, ea supune pasiunile, le antrenează și, printr-un paroxism deliberat, chiar în ce privește durata, le readuce la un repaus degajat.

Există, mi se pare, două feluri de variațiuni : una, care este foarte aproape de ornament, constă în a imita tema înlocuind sunetele și pasajele „sincere“ prin sucesiuni rapide și intervale mai strînse ; ceea ce ar putea fi doar un joc ; dar dacă tema este destul de viguroasă, ea încă mai domină variațiunile ; este ca o melodie tăcută pe care auditorul o recompune, îndemnat s-o cînte lăuntric ; iată de ce în cele mai frumoase variațiuni există totdeauna simțămîntul prieteniei. Sonatele pentru pian de Beethoven ne oferă multiple exemple ; și nimic nu arată mai bine cum muzicianul îl supune pe virtuoz. Cealaltă variațiune, mai modernă, ar putea fi denumită modulantă ; melodia, dinainte afirmată, revine, dar înșală puțin așteptarea și se abate pe drumuri noi, totuși susținută și purtată imediat de o armonie ce o înlătură pe cea veche și lasă impresia unui nou avînt ; această variațiune, sobră în desfășurarea ei, exprimă bogăție, „perspectivă“ și necesitatea de a sfîrși ; sînt confidențe într-un timp măsurat, ca seara unei zile frumoase. Astfel de minuni ne oferă *Preludiu, arie și final* de César Franck ca și *Cvartetul* său.

Există de asemenea două feluri de ornamente. Unele fac parte din măsură, fără a o altera niciodată, cum sînt grupetele ; celelalte, ca ruladele si trilul, rup în mod deliberat ritmul și aparțin declamației. Primele se datoresc mai ales instrumentiștilor virtuozi, fie că își „dezleagă“ degetele prin acest exercițiu, fie că, la clavecin sau la pian bunăoară, încearcă să scurteze durata unui sunet prelungit, pe care instrumentul îl susține cu dificultate. Celelalte rezultă din acest urît amestec care supune prea frecvent muzica poeziei, și le deformează pe amîndouă ; virtuozii vocali etalează aceste ornamente, ce plac adesea prin abilitatea lor mă-

runtă, ca piruetele la circ. Dar muzicianul a valorificat tot acest domeniu. Tocmai pentru că trilul şi grupetul sînt exerciţii şi dovedesc doar că instrumentistul sau cîntăreţul rămîne liber şi stăpîn pe sunete ; aceste ornamente integrate în muzica cea mai profundă şi mai inspirată sporesc forţa ei contemplativă, care îndepărtează suferinţele. Expresia puternică, în toate artele, cere contururi rezistente şi o mînă fermă.

VIII

DESPRE TIMBRU ŞI DESPRE ORCHESTRA

Un sunet, mai ales instrumental, este totdeauna un fel de zgomot produs de o multitudine de sunete accesorii, adesea stridente, totdeauna tumultuoase, care îl însoţesc ; în măsura în care aceste sunete sînt dominate sau neglijate, sunetul oferă un timbru ce este propriu instrumentului şi uneori artistului, căpătînd un caracter firesc. Rezultă de aici jocuri mai „sălbatice", în care principalul rol îl are ritmul şi în care timbrul încearcă totdeauna să învingă sunetele, ceea ce este specific orchestrei. Dar trebuie să deosebim, din orchestră, cvartetul de coarde, suflătorii de lemn, alămurile, tobele, talgerele şi clopotele.

Cvartetul păstrează muzica pură ; şi cvartetul pentru coarde singur este fără îndoială cel mai bun interpret al celei mai înalte muzici. Totuşi trebuie făcute, în ce priveşte cele spuse mai sus, două observaţii. Prima : cvartetul produce, în afară de sunete, un zgomot de vîrtelniţă care supără unele urechi ; poate că muzica vrea ca noi să facem efortul de a învinge şi a şterge această impresie. A doua observaţie este că sunetele, dacă nu sînt foarte pure — trebuind pentru aceasta conduse şi supravegheate cu sfinţenie de către executant — ajung adesea să se contrazică şi să se stingă, fenomen la care contribuie cîteodată opera însăşi. Dar dacă izbîndeşte asupra acestor dificultăţi, cvartetul întrece ca putere de expresie orchestra.

Alămurile sînt proprii pentru executarea ritmurilor simple, adică atît cît permit posibilităţile cornului, goarnei şi trompetei ; acestea produc într-adevăr nişte zgomote în care trebuie să „căutăm" muzica ; nici jocurile armoniei nu sînt aici libere, pasajele periculoase sînt strangulate şi răguşite. Dintre instrumentele de lemn, mai ales clarinetul şi flautul aduc o oarecare voiciune ; dar sunetul lor este încă prea „împovărat" de timbru. Aşadar trebuie ca zgomotul să poată fi dominat de masa viorilor şi de celelalte surori ale lor mai grave. Cît despre instrumentele de percuţie, ele sînt şi mai aproape de zgomot, dar asigură ritmul, unica „disciplină" a acestei furtuni de zgomote. Esenţa orchestrei stă în această luptă dintre puterile diavoleşti şi spiritele cereşti ; şi, ca să spunem adevărul, muzica este mai curînd un miracol aflat chiar în instrumentele de coarde. Se întîmplă uneori ca vîntul sau alte zgomote să creeze o clipă de muzică, prin întîlniri şi asocieri de zgomote ; cu atît mai mult se întîmplă ca, dominînd un haos de zgomote ritmate, o frumoasă muzică orchestrală să se facă auzită ; încă o victorie, creaţie minunată şi existenţă fragilă, în permanenţă „ameninţată". Chiar în masa orchestrală a viorilor, aşa cum le foloseşte Wagner, se iscă un zgomot de albine, din care muzica pare că iese la iveală, cînd şi cînd. Orchestra este deci cu totul altceva decît un con-

cert de instrumente ; masa orchestrală tinde totdeauna să învingă pe muzician ; deseori reușește. Aici pasiunile sînt în afara omului ; ele au adevăratul lor chip, cosmic ; iar fatalitatea este cu totul exterioară ; dezlănțuire a forțelor oarbe sau a zeilor, cum doriți. Există așadar ceva „epic“ în orchestră, iar adevăratul zeu apare aici mai bine decît într-un ritm, totdeauna același ; s-ar spune că chiar frămîntarea epopeii se află acum printre forțele vrăjmașe ; acest mare „mecanism“ uman este aici mai puternic decît omul. Totuși geniul, în acest tumult oceanic, găsește un loc și o rezonanță pentru propriul său cîntec ; de aici ia naștere acea impresie atît de puternică în marile opere, a unui cînt solitar, cîntat pentru el însuși. Astfel, muzica, la capătul dezvoltării sale mecanice, revine la obîrșie, se reneagă și se regăsește. Orice altă analiză a orechestrei riscă să ia o simfonie drept o sonată mai gălăgioasă.

IX

DESPRE GENURILE MUZICALE

Deosebim fără dificultate muzica eroică, elegiacă, religioasă ; trebuie să adăugăm pe cea dramatică și pe cea comică. Platon nu admitea nici o altă muzică decît pe cea eroică ; el spunea că celelalte muzici, care solicită prea mult instrumentele de coarde sau o complicată utilizare a diverselor chei, nu erau bune decît să moleșească și să corupă sufletele. Fără îndoială, după cum adevărata castitate este spontană, e bine să n-ai nevoie de muzică pentru a-ți disciplina iubirea, tristețea, disperarea ; dar noi ne ocupăm aici de

arte așa cum sînt, fără a hotărî dacă e mai bine să ne mulțumim cu goarna și trompeta. Fapt este că totdeauna muzica eroică, care nu-i decît o epică fără cuvinte, exprimă forța sufletească printr-o mișcare imperturbabilă și rezolvă disonanțele prin acțiune. I se potrivește mai ales modul major, care se năpustește totdeauna asupra obstacolului și care rezolvă dominînd ; modulațiile în această muzică trebuie să fie „naturale“, prevăzute, nu bruște și abrupte ca gîndurile în răspăr. Caracteristic pentru eroism este de a alunga gîndurile care nu contribuie numaidecît la acțiune ; sau, mai curînd, gîndurile accesorii nu apar decît într-o străfulgerare, fiind acoperite, tîrîte ; dominate ; dar totodată trebuie să se simtă că această simplitate ține de prudență și este viguroasă ; de aici provin aceste îndrăzneli prompt izgonite ; nu-i decît o nehotărîre de-o clipă, sau o ezitare imediat învinsă, ca la o trupă în atac. Se pare de asemenea că „părțile“ — temele — nu se pot rătăci prea mult printre ornamentele și variațiile acutelor, ci, mai degrabă, se adună înaintînd fără măcar a privi la dreapta și la stînga. Eroicul imită de minune această mișcare umană, dar fără nici o dezordine.

Tema cea mai bogată a adevăratei muzici este suferința, dar nici măcar cea învinsă, ci, dimpotrivă, înălțată, și care privește în depărtări. Primul semn al consolării este că lucrurile dimprejur se îndepărtează, se retrag la locul lor. Muzica cere spațiu ; ea așterne în jurul nostru un fel de spațiu al tăcerii ; căci muzica și tăcerea stau laolaltă, totdeauna într-o solitudine „populată“ ; iată de ce somnul și seara sînt condiții accesorii, favorabile pentru meditația muzicală, mai ales cînd

ea înaintează pe drumurile amintirii, potolind şi înlănţuind durerile. Această Muză nu povesteşte; dar punînd totdeauna în cumpănă bucuria cu durerile şi zburînd în loc să meargă, ea se aseamănă cu lumina înserării, care sfîrşeşte prin a înfrumuseţa toate lucrurile puţin înainte ca ele să dispară. Astfel te afli complet împăcat cu tine însuţi şi recules, în sensul cel mai deplin al cuvîntului. Fiecare va observa deosebirea dintre un cîntec de seară al lui Schumann şi accentele dramatice ale suferinţei ajunse la paroxism, care nu sînt decît declamaţie cîntată.

Orice muzică are caracter religios prin puritatea, atenţia, supunerea, reculegerea, seninătatea pe care le doreşte şi ni le dăruieşte. Muzica propriu-zis religioasă este mai severă şi urmăreşte mai mult o cîrmuire exterioară; este muzica unui dans maiestuos sau mai bine-zis o recitare de ceremonie. Ea este aceea care se face ascultată totdeauna de toţi. Dar sufletul iubitor de muzică îşi însuşeşte chiar din el însuşi acel imbold de înălţare deasupra tuturor suferinţelor, atît de neînsemnate în faţa judecăţii. S-au ironizat asemenea metafore care au spus că sunetele, urcînd treptat, se înalţă; se poate rîde de asemenea de o doctrină care pune cerul aleşilor deasupra capetelor noastre; dar metafora, cum se întîmplă adesea, are dreptate din alte motive; fiindcă-i destul de limpede că cel ce cîntă nu reuşeşte să parcurgă fără „accident“ o frază ascendentă, dacă nu se concentrează intens, detaşîndu-se de orice vanitate şi teamă, ceea ce îl apropie de cerul aleşilor — fără nici o metaforă. Această evlavie este fără obiect, sînt de acord; totuşi pe un asemenea drum elegiacul ne îndeamnă să iertăm ordinea lucrurilor; şi nu există poate altceva în sentimentul pe care-l numim iubire pentru Dumnezeu. Dar acesta nu este un tratat de teologie.

În drama muzicală aproape totul este eroic, elegiac sau religios. Ceea ce-i propriu-zis dramatic este dialogul, care face să ia naştere şi să se desfăşoare pasiunile; şi muzica dramatică este aceea care imită accentele şi mişcarea dialogului pasionat, aşadar, e o tragedie şi mai bine construită, afară de cazul că actorii şi chiar autorii cad în frenezie, ceea ce exclude orice muzică. Trebuie să spunem acelaşi lucru despre muzica comică? Veselia „în mişcare“ permite totdeauna un ritm regulat, deşi intens, care o tempereazä şi o menţine în decenţă. În plus, muzica se pretează la parodie; dar plăcerea este atunci de aceeaşi natură cu cea pe care o oferă comedia; ceea ce nu-i uşor de explicat.

Dacă muzica are drept obiect de a duce, în acelaşi timp, spiritul şi corpul la echilibru, muzica pură ar aparţine acelor genuri de compoziţie pe care trebuie să le denumim temperate sau echilibrate, ca sonata, cvartetul, simfonia; acolo muzicianul trezeşte şi moderează toate pasiunile, ţinînd seama de ordinea adevărată a genurilor. Astfel, începutul ţine de eroic; elegiacul este la mijloc, iar finalul în marile opere are totdeauna ceva de contemplaţie. Cît despre „bucata muzicală“ de fantezie, ea este poate o concesie şi un fel de politeţe adresată virtuozului; în afară de cazul că ar sta în puterea muzicii să ne „distragă“ pînă şi de la muzică.

X

DESPRE EXPRESIA MUZICALĂ

Mulți muzicieni, dintre cei mai mari, nu se sfiesc să explice în titlurile lucrărilor ceea ce muzica lor pare că trebuie să sugereze și chiar nu sînt rare cazurile cînd muzica descrie prin zgomot imitativ. Evident, muzica cea mai plată poate să se facă înțeleasă prin asemenea procedee. Dar este mai dificil de spus cu exactitate ce anume cîștigă astfel muzica bună. Poate că titlurile și programele au drept efect principal aruncarea spiritului într-o visare poetică și chiar contemplativă, ceea ce ne predispune să ascultăm cu atenție; fapt este că muzica adevărată ne umple imediat tot sufletul; așadar nu mai lasă nici cel mai mic loc pentru visuri; spiritul este prins de obiect și nu se poate desprinde, prin această creștere în timp, prin această „schimbare“, prin acele desfășurări ce ne captează. Este adevărat că muzica sugerează mult, dar nu se exprimă decît pe ea însăși. Iată un frumos subiect de discutat între oameni de bună-credință; căci toți au puțină dreptate. Este adevărat că muzica ne conduce ca o magiciană pe căile amintirii; dar perspectivele sînt totdeauna crepusculare, îndepărtate, s-ar zice aproape că ele sînt mai ales „sonore“; ne aflăm în fața unui spațiu al sunetelor; în sfîrșit, muzica ar fi mai curînd devoratoare de obiecte și „bun tiran“. Dar, în schimb, ea schițează pînă la amănunt cele mai neînsemnate frămîntări ale sufletului; și se întîmplă ca acele amintiri ciudate și aproape imposibil de definit pe care muzica ni le dăruiește să fie

foarte emoționante și, prin aceasta, cu ușurință de recunoscut; am putea chiar afirma că muzica ne face să recunoaștem ceea ce n-am cunoscut niciodată. De aceea, după ce am ascultat muzică, reveria ce-i urmează este adesea „vie“ și plină de surprize; astfel, un titlu obișnuit capătă forță de poem; dar totdeauna fără cuvinte și chiar fără obiect, căci spiritul este apoi oarecum ușurat și „gol“, nou și plin de credință, stare sufletească de-a dreptul epică. Deci să ne explicăm clar: aceste pagini nu sînt potrivite pentru un cititor grăbit; de altminteri, nu scriem decît pentru noi, cum pictorul pictează pentru sine și tot așa și ceilalți artiști autentici; este singurul mijloc cunoscut de a ne întîlni cu alții.

Mi se pare, așadar, că drumul muzicii conduce totdeauna de la visare la acțiune, sau, dacă vreți, de la tristețe la credință; spun credință, nu speranță; căci speranța caută ajutoare în exterior, pe cînd credința se avîntă sigură de ea și liberă de orice temeri; și se pare că muzica purifică mai mult decît poezia, aducînd totdeauna tumultul pasiunilor la „tumultul“ care le vindecă; deci muzica este expresie pură, de vreme ce expresia anunță totdeauna că încă o dată spiritul s-a salvat. Să încercăm să ne gîndim ce-ar fi viața sufletească a fiecăruia dacă spiritul s-ar descuraja și nu și-ar redobîndi vigoarea. În conștiința ce o căpătăm de noi înșine, sîntem supuși acestei condiții; să ne reconstituim ființa printr-un act de autoritate. Orice conștiință este trezire; și paradoxul e că sentimentul presupune cunoaștere. Cine simte fără să se reculeagă, nici măcar nu simte cu adevărat. Teroarea pură nu se cunoaște pe sine, nici dispe-

rarea autentică. În sfîrşit, inexprimabilul nu este simţit. Strigătele şi convulsiunile nu exprimă nimic decît pe ele însele şi oroarea este tocmai simţămîntul care însoţeşte contemplarea acestor semne, semne care nu traduc nimic. Dar exact în momentul cînd forma umană reapare, se naşte expresia ; iar muzica este forma umană cea mai pură poate, cea mai fragilă şi cea mai puternică, cea mai uşor deformabilă ; de asemenea este aceea care dovedeşte cel mai mult cînd sfîrşeşte şi sfîrşeşte fără şovăieli.

Nu trebuie să afirmăm însă că muzica exprimă vreodată un sentiment dinainte încercat ; dimpotrivă, prin calitatea ei de semn permanent cîrmuit, muzica face să apară un fel de simţămînt care n-ar exista fără ea, care n-are alt obiect decît pe ea şi care prin aceasta ne invită să existăm doar potrivit nouă. Caracteristic pentru muzică, în cele mai frumoase momente ale sale, ar fi deci de a nu avea nici o semnificaţie, adică de a se separa absolut de toate celelalte limbaje. Dar în muzică nu trebuie să facem loc nici întîmplării : dimpotrivă, ea trebuie să se desfăşoare conform celor ce promite ; deci toate surprizele nu ţin decît o clipă şi numaidecît sînt explicate şi integrate. Muzica are facultatea de a exprima ceea ce nici un alt limbaj nu poate exprima ; istoria unei vieţi umane pentru ea însăşi, în scurgerea timpului ; dar nu aşa cum este, a fost sau va fi, căci n-ar avea nici un sens, ar „scăpa" şi ar pieri ; mai degrabă ea exprimă epopeea lucrurilor. Ca să spunem mai simplu, există totdeauna voinţă în expresie, voinţă de a arăta, voinţă de a ascunde, voinţă de a fi. În sfîrşit, a exprima înseamnă a modela.

CARTEA A CINCEA — DESPRE TEATRU

I

DESPRE FORMA TEATRALĂ

În teatru analiza trebuie să învingă facilitatea. Căci în acest domeniu există abundenţă de producţii minore şi care totuşi plac ; şi mai ales abundenţă de teorii improvizate. Aşadar, încercînd să judecăm doar marile opere, mai ales comice, şi tradiţiile sigure, îndeosebi cele bazate pe mimică, putem spune că teatrul nu este nicidecum alcătuit din conversaţii emoţionante sau hazlii luate din viaţa obişnuită. Nici pe departe. Jocurile imitative ale copiilor şi scenele de umplutură unde se spune bună-ziua şi bună-seara, după cum e moda, n-au nimic comun cu viguroşul limbaj ce dorim să-l descriem şi care se dezvoltă potrivit mijloacelor şi condiţiilor sale, la fel ca dansul, muzica, arhitectura şi desenul. Iată ce n-ar trebui să ignore marii actori comici, dacă şi-ar da osteneala să reflecteze pe îndelete despre arta lor, despre acele trăsături îndrăzneţe care nu se găsesc în natură, despre stilul bine definit al bufonilor — străvechi şi aproape imuabil —, despre acele jocuri de scenă magistrale şi chizbuite, care aşează pe Don Juan între două ţărănci şi pe Georges Dandin[1] înaintea uşii sale închise. Neverosimilul nu există, dacă verosimilul nu-i deloc căutat. Clovnii nici n-au măcar nevoie de uşă ; ei trag o linie pe nisip ; acolo, ca pretutindeni, geniul comic hotărăşte şi nu trişează niciodată.

Arta mimicii ar spune mai mult dacă cheia limbajului ei n-ar fi aproape pierdută. Totuşi a mai

[1] Eroul piesei cu acelaşi nume de Molière (n.tr.).

rămas destul în tradiția mimilor ca să arate că imitarea gesturilor instinctive nu intervine nicidecum. Se adaugă gesturile stilizate, adică hotărîte, spontane și totodată menite, prin inflexiunile lor, să oglindească evoluția pasiunilor, dar ascultînd totdeauna de legea specifică gestului ; și veți observa cu ușurință, dacă veți întîlni din întîmplare un mim ce-și cunoaște meseria, că mișcările lui sînt un fel de gimnastică fără rigiditate, ca acelea ale dansului, de care mimica este atît de firesc legată. Nu trag concluzia că mimica astfel purificată n-are forță expresivă ; cu totul dimpotrivă, îndrăznesc să afirm că adevărata forță, la fel ca la scrimă, rezultă aici din suplețe și viteză ; astfel, expresivitatea intensă emoționează fără a mira ; pe cînd gesturile firești cînd sînt vii surprind pînă la stupiditate. Observați că gesturile pătimașe ale unui om pe care nu-l auziți ce spune se aseamănă cu mișcările unui nebun ; și ceea ce izbește la un nebun este această mimică naturală, care nu mai este mimică, fiind haotică și absolut fără stil ; dar mișcările firești se aseamănă toate puțin cu cele ale unui nebun, mai ales pentru spectator. În sfîrșit, pe cît îmi dau seama, eu văd în mimică politețe, precauție și o metodă de a exprima pasiunile.

Teatrul tragic este mai greu de înțeles, poate pentru că aici interesul este îndrumat cu ușurință asupra intrigii, totdeauna emoționantă și adesea grandioasă. Totuși este foarte clar că orice convenție în ce privește locul, întîlnirile ticluite, ca și confidențele și monologurile, nu sînt nicidecum „licențe" ci, dimpotrivă, aparțin formei teatrale. Specificul teatral le impune ; dar omul iscusit ar vrea mai multă economie în această privință ; este ca și cum ai vrea să pretinzi ca vorbele să

exprime mai puțin decît strigătele. Dimpotrivă, strigătele nu exprimă nimic ; și trebuie o expresivitate imperturbabilă, ferm trasată, pentru a circumscrie marile tumulturi. Există deci oarecare adevăr în teza atît de disprețuită după care epopeea și tragedia trebuie să folosească termeni nobili ; și nu din cauza sărăciei de cuvinte sînt mediocre tragediile lui Voltaire. În orice artă care folosește cuvintele, cu cît domină mai mult „materia" cuvîntului, adică zgomotul, șuierul, stridența lui, cu atît expresia este mai săracă. Teatrul este și un limbaj. Dar poate trebuie meșteșug pentru a-l reda firesc, așa cum au făcut Molière și Shakespeare.

II

DESPRE TRAGIC ȘI FATALITATE

Tragedia ne prezintă nenorociri obișnuite, dar din perspectivă, ca pe niște obiecte ; de asemenea ideea fatalității, mai mult sau mai puțin clar concepută, este totdeauna armătura dramei. Astfel, spectatorul este eliberat de acel fel de teamă, cea mai rea, teama de a trebui să ia o atitudine. Și trebuie ca drama să aibă realmente un deznodămînt în momentul cînd poetul ne-o prezintă ; iată de ce istoria antică place în teatru ; nenorocirile ilustre sînt destul de cunoscute dinainte și timpul a șters consecințele, astfel că știm ce se va întîmpla și sîntem desprinși atît de timpul nostru, cît și de noi înșine. Această liniște se observă bine la spectatorul care vine în sala de teatru. Timpul este deci personajul principal în orice tragedie imaginată. Așadar este adevărat, după cum s-a spus, că

teatrului tragic îi trebuie unitate de timp, adică măsură și continuitate; și observ că măsurarea timpului, mai ales după soare și stele, își găsește aici expresia potrivită. Este bine ca sabia lui Cassius să arate stelele ce asfințesc într-una din cele mai remarcabile nopți din istorie. Trebuie să se simtă totdeauna trecerea orelor precum și necesitatea exterioară ce stimulează pasiunile și le maturizează mai repede decît ar vrea ele. Scurgerea timpului, care, fără a ține seama de dorințele și temerile noastre, le aduce în sfîrșit la îndeplinire, este fără îndoială ceea ce ține pe loc tragicul. Dar totodată poetul dramatic trebuie să neglijeze variațiile capricioase ale dispoziției sufletești, care n-au niciodată consecințe și nici nu se așteaptă să aibă. Important este ca pasiunile să se contureze pe înlănțuirea timpului. S-ar putea spune că pentru orice tragedie pasiunile sînt „materia“ și timpul forma.

Așadar, trebuie cercetat modul cum pasiunile umplu timpul. Mai întîi prin acele hotărîri și previziuni care se referă la ele însele și prin interpretarea semnelor și a viselor; dar, mai ales ca urmare a oracolelor și prezicerilor, din cauza cărora pasiunile evoluează cu îndrăzneală sub semnul ideii fataliste. „Macbeth, vei fi rege.“ Dar trebuie să deosebim cu atenție prezicerea fără duh care vestește numai evenimentele de prezicerea vicleană, care face să se întîmple ceea ce anunță; și numai o asemenea prezicere este singura potrivită. Oricum, între aceste două feluri de preziceri se află o alta, ce vestește numai acțiunile, ca în cazul lui Oedip, dar care predispune totuși spiritul să recunoască — odată cu primul impuls — un efect așteptat al oracolului; de aici presentimentul și oroarea sacră ce leagă un timp de celălalt prin

premeditarea inevitabilului, dacă se poate spune; acest sentiment profund și dominator sprijină în mare măsură drama; și astfel observăm ușor că principalul este ca drama să reziste și să formeze un obiect. La aceasta contribuie și pedepsele și recompensele, care formează mai ales o solidă înlănțuire de consecințe; căci ideea de justiție n-are nici un rost dacă se contemplă o acțiune care știm că a fost săvîrșită și este acum ireparabilă. Dar mărturisesc că dramele de importanță secundară caută mult să emoționeze, folosind teme morale sau politice, absolut la fel cum tablourile proaste ne predică virtutea sau ne reprezintă plăcerea. Teatrul adevărat, la fel ca și pictura adevărată, se sinchisește prea puțin să placă prin asemenea mijloace; atunci operele nu semnifică ceva; ele sînt. Așadar, operele tragice există datorită viguroaselor înlănțuiri în timp, care oferă judecății o acțiune împlinită și un obiect neambiguu.

Ajung la dialog, care este principalul instrument al dramei, dar și cel mai clar. Toate nenorocirile noastre, în măsura în care rezultă din pasiuni, iau naștere din acele „conversații“ datorită cărora pasiunile se pot manifesta și dezvolta. Dacă s-ar aplica îndeajuns regula monahală a tăcerii, pasiunile ar deveni emoții obișnuite, care nu durează. Dar cuvintele caută replica și o cheamă. Ba chiar, în viața de toate zilele, elocința ajunge cu ușurință la frenezie și uitarea este, din fericire, soarta cea mai potrivită pentru aproape toate aceste improvizații. Dar arta tragică alcătuiește dialoguri și monologuri, așa cum personajele ar vrea să fie; astfel, nebunia pasiunilor pare cîrmuită de prezența vreunei divinități și evenimentele sînt prevăzute: „Ea și-a înșelat tatăl; își va înșela și soțul“: aceste cuvinte ale tatălui Desdemonei adre-

sate maurului, care o răpeşte pe cal, sînt dintre acelea care nu-ţi vin în minte imediat sau care îţi vin prea tîrziu. Dar în teatru pasiunea umple ea singură timpul. Lucru demn de remarcat ; această înlănţuire nu este observată de spectator ; el are mai curînd o percepţie imperioasă despre ceva real sau adevărat, căreia puţin îi pasă de motivele neexterioare. Vedem că nici pe departe teatrul nu seamănă cu viaţa de toate zilele, unde totul e fluid şi se sustrage chiar celui ce vorbeşte. Căci viaţa, după cum spune şi Shakespeare, este făcută din aceeaşi stofă ca visele. Dar teatrul nicidecum.

III

DESPRE CARACTERE

Mai ales aici trebuie să ne ferim de intrigi facile şi să nu luăm drept date ale artei dramatice lucruri care par mai curînd propria sa creaţie, adică acele caractere şi figuri cvasi-eterne, ca Romeo şi Julieta, Hamlet, Cidul, Neron, Faust sau Don Juan. Este destul de clar că în teatrul tragic poetul nu caută niciodată în mediul înconjurător vreun model pe care să-l copieze şi să-i dea viaţă în drama lui ci, dimpotrivă, el fuge de modelul viu, găsind destule în istorie, adesea în cea mai puţin cunoscută, şi chiar simplificînd-o şi mai mult. Arta comică, despre care poate nu s-ar putea face nici o observaţie, rezolvă totuşi problema pe altă cale, prin personajele sale : Scapin, Géronte, Valère şi Dorine,[1] atît de asemănătoare cu Arlechinul, Colombina şi Pierrot. De asemenea, credem că regele, favoritul, conspiratorul şi omul din popor ar constitui dinainte personaje suficiente pentru o dramă : cine cunoaşte firea lui Oedip sau a lui Horaţiu ? Sînt statui însufleţite ; oameni, nicidecum portrete. Nu pentru că n-ar reuşi să se ţină de cuvînt faţă de ei înşişi şi chiar uneori în chip neprevăzut, ca în Hamlet ; dar mi se pare că totdeauna drama îl face pe om să trăiască, sprijinindu-l şi întărindu-l prin puternica ei armătură ; astfel încît trăsăturile umane, ivite deodată şi fără nici o pregătire, sînt legate de personaj şi fixate pentru totdeauna în el prin forţa tragică.

Vom observa acum că oamenii vii n-au un caracter atît de definit ; ei sînt totdeauna aşa cum ne aşteptăm doar în împrejurările neînsemnate ale meseriei lor ; dar în timpul unui incendiu, sau într-un război, sau cînd sînt loviţi de o mare nenorocire, adesea se manifestă altfel şi provoacă uimire. Este un gen de adevăr pe care romancierul poate încerca să-l realizeze şi să-l fixeze datorită artei de a pregăti, care îi este proprie. Pe cînd dramaturgul desenează cu trăsături mai largi, ca sculptorul ; de asemenea există mişcări, atitudini, cuvinte pe care numai drama le contopeşte într-o persoană, ca un foc ce-ar fi şi artist. Astfel munca observatorului se exercită asupra acestor creaţii, cînd ele sînt realizate, ca şi asupra unor lucruri. Hamlet este real şi adevărat în tot ce spune ; ne revine nouă să descoperim de ce şi cum ; dar aşa şi este. După cum oamenii există pentru că trăiesc şi se afirmă fără să se explice, tot aşa şi personajele dramei există prin dramă şi se afirmă prin ea. Drept care sînt mai curînd tipuri decît fiinţe şi modele mai curînd decît copii.

Teatrul este, aşadar, una din acele arte abstracte şi severe, cum sînt sculptura şi desenul, care pier prin căutarea nuanţelor şi a subtilităţi-

[1] Personaje ale teatrului lui Molière *(n.tr.)*.

lor. Dar teatrul are privilegiul de a fi impresionant și viguros rămânînd abstract ; el nu presupune nici inițiere, nici studiu atent, nici alegere ; el se impune de la început și fără precauțiuni. Dacă drama este puternică, nu există nici un spectator care să nu meargă la teatru pentru că decorul este prea simplu, costumele sărăcăcioase, sau acțiunea neverosimilă. Deci nu este nimic mai vrednic de rîs decît eforturile unor dramaturgi netalentați de a explica schimbările de loc și toate mișcările accesorii ; ca acei autori ce-ar vrea să întrebuințeze litere mari sau mici sau ar cere să se urce și să se coboare rîndurile din carte după situații și sentimente. După cum scriitorul descrie prin cuvinte și desenatorul prin linii, la fel dramaturgul n-are decît dialogul, monologul și mersul ireversibil al timpului. Observați că se poate îndrăzni orice în teatru, dar nu să se arate înainte ce trebuie ulterior. Desfășurarea unei nenorociri prevăzute, anunțate, necesară prin pasiunile prezentate, chiar prin previziune, chiar prin teamă, în sfîrșit evoluția dramei fac să trăiască personajele ; pentru că ele sînt mai întîi niște abstracțiuni cu straie, dar care iau ființă în foc și fum. Tot așa cuvintele cele mai celebre trăiesc mai ales datorită dramei. „A fi sau a nu fi“, cine s-ar interesa de această meditație-fulger ? Drama care se desfășoară, mersul timpului fac să fie prețuită spusa. La fel declamația lui Figaro la sfîrșitul *Nunții lui Figaro*, exemplu concludent al unei situații dramatice care depășește orice elocință, dar prin alte mijloace și datorită căreia Figaro este tot atît de nemuritor ca și Hamlet. Se observă deci ce eroare ar fi să ne bizuim pe caractere și pe idei pentru a susține drama ; aceeași greșeală ar face pictorul dacă ar căuta să placă numai prin subiect. Dimpotrivă,

trebuie ca subiectul să placă datorită desenului ; și în teatru este necesar chiar ca ideile să emoționeze prin situație și mișcare. Iată de ce nu există nimic mai lipsit de emoție decît o dramă ce vrea să dovedească ceva.

IV

DESPRE POEZIA DRAMATICA

Tragedia purifică pasiunile în sensul că le separă de spectator, astfel că acesta le contemplă consecințele stăpînit de ideea unei necesități irevocabile. Dar poezia are și ea un rol aici, care este de a măsura expresia tînguirii, a amenințării și a revoltei, precum și de a face sensibilă scurgerea timpului, element principal al tragicului. Tragedia clasică, prin versurile sale de factură epică, reprezintă bine această evoluție a pasiunilor și a acțiunilor ce nu pot fi oprite de nimic, dar pe care nerăbdarea nu le grăbește. Astfel merge destinul, trăgînd după el toate lucrurile laolaltă, acelea ce se văd și acelea ce nu se văd, totdeauna după o anumită ordine și măsură, în contrast cu pasiunile care sînt „prinse“ în acea țesătură solidă unde se zbuciumă fără a o rupe. Datorită acestei legi „ritmate“, toți sînt în așteptare și asta-i chiar atitudinea tragică, deoarece orice pasiune este mai ales așteptare și este totodată o așteptare de sine. Cînd o asemenea poezie este calmă și profundă, se aseamănă cu o tăcere măreață și cu un ceremonial al nenorocirii.

Iată de ce elegiacul și contemplativul nu sînt nici ele genuri nepotrivite în teatru. Poeții tragici cei mai exigenți ajung în mod firesc la piesa în versuri, mai ales cînd se presimte că destinul prin

forța lui exterioară va ajunge să ducă pasiunile la deznodămîntul lor firesc. Astfel *Corul* celor vechi făcea să ne apară forțele lumii și zeii. Trebuie să spunem că și timpul poartă de minune asemenea evocări ale locurilor ; căci el arată că toate lucrurile din jur se schimbă în același timp, pînă și cele mai îndepărtate ; și toate așteptările noastre pasionate sînt legate astfel în multe chipuri de mișcările cerești și de schimbările de lumină. Astfel, poezia se preface cu ușurință în dramă, așa cum a ghicit geniul lui Shakespeare ; și tocmai această forță poetică crescîndă permite un decor sărăcăcios și schimbările de loc care nici nu se observă, cu condiția ca legea timpului să fie respectată. Dar chiar din același motiv locul poate să rămînă același și fără nimic caracteristic, după cum acțiunea poate lipsi de pe scenă cu desăvîrșire ; desfășurarea dramei prin dialog și scurgerea timpului, totdeauna sesizabilă, afirmă îndeajuns că întregul univers o însoțește ; căci nu există timp separat, nici timp separabil ; și chiar printr-un exces de abstracție, nu se poate gîndi decît un singur timp pentru toate „lucrurile". Iată de ce lumea apare mai mult prin străfulgerări. Astfel, cînd dimineața trezește pe portarul castelului lui Macbeth, noaptea a trecut și crima este irevocabilă. „Nu mai este timp", iată refrenul tragic ; în aceasta constă acțiunea și iată de ce „frămîntările" vane n-o înlocuiesc niciodată și ritmul poetic o exprimă atît de bine și în același timp primește mai multă consistență și vigoare, căci pasul tuturor personajelor se face auzit în acțiune ; ca un dans al unor ființe invizibile.

Firește, ar fi multe de spus despre simboluri, care sînt comparații neîntrerupte și înlănțuite de-a lungul întregii drame, deși nu le zărim decît din timp în timp. Dar nu-i sigur că autorii timpului nostru au drămuit totdeauna mijloacele poetice după forța dramatică menită să le poarte. Ne este îngăduit să presupunem că asemenea desfășurări paralele înlocuiesc uneori ritmul versurilor și fac perceptibilă legătura tuturor „lucrurilor" în timp, chiar a celor mai străine. Dar observ că aceste „lucruri" ar fi foarte greu de sesizat în afara dramei reale, care se petrece într-un timp determinat. Din acest motiv nu trebuie să judecăm niciodată simbolurile pieselor lui Ibsen citindu-le.

V

DESPRE DRAMA MUZICALĂ

După cele explicate, acum e clar că muzica nu se împacă, fără dificultăți, cu tragedia. Ceea ce se observă chiar în operele înrudite cu drama vulgară întreruptă de dansuri sau de interludii muzicale. Dar trebuie să cercetăm cauzele. Mai întîi, muzica cedează cu prea multă ușurință „mișcării" pasiunilor, îndată ce este nevoită s-o urmeze ; astfel, departe de a-i modera expresia, cum face poezia, dimpotrivă, o exagerează adeseori pînă la ridicol. Atunci înseamnă că muzica nu-și îndeplinește rolul. Potrivit „virtuții" proprie muzicii, drama umană din clipă în clipă se „leagă" și se dezleagă" ; așadar ea exprimă mai curînd lupta voinței în fața necesității exterioare, decît fatalismul inerent pasiunilor tragice. Deci muzica nu este tragică decît subordonînd propria sa lege „declamațiilor" sufletului „profetic" ; iată de ce tragedia și muzica își dăunează una alteia. S-ar putea numi

muzică-sclavă, sau mai bine zis muzică-linguşitoare, acel gen de muzică, atît de obişnuit, care marchează prin intonaţiile şi „mişcarea“ ei toate inflexiunile unui trup dominat de iubire, speranţă, ambiţie, frică. Muzica adevărată, după cum fiecare poate observa ascultînd operele pe care le preferă, dimpotrivă, reacţionează contra acestui limbaj natural şi aproape animal. Aşa cum muzica adevărată dă corpului o măreţie liniştită, tot aşa ea nu păstrează niciodată din pasiune decît acea frămîntare maiestoasă prin care spiritul se retrage dintr-însa ; se pare că datorită muzicii totul să fie mereu dinainte revolut şi depăşit, iertat, reluat, în fine, într-o ordine mai firească şi în spiritul reculegerii umane. Nu tăgăduiesc că aceasta este ceva momentan şi supraomenesc ; ştiu prea bine că omul nu poate depăşi muzica.

Trebuie să mai spun că muzica nu are absolut deloc acea putere de a evoca, putere ce leagă tragedia de întreaga lume ; dimpotrivă, muzica, prin forţa ei, suprimă orice alt obiect afară de ea însăşi. Iată pentru ce spectacolul reacţionează atunci firesc printr-un mare lux de decoruri şi prin mişcări de mase aranjate în felul dansurilor ; dar muzica frumoasă nu cîştigă nimic din aceasta şi se găsesc auditori care închid bucuros ochii, de îndată ce muzica îi cheamă.

Frumuseţea specifică acestui gen de opere este aşadar aproape totdeauna de o clipă. Muzica triumfă, în sfîrşit, asupra acelor zgomote ale orchestrei şi asupra vocilor prea „materializate“. Atunci un cînt aerian sau mai curînd sonorităţile unui cor ne provoacă o contemplaţie religioasă, solitară, pură. Drama este atunci fără nume şi fără formă. Iar masa orchestrală şi vocile, în care muzica alungă zgomotele, aduc purificarea şi victoria. Dar trebuie să recunoaştem că revendicarea aspră, ameninţarea, blestemul, intensificate şi mai mult de zgomotul şi mişcarea dezordonată a orchestrei, produc atunci un fel de scandal ca o ceartă în biserică. Putem deci spune că o *missa solemnis*, cu mişcările sale lente, cu dialogurile ordonate, în decorul său imuabil, este modelul dramei muzicale pure. Tema — fără înflorituri, aproape abstractă — a ispitirilor, a deşertăciunii, a mîntuirii şi a bucuriei este foarte potrivită pentru aceasta. Aici pasiunile constituie numai „materie“ şi „forţă“, fără motivele tragediei şi victoria este a eului asupra sa însuşi. Muzica urmează şi exprimă toate mişcările acestei drame mistice, dar ea nu se potriveşte la nici un alt gen de dramă.

Trebuie să considerăm transformarea dramei muzicale în vremea noastră drept o victorie a muzicii, care alungă zadarnicele zgomote ale istoriei. Datorită exigenţei muzicii, în sfîrşit regină a teatrului, dramele lui Wagner au acea simplitate monahală. Ispita, prăbuşirea, suferinţa, victoria, recompensa sînt temele liturghiei solemne ; însă poate prea puţin ordonate în ce priveşte desfăşurarea şi durata, datorită vechilor legende germanice. Drama muzicală fiind numai un joc al pasiunilor şi forţei sufleteşti, este prin ea însăşi informă, fără măsură, fără deznodămînt ; căci totdeauna cînd viaţa e la strîmtoare, virtutea ţîşneşte şi decide. Astfel, cea mai aleasă muzică, poate şi cea mai criptică, vrea să fie condiţionată mai strict de o necesitate exterioară. Iată de ce decorurile de teatru sînt aici prea neînsemnate şi liturghia, în lipsa unui alt ritual obişnuit şi consacrat, se potriveşte mai bine, fără îndoială, prin diviziunile sale stricte, prin canoanele ei şi prin

deznodămîntul grăbit ; aici se simte mai bine că încercările din afară așteaptă virtutea înnoitoare, ceea ce exprimă cu vigoare bolțile seculare și puternicele coloane ce înrădăcinează totul și de asemenea contraforturile și căsuțele din jur ce „leagă“ atît de bine pietrele bisericii de pietrele orașului. În sfîrșit, drama muzicală nu este o creație de lux, ci o necesitate, și pentru săraci. Cine știe, poate că e cîntecul popular al orașelor. Apreciind deci acea viață claustrată, acele munci grăbite, acea uitare a anotimpurilor și acele ore „mecanice“, cînd necesitatea trebuie să fie învinsă clipă de clipă, veți descoperi, fără a subestima nimic, judecata severă care este potrivită prolixității wagneriene.

VI

DESPRE DECLAMAȚIE ȘI MIȘCARE

I-aș spune actorului, în puține cuvinte, că și declamația lui trebuie să fie o muzică. Dar poezia îl duce într-acolo mai imperios poate decît muzica ; și cred că recitatorii lipsiți de talent dăunează mai curînd muzicii frumoase decît versurilor frumoase. Una din forțele alexandrinului nostru este că rezistă destul de bine recitatorilor prea agitați, care ar dori un gest și o inflexiune pentru fiecare cuvînt. Teatrul ajută și el la aceasta prin condițiile sale materiale. Căci trebuie, înainte de orice, ca vocea să fie auzită pretutindeni, fără atenția penibilă pe care o impune un debit inegal și izbucniri neașteptate. Vocea caută deci un ton susținut, care să fie potrivit sălii și astfel există un raport între geniul teatral și dimensiunile amfiteatrului. În ce privește gesturile, ele urmează în chip firesc cuvîntul, adică sînt potolite, coordonate și înlănțuite, ceea ce se explică îndeajuns prin faptul că orice mișcare violentă modifică și alterează cuvîntul.

Napoleon spunea că un om de seamă și pe care toți îl privesc, nu-și poate permite mișcări violente. Într-o asemenea situație e actorul și chiar mai mult ca regele, deoarece trebuie să stăpînească mulțimea doar prin expresie. S-ar putea spune că gesturile actorului, cum și schimbările vocii lui, reprezintă totdeauna mișcările acelui trup enorm cu o mie de capete. O schimbare bruscă nu este niciodată posibilă, trebuie ca toți să fie pregătiți și îndrumați. Un efect viguros — pe care nu-l bănuim fără gradație — nu va produce decît tumult. Și zgomotul inevitabil, întîrzierea unora, neliniștea altora, care se tem că nu vor mai auzi, atenția tuturor dispersată un moment asupra tuturor, cum și neliniștea actorului asupra căruia toate aceste zgomote se repercutează, totul produce un moment de panică căreia trebuie să-i urmeze, printr-o reacție inevitabilă, un rîs contagios. E necesar deci ca trecerea de la o atitudine la alta să se facă cu precauție și fără surpriză pentru nimeni. La aceasta contribuie acea declamație aproape cîntată, acea monotonie a ritmului, pe care marii actori se feresc totdeauna s-o întrerupă, sau s-o ascundă, în sfîrșit gesturile de o anumită atitudine și desfășurate lent, fără nici un tumult al corpului.

Legea mișcărilor, care nu sînt decît gesturi mai explicite, este determinată de aceste cauze, dar și de altele, printre care principala constă în faptul că acțiunile violente — bunăoară de a lovi sau de a strînge de gît, sau de a trînti la pămînt —

sînt imposibil de văzut bine. Să se renunțe în acest caz la imitarea naturii ; și așa se întîmplă totdeauna. Dar ar fi bine să se renunțe de la început și fără regrete, ținînd seama de motivele expuse aici, adică în toată lucrarea de față. Ceea ce ar însemna să se lase în afara scenei aproape toate aceste acțiuni, sau să se reprezinte acțiunile violente după tradiția mimilor și în maniera dansurilor. Experiența oamenilor de teatru îi conduce totdeauna la o asemenea soluție, mai ales cînd e vorba de a coordona mișcările mulțimii. Dar ar trebui, cu mai multă îndrăzneală încă, să se urmeze în tragedie tradițiile operei și chiar ale baletului și să se exprime mînia, amenințarea, deznădejdea, respectul de care sînt stăpînite mulțimile, prin mișcări la fel de strict coordonate ca acelea ale parăzilor militare, care sînt și ele un fel de dansuri. Dimpotrivă, nimic nu se depărtează mai mult de adevăratul limbaj teatral ca acea grijă copilărească de a acorda o mare importanță gesturilor și atitudinilor, cum fac pictorii în tablourile lor. Căci arta pictorului nu se aseamănă întru nimic cu pictura sau sculptura „în mișcare", pe care teatrul o cere stăruitor. Tabloul rămîne și ochiul îl parcurge ; pe cînd emoția teatrală este supusă legii timpului și exprimă varietatea prin succesiune, nu prin părțile ei componente. Aceste reflexii pot fi verificate cu ușurință ; dar se înțelege destul de clar că separarea genurilor n-are nimic arbitrar și răspunde condițiilor oricărui limbaj. A vorbi nu înseamnă a striga, a scrie nu înseamnă a desena, a cînta nu înseamnă a geme ; și observăm chiar că un mijloc de expresie are cu atît mai mare vigoare cu cît este mai singur și izolat, după cum se vede bine, mai ales la arta imprimeriei. Dar trebuie să înaintăm ordonat, urmărind artele mai abstracte și mai severe pe care o să le întîlnim acum. Și fără îndoială că desenul, cel mai sărac, cel mai abstract dintre toate, ne va instrui cel mai mult. Dar nu-i bine să anticipăm prea mult, dacă vrem să surprindem secretele stilului.

VII

DESPRE LACRIMI

Este necesar să amintim acum că emoțiile noastre se manifestă printr-un tumult al mușchilor, care pot provoca dacă e vorba de o frică foarte intensă, sau o mînie excesivă, sau groază — chiar și sufocarea. Ca o repercusiune, bătăile inimii se accelerează și în același timp circulația sîngelui este tulburată de contracția mușchilor care-l alungă în valuri în părțile moi și oarecum fără apărare ale corpului, cum sînt viscerele, plămînii, creierul. Ajunge doar o surpriză, chiar neprimejdioasă, pentru a se produce aceste uimitoare simptome ; și este limpede că bucuria poate naște din surpriză. De fapt, toate emoțiile noastre se aseamănă ciudat, înainte de a fi denumite și stăpînite. Am făcut aceste observații pentru a-l pregăti pe cititor cu ideea că lacrimile nu sînt totdeauna consecința durerii, deși ele constituie manifestarea ei cea mai obișnuită. De altminteri, fiecare știe că o admirație excesivă sau o mare fericire ar provoca cu ușurință lacrimile, dacă nu le-am opri totdeauna, printr-o „politețe" destul de explicabilă, care se ferește de manifestări echivoce. Dar s-a convenit — în ce privește teatrul — să nu fie interzise niciodată acele lacrimi dulcege, fără a

mai pune la socoteală că aici imitarea sentimentelor este foarte puternică. S-ar putea afirma poate că admirația nu se manifestă decît într-o asemenea situație, sub masca milei. Dar rezultă totodată o ambiguitate aproape inevitabilă, care face să se spună că cine merge la teatru caută o milă fără riscuri și fără obligații ; numai că nu se poate spune niciodată de ce această suferință este plăcută.

În realitate, lacrimile nu înseamnă niciodată suferința directă ; ci totdeauna, chiar în hohotele de plîns, descătușarea de-o clipă și reîntoarcerea la o viață ce urmează excesului de suferință. Căci sîngele din membranele nasului și ochilor se filtrează într-o oarecare măsură datorită presiunii pe care o exercită, eliberînd plămînii și inima ca un fel de luare de sînge naturală. Se poate paria că se produce un fel de „rouă" de același fel pe toate membranele suple și în toate glandele, dar numai lacrimile se simt și se văd. Suspinele sînt revenirile suferinței și lacrimile le urmează și le însoțesc ; dar suspinele nu sînt estetice, pe cînd lacrimile fără suspine sînt semnul admirației celei mai înalte. Aș spune că teatrul tragic se bucură de acest privilegiu de a provoca admirație prin aparențele milei, chiar în sufletele cele mai îndărătnice sau mai sever stăpînite. Dar această viclenie specifică poetului dramatic se întoarce atît împotriva lui, cît și împotriva actorului, căci există alte mijloace, și chiar prea facile, în afară de frumusețea pură, pentru a stîrni lacrimi.

Nu cred ca la teatru să se fi reprezentat vreodată nenorocirea fără să fi fost prevăzută și așteptată ; se poate chiar afirma că în teatrul prost triumful final al virtuții înlocuiește stilul, deși

spiritul, potolit doar de zeitatea exterioară, este atunci foarte departe de a sesiza adevărata sa putere, de a disprețui, de a îndepărta, de a domina. Dar, chiar dacă un spectacol n-ar oferi decît emoții „tari" și cutremurătoare, oamenii tot ar alerga să-l vadă ; ca acel om de care spune Platon că fugea să vadă leșurile condamnaților la moarte : „Bucurați-vă din plin, ochi ai mei, de acest spectacol minunat !" Căci există sentimente josnice de care nimeni nu se poate apăra și care, din bucuria de a ne simți în afară de pericol, ne fac aproape insensibili la nenoricirile altuia. În această pornire animalică, ce amenință chiar tragedia cea mai înălțătoare, nu există niciodată milă ieftină, ci mai curînd o teroare de o clipă, foarte repede potolită, care ne ferește de milă. Este nevoie de toate precauțiile artei tragice, de toată distanțarea istoriei, de toată noblețea tragedianului, pentru a respinge acest fel de aplauze. Teatrul este plin de capcane.

Mila este totdeauna insuportabilă, dacă acțiunea n-o tempereaza. Mila spectatorului, dacă n-ar fi acțiunea, și încă premeditată și „gustată", dacă se poate spune astfel, ar duce la o disperare fără lacrimi. Dimpotrivă, sublimul este o speranță ce n-are sprijin din afară, sau, pentru a mă exprima mai bine, e credința fiecăruia în propria sa putere de a domina și de a depăși. Toată arta tragediei ne duce într-acolo și ne ajută să ajungem la capăt printr-un decor sau o nenorocire — fie apropiate, fie îndepărtate — prin acele furii supraomenești și cosmice, prin acele simboluri ce înlănțuie unele rele de toate celelalte, dar și prin ordinea însăși a acestor „lucruri" și prin forța poetică ce le îmbină pe toate ; deci puritatea și victoria sînt „clădite" pe astfel de ruine. Acesta

este sensul lacrimilor adevărate. Așadar, marile opere nu se înjosesc niciodată înspăimîntîndu-ne sau făcîndu-ne să suferim ; dar numai prin spectacol, prin nenorocirea coborîtă la rangul de „obiect“, ele ne purifică pentru un moment de groază și de milă, așa cum fără îndoială a vrut să spună Aristotel.

VIII

DESPRE RÎS

Rîsul se pornește prin hohote, ca și plînsul ; la amîndouă, rînd pe rînd, viața „se leagă și se dezleagă“. Numai că la hohotele de plîns izbăvirea de o clipă rezultă doar din forța vitală, judecata oferindu-se din nou groazei, mîniei inerte, refuzului de a trăi ; și urmează o descătușare printr-o scurtă relaxare și prin izbucniri în lacrimi pînă ce oboseala le pune capăt. La rîs există de asemeni stupoarea de o clipă, dar forța vitală și judecata se înfrățesc pentru a o înlătura îndată, pentru a o „zgîlții“, a o arunca, în sfîrșit, pentru a pune la încercare fără nici o precauție acest surplus de forță disponibilă, semn al tuturor comorilor pe care le folosim ca să ne legăm strîns de seriozitate, de plictiseală sau numai de prudență. În consecință rîsul sfidează totul. Rîsul înseamnă o frumoasă răzbunare împotriva respectului care nu era datorat. Este cea mai frumoasă frăție dintre judecată și viață. Nimic nu împacă mai bine spiritul și corpul ; căci în frămîntările sublimului, trupul este totdeauna puțin timid. Iată de ce este absolut adevărat că rîsul e specific omului, căci prin el spiritul se eliberează de aparențe.

Drept care există o artă de a stîrni rîsul dezvăluind aparențele unui moment și care revin, dar fără nici o consistență. Nemuritoare aparențe, și bogate, și riguroase, care-și descopăr sursele lor inepuizabile, dar totdeauna rămîn doar aparențe ! Culmea importanței, fără nici o importanță ; iată ce este ridicolul.

Dar firescul nu-i niciodată mult timp ridicol ; îl vedem numaidecît pe bietul om, mai curînd nefericit. Omul viu și adevărat este prea aproape de om. Prea aproape de tragic, prea despuiat și totodată prea sărac chiar dacă e rege. Nu prea ai de ce să rîzi cînd se folosește comicul nedorit. Perspectiva de a rîde constituie marele viitor al rîsului, care te face să rîzi strașnic. Deci nu rîzi firesc într-o conversație obișnuită, decît atunci cînd se fac glume ce nu te privesc pe tine și pe toți ceilalți din jurul tău și, mai ales, cînd te-ai convins că sînt lipsite de conținut. Se observă în adevăr că trebuie foarte puțin pentru a te face să rîzi ; dar, ca să spunem și mai clar, trebuie într-adevăr să fie ceva foarte neînsemnat ca să rîzi. Și încă trebuie să fii foarte convins că nimeni nu se teme și nu se păzește ; în sfîrșit, rîsul presupune încrederea și prietenia adevărată, după cum și el le dovedește. Așadar, nu fără motiv se spune că un rîs sincer înseamnă naivitate, puritate, bunătate adevărată. Drept care nu rîdem mult în societate. Sau atunci ridicolul constă din ciocniri de cuvinte, care doar ne miră puțin, dar fără să le putem găsi cel mai neînsemnat sens, îndată ce le dăm atenție. Mulți se miră că rîd atît de mult de-un capriciu pur verbal și fără nici o logică ; dar, dacă aparența rămîne aceeași, cum se întîmplă cu vorbele cu un dublu înțeles, cu cît observă aceasta, cu atît rîd mai mult. Așadar nu

trebuie să disprețuim niciodată un joc de cuvinte care ne face să rîdem cu poftă. Ceea ce-i trist la jocurile de cuvinte este că atenția se concentrează prea adeseori asupra ghidușului, mai ales dacă se trudește și nu reușește totdeauna, căci atunci simțim o jenă foarte explicabilă, ce alungă rîsul.

Conversația firească și vorba de duh, atît de bine denumită astfel, ne provoacă mai curînd surîsul, care se aseamănă cu rîsul prin faptul că trezește imediat atenția sau o neliniște abia întrezărită și de asemenea acea judecată ce „dizolvă" aparența și rînduiește lucrurile și oamenii la locurile ce li se cuvin. Dar există în surîs ceva voit și stăruitor, o forță calculată și nimicirea pentru totdeauna a aparenței ; așa că scînteierea spiritului nu ține decît o clipită. Pe cînd comicul se intensifică prin rîs și nu rezultă atît dintr-o descoperire pe care o facem, care distruge o frumoasă aparență, cît dintr-o aparență cu ușurință învinsă, dar care nu cedează niciodată, ci dimpotrivă, se afirmă și mai mult, se împlinește în măreție. Omul spiritual surîde în chip firesc în timp ce ne face să surîdem ; dar comedianul nu rîde deloc, concentrîndu-și atenția sau emoția și toate forțele pentru a valorifica atît decorul, cît și personajele piesei. Toate aceste improvizații ale geniului comic sînt rare și îi trebuie spectatorului multă naivitate pentru a le sesiza cum trebuie, fără pregătirile, tradițiile și artificiile cunoscute, de care teatrul comic dispune prin bunăvoința spectatorului. Observăm astfel că arta de a stîrni rîsul are nevoie de foarte multe precauții și convenții și că firescul și abandonul celui ce rîde fără a regreta, nu implică nici pe departe firescul și abandonul celui ce ne face să rîdem ; nicidecum, ci dimpotrivă, arta acestuia este cea mai împlinită, cea mai studiată, cea mai îndrăzneață, cea mai prudentă, cea mai calculată și vicleană din cîte există. Iată pentru ce marii comici sînt rari ; în schimb, forța lor n-o macină timpul.

IX

DESPRE FORȚA COMICĂ

Putem zeflemisi orice și rîde de orice. Mă gîndesc la rîsul sănătos și nestingherit, fără acreală, fără tristețe, fără cea mai mică urmă de răutate. Vreau să fac cîteva reflexii, ca să nu mă depărtez de subiect, despre inocenta și frumoasa figură a lui Molière și proza lui fără grimase. Un suflet curat, dacă nu-i al unui copil sau al unei călugărițe, este un suflet ce și-a depășit mediocritatea ; căci pasiunile ne înlănțuie pe toți, dar o judecată viguroasă ne scutură și scapă de ele, lăsînd pasiunile să-și împlinească „mersul" lor instinctiv. Ceea ce un spirit stăpînit de ele nu îndrăznește niciodată să facă, încercînd totdeauna să „acopere" pasiunea cu un veșmînt de înțelepciune. Pasiunile astfel „îmbrăcate" cînd le vezi din exterior, nu pot fi decît foarte plictisitoare, dacă nu devin tragice, și în realitate totdeauna devin așa, deși prea adeseori nu se observă de loc. Un om matur, îndrăgostit și care a fost înșelat, este destul de trist și va stîrni un asemenea simțămînt și unui spectator imparțial care nu-i o fire haină. Dar cînd o judecată severă refuză să se lase antrenată și privește cum își cată de drum pasiunea singură, această „mașină vorbitoare" nu merge departe. Iată ceea ce omul stăpînit de pasiune nu vrea niciodată să creadă, atît timp cît n-a pătimit

chiar el. În schimb, în scurtul răgaz cînd pasiunea se îndreaptă singură spre adevăratele ei ţeluri, neajutată, ne întîmpină o izbucnire de rîs zglobiu ce mărturiseşte şi tăgăduieşte ; şi pe urmă un „joc" care începe şi revine, ca să facă să dureze „încercarea" şi să te recunoşti tînăr, fericit şi proaspăt. Dar în această privinţă orice vîrstă are nevoie de ajutor. Pentru că numai forţa spirituală cea mai rară îndrăzneşte, şi încă dăruită pasiunilor ; căci virtutea obişnuită, care ne păzeşte de rău, ne păzeşte de asemenea de leac. Bunăoară este limpede că femeile, atît de bine păzite permanent prin toate felurile de prudenţă, în chip firesc nu sînt apte pentru geniul comic prin grija pe care o au totdeauna de a-şi „împodobi" şi tempera pasiunile ; şi sînt destui bărbaţi care-şi regăsesc atît de bine pasiunea în căinţă. Dar rîsul nu umblă deloc cu tertipuri ; îndată ce ia pasiunile drept obiect, treabă ce-l priveşte direct, el este cea mai îndrăzneaţă manifestare a spiritului. Ceea ce n-a scăpat vechilor critici care voiau să numească forţa comică acel geniu fără fineţe, fără ipocrizie şi fără răutate, care place tuturor, fără a cruţa pe nimeni. Şi trebuie să recunoaştem că cele cîteva scene nemuritoare, care mulţumesc pe toţi, sînt cu mult superioare comediilor mediocre, care ne provoacă neînsemnata plăcere de a rîde de alţii ; căci ceea ce caracterizează comedia valoroasă este că rîdem numai de noi.

Toată vigoarea comicului adevărat ar rezulta deci din faptul că ar face prezentă, doar prin forţa pasiunilor, o oarecare imagine fantezistă despre noi înşine, dar îndepărtată de noi şi ca detaşată, puţin neplăcută şi emoţionantă în acelaşi timp, dar care stîrneşte rîsul deoarece sîntem deodată detaşaţi de ea ca nişte mari înţelepţi de o clipă. Plăcere cu atît mai nestînjenită, cu cît aici nu există neîncredere. În sala mare a teatrului fiecare dintre noi este arătat gol-goluţ pe scenă, dar numai pentru el singur ; căci, observaţi numai, ridicolul tăinuit al pasiunilor şi cel mai ascuns secret al gîndurilor noastre seamănă cu acele teribile personaje. Prin acest joc îndrăzneţ, autorul îşi bate joc de toţi fără a jigni niciodată pe nimeni ; astfel reflexia nu alungă şi nu dăunează niciodată plăcerii adevărate de a rîde de ceea ce ai fi putut să fii, de ceea ce ai fost în imaginaţie doar cîteva clipe. Căci nu cred că trebuie să fii avar ca să-ţi placă să mănînci bine cu bani puţini ; şi expresia lui Molière „fără zestre" este un „motiv" care nu se spune niciodată şi care se ascunde sub altele mai frumoase ; numai că aici naivitatea noastră a căpătat formă şi se dezvoltă într-un caracter reprezentat pe scenă. Toată arta comicului autentic constă în a pregăti acele poante minunate şi neverosimile cu ajutorul unei fabulaţii acceptabile ; dar ea nu inventează niciodată, nu se preocupă de asta. În timp ce autorii mediocri vor să fie ingenioşi şi să stîrnească interesul prin evenimente, intrigă şi zugrăvirea caracterelor, comicul respectă tradiţiile şi pe autorii autentici ; trebuie chiar să spunem că zugrăvirea caracterelor nu este un scop ; la fel — şi cu atît mai mult — nici intriga sau deznodămîntul. Toate nu sînt decît mijloace şi „mecanisme", ca decorul şi culisele ; îndată ce autorul înţelege despre ce-i vorba, este gata să rîdă. Dar este de asemenea adevărat că un comic foarte valoros poate căuta elogiile criticilor, care de obicei înţeleg foarte greşit adevărata comedie şi îşi reproşează că ea îi face să rîdă atît. Atunci comicul autentic inven-

tează o intrigă și caractere ; iar adeseori mai bine decît un altul ; dar atunci nu-i în largul lui, nu-și arată întreaga artă. Molière este mai nestînjenit în vechea fabulă despre Don Juan decît în aceea a Mizantropului, pe care o născocește și o conduce singur. Pericolul firescului și al verosimilului în teatrul comic este că te „închizi" în ele și nu mai știi cum să ieși. Așa ajungem să facem personajele să spună ceea ce spunem în mod obișnuit, în loc să le facem să spună tocmai ceea ce nimeni nu spune niciodată, ceea ce totuși auditorul acceptă, tot așa cum acceptă și acele case cărora le lipsește un zid și în care vede fără să fie văzut, ca un zeu.

X

ADEVĂRUL PASIUNILOR

Se pot înțelege pasiunile ca niște forțe pustiitoare, atît pentru tine însuți, cît și pentru ceilalți, pustiitoare prin judecata ce le însoțește și care se conformează semnelor și prevestirilor. Acesta-i adevărul pasiunilor, dar numai sub aspect descriptiv. Spiritul contemplativ, tradus aici prin cor, se mărginește să recunoască forța cauzelor exterioare și slăbiciunea omului ; și toate declamațiile tragice aici ajung pînă la urmă ; sînt niște triste dezbateri între un semn și alt semn, întrerupte uneori de o dorință sau un regret ce se „îndreaptă" spre o viață mai liberă, din care te găsești exilat și alungat ; astfel spiritul — împreună cu pasiunile — se face nevăzut, zvîrlind blesteme inutile. Drept care otrava și pumnalul nu sînt aici decît simboluri ; moartea se află pretutindeni în

gînduri și deseori chemată și dorită, deși spiritul subtil al lui Hamlet, promovat comandant al armatei și al răzbunării, nu este încă prea sigur că moartea descătușează ; mod profund de a vedea, căci la drept vorbind spiritul își vrea nenorocirea ; prin gînduri și prin vise o va reconstitui în întregime, dacă doar supraviețuiește. Așa este tragedia. Nenorocire pe care spiritul n-o poate lecui, dar căreia spiritul îi poate da măreție. Spirit prizonier al jurămintelor. Poeții tragici au descris această cursă și străfulgerările furtunoase ce o luminează. Comicul reprezintă, în raport cu un asemenea adevăr „înlănțuit", momentul reflexiei și al criticii ; libertatea triumfă aici asupra tuturor prin rîs și fatalitatea cade în ridicolul automatismului pretențios. Acest adevăr emoționează, zguduie, eliberează, dar fără să-și dezvăluie ascunzișurile ; doar prin consecințele lui ; astfel, un adevăr mai profund zace încă tainic în el ; anume acela că pasiunea tragică are nevoie de consimțămîntul nostru. Iată de ce „mișcarea" reflexiei, atît de rară în această lume violentă și totdeauna tardivă și sterilă, ca acei mesageri ce ajung prea tîrziu, s-a dezvoltat în sens contrar, urmărind calea înțelepciunii în acest mare edificiu al teatrului și prin însăși perfecțiunea artei tragice ; căci nu era vorba decît de a lăsa fatalitatea să-și vadă de drum singură, dîndu-i adevăratul său nume. Astfel comedia este reflexia și oarecum etica tragediei.

Din aceste observații se poate înțelege că adevărul copiat — prin gesturi și cuvinte — este cu mult încă sub adevărul firesc. S-ar putea spune că este o aparență a aparenței. Căci o dramă reală, așa cum poate fi cunoscută printr-o ușă întredeschisă, sau printr-o fereastră, sau după strigăte

şi zgomote, nu este nimic ; şi chiar cei ce sînt acolo n-ar şti să spună nimic despre ea. Iată de ce arta tragică adaugă şi suprimă, conturînd acţiunile şi reducîndu-le la gesturi clare, schiţînd şi terminînd discuţiile, în sfîrşit, punînd în această dezordine un fel de ordine, prin presentimentele şi disperarea care se manifestă sub semnul ideii fataliste. Astfel, o adevărată dramă la teatru nu este absolut deloc copia unui „lucru", ci mai curînd „o teorie a lucrului", în toate înţelesurile acestui frumos cuvînt, rudă atît de apropiată cu termenul teatru, după cum se poate observa. Dar trebuie o anecdotă renumită şi forţa genului teatral şi poetic pentru a fi acceptată o asemenea gravă procesiune de nenorociri şi de gemete tînguitoare.

Geniul comic este încă mai departe de ceea ce imprudenţii vor să numească real şi viaţă, uitînd că realul uman este voit şi că viaţa nu este niciodată un lucru făcut. Aşadar, nu-i adevărat că genul comic zugrăveşte mai bine moravurile şi societăţile într-un anumit moment, aşa cum n-o poate face tragedia. Comedia de calitate superioară s-ar zice că e „aeriană ;" şi tot adevărul ei este spiritual, nu-i condiţionat de gesturi şi cuvinte, de acţiune şi costume. Nu se observă îndeajuns că adevărata comedie trăieşte prin replică şi se lipseşte chiar de acţiunile neînsemnate pe care tragedia îşi permite cel puţin să le istorisească. Acţiunile comice sînt doar gesturi şi nu vor niciodată să înşele pe nimeni ; şi nimeni nu va căina pe Gèronte în sacul lui cînd e bătut cu băţul de Scapin, nici pe Doctorul-fără-voie, după cum nu căinează pe bufonul de circ pentru falsele palme ce primeşte.

Arta tradiţională a bufonilor oferă precauţii rafinate, bunăoară de a fi adoptat costumele simbo-

lice ale lui Pierrot şi ale Arlechinului, ale lui Scapin şi Scaramouche, precum şi machiajul feţei, care au de scop să avertizeze că omul adevărat — spirit pus la încercare şi încătuşat — nu este deloc aici. O comedie mai cizelată, ca aceea a lui Molière, are şi ea costumele şi măştile ei. Trăsătura cea mai caracteristică a lui Argon şi Purgon, a lui Sganarelle, a domnului Jourdain şi a domnului Dimanche este că nu seamănă cu nimeni ; sînt „pasiuni" fără judecată, pasiuni pe care le-ar avea un înţelept cînd ar fi complet lipsit de judecată, considerîndu-le ca impulsuri animalice, înveşmîntate numai cu ceea ce este pur animalic în „forma umană" ; asta-i materia comediei. „Forma umană" nu revine aici decît în măsura în care are importanţă. Astfel pasiunea îşi păstrează toată tinereţea şi se intensifică fără să îmbătrînească. Prima nuanţă de seriozitate în *Avarul,* sau în *Burghezul gentilom,* sau în *Bolnavul închipuit,* ar face îndată din aceste comedii drame ; căci, bunăoară, un om ce se crede bolnav, care ştie astfel că va fi şi este în adevăr bolnav, n-are nimic din ce-ar putea stîrni rîsul ; dimpotrivă, o asemenea situaţie ar putea „colecta" tot tragicul. Iar puterea adevărată a unui doctor, în care încă vrea să creadă, ar fi mai curînd înfricoşătoare. Dar să lăsăm prima idee ce ne-o facem despre aceste „lucruri", care nu este decît mecanică, să se desfăşoare aşa cum promitea, fără ca judecata să intervină pro sau contra, şi veţi avea acele bufonerii scînteietoare, substanţiale, pline de logică, de forţă, înfricoşătoare, care nu pot fi respinse, dar care nu au influenţă asupra spiritului spectatorului, deoarece dacă le-ar acorda ceva, ar trebui să le dăm prea mult. Observăm astfel că efectele comice sînt toate de natură pur spirituală ; deşi

fără „spirit", celelalte nu sînt decît „materie primă" și pretext pentru dezvoltarea „mecanică" a pasiunilor. Deci evenimentul trebuie să fie fortuit și să pară astfel ; aceasta nu supără pe nimeni, nu atrage atenția. Nimeni nu se întreabă de ce clovnul circului își face apariția. Judecați pe Molière astfel și veți ajunge la concluzia că „neglijențele" lui sînt bine calculate. Dar este adevărat, și trebuie s-o repetăm aici, că numai meșteșugul putea să-l învețe pînă unde merge dezinteresarea publicului față de asemenea lucruri mărunte.

XI

LECȚIILE COMEDIEI

Invit pe cititor să mediteze asupra unui contrast — pe care poate nu l-a observat îndeajuns — între comedia mediocră sau „temperată" și marea comedie. În comedia mediocră, care nu este decît un joc de societate, satira este îndreptată adesea împotriva unui om de seamă, care este cunoscut și poate fi recunoscut, însă fără a se depăși bîrfa politicoasă ; și totul rămîne așa cum a fost ; nu sînt decît ușoare împunsături, aproape totdeauna potrivite personajului, și cîteva neînțelegeri curînd lămurite. Totuși, din „jocul" acesta atît de decent, rezultă, dacă ne gîndim, o judecată neliniștitoare ; nu se mai știe îndeajuns ceea ce este permis și ce-i interzis, căci totul este calculat cu ingeniozitate, pentru ca succesul să tempereze dezlănțuirea pasiunilor. La drept vorbind, ceea ce stăpînește acum este o fatalitate fericită, ce-ar vrea să dezarmeze pe înțelept, dovedind că într-o lume bine organizată prostiile și chiar greșelile nu au nici-

odată consecințe prea grave. Dar în ce privește marea comedie — totdeauna aceeași din timpurile străvechi — se observă dimpotrivă că toate instituțiile sînt disprețuite, toți tutorii păcăliți, toți bărbații bătrîni înșelați de soții și toți valeții escroci ; totul se petrece pe față și fără nuanțe, așa cum ar voi Satana ; în schimb, tinerețea și iubirea pășesc în aceeași cadență, dar cu un fel de euforie, ca și cum sentimentul ar fi obiect de parodie, plăcerea rămînînd suverană. Firește, un asemenea spectacol nu seamănă în nici un fel cu viața obișnuită, unde fiecare se ascunde atît de bine, încît avarul face pomană și iubirea își socotește moștenirile. Tocmai printr-o imagine de acest fel, dar mai îndulcită, comedia mediocră știe să placă pentru scurt timp. Marea comedie nu cruță nimic ; ea este cinică, feroce, fără respect, fără milă ; dar, fapt remarcabil, înțeleptul nu este jignit absolut deloc ; dimpotrivă, el este descătușat, alinat, mai fericit ca toți. Firește, morala obișnuită este dezamăgită, dar adevărata etică luminează scena ; inocența strălucește în asemenea „pasiuni" fără ipocrizie ; căci, în acest joc, de unde rațiunea s-a retras, nimeni nu se scandalizează cînd vede pungășia răspunzînd avariției și pe Figaro lui Bartholo. Chiar și iubirea se simte alinată datorită vecinătății cu această „pasiune tristă", pe care o duce totdeauna cu ea ; acea importanță, ce i se atribuie fără motiv, n-o afectează deloc ; așa că aici își recapătă grația firească și nepăsarea eroică. Pentru a mă exprima mai clar, în comedie nu există niciodată păcat, pentru că păcatul se află între cele două, amestec de instinct și rațiune. Tinerețea și puritatea împodobesc acele iubiri fără amintiri și fără precauții. Îmi plac jurămintele îndrăgostiților din piesele lui Shake-

speare : „nebunatica Jessica îi jură iubitului ei care nu crede un cuvînt din tot ce spune ea, într-o frumoasă noapte cu clar de lună că-l va iubi întotdeauna" ; în asemenea vorbe facile se pare că poetul își bate joc și de iubire.

E o virtute rară și încîntătoare de a nu spune niciodată prea mult cînd iubim și sîntem buni. O văd în această precauție împotriva acelor minciuni folosite de inimile de piatră și care, chiar pentru cei sinceri, spun încă prea mult. Iubirea adevărată are comorile ei ; nu le ține socoteala ; promite mai puțin decît va da ; „escapadele" sale nocturne dovedesc mai mult decît jurămintele ; deci este bine ca îndrăgostiții să se știe posesori ai unei fericiri fragile și să nu creadă nicidecum că sînt scutiți, prin contrast, de a fi amabili unul cu altul. E un mare secret să te bizui pe tinerețe ; și e mijlocul de a o păstra ; pe cînd îndrăgostiții din comedia mediocră n-au decît un viitor șters și o iubire „rentieră".

Mai mult încă, acele pasiuni fără mască și acea importanță vană, în sfîrșit acele portrete ale noastre așa cum am putea fi, așa cum am fi doar pentru puțin timp, dacă n-am salva, ca printr-un recul, tînăra noastră libertate — acele portrete ne dau încredere și ne descătușează datorită rîsului ce ne face să fim iar noi înșine, întregi, noi, înnoiți. S-a afirmat că avarii nu sînt potriviți pentru a fi personaje comice ; dar nici nu există avari după legile comediei ; doar frămîntări, raționamente, sclipiri ale avariției la toți. La fel nebunia din dragoste, care vrea ca iubirea să fie consecința constrîngerii și a spiritului de prevedere, există la toți și capătă proporții în măsura în care noi îi cedăm, mai ales în măsura în care n-o acoperim cu un veșmînt rezonabil. *Școala femeilor* nu este creată pentru a instrui un Arnolphe ; un nebun după acest model nu este mai verosimil decît toți valeții care stau totdeauna gata, la momentul potrivit, în dosul ușilor. Dar asemenea jocuri de măscărici exprimă totuși adevărul cel mai profund ; pasiunile sînt susceptibile de a stîrni rîsul numai de îndată ce spiritul le observă. Căci ce vrea gelosul ? Ce speră ? Tot așa nu există doctori ca în comediile lui Molière ; dar orice știință, mai ales cea utilă și respectată, se bazează totdeauna puțin pe respect și prestigiu, totdeauna destul, totdeauna prea mult. Iată de ce medicul cel mai de seamă va rîde văzînd comedia lui Molière și se va elibera de el însuși rîzînd, înțelegînd pe neașteptate priceperea lui, care-i justifică existența ; imediat, dintr-o singură privire. Căci ce-mi folosește respectul pe „furate" ? Oricît de sărac aș fi, niciodată nu ajung să mă mulțumesc cu o importanță ce mi se atribuie și în care nu cred. Fericit acel ce nu știe să-și dea importanță fără a fi ridicol, dar lucrurile acestea minunate cer puțin umor. Comedia ne vindecă mai bine, fără rușine ; căci forța spectacolului face ca nimeni să nu se mai gîndească la vecin. Astfel, rîsul nu este alterat de gîndul că rîdem de alții, nici de gîndul că alții rîd de noi. Așadar este foarte adevărată afirmația că prin rîs comedia ne descătușează de pasiuni.

XII

DESPRE PARODIE ȘI MUZICA HAZLIE

Parodia se deosebește de comedie prin faptul că acoperă cu ridicol personaje renumite și îndeobște respectate ; ceea ce poate fi doar un joc, prin-

tr-o aparenţă demnă, curînd risipită ; aşa cum se întîmplă cu jocurile de cuvinte. Dar parodia poate merge mai departe, prezentînd, la fel ca şi comedia, jocul naiv al pasiunilor, fără ipocrizie, nici rezerve ; atunci ea este ca o satiră veselă. Totuşi adevărata „mişcare" a comediei n-o găsim aici, deoarece caracteristica satirei este de a lega defectele, viciile şi prostia de un personaj real, ceea ce ne provoacă numai plăcerea ambiguă de a rîde de cei puternici şi, în orice caz, de a rîde de ceilalţi. Or, se prea poate să iei în zeflemea un măscărici care nu ştie să ne facă să rîdem, dar fiecare înţelege că un asemenea rîs nu mai este rîsul adevărat ; găsim aici, exagerate în acest caz, o rezervă, o pudoare, o tristeţe, în sfîrşit acele reacţii caritabile de care marea comedie, cu măştile ei, ne scapă atît de bine. Căci parodia ne scuteşte de a-i admira pe ceilalţi, pe cînd comedia ne scuteşte de a ne admira pe noi înşine ; adăugaţi în plus că parodia nu face deosebiri şi ridiculizează toate aspectele personalităţii unui om, pe cînd comedia „salvează" pe cel ce rîde, prin rîs ; deci comedia nu este ireverenţioasă, pe cînd parodia provoacă totdeauna un rîs echivoc şi o plăcere profanatoare.

Parodia se apropie prin aceste trăsături de comedia mediocră, ce vrea să ne reprezinte totdeauna numai indivizi şi să ne facă să rîdem pe socoteala lor. Dar această artă facilă, care de-abia este o artă, ne înşeală complet în ce priveşte mijloacele adevăratei comedii. Clovnii de circ ne instruiesc mai bine ; căci cel ce joacă rolul neîndemînatecului nu e nici pe departe neîndemînatec ; artistul n-ascunde absolut deloc că joacă un rol ; dimpotrivă, totul face să se dezvăluie rolul şi ascunde omul ; la fel în *commedia dell'arte* italiană. Într-o comedie un cocoşat adevărat n-ar fi suportabil ; ajunge prea destul ca un grăsan să fie în realitate grăsan. Marii actori sînt sprinteni, de statură mijlocie, cu trăsături regulate, solizi şi cu o voce clară ; astfel, ei se „ascund" în roluri. Aceste „precauţii", prea puţin cunoscute în afara meseriei, ne explică din plin genul de imitaţie care se potriveşte comediei. Fiecare recunoaşte că artificiul poate să transpară în asemenea „precauţii" ; şi costumele din altă vreme, chiar fanteziste, nu le dăunează deloc. Mai mult, cred că sînt necesare, pentru a aminti în fiecare moment că omul cel adevărat nu se află pe scenă, nici nu este umilit prin asemenea farse şi lovituri de baston. Nu e decît o importanţă „goală", o importanţă pe care i-o dăm noi, dar fără noi şi judecată de noi. Pe cînd la parodie e tot importanţă, dar nu a noastră ; e uşor să rîzi de ea, dar înseamnă să rîzi mereu silit. Aşadar parodia nu este decît o semi-comedie.

Muzica hazlie este o parodie a muzicii, mai aproape totuşi de comedia adevărată, după cum se poate observa. Căci acest rîs al muzicii înseamnă totdeauna a rîde de tine, adică a te separa de tine, a azvîrli emoţia intensă „obiectului", în momentul cînd pasiunea ameninţă cu prea multă seriozitate ; astfel, specificul parodiei, de altfel totdeauna temperat prin muzică, sporeşte efectul firesc al muzicii. Este în ea o frămîntare vioaie şi proaspătă, prin care te retragi cu totul din tine, lăsînd acţiunea baltă, ca pe o povară a vîrstei. Acest gen de spirit, atît de profund spirit, este contrariul vanităţii ; el se manifestă în conversaţii prin scînteieri ; dacă ar fi un sistem, ar fi

greoi şi chiar ridicol. Fără a mai ţine seama că uneori este înspăimîntător cînd urmăreşte, sub numele de frivolitate, să înlăture toate obligaţiile, cu deplină seriozitate, cu scopul de a păstra privilegiile. Poate doar muzica ştie să conducă şi să prelungească acest „joc“ prin simţul măsurii, de care dă dovadă, şi prin „mişcarea“ sa, care schiţează şi alungă fără încetare. Adăugăm că acţiunea vioaie, guvernată de legea timpului, îndepărtează ideea unei voinţe rele, care se manifestă totdeauna sub masca frivolităţii. Acesta este sensul bufoneriei italiene. S-ar putea spune că înseamnă a lua prea în serios cea mai neînsemnată glumă ; dar nu cred că rîsul şi veselia sînt lucruri atît de puţin importante.

CU BALZAC

FERICIREA DE A CITI

Între a citi şi a visa, care-i deosebirea? E cîte o vreme cînd ne simţim fericiţi că putem visa; şi-atunci nu citim. Lectura este, dimpotrivă, leac de soi cînd visarea-i otrăvită din cine ştie ce pricină. Taică-meu avea datorii şi griji; nu voia să se gîndească la ele; iată de ce a fost poate un cititor pătimaş, care aproape că nici nu alegea. Am moştenit ceva din puterea aceasta şi, dacă stau să cuget, văd că m-am ales cu multe avantaje faţă de cei care nu ştiu decît să înveţe. Eu unul nu învăţ nimic atunci cînd vreau să învăţ. Pînă şi un raţionament matematic trebuie pînă la urmă să-l citesc ca pe un lucru oarecare, nevoie avînd numai de lectură, ca un roman; dar felul acesta tihnit de a lucra cere timp îndelungat şi mai trebuie să ai mereu cartea la îndemînă. Mai bine aş zice la mînă; căci dacă-i la doi metri, uit s-o citesc sau s-o recitesc. Cu atît mai puţin să trag folos de pe urma unei biblioteci care nu-i a mea. În cazul acesta încerc să vlăguiesc cartea, iau notiţe şi n-am ce face apoi cu ele. Pentru mine problema cunoaşterii lui Homer se pune astfel: să-l am pe Homer la îndemînă. Spinoza e un autor pe care-l ai la îndemînă. Habar n-am

avut despre Maine de Biran[1] pînă-n ziua cînd cineva care mă ştie cum sînt mi-a făcut rost de toate volumele şi mi le-a lăsat la îndemînă ; nu mă sfiesc să spun că n-au stat degeaba la mine. Mai că aş spune că în asemenea împrejurări citesc de-a-ndaratelea, de-a curmezişul, la întîmplare. Aşa l-am cunoscut pe Comte, deoarece cumpărasem de mult principalele zece volume din operele sale. Şi-mi vine a crede că-l citesc la fel cum îl citesc pe Balzac ; fără să alerg mai ales după idei. Dar gîndul mi se îndreaptă mai ales către Balzac ; şi ţineam doar să-mi aduc aminte că citesc şi recitesc cu nesaţ.

Dar ce-nseamnă a citi? Înseamnă a urmări nişte semne, nu fără a-ţi arunca mai întîi privirea asupra masei de rezervă, adică asupra întregii pagini. Nu fac numai eu aşa. Am surprins cititori care, ca şi mine, se uită prin crăpătură la pagina următoare şi la cît de gros este ceea ce mai rămîne, întocmai cum se uită înfometatul la plăcintă. Aş dori să închei, şi desigur prea repede, că visarea cititorului nu-şi ia niciodată zborul, că dimpotrivă, e chemată înapoi de către puterea semnelor şi de înţelesul literal. Fireşte că un cititor bun nu silabiseşte ; silabisesc totuşi uneori şi eu, de nu cuvintele, măcar fraza. Mi se întîmplă să alerg şi să vin îndărăt, de parcă aş înfrîna un cal. Mă tem prin urmare să-mi las închipuirea slobodă ; voiesc să dau ascultare autorului. Dar, şi-i vrednic de luat aminte, nu citesc niciodată altfel decît cum e tipărit. Sau mai degrabă decît ceea ce este cartea, pentru că ziarul nu mi se pare destul de vrednic de consideraţie ; nu-i decît lucru trecător.

[1] Maine de Biran (1766—1824), filozof francez de tendinţă spiritualistă (n. tr.).

Şi cu manuscrisul e la fel ; parcă ar fi o propunere oarecare, ce poate fi oricînd schimbată, dacă-i nevoie. Grosimea cărţii înlătură o asemenea impresie. Balzac însă, mai presus de toţi, cu toate volumele lui, înlătură o asemenea impresie. S-ar zice că nu scrie decît pentru a strivi orice visare. Nu, nu e cum crezi tu, nici cum ai vrea tu să fie, nici cum aş vrea eu... Clauza aceasta e subînţeleasă în toate povestirile izbutite, iar uneori autorul o ia înainte ; de fapt, simt că o ia mereu înainte. Iată de ce a reciti e încă mai bine decît a citi. Şi fiindcă sînt încredinţat că drept am scris acum, într-acolo trebuie să-mi duc atenţia.

Incertul efect al curiozităţii şi al surprizei ? Oare asta e ? De bună seamă ; dar nu scade întru nimic atunci cînd recitim. Ştiu că medicul de ţară va muri ; şi tocmai pentru că o ştiu soseşte moartea aceasta ca un trăsnet. Mai ieri am încercat efectul acesta ciudat. De altfel, obişnuiţii teatrelor vă vor spune acelaşi lucru. Mi-am dat seama că un poem, măcar că-l ştii bine, păstrează neatinsă puterea de a surprinde. Şi mai ştiu că puterea aceasta e ca un trăsnet. Mai ieri am încercat efectul acesta ciudat. De altfel, obişnuiţii teatrelor vă vor spune acelaşi lucru. Mi-am dat seama că un poem, măcar că-l ştii bine, păstrează neatinsă puterea de a surprinde. Şi mai ştiu că puterea aceasta e poezia însăşi. Astfel încît presimţirea ar fi resortul tuturor acelor arte în care desfăşurarea timpului constituie spectacolul însuşi. Mintea e prinsă de ce urmează, de ce vine apoi ; şi desigur că ne pricepem să nu dăm atenţie urmării, poate datorită năvalei celor ce se petrec acum pe scenă, precum şi faptului că ne place a întinde ca o perdea între noi înşine şi viitor. E un fel de joc, cum e pentru copii să se ascundă, să se în-

spăimînte unii pe alţii şi să le fie teamă. Reciteam nu de mult primele pagini din *Pielea de sagri* [1]. Ce mai prolixitate, îmi ziceam. În acelaşi timp însă urmăream cele mai mici amănunte ale visării lui Rafael şi ale declamaţiei bătrînului negustor. Cei care se zoresc, cei care spun : „Las' că ştiu“, cei care trec, cei care aleargă, nu ştiu de fapt ce urmează ; dar eu care ştiu — totuşi nu cuvînt de cuvînt, nu întocmai cum mi-o va istorisi una din paginile următoare — eu vreau, dimpotrivă, s-o iau cu binişorul, să amîn irevocabilul care începe în clipa cînd cea dintîi dorinţă se vede împlinită ; pentru că atunci ceva ia sfîrşit ; sau mai degrabă irevocabilul începe odată cu suspinul bătrînului negustor, el însuşi săgetat drept în inimă de o altă dorinţă necugetată ; fericirea sau nefericirea, după cum doriţi să-i spuneţi, începe să ricoşeze la fiecare pas al fericitului sau nefericitului Rafael, cum aţi vrea să-i spuneţi. Şi ideii de a păstra cît mai mult cu putinţă dreptul de a dori fără împlinire, i se datoreşte faptul că te poţi plimba printre locuri comune şi bibelouri atîta vreme cît binevoieşte autorul. Atîta vreme cît binevoieşte, dar mai mult nu ; căci ne lipseşte orice mijloc de a ne face rost de o visare suplimentară ; pricina este că lectura presupune o omogenitate şi o însuşire precisă a unor litere ; imaginaţia nu-i în stare să adauge nici măcar o iotă. Cunoaşteţi zgomotul paginii pe care o întorci ? Dacă nu auziţi într-însul ursita şi irevocabilul înseamnă că nu citiţi cu adevărat, ci că urmăriţi doar şirul literelor. Trebuie să mai spunem că ceea ce nu-i cu putinţă la concert şi nici la teatru şi nici în cursul unei povestiri, adică posibilitatea de a întrerupe după voie, îi este

[1] Roman al lui Balzac, apărut în 1831 (n. tr.).

foarte uşor cititorului ; mai visează el încă la ceea ce a citit, la ceea ce va citi ? Mai curînd îmi vine să cred că se lasă pradă percepţiilor propriei sale vieţi şi că suspendă scurgerea timpului romanesc. Mi-am dat uneori seama că-mi reluam atunci niţel mai de sus lectura, de parcă aş fi vrut să-mi regăsesc avîntul ; pentru că celor dintîi rînduri pe care le citim atunci, de vreme ce nu sînt începutul, le lipseşte ceva, le lipseşte ceea ce precede. Iată de ce bucăţile luate din marile romane n-au nici o noimă ; şi cu atît mai mult cînd sînt legate de o analiză ; oricît de bine ar fi făcută ea. Exclude oare romanul cu desăvîrşire orice fel de prescurtare sau de rezumat ? Oricum, romanele proaste îmi par a fi nişte prescurtări, nişte fapte, nişte informaţii, doar tot ce trebuie pentru a înţelege urmarea ; dar eu nu doresc să înţeleg urmarea ; ceea ce aş dori ar fi mai degrabă să ştiu ce se va întîmpla, decît să înţeleg ; şi pentru ca să doresc să ştiu am nevoie de mai mult decît de o simplă pregătire a minţii. Am observat că romanele poliţiste, cum le zice, gonesc mereu ; de altfel nu misterul atrage într-un roman de felul acesta, deoarece ne place să-l recitim dacă e bun. *Une ténébreuse affaire* [1] o dovedeşte. Se poate spune, după cît îmi pare, că una din legile romanului este legea timpului ; anume să ştii că ceea ce trebuie să se întîmple nu se întîmplă totuşi numaidecît. „Prima ta dorinţă e oarecare, dar o las pe seama evenimentelor noii tale vieţi.“ Nu s-ar zice oare că avem de-a face cu un zeu care nu se învoieşte să dăruiască, vrînd ca lucrurile să se petreacă de la sine, orbeşte, ca de pildă cina aceea a lui Rafael, cînd pur şi simplu dă din întîmplare peste cei trei amici ai săi ? Întîmplările

[1] *O afacere tenebroasă*, roman de Balzac.

acestea puțin probabile alcătuiesc partea serioasă a existenței. Admir însă cît de cosmologic de drepte sînt cugetările lui Balzac. Mintea sa puternică joacă un rol important în creațiile sale, de vreme ce poate mînui locuri comune și le face adevărate. *Pielea de sagri*, bunăoară, dacă-i rezumată, ar stîrni rîsul. Îți vine să-ți bați joc de întîlnirile acela supranaturale care tăgăduiesc, pare-se, adevărul romanului ; de fapt însă nu-i așa ; romanul acesta nu-i mai puțin adevărat decît un altul, cum ar fi *Crinul* sau *Eugénie Grandet ;* în toate se întîmplă puțin probabilul. Dar mă lovesc aici, fără a fi căutat-o, de o idee atît de spinoasă, încît socotesc cu cale s-o amîn nițel.

JOC DE ZARURI

Balzac nu imită cîtuși de puțin pe antici ; nici nu se gîndește la ei. Pricina, cred, este că-i el însuși un antic și tot atît de naiv ca Homer. Iată de ce născocește mituri, cum ar fi pielea aceea de sagri pe care grădinarul o scoate din fîntînă ; lucru deopotrivă de măreț ca inelul lui Policrate și-n care de altfel nu-i nici urmă de imitație. Zdrobitoarea ficțiune nu-l obosește măcar o clipă. O cîrmuiește ca și cum ar fi adevărată, iar eu o citesc ca și cum ar fi adevărată. Și chiar e adevărat că proiectele noastre nu izbîndesc în toată voia noastră ; dau de întîmplări neprevăzute și suspecte ; așa încît ajungem mereu să ne spunem: „Ce m-aș fi făcut dacă nu se întîmpla așa ? Ce s-ar fi petrecut de n-ar fi fost întîlnirea aceasta absurdă ?“ Dar asta înseamnă că nu mai nădăjduiești ceva de felul acesta pe viitor, deși cu neprobabilități plouă fără încetare. După cum vedeți, recad și eu sub tirania probabilului și improbabilului, ca tot omul. De admirat admirăm într-una, ca Zadig sau Candide și nu se cade să încetăm cu adevărat de a fi în stare de admirație. Acesta să fie oare înțelesul vestitei *Aruncări cu zarul* a lui Mallarmé ? Găsit-am un sens mulțumitor celebrei sale formule : „O aruncătură de zar nu va osteni niciodată hazardul“ ? Autorul nu dă nici o lămurire, dar pilda pe care o are în vedere este o constelație ; iar pe mine mă poartă gîndul la constelațiile de musculițe, al căror fiecare moment este o imposibilitate. Nu știu de ce în legătură cu subiectul acesta mă gîndesc la *Șuanii*, care a fost prima izbîndă a lui Balzac și izbîndă întreagă. Ia aduceți-vă aminte de tot ce se întîmplă între Montauran și d-ra de Verneuil ; e un joc de necrezut al hazardului, care se încheie cu o lovitură aducătoare de nenorocire. De ce poate fi mai real decît mersul acesta pe dibuitelea ? Războiul, uneltirile, poliția, bănuiala, surprinderea, toate alcătuiesc o adevărată negură, care-i un fel de prezență concretă a lui Corentin. (Comparați cu *Une ténébreuse affaire.)* Orbecăiesc acum, aflîndu-mă desigur într-un ținut ales ; căci Balzac e misterios din fire, datorită îngrămădirii materiei, dar și unei vîrtoase îmbinări a sufletului cu trupul. O pildă izbitoare se găsește în *Honorine*, unde totul este ascuns în adîncimi. În *Femeia părăsită*, care-i și ea una din nuvelele acelea a căror structură o putem destul de ușor cunoaște, e vrednic de admirat și belșugul de amănunte, de unde însă nu se obține nici o vedere asupra pronunțărilor intime care alcătuiesc totuși drama toată. De aici rezultînd efecte de surpriză și zone de umbră în

care ne pierdem. Gîndiţi-vă la sfîrşitul *Secretului* şi la al *Punerii sub interdicţie ;* s-ar zice că se închide o uşă ; nu-ţi mai rămîne decît s-o iei din loc, gîndind ce pofteşti. Eclipsele acestea au cu adevărat toate trăsăturile realului. Ele arată că imaginarul e tare slab.

PIELEA DE SAGRI

Şi-apoi, care-i morala acestei *Piei de sagri ?* Nu-ncape îndoială că nimeni nu trăieşte sub legea zgîrceniei decît doar la o vîrstă înaintată. Şi legea zgîrceniei înseamnă că oricare exces de viaţă scurtează viaţa. Fontenelle îi sfătuia pe vîrstnici să-şi cruţe mişcările. Oricare mişcare inutilă e risipă nebunească ; oricare tulburare la fel şi emoţia e mereu stîrnită de o plecare neaşteptată. De aici rezultă că nu doreşti nimic, decît numai să trăieşti mult timp. Iar regimul acesta e pe potriva moşnegilor, pentru că altceva nu le vine la îndemînă ; vorba ceea, la bătrîneţe s-a călugărit motanul. Legea tinereţii este, dimpotrivă, nesăbuită risipă, îndrăzneală, alergătură fără rost, iuţeală de dragul iuţelii. Aceasta reprezintă cheful de la Taillefer, unde oricum fiecare se joacă de-a risipa. Dar nu-i cituşi de puţin evident că fiecare are la dispoziţia sa un asemenea capitol de viaţă. Se poate să fie pedepsită înţelepciunea, iar viaţa cu încetinitorul să se otrăvească de la sine. Cu toate acestea, mitul firesc arată că viaţa se risipeşte întocmai ca banii ; şi de altfel nu dăm decît de eroi în domeniul acesta, căci banii n-au deloc înţelesul unei comori pe care unul o risipeşte şi

altul o păstrează. Şi în privinţa vieţii e la fel, căci ea stă într-o reţea de raporturi, ca şi banii, şi tezaurizarea poate fi nebunie în amîndouă cazurile. Şi-acum daţi glas mitului acestuia cu ajutorul unei imagini simple şi izbitoare şi veţi obţine senzaţia aceea de groază pe care o încearcă toţi cei ce nu se gîndesc decît să se îngrijească. Mai bine s-ar gîndi că viaţa depinde de mii de întîmplări şi prea puţin de prudenţă. Gobseck n-a fost mereu zgîrcit, doar vîrsta l-a adus aici. Se cade aşadar să aruncăm pielea de sagri în puţ. Dar parcă stă ?

Mi s-a părut uneori că pot deosebi un alt înţeles mitului acestuia, şi anume că dorinţele noastre sînt întotdeauna împlinite. Vă vine a protesta, dar se cuvine ca fiecare să ştie precis ce vrea. Vrăjitorii necunoscuţi nu ne pedepsesc adesea ca în celebra poveste unde zece metri de cîrnaţi atîrnă de nasul cumetrei. Nu-i vorba de ce spui, nici măcar de ce visezi, ci de felul de viaţă pe care nu încetezi de a-l alege, datorită unor dorinţe neîncetate şi sîrguitoare. Soiul acesta de succes îl avem mereu. Iar patimile dragostei adeveresc paradoxul, deşi nu ne vine a crede. Să voieşti a fi iubit este calea cea mai simplă pentru a fi iubit ; atîta doar că aflăm mereu întocmai ceea ce voim şi uneori nu-i mare lucru. Cu dragostea e întocmai cum e cu ambiţia, care adeseori nu-i decît deşartă. Vrei semnele ; de semne vei avea parte. Nu zic că vei avea mai mult. Mai mult ar fi puterea reală, ştiinţa, voinţa, dragostea, dar e şi mai limpede că nu încape altă cale pentru a dobîndi aceste bunuri decît să le voieşti din toată inima. Nu izbîndesc oare politicienii ? Iar cînd izbîndesc n-au, de cele mai multe ori, cu ce se făli ; se bucură şi ei, ca nerozii, de semne. Ce-au

vrut, aia au avut. Cel mai frumos moment al romanului este cînd Rafael strigă : „Vreau să fiu iubit de Paulina“ și dă fuga la pielea de sagri să afle cîtă viață o să-l coste. Nimic nu mișcă însă ; s-a și făcut. Ideea aceasta sublimă apare doar în trecere. Asemenea basmelor, romanul nu știe ce vrea să dovedească. Ca și basmele, se desfășoară potrivit cu un raport literal între dorință și eveniment, raportul fiind pielea aceea de sagri. Caracteristic romanului este faptul că minunile așteptate se ivesc datorită combinațiilor celor mai obișnuite, spre pildă orgia, moștenirea. Ba pînă și rezultatul duelului unde eroul își omoară potrivnicul ; mi-am spus adesea, și-am avut dovezi la vînătoare, că împușcătura nu dă niciodată greș dacă-ți lași ochiul și mîna în voie, fără a le tulbura cu intenții. Cu totul vrednic de luat în seamă este că Rafael nu dorește niciodată să fie iubit, nu de Paulina, ceea ce s-a și întîmplat. Iată cum închipuirea mereu se ține neobosită după real ; nu-și caută acolo însuflețirea. Imagine dublă a creației balzaciene. Deoarece urmărește două lucruri dintr-o dată, după cît văd : vrea să se miște doar în închipuire ; iată de ce nu copiază niciodată o dragoste reală ; ci mai degrabă o reface, ca pe un basm ; și totuși, în același timp, se străduiește să se asemene realului, sau mai bine zis să-și înveșmînteze născocirile în real, să le tăinuiască într-însul. Așa de pildă castelul de la Clochegourde e real și copiat ; dar pun rămășag că nu aici a avut loc experiența dragostei curate și, dealtminteri, desigur că altfel s-au petrecut lucrurile ; iar domnul de Mortsauf a fost desigur un model mut, întîlnit în diligență sau la masă, într-un han. Maurois propune să-i zicem transpunere operației acesteia de a născoci și a copia mereu.

CRINUL

În *Mănăstirea din Parma* nu există nici o societate ; personajele slujesc uneori puterea, dar de fapt își văd de ele. Totul nu-i decît intrigă de curte, nu politică. Patimile sînt mari și tragice. În vreme ce *Crinul* ține în primul rînd de societate. Cuiva care disprețuiește romanele și care mi-a cerut o părere despre *Crin* (omul era un străin), i-am spus : „Este istoria celor o sută de zile văzută dintr-un castel de pe Loire [1].“ Viața particulară a castelanilor de la Clochegourde alcătuiește un fel de urzeală care leagă toate gîndurile lor de evenimentele istoriei. Eroul, trimis de către Regele de la Gand în Vandeea, se înapoiază din misiunea sa urmărit din lăstăriș în lăstăriș. D-l de Mortsauf îl ia pe crupa calului său ; și iată-l găzduit, sau mai degrabă ascuns la Clochegourde pe omul care nicicînd nu visase una ca asta. Și fapt cert e că intimitatea aceasta e de-a binelea cu neputință, fie din cauza țepilor d-lui de Mortsauf, fie din cauza fireștii neîncrederi a soției sale față de un tinerel care se năpustise asupra ei ca asupra unui fruct frumos. Zvîrcolirile societății însă strivesc greutățile de acest fel. „Șase-cinci, domnule trimis al regelui“. Așa începe, cu o nouă partidă de table, adevărata prietenie, adică drama. Adesea, în dreptul pasajului acestuia, m-am oprit, întrebîndu-mă dacă există alte simțăminte de prietenie decît cele politice. Politica e un soi de război în toate timpurile ; în anumite

[1] Aluzie la scurta domnie a lui Napoleon după întoarcerea din insula Elba (20 martie—22 iunie 1815). Castelele de pe rîul Loire simbolizează vechea aristocrație franceză monarhistă și antibonapartistă (n. tr.).

timpuri şi mai vîrtos. Mortsauf şi Felix ar rămîne străini unul altuia de n-ar fi aşa. Şi familia aceasta de nepătruns, din toate părţile închisă, atît de bine descrisă de la început, se apăra cu însăşi politeţea ei. Dar Mortsauf era dator să-l primească şi să-l ascundă pe trimisul regelui. Datorită unor împrejurări ca acestea, sentimentele devin reale ; altminteri nu s-ar întrupa. Nu-i vorba aici de vreo vizită în stil italian, mai mult făcută soţiei căreia vrei să-i cucereşti iubirea. Vandenesse se trezeşte bărbat în toată firea, ba şi bărbat de seamă, datorită unor cauze la care nici nu s-a gîndit vreodată. Regele e acela care i-a deschis porţile castelului de la Clochegourde, ca unui oaspe de vază ; după cele o sută de zile tot regele e acela care îl va scoate de acolo şi care, sîntem îndrituiţi s-o spunem, îl va corupe pe bărbatul acesta feciorelnic. Asemuiţi, rogu-vă, viaţa aceea, petrecută în străinătate, a lui Stendhal, mai întîi dezlănţuită şi rătăcitoare, iar mai apoi simţindu-se atît de puţin la ea acasă în patrie, cu blînda viaţă din Touraine, atît de fireşte legată de furtunile politice, furtuni îmblînzite de locul însuşi al acţiunii, dar care revin sub formă de patimi, gelozie, doliu, deznădejde. Nu zăresc nici un artificiu ; nu bănuiesc de fel un autor care-şi spune : „Ar trebui să vorbesc şi de politică“. Nu le place politica, dar nu încetează să aibă de-a face cu ea. Şi celebra scrisoare a Henriettei de Mortsauf cu privire la felul cum trebuie să te porţi la curte şi în lume, arată foarte lămurit întrucît politica e ceva inferior ; ceea ce nu înseamnă că putem scăpa din strînsoarea ei ; cu totul dimpotrivă, orice tînăr trebie să copieze şi să recitească scrisoarea aceasta, ceea ce cuprinde nu se mai află nicăieri altundeva. Spre pildă : „Nu te întrece cu zelul. Un om trebuie

să moară cu nepăsătoare răceală pentru ţara sa ; pentru femeia pe care o iubeşte îşi va da viaţa bucuros“. Nădăjduiesc să pot dovedi pe larg că la Balzac găsim ideile moderne, născute din lumea aceasta în care trăim, idei în stare să ne deschidă perspective asupra ei ; pe cînd aşa-zisele idei filozofice nu-s decît reluări din vechii autori şi mai mult menite împotrivirii şi retragerii, decît îndemnului de a trăi mai departe în urzeala istoriei.

Iată că mă las dus de una din cărţile mele de predilecţie, dar ce-aş putea scrie care să fie de folos ? Şi la ce bun am rezuma, am alege, am sublinia, de vreme ce autorul a spus, după cum cred, întocmai ce a voit să spună ? Cu toate acestea, experienţe datorate întîmplării m-au ajutat să înţeleg ce ar putea fi critica adevărată şi chiar cu privire la cărţile ce par cele mai binecunoscute. Am luptat de mai multe ori pentru *Crin*. Şi nu mi-am dat numaidecît seama că cei care găseau de cuviinţă să se împotrivească acestei mari opere, de fapt nu o cunoşteau. Unul, cînd pomeneam de teribila englezoaică şi de dragostea-i arzătoare, m-a întrebat despre ce vorbesc. Şi ţin să spun că în afara fanaticilor, din care am întîlnit destul de numeroşi, cititorii obişnuiţi nici nu luaseră aminte la scena unde femeia fără prihană este asaltată de tinerelul înfometat de umeri frumoşi. Şi tocmai uitările acestea mai mult decît ciudate constituie explicaţia faptului că oamenii îşi bat joc de acest roman rece în care, zice-se, clocotul simţurilor este atît de puternic dat uitării. E ca şi cum în grăitoarele buchete ale lui Felix ar fi dat uitării tocmai cea mai înmiresmată floare. Dar nici prin gînd nu-mi trece să fac cutărui profesor de beletristică o vină din aceea că a citit

prea repede romanul acesta, poate cel mai frumos din cîte sînt ; ci mai degrabă îl plîng, şi-i plîng pe cei care s-au luat după el. De altfel toate ar trebui să fie reconsiderate. Pînă şi celebra vedere a Văii [1], încărcată din plin de presimţiri, mai puţin înalţă sufletul decît îl toropeşte. Valea nu încetează de a covîrşi din belşug cu un exces de materie şi cu o fericire care toată e carne şi rod. Iar imaginea oarecum biblică a pescuitului minunat înzeceşte doar elocvenţa, care face parte din firea acestui ţinut, unde totul ne spune că natura e de-ajuns să ne copleşească. Sărăcia lucie, care-i stăpînă la Clochegourde, ar fi fost deci acolo în pămînt duşman. Aduceţi-vă aminte de pasajul acela vrednic de Shakespeare, unde femeia care moare de sete aspiră prin ziduri aburii culesului viilor. Un asemenea peisaj nu-i de fel măgulitor pentru suflet ; el, dimpotrivă, te îndemnă să dai sufletul uitării. Iar cuvîntarea aceea usturătoare, englezoaica o va ţine. Ne-am putea însă înşela de mai multe ori cu privire la poezie şi la muzică şi încă mai lesne cu privire la valea aceasta mistică. Totul aici te îmbie spre fericirea cea mai burduşită şi materială. De aceea şi răzvrătirea e rănită la stomac, iar nu la inimă.

Un om care a trăit doar o viaţă oarecare şi e străin de certurile literare, nu se va putea să nu resimtă armoniile acestei opere, care-s îmbătătoare şi crude şi răsună-n fiecare amănunt. Vreau acum să trec de la natura roditoare la natura politică, singura în stare să încheie drama aceasta, din fire fără sfîrşit.

Dacă cititorul foloseşte drept cheie pentru acest celebru roman doar îndoita voluptate care brusc

[1] Valea Loirei.

pune stăpînire pe două firi, din acest punct de vedere neştiutoare şi feciorelnice, el va putea urmări desfăşurarea unei patimi potrivit împrejurărilor sociale care l-au făcut pe Felix să creadă repede de tot în fel şi chip, fără a-l dezlega de legile ospitalităţii. De aici vine şi faptul că drama a rămas mai mult decît închipuită. Iar cei ce vor citi cu bună-credinţă, vor putea desigur înţelege că patima legată de trup şi care „smulge pansamentul" nu-i aceea care apropie pentru o clipă pe Felix de englezoaică, şi care-i atît de repede dată uitării. Nu, cea platonică ulcerează stomacul şi-i pune supravieţuitorului o centură de absenţă şi melancolie. Regăsindu-l pe acest Felix în *O fiică a Evei* îl veţi privi cu groază pe politicianul acesta, cu sîngele pe veci îngheţat în vine. De aici urmează fără doar şi poate nesfîrşite reflecţii. Nu cred ca naţiunile care aparţin şi sufletului şi trupului să poată fi mai grăitor împotrivite şi fără nici o emfază. Căci patima engleză desigur că nu-i micşorată ; dar e dezonorată şi chiar dinainte ; sufletul e izgonit de aici datorită sălbaticelor batjocuri ale femeii. Nu ştiu altă pildă, nici pe departe atît de puternică, a duhului îndîrjit să se tăgăduiască. În cealaltă patimă, care se ridică atît de firesc pînă la sentiment, totul este duh, în sensul că toată valoarea cu putinţă e liberă şi se vrea liberă. Toate sentimentele reale izvorăsc din groaza aceasta de a sili sau, ceea ce-i acelaşi lucru, din preţuirea ce se dă sufletului. Dar nu-i mai puţin adevărat că nu ne-am gîndi să ne izbăvim sufletul dacă nu l-am socoti pierdut, şi că n-am resimţi nevoia de neîntinare şi de înălţime dacă n-am avea ce dispreţui în noi.

Amintirea sărutărilor tinerelului cere această neîncetată dojenire de sine, aşa încît sentimentul,

care ține numai de duh, nu-și poate lua avîntul ca atare fără de o anumită inițială zguduire a simțurilor, de care știm că nu vom scăpa niciodată. Iată de ce nu face spre pildă mare lucru nici dragostea blajinilor și nici mărinimia nepăsătorilor. Dar ca să ne întoarcem la femeia aceea pentru care virtutea e grea, pînă la urmă ucigătoare, cred că înțeleg în ce constă gelozia funestă a celei care se voia numai suflet. Poate că luînd aminte la plăceri, ea crede că ar exista posibilitatea unei salvări. Dar gîndul acesta vine într-o vreme cînd nici oferta nici cererea nu mai sînt cu putință. Și înseamnă să înțelegi dragostea toată în clipa cînd te desparți pentru totdeauna de ea. E o remușcare ce poartă asupra virtuții și aceasta îi îngrozește pe preoți în scena în care îi e sete și simte apa prin pereți. Îmi vine a crede că după sfîrșitul acesta nu mai încape supraviețuire, de unde și pustiul care se așterne în fața pașilor lui Felix de Vandenesse. Îmi îngădui comentariul acesta care nu-i totuși deloc folositor, deoarece romanul spune totul.

PICTURA ȘI MUZICA

Dintre toți artiștii, scriitorul în proză este cu mult cel mai de neînțeles. Poetul îl deslușește pe prozator ; pictorul, sculptorul, muzicianul îl pot uneori dezlusi pe poet, numai să luăm aminte la deosebiri, căci așa dăm de analogii. De două ori a înfățișat Balzac pe pictor la lucru ; o dată în *Pierre Grasson*, iar Joseph Bridau e cel care îndreaptă un portret prost și-i dă căldură. În *Capodopera necunoscută*, aceeași scenă, dar cu mult mai multă teorie și tocmai teorie împotriva teoriei. Pentru că Freuhofer, elevul lui Mabuse, este un zeu al picturii, cum exclamă tînărul Poussin. Din nefericire însă acest mare pictor e bogat ; lucrează pe îndelete și are idei, îndoită nenorocire, căci tot retușînd, acoperă. Se mai pricepe el să dea viață unui frumos studiu al prietenului său Porbus, dar opera și-o desface neîncetat, iar din femeia lui culcată n-a lăsat decît un picior minunat. „Apropiindu-se zăriră într-un colț al pînzii vîrful unui picior gol care ieșea din haosul acela de culori, de tonuri, de nuanțe nehotărîte, un fel de negură fără formă, dar un picior încîntător, un picior viu ! Rămaseră încremeniți de admirație în fața acestui fragment scăpat dintr-o distrugere de necrezut, dintr-o înceată și treptată distrugere etc." Tot atît de nebun pe cît e de pictor, cum zice Porbus. Dar care-i morala acestei scene unde analiza rămîne lipită de pînză ? Morala e că-i tare rău pentru artist să rămînă „în conversație cu mintea lui". Și după cum îi spune Porbus tînărului Poussin : „Pictor sublim, i-a fost din nenorocire dat să se nască avut, ceea ce i-a îngăduit s-o ia razna : nu-l imita ! Muncește ! Pictorii nu trebuie să cugete decît cu penelul în mînă." Îmi place să citez pasajul acesta care mi-a dat de gîndit mai mult decît atîți așa-ziși gînditori. Mă izbeam însă de mii de greutăți. Căci văd cum penelul pictorului o ia înainte și propune o încercare, care nu-i decît un gînd de pictor. Și tot astfel îmi dau bine seama că sculptorul nu se poate aprecia decît pe baza celor ce a făcut, și nu poate porni decît de aici. Iată deci că a lucra e alt-

ceva decît a gîndi. Greşeala specifică artiştilor stă în a crede că vor ajunge la ceva mai bun cugetînd decît încercînd, în vreme ce meşteşugul şi nevoia îi îndepărtează de o cale unde nu se află nimic. Ceea ce voiai să faci, o descoperi făcînd. Ideea aceasta, pe care n-am înţeles-o dintr-odată, mi-l lămureşte pe Balzac şi ideile pe care le găsesc la el. Ştiţi cum procedează ; cu primele corecturi îşi pune în faţă un fel de schiţă plastică imprimată în materie, şi astfel, acolo unde arta pare că ţine toată de duh, ştie să preschimbe arta în meşteşug şi să scrie cum ai clădi sau cum ai pieta. Ştiu că-l împinge nevoia, dar îmi pare că piedicile acestea îl bucură, că fără ele n-ar şti nici să înceapă, nici să încheie. Inspiraţia se vădeşte în cursul muncii însăşi, în vreme ce, dacă mai întîi te apuci să cîntăreşti un subiect, o idee, o teză, nu vezi decît deşertul gîndirii universale, de sute de ori străbătut pe toate sterpele-i cărări. Aşa-i cu Blondet, cu Lousteau, cu toţi aceşti gînditori cu şira spinării frîntă. Prea ştiu dinainte ce-or să facă ; hîrtia albă îi îngheaţă; de aceea conversaţia lor preţuieşte mai mult decît operele lor ; pricina e că în cazul acesta vorbesc mai înainte de a gîndi ; să şi scrie aşa însă, nu îndrăznesc. Numai proştii fac versuri fără ca să ştie cu adevărat încotro merg. E ca şi cum ai cugeta cu pensulele în mînă. Presupun că Balzac a dus pînă la o perfecţiune de necrezut arta de a născoci scriind, dovadă fiind că în schiţa reală şi deja imprimată se vădesc făgăduinţe şi uriaşe lacune, nu însă nedeterminate şi care cer muncă de zidar. Nu cred că observaţiile acestea sînt absolut hotărîtoare pentru proză, deoarece vedem că Stendhal lucra cu totul altfel. Oricum ar fi, proza lui Balzac îmi pare că se trage din materie,

ba că se şi simte bine printre îngrămădiri. De aceea îmi şi vine a crede că nu şi-a putut scrie operele decît mai multe laolaltă şi, la urma urmei, toate laolaltă. La acest admirabil neîncrezător, pentru care gîndurile sînt atît de uşoare, cum se vede cînd îi socoteşte pe alde Blondet, Lousteau, Nathan şi alţii ca pe nişte păpuşi gînditoare ; la neîncrezătorul acesta argumentele nu prind greutate decît datorită materiei în care rămîn înfipte, asemenea statuilor acelora care sînt pe jumătate stîncă. Şi sînt pe deplin convins, fără să pot explica îndeajuns de ce, că a găsit, datorită acestui simplu meşteşug, principalele reguli ale artei de a gîndi. Aş dori să mai citez încă un studiu asupra muzicii, care poartă titlul de *Sambare*. Muzicianul acesta genial a studiat prea mult fizica sunetelor şi compune după nişte idei, zgîriind urechea. Tot el, după ce a băut, improvizează şi atinge sublimul, pentru că a scăpat atunci de primejdiosul lui vrăjmaş, care nu-i nimeni altul decît înţeleptul reperat şi diriguitor. De altfel, povestea aceasta care se întretaie cu un sfîşietor roman de dragoste, al lui Poussin, înfăţişează o durere şi mai rea, fiindcă e pe de-a-ntregul spirituală. Balzac îndrăzneşte să spună ceea ce nu se spune niciodată şi anume că frumuseţea goală în faţa pictorului se alege de îndată, şi fără nici o altă pricină, cu o jignire de moarte, care exclude numaidecît şi pentru totdeauna dragostea şi toate celelalte sentimente omeneşti. „Omoară-mă, zice ea. Aş fi o ticăloasă dacă te-aş mai iubi, pentru că te dispreţuiesc. Te admir şi mă îngrozeşti“ etc. Se vede clar că autorului nostru nu-i este frică de idei, că le mînă repede şi departe datorită metodei lui meşteşugăreşti.

AMINTIRI DESPRE JULES LAGNEAU

(Fragmente)

I

AMINTIRI DE ŞCOLAR

Vreau să scriu cîte ştiu despre Jules Lagneau, care-i singurul Om Mare întîlnit de mine. Era mai bine să dau publicului o expunere sistematică a doctrinei ; dar asta nu mi-a stat la îndemînă. Pricinile se vor arăta în timpul drumului ; pot spune însă că ce m-a împiedicat să împlinesc lucrarea a fost mai ales teama să nu jignesc cumva mult cinstită umbra aceasta. Dascălii noştri, în jurul anului 1888, care-i şi al celor douăzeci de ani ai mei, erau severi cum nu se mai află astăzi ; acest dascăl al cugetărilor mele era însă, întrucît mă priveşte, înzestrat cu numita însuşire pentru motive foarte întemeiate. Eram încă de pe atunci „retor" nevoie mare şi în toată lumea aceasta numai lui îi dam cinstire ; cînd scriam, pentru el luptam şi dispreţuiam orice altceva, de unde şi o cutezanţă, o putere convingătoare, o pricepere în netezirea cărărilor, care nu o singură dată au adunat nori negri în jurul temutei frunţi. Camarazii mei, nu mai puţin devotaţi decît mine, dar altminteri, păstrau, în felul lor de a scrie, întreg simţămîntul datoriei, întreagă răbdarea, toate ocolişurile şi meandrele Omului, piedicile acelea de

care se izbeşte vorbirea şi pînă şi gesturile care vădesc în chip grăitor nevolnicia oricăror spuse. Cum de-aş fi manifestat un simţămînt pe care nu-l încercam ? În vreme ce totul se întuneca în faţa lui, pentru mine totul se lumina ; întrezăream parcă traiectorii strălucitoare ; păşeam cu îndrăzneală pe ele. Nu cred de fel să mă fi făcut credinţa să trec uşor peste argumente ; o voi arăta cu prisosinţă. Nu cred nici să fi înjosit — pe atunci sau de atunci încoace — gîndirea într-atîta încît s-o fac una cu o anumită joacă retorică. Şi, cu toate acestea, datorită unei uşurinţe care se ivi odată cu entuziasmul, am părut de mai multe ori că aşa fac ; de unde mi se trase în repetate rînduri cîte o aspră mustrare. Dar iată că, mîngîiat cu biciul, o luam razna şi mai şi. Dascălul se resemna; şi-am surprins nu o dată pe faţa bărbătească o bucurie care-mi mergea la inimă. Oricum, deşi cîte o pagină a unuia din colegii mei era uneori citită drept pildă, eu unul nu m-am învrednicit nicicînd de asemenea cinste. Cuvine-se, deci, dacă vreau să păstrez amintirea neştirbită a cugetătorului, să nu încetez de a zugrăvi omul, astfel încît să grăiască singur. Iar cît priveşte comentariile, trebuie să le iau asupră-mi şi să le duc povara ; lucrarea mea nu-i decît gîndu-i purtat mai departe, atîta şi nimic mai mult ; dar nu m-aş încumeta să spun că e însăşi cugetarea lui. Şi pentru ca toate aceste deosebiri să fie rînduite după cuviinţă, aşa cum cere o fidelitate care îndrăznesc a spune că nu-i alterată, va fi neapărat nevoie să vorbesc mult despre dînsul şi mult despre mine. Cărticica aceasta, pe care o încep şi din care aş face volume întregi dacă m-aş încumeta, se datorează curajului ; evlavia ar fi mută.

*

1888 ; era pe vremea mişcării boulangiste[1]. Am văzut calul cel negru şi freamătele mulţimii. Colegii mei parizieni nu mi s-a părut că iau în serios gîlcevile acestea ; mie unuia, care veneam dintr-o provincie pe de-a-ntregul ţărănească, nici că-mi puteau stîrni interesul. Poate că-i drept să arăt că generaţia noastră n-a avut păreri politice. Socialismul nu ne era cîtuşi de puţin cunoscut ; în nici un fel nu ne era aproape. Eram săraci; nu ne însufleţea altă rîvnă decît aceea de a studia temeinic şi de a ajunge să ne învrednicim şi noi de oarecare faimă ca profesori sau critici literari. Cît mă priveşte, ambiţia nici nu mergea aşa departe ; îmi urmam cariera de bursier. Mă luam după colegii mei şi împărtăşeam frăţeşte starea lor sufletească. Mă stăpînea o dorinţă aprigă ; nu mă săturam să văd Parisul. Se cade să spun că de la liceul Michelet, care pe atunci nu era încă decît liceul din Vanves se vede tot Parisul. Să mă duc la acest obiectiv spre a-l percepe mai bine, iată care mi-a fost marea preocupare şi marea bucurie. Pe toate celelalte le imitam. Nu presimţeam deloc vreun mare adevăr din lumea morală, nici vreun mare sistem de gîndire şi nici o soartă neobişnuită. Cam în vremea aceea, datorită întîlnirii unei familii de muzicanţi, am auzit pentru întîia oară muzică de Mozart şi Beethoven ; în felul acesta mi-am dat seama că iubesc muzica şi tare-mi vine a crede că muzica era plăcerea mea de căpetenie şi adevărata mea chemare, dar nu aveam deloc mijloacele trebuincioase ca

[1] Mişcare politică, condusă de generalul Georges Boulanger (1837—1891), avînd drept ţintă introducerea unui regim autoritar în Franţa (n. tr.).

să mă apuc s-o învăţ. La firea mea nu sînt pornit să mă gîndesc; aflu într-însa o simplitate care mă îndepărtează şi o lipsă de ambiţie care mă buimăceşte. Venisem la liceul Michelet cu gîndul de a urma secţia de matematici speciale; cariera artelor frumoase mi se păru mai uşoară şi din această cauză o alesei. De altfel eram zdravăn, vesel şi bucuros de toate cele. Nu eram gînditor şi nici acum nu-s de fel. Atunci care-mi erau patimile? Oarecum ale unui cal dus la dresaj. N-am suferit de pe urma robiei internatelor în gloata aceea de ştrengari zeflemişti. Scăparea mea au fost bătaia, vorbele urîte şi pumnii căraţi cu nemiluita. Ceea ce nu era substanţă nimerită pentru cugetare; lucru pe care-l recunosc la fel şi astăzi. M-a mirat ceva anume şi-i bine s-o spun: am fost calomniat; calomnii de şcolar; am fost silit să mă apăr în faţa dascălului; o făcui cu acea violenţă care-i şi ea un soi de elocinţă şi care-ntotdeauna dă iama în potrivnici; mă ruşinai apoi, dar Lagneau îmi spuse cu o surprinzătoare însufleţire: „Nu, nu; păstrează-ţi îndîrjirea". Dar să nu anticipez. Trebuia să-l înfăţişez niţel pe şcolarul care se aşeză într-o bună zi de octombrie pe una din băncile de sus şi-şi aţinteşte privirea asupra dascălului.

*

Jules Lagneau era un bărbat roşcovan, bărbos, înalt la stat şi drept la port. Pe mîini, pe obraz, pe gît avea pistrui auriţi. Îmbrăcămintea era aidoma cu a tuturor profesorilor din vremea aceea, lipsită de orice eleganţă, dar nu şi de frumuseţe; era bine făcut şi legat, cîtuşi de puţin stîngaci în mişcări. Ceea ce te izbea mai întîi era o frunte de gînditor, un fel de cupolă care s-ar fi zis că înaintează deasupra ochilor; craniul înalt, mare, semeţ, şi, în partea dindărăt disproporţionat la prima vedere; dar am avut răgazul să-l privesc pe-ndelete şi nu o dată am încercat să-l desenez; desenele mi-au fost mereu lipsite de orice farmec, dar corecte; izbuteam astfel să redau acestui craniu, mai întîi închipuit, adevăratele-i dimensiuni; prindeam forma aceea sculpturală, fruntea modelată şi pusă în lumină, deşi părul dat pe spate se cam rărea în faţă. Sprîncenele roşcovane erau vioaie, impunătoare. Ochii mici, înfundaţi, ageri, pătrunzători, negri, după cîte îmi aduc aminte, cu sclipiri aurii. Atenţia stăpînea peste întreg acest pisc. Dedesubt se aflau bunătatea şi zîmbetele. Nasul mic şi delicat, nas de copil cu nara bine croită. Gura mică, blîndă, de culoarea miniului aprins; dinţii precum mărgăritarele înghesuite; mustaţa mică, dar o barbă ţepoasă pe o bărbie dură, potrivită cu arhitectura craniului. Întregul era puternic şi frumos; lucru viu care să i se poată asemui nu mi-a fost dat să ştiu.

Mereu în mişcare. N-am desprins niciodată pe faţa aceasta urmă de plictiseală sau măcar de oboseală. Nici o grijă şi nicicînd vreo opinteală a memoriei; cugetarea ştergea totul din calea ei. Ce fel de cugetare? Dacă voi avea răbdarea să tot merg aşa înainte, fără altă grijă decît de a vorbi drept, o s-o aflaţi pînă la urmă. Mai întîi cum se manifestă. Vedeam cum apare un carnet negru prins într-un elastic. Ochii slabi citeau dintr-însul pieziş, cu oarecare greutate. Vorbirea vădea deîndată o simplitate şi un dispreţ al eleganţei pe care mă las păgubaş să vi le pot reda, măcar puţin; cuvintele se încălecau unele pe altele şi ieşeau în cea mai deplină învălmăşeală; mîinile, care cu ajutorul gestului desenau într-una, erau

slobode, puternice, prudente, convingătoare. Gîndul înainta reluîndu-şi firul şi îndreptîndu-se ; mereu improvizat şi mereu nou pentru el. Ceea ce grăia se prefăcea la rîndu-i în subiect de meditare, pricină de lăsare a unor ciudate tăceri ; fruntea, atunci, fremăta de sînge şi de viaţă ; în clipele acelea aşteptam noi o formulă veşnică, iar aşteptările noastre nu erau niciodată înşelate.

Adesea, în locul carnetului negru, se ivea cîte un volum de Platon sau de Spinoza. Era atunci nevoie de ochelari şi grija de a citi în greceşte sau în latineşte, de a explica şi comenta, toate laolaltă aduceau greutatea de a-l urmări pe culmi. Nu pierdeţi din vedere că în afară de cinci sau şase veterani în rîndul cărora mă număram, şedeau pe băncile acelea vreo treizeci de ucenici care se pregăteau de bacalaureat ; atenţia lor nu se istovea mai repede ca a noastră ; fiecare înţelegea cum putea, dar admiraţia ne stăpînea pe toţi, chiar dacă n-aveam răgaz s-o spunem. Am văzut atunci pogorîndu-se duhul, cum se şi pogoară peste astfel de făpturi. Şi dacă staţi să vă gîndiţi că uneori, ba şi o lună întreagă, ceea ce pogora asupră-ne era *Timeos*-ul lui Platon, vă veţi da seama că Lagneau cugetătorul avea asupră-ne aproape aceeaşi putere ca a lui Beethoven cîntînd la pian. Am văzut deci la douăzeci de ani duhul sub chip de nor luminos. Treaba mea cum aveam să mă descurc ; dar să spun că una ca asta n-a fost şi că, în comparaţie, mai apoi, totul nu mi s-a părut curată deşertăciune, zău că n-aş putea.

*

Nu ştiam nimic despre el, decît că de la moartea maică-sii trăia singur ; gospodăria i-o ducea o servitoare ; mai tot timpul culcat sau hrănindu-se

cum dă Dumnezeu cu ouă aproape crude sau pireu de legume. Dar nu era un bolnav închipuit; mi-a spus că, în timpul examenelor de docenţă, trăise din carne crudă fărămiţată şi amestecată cu gheaţă ; suferinţa era urmarea unei boli din copilărie. Şi cu toate acestea nu mă gîndesc niciodată la Jules Lagneau ca la un bolnav. Vorba, mişcarea, mersul, totul era vioi şi tînăr ; în afara orelor de curs vorbea cu plăcere şi mult. La el nimic zbuciumat, sau trist, sau repezit. Trăia greu, dar trăia sub semnul unei armonii. În ruptul capului n-aş spune că l-a doborît excesul de cugetare ; cugetarea îi era bucuria, fără nici o îndoială, ca şi pentru cei care-l ascultau. Şi dimpotrivă, tinerel cum mă aflam, dar pentru întîia oară luminat de un simţămînt autentic, îmi dădeam seama că s-ar fi putut prelungi pînă la adînci cărunteţe viaţa aceasta de preţ dacă doar s-ar fi descotorosit de grijile profesionale. Făcurăm tot ce ne fu cu putinţă, aducînd cu toţii elogii înflăcărate, ce n-au rămas neauzite ; ne-am înzecit strădaniile, cînd văzurăm niţel mai tîrziu căror ciudate personaje le era încredinţată grija de a-l explica pe Platon şi pe Spinoza normaliştilor. N-am izbutit. Interese spăimîntate, ambiţii dîrze se treziră şi porniră la atac.

*

Vreau să mă feresc de anecdotă şi, mai cu seamă, nu voi numi pe nimeni. Umbra dascălului îmi porunceşte să înţeleg cu ajutorul cauzelor, iar dacă mai rămîne, cum nici că s-ar putea altfel, puţină patimă, să dispreţuiesc doar. Dar despre omul acesta superior trebuie să spun tot ce ştiu şi nu-i mult. Ce ştie oare un elev ? Cer îndurare pentru cîteva povestiri spuse de un şcolar.

Lagneau nu era nici sfios nici şovăitor, ci cu totul dimpotrivă, se îndrepta pieptiş — fără a sta să bage de seamă unde calcă sau a împărţi bineţe — către ceea ce i se părea a fi drept. O putere ca aceasta nu se poate lămuri. I-am văzut o dată urmările cu adevărat minunate. Primul dintre elevii nou veniţi în anul acela purta numele de Charmet; îl numesc pentru ca să poată mărturisi odată cu mine. S-a dus aşadar la examenul scris pentru bacalaureat şi a nimerit din întîmplare chiar subiectul căruia îi datora clasificarea lui pe locul întîi în clasa noastră; s-a întors mulţumit şi, după opt zile, i s-a adus la cunoştinţă, printr-o înştiinţare oficială, că fusese respins pentru compoziţia cu pricina, obţinînd o notă de ruşine. A dat din umeri şi a tăcut chitic. A doua zi dau de Lagneau în clasă, deşi nu avea oră; îmi păru foarte liniştit. „Îl iau, îmi spuse, pe director; mergem la Sorbona şi spune-i lui Charmet să se prezinte mîine la examenul oral pe care o să-l dea cu prietenul meu Séailles şi o să-l treacă. Nu mai vreau surprize." Aveam subţirimea mea de ţăran şi îi spusei: „Directorului îi va fi frică şi nu va merge; n-are a face, îmi pare foarte bine pentru Charmet". Dau de Charmet al meu şi-i zic, cu oarba credinţă a unui apostol: „Mîine vei lua oralul pe care-l dai cu Séailles, mi-a spus-o chiar Lagneau". El, de colo: „A, ce bine" şi a doua zi trecu într-adevăr. Amănuntele nu le-am cunoscut; Lagneau n-a mai pomenit de toată treaba şi lucrurile acestea nu se povestesc. Povestind cele de mai sus unui nătărău care făcea pe grozavul, mi-a răspuns mînios: „Îţi interzic să-mi spui astfel de lucruri, strigător de neadevărate".

*

Să mi se îngăduie cîteva observaţii. Subiectul e neînsemnat, sînt gata s-o recunosc; dar, oricum, e real. Am văzut cîteva fapte; nu-i una căreia să nu i se potrivească numele de faptă mai bine decît acesteia; dar ce oare putem în general vedea dintr-o faptă? De la aceasta am învăţat mai mult decît din oricare alta datorită izbîndei iuţi, a hotărîrii şi mai că aş spune unui soi de violenţă militară. Şi ce rară însuşire, puterea aceasta stingheră, închegată, care nu cere sfat nimănui şi care străbate dintr-un singur salt terenul administrativ, cel mai bine apărat din cîte sînt! Precum era de aşteptat, două sau trei capete tinere se porniră să presupună. Lagneau avea cel puţin doi prieteni înlăuntrul fortăreţei, Brochard şi Séailles. Nu ştiu cum de-am aflat numele profesorului care corectase lucrarea scrisă şi care era un istoric; împrejurare prielnică. Şi-i adevărat că orice corectare poate fi controlată; dar e nevoie de o comisie, de o anchetă şi de timp. Nu încape îndoială că fapta a mers drept înainte, năvalnic şi chiar brutal. E adevărat că ne înfăţişam biruinţa aceasta aşa cum oamenii îşi înfăţişează orice biruinţă. Dar ştiu mai bine acum ce înseamnă deşertăciunea, ce înseamnă frica şi cum îndîrjirea în cerere, şi mai ales în cererile imperioase, învîrtoşează obstacolul omenesc. Dreptatea vorbeşte prea răstit, bagă în sperieţi o chibzuinţă care ţine să rămînă liberă şi de aceea răzbeşte uneori mai anevoie decît protecţia. Se cuvine să mai spunem că asta se întîmplă nu pentru că un lucru

anume e mărunt şi e mai uşor de făcut, ci cu totul dimpotrivă uneori ; ceea ce e lipsit de însemnătate lesne se amînă. În sfîrşit, nu se nimereşte niciodată ca oamenii să fie toţi laolaltă şi fără nici o altă treabă în clipa cînd ai dori-o. Piedicile acestea, după cum înţeleg astăzi, sînt închipuite ; omul întreprinzător trebuie să înfrîngă mai întîi soiul acesta de reflecţii asupra posibilităţilor, cărora mai bine li s-ar zice imposibilităţi. Îndrăznesc să spun, după cîte am lămurit sau voi lămuri în cursul acestor pagini, că soiul acesta de reflecţii a fost pus la locul lui şi, astfel, înfrînt datorită metodei de gîndire, care nu atacă niciodată decît un obiectiv real şi prezent. Numesc abstracte acele gînduri care nicicînd nu oferă posibilităţi ori soluţii. Întocmai ca un munte : văzut de departe nu prezintă vreo trecătoare. E cunoscută frumoasa întîmplare cu Descartes pe corabie, scoţînd sabia. Fapta aceasta este cu totul opusă celei care îndeobşte e denumită neîncredere şi chiar prudenţă ; e din senin şi răspunde unei situaţii care nu e prevăzută, ci văzută ; şi de la aceasta te îndepărtează un soi de prevedere abstractă, căreia îi voi zice cu ochii închişi prevedere.

Cînd spunem că adeseori gîndul paralizează acţiunea, ne înşelăm asupra gîndirii, ţinînd cu tot dinadinsul ca orice gîndire să fie o meditaţie asupra celor cu putinţă. Şi este adînc adevărat că meditaţiile rătăcitoare asupra spaţiului sînt meditaţii asupra spaţiului doar posibil. Constatarea aceasta era şi mai potrivită cînd e vorba de timp, pentru că timpul nu se împacă în nici un fel cu posibilul ; şi aceasta este pricina pentru care speculaţiile asupra timpului au ajuns de mai multe ori la absurd. Aici, urmînd pilda lui Lagneau şi

anticipînd, susţin că trebuie să fii spinozist. Voi reveni asupra acestui punct, dar folosesc prilejul care mi se iveşte acum. Ce anume găsim la Spinoza şi care nu se află nicăieri altundeva ? La prima vedere — şi spun asta pentru cei care-l citesc — găsim o estompare a ideilor generale, ceea ce mai întîi te zăpăceşte. Dar observaţiile acelea, făcute parcă în treacăt, din vestita *scholie* a propoziţiei XL din partea a II-a nu sînt şi ele decît un semn şi nu cred că le poţi folosi hrănindu-te de-a dreptul din ele, deoarece negaţia nu-i nimic; totuşi, pînă şi formula aceasta, că negaţia nu-i nimic, ne trimite la doctrina substanţei, după care uriaşa existenţă, prezenta existenţă e în primul rînd aşezată şi în al doilea rînd mereu păstrată drept singurul obiect cu putinţă în faţa înţeleptului cufundat în meditaţie. Trebuie deci să trecem acestea în idei, de unde şi *Etica,* o carte care nu ne îngăduie să alegem. Ceea ce nu înseamnă că nu trebuie să ne apărăm, ba, aş zice, să şi sărim iute înapoi, precum minerul cînd pietrele mici încep să se prăvălească. Trebuie să ne apărăm şi să ne căutăm scăparea în cel mai deplin înţeles al acestui frumos cuvînt. Pe de altă parte însă, de ceea ce ne stă în faţă şi a fost de noi aşezat, de ceea ce intelectul nu poate birui, de aceasta chiar trebuie să ne scăpăm ; ori, de nu, scăpare nu încape pentru noi. Nicăieri în toată lumea asta nu e mai puţină libertate decît în aceste primejdioase posibilităţi cărora le-am şi spus mult mai nimerit imposibilităţi, decît în acest zid zgrunţuros al lumii existente. Nu-l atingem ; o dialectică de fiecare clipă şi a tuturor stărilor ne abate din cale. Fiecare făptuieşte în situaţia dată, dar cine oare gîndeşte în situaţia dată ? I-am văzut pe aproape toţi, şi pe militari deopo-

trivă, chibzuind întotdeauna, anticipat sau ulterior, cu privire la ce ar fi putut să fie (dacă s-au băgat unde nu le fierbe oala!) sau la ceea ce va fi, cred ei, peste cincisprezece zile. Oricine-şi poate da seama că a prevedea te împiedică, mai abitir decît orice, de a vedea. Aici apar impunătoare aforisme, care toate ne îndepărtează de la voinţă. Aşa încît oamenii ajung să admire pe cei ce dau buzna orbeşte înainte şi să dispreţuiască slabele şi îndoielnicele gînduri; numai că nu-s de fel gînduri. Pe scurt, contradicţia care adeseori se susţine că există între oamenii întreprinzători şi gînditori este şi va trebui să fie mereu depăşită. Am putea s-o mai ţinem aşa mult şi bine. Atîta doar vreau să arăt acum, că, datorită fericitei întîmplări care mi-a scos în cale un gînditor, am întrezărit aproape imediat în acelaşi om duhul înfăptuirii. Pilda e măruntă. Dar precum ziceam: „Ce ştim oare despre o faptă?" aş putea zice şi „Ce ştim oare despre un ins?" Lagneau a evadat din Metz străbătînd liniile inimice, a fost infanterist de-al lui Faidherbe [1]; îmi aduc aminte că a pomenit odată de aceasta, aşa încît mi se păru că-l văd deodată în pantaloni roşii şi manta albastră, purtînd cum se nimerea un chipiu prea mic pentru capul lui; într-un cuvînt, de speriat. Atîta ştiu, şi cei pe care i-am întrebat nu ştiau în privinţa aceasta mai mult decît mine. Oricum, adevărul este că, fără să mă străduiesc şi aducîndu-mi aminte de ochii aceia pătrunzători, de bărbia aceea stîncie şi de barba aceea aspră şi roşcovană, mi-l pot înfăţişa cu uşurinţă pe gînditorul acesta, mereu precaut, ca pe o căpetenie de partizani.

[1] General al lui Napoleon al III-lea (n. tr.).

*

Dar iată că iar îmi va scăpa omul. Unde să găsesc loc potrivit grijii purtate orînduirii omeneşti, avertismentului mereu repetat de a nu face nimic spre a o schimba şi mai ales de a nu da poporului ideeea că ar putea fi schimbată? Soiul acesta de prudenţă se vede în *Simple însemnări* şi într-unele din *Scrisori*. Poporul de jos, ajutat la nevoie şi iubit cu mărinimie, ba şi poporul ţinut sub tutelă, iată o doctrină destul de răspîndită; la Omul acesta nu cred că era învăţată pe de rost şi nici luată de-la alţii. Şi, cu toate că i-am fost mereu potrivnic, mereu plăcîndu-mi să gîndesc politica din punctul de vedere al drepturilor celuilalt mai degrabă decît din acela al propriei mele datorii, are cu atît mai multă însemnătate să înţeleg cum se rînduiau noţiunile practice în această minte pătrunzătoare. În fapta pe care am povestit-o nu s-a arătat prea respectuos faţă de autorităţi şi nici faţă de ordinea stabilită. Ci, mai curînd, potrivit cu propria-i judecată, a socotit lucrul judecat, judecat pe cale administrativă, drept o nimica toată, ba şi cu totul vrednic de dispreţ; folosesc cuvintele pe care le-a rostit cînd mi-a adus la cunoştinţă propriul lui decret şi ceea ce avea să urmeze. Aşa grăieşte suveranul şi tot omul îl recunoaşte pe suveran. Dar mai trebuie să înţelegem cum soiul acesta de autoritate se împacă şi cu autorităţile.

Orice om întreg la minte recunoaşte că există o necesitate a lucrurilor, datorită ideii că totul ţine de tot, ca mareele de lună; aşa încît ajunge să se resemneze, după spusa lui Descartes, că tot ceea ce nu izbutim să facem trebuie socotit, din punctul nostru de vedere, drept cu totul imposi-

bil, cum ar fi să zburăm ca păsările. S-ar prea putea, dimpotrivă, crede că orînduirea omenească este totuşi uşor de schimbat, astfel încît vrajba, războiul, nedreptatea să poată fi lesne izgonite dintr-însa, doar dacă am voi. De unde şi înflăcărarea reformatorilor, care e mereu pornită să schimbe legile. Cu toate acestea, e un punct de vedere copilăresc ; căci totul ţine de întreg în orînduirea omenească întocmai ca în cealaltă şi totul pînă la urmă ţine de mecanismul omenesc, care se vede cît de colo că face parte din natura exterioară. Punctul acesta de vedere e cu adevărat cartesian ; el constă în a socoti lumea oamenilor deopotrivă drept străină şi mecanică şi de a o lua aşa cum e, fără a cîrti asupra obîrşiei autorităţilor mai mult decît asupra numărului planetelor sau înclinării orbitelor lor. Se povesteşte că Hegel, călătorind, găsea cu cale să spună în faţa munţilor : „Asta e". Munţii ne ajută să învăţăm alfabetul ; dar pe urmă tot trebuie să citim şi, treptat, în faţa războiului, în faţa inegalităţii, să rostim în sfîrşit : „Asta e". De la Spinoza putem învăţa înţelepciunea aceasta.

Dar mai e altceva ce putem lua din Spinoza ; altceva ce nu se află, sînt convins, decît acolo. Să nu părăsim postul nostru de înţelegere, care-i strict mărginit de trupul acesta viu, atît de bine ţinut. Să nu credem că înţelegerea funcţionează fără de cunoaşterea aceea abstractă, lipsită şi de sălaş şi de stare şi care pe toate le vede de sus şi laolaltă ; soiul acesta de contemplare e al închipuirii. Lucru vrednic de luat aminte, dar greu de prins (*quod difficillime fit*[1]), în gîndurile acestea plutitoare, şi oarecum abstractizate de noi, în

[1] Ceea ce e foarte greu de făcut (orig. lat.).

gîndurile acestea sîntem noi în trup. Sîntem, dimpotrivă, duhuri şi minţi la postul nostru, unde se strînge nemărginirea lucrurilor într-o trăire bine determinată, totodată condiţionată şi, în alt înţeles, cu desăvîrşire întreagă, pentru că e condiţionată. Numai de unde fiinţezi şi cum fiinţezi, de la locul tău, pe scurt — de care lucru îşi dase Goethe seama — eşti chemat să priveşti veşnicia şi să-l afli pe Dumnezeu. Spinoza este aici atît de categoric, deşi atît de greu de înţeles, încît trebuie să-l laşi baltă sau să-l înţelegi. Şi ne vom lecui de legiferare.

Dar nu de făptuire. Am spus-o de mai multe ori, în urma dascălului, că trebuie să-l învingem pe Spinoza. Trebuie totuşi să-l învingem unde se împotriveşte, unde ne-a aşezat, şi astfel poate îl înţelegem pe de-a-ntregul. În ascuţişul acesta al doctrinei trebuie să depăşim orice doctrină. Astfel e fapta care ne îmbie şi „trecătoarea" din faţa noastră. Aici e textul meditaţiilor oricărui om şi nu trebuie să ne temem de a-l privi îndelung. Ideea necesităţii din afară nu poate împiedica pe un om să-şi întrebuinţeze puterea ; de nu, înseamnă că recunoaştem ideea abstractă a necesităţii potrivit căreia socotim că vedem cum se desfăşoară toate lucrurile după a lor rînduială, sau cu alte cuvinte planul lui Dumnezeu. Dar asta nu-i decît închipuire. Omul care cugetă astfel uită că ocupă un post unic şi îndeplineşte o funcţie unică. Şi e firesc ca din această contemplaţie de prea de sus, căreia amintirile îi sînt şubrede proptele ce încătuşează potrivit timpului, să crezi că-i cu neputinţă să schimbi ceva dacă nu schimbi legile. Dar pentru a schimba legile nu găsim puncte de sprijin ; pe cînd cutare anume împrejurare e, dimpotrivă,

punct de reazim pentru om şi unealtă în vederea făptuirii. Cine-şi caută puterea, aici s-o caute.

Trăirea politică a mai rămas încă pentru cei mai mulţi în stadiul în care mai degrabă ne îndreptăm privirea către sistemul abstract al legilor, decît înspre postul real unde ne aflăm înghesuiţi şi înarmaţi. Atîta doar că legile ni se par uşor de schimbat, deoarece socotim că bunul plac omenesc care le-a făcut le poate şi desface : „Bostanul cela e aşezat tare prost". În politică sîntem toţi asemenea lui Garo [1]. Surprinzătorul punct de vedere al lui Montesquieu, care a întrezărit şi a voit să biruie acest echivoc al cuvîntului lege, nu este nici uşor de urmat şi nici măcar urmat cu plăcere. Să privim totuşi ca spinoziştii orînduirea omenească drept parte a orînduirii din afară şi nu vom mai fi ispitiţi să luăm legile închipuite sau arbitrare, care nu-s decît abstracte, drept totuna cu legile adevărate, pe care geometria ni le înfăţişează cît se poate de bine, cerîndu-ni-se doar să căutăm ideea şi nu lucrul în triunghi. De unde vom fi aduşi înapoi la postul nostru de om. Iată de ce ni se va părea tot atît de zadarnic să vrei să schimbi legile reale ale orînduirii politice, pe cît ar fi să doreşti alte ceruri şi un alt pămînt. Ba o asemenea intenţie ne va fi un semn al închipuirii atotstăpînitoare şi al dezlănţuirii patimilor. Datorită acestui întins ocol ajung să înţeleg şi mai bine un anume soi de mînie şi dîrză voinţă de a pune pe loc capăt oricărei discuţii, ba şi oricărui început de cercetare, gînduri năpraznice cărora nu le dai glas, dar pe care şi astăzi îmi vine a crede că le deosebesc pe o figură dintr-odată aspră şi înstrăinată. Pe scurt, faţă de autorităţi, legea abstractă este ascultarea şi o minte sănătoasă nici n-are ce tăgădui. Asta e ; şi-i nebun cel ce vrea ca munţii să fie altminteri. Ar însemna cînd ţi se năruie casa, să începi să tăgăduieşti. Astfel e osîndită ceea ce s-ar putea numi fapta mintală, care-i o greşală. Fapta e unică şi gîndul că schimbă totul desigur nu-i acela care trebuie s-o călăuzească. „Fie ce-o fi", vorba aceasta frumoasă trebuie luată în înţelesul că tot ceea ce nu se percepe e lăsat pe seama zeilor, cum s-ar zice. Şi aspra lege a faptelor adevărate este că dreptul se vădeşte într-însele prin forţă. Îndrăznesc să merg pînă aici, deşi legătura între această altă formulă spinozistă şi cele pe care le-am lămurit nu-mi este în mod real cunoscută. Văd cu toate acestea cît se poate de limpede că nu încape scuză în privinţa celor ce trebuiau făcute, dacă nu ţi-ai pus în joc toată puterea. Am rămas trăznit de admiraţie citind aceste cuvinte din *Ostatecul :* „Să mă supun voiei lui Dumnezeu ? zice în esenţă Coûfontaine. Dar cum, de vreme ce nu am alt mijloc s-o cunosc decît acela de a-i sta împotrivă ?" Înţeleg acum de ce Lagneau nu se ocupa niciodată de morală. Ne ajunge să învăţăm a gîndi. Cel ce-şi va concentra atenţia asupra lucrurilor antagonice, ba mai că mi-ar veni a spune asupra oamenilor ca lucruri, se va lecui de a dori, precum şi de a şovăi şi aştepta. Cine însă oare se va putea făli că a bănuit măcar adevărul acesta amarnic şi cutremurător, deşi doar preliminar, că morala e pentru sine şi nu pentru altul ?

*

Biblioteca şcolii cuprindea îndeosebi operele lui Renouvier ; le-am înghiţit ; găsii într-însele multe din acele cunoştinţe prescurtate şi mai ales cu privire la istoria doctrinelor, fără de care nu te

[1] Din fabula *Ghinda şi bostanul* a lui La Fontaine (n. tr.).

poţi înfăţişa mai de Doamne-ajută nici măcar ţie însuţi, precum şi puternice argumente împotriva arguţiilor. Lucru vrednic de luat în seamă, Lagneau, care ceruse să fie cumpărate aceste cărţi pe atunci puţin cunoscute, nu vorbea niciodată de Renouvier nici spre a-l aproba, nici spre a-l critica, nici spre a şi-l face punct de plecare. Poate că socotea, cum făcui şi eu mai tîrziu, că fenomenismul acesta fără cusur era din această pricină chiar în afara fiinţei ; dar mai curînd cred că nu-l întîlnea pentru că el unul umbla prin prea plinul fiinţei. Trag nădejde că toate acestea se vor lămuri dintr-o clipă într-alta cititorului binevoitor. Îmi reamintesc una din formulele dascălului : „Nu există cunoaştere subiectivă“. E o pildă a verdictelor, mai că aş zice a oracolelor date de acest Jupiter al nostru, adunător de nori. Nu erau încheierile unui raţionament pe care să-l fi putut urmări şi nici măcar pe care să-l fi putut regăsi. Ci doctrinele vrednice de dispreţ erau mai întîi scuturate cu larmă şi praf ; apoi se ivea natura întreagă prezentată într-o oarecare pildă, precum masa, călimara ori o bucată de cretă ; totuşi, fără a se face vreun progres simţitor ; sau, mai bine zis, natura lucrurilor părea să se facă, faţă cu această năvalnică atenţie, şi mai deasă, şi mai densă ; dar iată că deodată stejarul din Dodona[1] lua glas omenesc iar noi ştiam ce se cuvenea să ştim.

Eram desigur bine înzestrat în înţelesul că aş fi rupt-o la fugă cu simplitatea şi iuţeala omului din peşteră, dacă cineva ar fi părut că pune la îndoială existenţa Universului ; nu m-aş mai fi arătat

[1] Oraş din Epir, unde se afla un templu al lui Zeus. Freamătul pădurii de stejari din apropierea templului era luat drept vocea zeului (n. tr.).

pe acolo. Dar tot calabalîcul acesta de vorbe, fără de miez, precum senzaţii, stări ale conştiinţei, aparenţe, păreri, idei, ipoteze alcătuieşte totuşi ceea ce s-ar putea numi „filozofie academică“ ; e un joc pe care-l poţi juca bine sau prost. Cînd dobitocului care-şi susţinea teza un alt dobitoc îi obiecta : „Cum aşa ? Cartea aceasta pe care o ţii în mînă e oare o idee ?“ cel dintîi îi răspundea : „Afirm că nu-i decît o idee ; fiindcă ce altceva are în plus...“ etc. I-aş fi lăsat pe seama lui Molière.

Mintea n-ar fi fost decît răzbunătoare. Aveam însă nevoie de minte deoarece răbdam cu greu patimile. Oracolul, din fericire, mă lămuri. „Nu există cunoaştere subiectivă“. Aveam acum ce gîndi. Puteam pătrunde în critica lui Kant, în pofida curselor întinse în jur de filozofia academică şi puteam astfel merge de la vestita teoremă a *Analiticei* la al patrulea *Paralogism*, unde sînt bornele kilometrice ale Spiritului. Cu atît mai vîrtos, cu cît oracolul împrăştia şi alte lumini : „Senzaţia este un lucru abstract“ ; şi altele, ca să mai rîdem niţeluş : „Domnul Ribot[1] face filozofie *a priori*“ — nu mai puţin pătrunzătoare. Asupra acestui subiect aş putea să scriu volume întregi, dar adevărurile de care pomenesc vreau să le înfăţişez în starea lor incipientă ; căci altminteri ar trebui să redau acele discuţii pregătitoare care băteau pasul pe loc şi care-ntotdeauna se mărgineau la a te întreba despre un autor mediocru : „Ce vrea să spună ?“ Dar la ce bun ? Dascălul era slab în discuţii şi puternic în concluzii ; iată de ce redactarea cursurilor noastre, pe care o începusem cîndva ca pe un prinos de evlavie, nu mi s-a părut vrednică de atenţia filozofilor. Voi înfăţişa mai bine Omul datorită ocolurilor şi digresiunilor acestora, pe care

[1] *Théodule Ribot* (1839—1916) filozof şi psiholog francez.

mi le îngădui şi calea aceasta indirectă şi rătăcitoare va evoca îndeajuns de exact lecţiile acelea supraîncărcate, ameţitoare, nesfîrşite, supărătoare la culme pentru orice Tipicar.

Făcui ocolul ca să ajung la Tipicar. Aşa îi voi spune autorului de manuale, vestite în vremea aceea, şi care nu erau nici mai bune nici mai rele decît cele de astăzi. Filozofia aceea academică de care vorbeam tot îţi mai lasă cîteva găuri ca să răsufli ; manualul, de fel. Despărţirile, certurile, soluţiile acestea nu au de fapt nici un înţeles. Daţi-mi cel mai bun manual din vremea noastră ; zău că nu înţeleg nimic din tot ce îndrugă. Şi, cum spuneam, în vremea aceea editorii izbutiră să introducă în clasa noastră un destul de mare număr de manuale ale Tipicarului. Lagneau află şi, fără a mai sta mult pe gînduri, le puse sub cheie. Trei luni mai tîrziu, ne sosi plocon, înarmat cu drepturi de inspector general, Tipicarul însuşi ; aşteptam plin de curiozitate scena care avea să urmeze. Fu îndeajuns de pilduitoare. Profesorul dădu elevilor o compunere cu tema : „Să se arate că nu poţi fi sigur de nimic cîtă vreme nu eşti sigur de existenţa lui Dumnezeu". Cititorul va recunoaşte în această formulare ideea de care pomeneam adineauri. Drept care Tipicarul veni cu o introducere, şi anume, că fără îndoială problema pusă era dintre cele mai interesante, dar că, oricum, tinerii aceştia nu aveau poate vîrsta trebuincioasă pentru a o înţelege temeinic şi dorea ca domnul profesor să ceară unuia din elevi s-o explice. Noi însă priveam capul vînjos, rămas nemişcat şi aplecat ; în juru-i se adunau nori negri, ameninţători. Unul din elevi, ales printre cei noi, a fost poftit să răspundă ; şi mai văd şi acum acel

cap tînăr care se lua după celălalt şi se învolbură în nori ; dar n-a grăit nici pîs. Din partea Tipicarului veni întrebarea dacă domnul profesor nu va desemna pe un altul. Acelaşi joc. Încă unul. Acelaşi joc. Drept care, Tipicarul, constatînd că tăcerea aceasta îndreptăţeşte îndoielile pe care găsise cu cale să le exprime adineauri şi teama că învăţămîntul profesorului trece cu mult deasupra elevilor, întrebă dacă domnul profesor n-ar binevoi să lămurească la rîndul dumisale cum socoteşte că trebuia tratată chestiunea. Vinele se umflară niţel mai mult pe vînjosul cap, dar mă port chezaş că altă reacţie n-a vădit.

Se lăsă o tăcere cu tîlc. Apoi, cu o voce dintr-odată lipsită de asprime, Lagneau mă rugă să dau explicaţiile cuvenite. Însemna să asmuţi cîinele asupra oaspetelui. Tare mă tem că am fost niţel obraznic, dar şi strălucitor, cum se cădea. Aducîndu-mi aminte, mă mai cuprinde încă o bucurie turbată. Tipicarul plecă tăcînd chitic. Am aflat că în ziua aceea chiar Lagneau i-a scris cerînd un post într-un pensionat. Am citit răspunsul, care nu era al unui prost, nu se zgîrcea cu laudele, îl numea pe Lagneau membru al comisiei manualelor didactice şi mai lăsa să se întrevadă şi alte viitoare favoruri.

Trebuie să arăt că faimosul Jules Lachehier i-a fost întotdeauna binevoitor lui Jules Lagneau, care s-a numărat printre elevii lui, într-atîta încît bunăvoinţa aceasta a trecut mai tîrziu şi asupra discipolilor credincioşi ai dascălului. Va fi desigur nevoie să pun faţă-n faţă, din punctul de vedere al doctrinelor, aceşti doi bărbaţi de seamă. Simţi că tremuri. Dar cartea aceasta cuprinde multe alte greutăţi. Pentru ca să mai cîştig timp împotriva mea însumi, voi mai spune o altă istorioară destul

de nostimă cu privire tot la Tipicar. Tot în anul acela, Academia de ştiinţe morale şi politice organizînd un concurs cu tema „Expunere a filozofiei lui Spinoza", s-au prezentat două lucrări, despre care se spunea că-şi vor împărţi premiul. Am citit de prea mult timp cele două lucrări ca să pot vorbi de ele ; Lagneau nu mi-a spus niciodată nimic. În vreme ce zvonul public împărţise premiul pe din două, iată că se iveşte un al treilea fur, care socoteşte că are destule rude la Ierusalim pentru ca să ia şi el parte la împărţirea prăzii şi-şi redactează cam la repezeală lucrarea, nărăvit fiind să-şi închine timpul mai mult solicitărilor, decît cugetării. Premiul fu deci împărţit în trei. Întîmplarea a făcut să fie trimisă această de-a treia lucrare de către Tipicar însuşi lui Jules Lagneau, înaintat, după cum am spus, în funcţia de critic oficial ; cartea sosindu-i însoţită de cîteva cuvinte de politeţe, Lagneau îi răspunse Tipicarului, după tăierea paginilor — citez din memorie, dar mă pun chezaş pentru memoria mea cît priveşte esenţialul : „Vă voi trimite în curînd un raport amănunţit ; dar o lectură sumară mi-a spus destul. E atît de proastă că nici nu merită să te superi." Răspunsul veni la iuţeală : „Numai dintr-o greşeală, zicea Tipicarul, v-a fost trimisă această carte ; se şi află pe biroul domnului X... şi vă rog să vă scutiţi de oboseala unei cercetări mai adîncite." Pune-te pe rîs.

*

Lagneau era din Metz ; a stat închis în Metz în vremea asediului [1] ; şi acolo i-a fost dat să vadă o mulţime care venea în toate zilele la aceeaşi oră

[1] În timpul războiului franco-prusac din 1870—1871 (n. tr.).

să privească la geamurile unei case vechi armata eliberării. Ne-a povestit întîmplarea de mai multe ori. Filozoful, oricît de tînăr ar fi fost, nu putea fi în cazul acesta decît spectator ; deoarece era puţin probabil să fi fost adevărat, şi alte date nu existau, decît irizările roşii şi albastre pe nişte ochiuri vechi de geam. Dar se poate, vorba ceea, să n-aibă omul şi patimi ? Mulţi ani după asta, Lagneau tot se mai zburlea în prezenţa inamicului şi mi s-a povestit că un profesor german, dorind să asculte o lecţie de-a lui, Lagneau n-a vrut să vorbească în prezenţa neamţului. Faptul acesta m-a uimit. Nu mă împăcam de fel nici cu altă pornire a sa de zeci de ori exprimată în faţa mea şi-n cuvintele cele mai aprige. Lagneau era tare stăpînit de prejudecăţi în privinţa evreilor. Adusei într-o zi împotrivă-i pe Spinoza şi pe Isus-Christos, ceea ce i-a stîrnit rîsul. Era mare prieten cu Jules Lemaître [1]. Punînd toate acestea laolaltă, m-am întrebat ce s-ar fi petrecut în timpul procesului Dreyfus dacă Lagneau ar fi trăit pînă atunci. Uneori mi-l închipui cufundat în cea mai aprigă tăcere ; alteori, aruncîndu-se necugetat şi cu totul de-a curmezişul dreptăţii. Dar de un lucru sînt sigur : că în nici un caz n-ar fi aprobat pasiunile politice care şi pe mine m-au tîrît în urma lor şi nici colaborarea mea regulată la ziarele de mîna doua, care de pe atunci datează. Şi nici, tare mă tem, ceea ce am scris despre război şi despre pace. La rîndul meu, nu mi-ar face deloc plăcere să aud ceea ce se va rosti solemn la Metz cînd i se va cinsti memoria în casa unde s-a născut. M-au năpădit gînduri negre în

[1] *Jules Lemaître* (1853—1914), critic francez bine cunoscut (n. tr.).

drumul spre Metz, între Rambucourt şi Flirey; era în timpul iernii din 1914; să domolim însă aceste triste gînduri care abia dacă sînt gînduri.

*

Să le domolim. Dar dacă mă dau înapoi din faţa singurelor gînduri care mi-au stîrnit un soi de dramă, ce-aş mai spune ? Împotrivirea pe care am simţit-o în vremea aceea şi pe care de atunci încoace am întărit-o, poate şi ea arunca o lumină asupra puternicei minţi care n-a fost în stare, nici pe departe, să mă plămădească după asemănarea ei. Cu atît mai mult cu cît se prea poate ca această potrivnicie, care pare temperamentală, să nu fie în fapt decît o deosebire de idei, să fi sălăşluit în omul acesta şi să fi iscat într-însul mînia asupra căreia scrisorile ce s-au putut culege aruncă o oarecare lumină. Dar se cuvine să ne întoarcem la om; şi deci la poveştile din timpul şcolii, deoarece experienţa mea în privinţa aceasta este a unui şcolar.

Învăţasem elementele geometriei şi ale algebrei fără nici o piedică şi cu deplin succes. La drept vorbind n-am privit niciodată problemele, şi mai ales cele ale geometriei elementare, precum construiri de triunghiuri sau locuri geometrice, decît ca o greutate de retorică, pe care mereu mi-a făcut plăcere s-o înfrîng. Disciplina, chibzuiala şi priceperea de a rîndui totul în vederea sfîrşitului, ca în forma muzicală a fugii, mi-au dat atunci pentru întîia oară ideea stilului. Altminteri, asemenea lucruri nu mă interesau din cale afară de mult şi-mi pare că le-am studiat îndeajuns pentru a mă putea mîntui, cum ar zice un adept al lui Pascal. Celelalte exerciţii şcolare erau curată maimuţăreală. Acum însă, pe deplin trezit de prielviştea acestei gîndiri, în focul şi fumul acestei făurării, urcam cu o treaptă; atacam probleme pline de viaţă, puse de firea însăşi; şi-mi părea, idee care nu m-a înşelat, că eram în stare să vin şi cu demonstraţii biruitoare, fără a mă depărta vreodată de la ceea ce se arată simţurilor şi nici de a mă rătăci în afara făgaşului vorbirii obişnuite. Căci nu mi se cerea decît să spun ce gîndesc, cum gîndesc, fără a merge niciodată prea departe sau a iscodi prea adînc, fără drumeţii sau păţanii de nici un fel. Iată care-i înfăţişarea, convexă aş zice, a puternicei idei ce mi se arăta în relief şi asupra căreia dascălul tot stăruia, spunînd că totul este să regăseşti gîndirea întreagă în cel mai neînsemnat gînd al tău şi apoi să explici în ce măsură face parte din Gîndire. Majuscula aceasta ne încînta; dar n-am folosit-o niciodată cu adevărat; în ochii mei nu era decît o formulă de bună-cuviinţă. Şi dacă în curînd m-am deosebit cu ceva de colegii mei, care desigur că nu-l venerau pe dascăl mai puţin decît mine, apoi tocmai prin această trăsătură de caracter m-am deosebit. Nu m-a dus niciodată gîndul la ceva la care se ajunge cu greu sau care să pară ascuns în nori, un fel de Sinai unde ar trebui să te duci şi de unde ar trebui să te întorci purtînd Tablele legii. Ochilor mei nu li se arăta nici o taină, fie în felurimea naturii, fie în adîncimile sufletului. Nici o „trecătoare", nici un salt primejdios între firavele mele gînduri şi gîndirea absolută. Dimpotrivă, m-am aflat de îndată întărit pe toată durata vieţii pe propriul meu teren, rămînîndu-mi să mai răspund doar la această singură întrebare : „Ce gîndesc cu adevărat în cugetările mele cele mai fireşti ?" După cum vedeţi, retorica se înfăţişează acum din nou : deoarece cugetările mele sînt doar gînduri,

dar mai cu seamă foarte prost exprimate ; în rezumat, n-am avut în toată viața să descurc decît această problemă, care la drept vorbind nu-i puțin lucru : Ce gîndesc în fiecare concept, precum spațiu, timp, cauză, libertate, necesitate, forță, drept ? Dar să mă fi gîndit măcar să caut mai departe și, ca să zic așa, în afară (și iată o pildă : ce gîndesc oare cînd spun în afară ?), nici vorbă, niciodată. Mi-ar veni astăzi la îndemînă să spun că, de vreme ce gîndesc în chip corect, gîndesc în chip absolut. Drept care eram și sînt încă nereligios, dar în chip dogmatic, ceea ce poate să pară ceva nou. Lucrul cel mai de mirare în privința aceasta este că nu m-am gîndit niciodată la doctrina dascălului meu fără a da numaidecît peste aceeași idee ; dar e și cea mai ascunsă ; de la Spinoza o poți învăța ; voi fi nevoit să mă întorc de mai multe ori asupra acestui punct. Nu cu ușurință scăpăm de Spinoza ; eu unul am scăpat de el fără a-l tăgădui vreodată, luîndu-l, dacă-mi este îngăduit a spune astfel, numai la suprafață, cu gîndul numai la îndreptarea vestitei fraze : „Casa mea a zburat în găina vecinului" și altor greșeli de retorică. Îmi aduc cu acest prilej aminte de încă o întîmplare din vremea școlii, de altfel tare neînsemnată ; dar folosesc și eu tot ce pot, avînd la dispoziție doar puțin material. Vorbindu-mi de un coleg mai tînăr, pe care l-am îndrăgit întotdeauna, plin de energie și de avînt, într-un cuvînt așa cum ni-l închipuim pe tînărul filozof cînd începe să se afirme, dascălul găsi de cuviință să spună, după ce-l lăudase din toată inima, că băiatului acesta îi lipsește retorica. O așa rostire îmi sună ciudat. I-am văzut apoi urmările și cum, după ce ai nădăjduit peste măsură, te întorci la idolatrie și te apuci să iei expunerile greșit întocmite așa cum sînt și aparența drept ceea ce nu e. Nu ne aflăm de fapt prea departe de șoseaua care duce la Metz ; căci nu-s puțini cei ce au intrat încununați de glorie în oraș, dar eu unul tot mai stau și mă uit la drumul sinistru, străduindu-mă doar să gîndesc drept, să gîndesc pînă la capăt simpla întrebare : „Ce căutai tu acolo ?"

Ne naștem soldați proști. Soldatul prost sapă unde-l pui. Nu voi uita niciodată acea primă compunere în care am scris numai ce am vrut să scriu și întocmai ceea ce gîndeam, fără pic de confuzie, fără pic de ambiție, fără urmă de imitație sau de lingușire. „Care ar fi, întreba dascălul, impresiile unui orb din naștere căruia o dublă operație i-ar reda pe rînd, după un interval de cîteva zile, folosința ambilor ochi ?" S-ar fi găsit desigur vreun nătărău care să spună că e nevoie de o anchetă, că trebuie întrebat orbul sau medicul. Or, de-am înțeles limpede ceva după trei luni de atenție dată cuvîntărilor mereu sigure, deși mereu dibuitoare pe care le auzeam asupra acestor probleme, apoi a fost că părerea orbului sau a medicului nu poate adăuga decît cîteva formule fără rost celor pe care le auzim sau le citim îndeobște în această privință ; bunăoară, că lucrurile sînt mai întîi văzute pe un același plan, ceea ce izbutim să-l facem pe orb să spună, sau că lucrurile trebuie să pară mai întîi răsturnate, ceea ce nu izbutim totuși să-l facem pe orb să spună. Îmi pare, zău, că-i treaba mea să descurc mărturiile acestea care țin mai mult de basm, ba să le și găsesc în stare firească înlăuntrul gîndurilor mele dintîi, sau mai curînd în cuvintele care-mi vin degrabă la îndemînă. Cuvintele îngăduie orice și casele prind a zbura. Cînd mi s-au înfățișat aceste imposibilități, și deci aceste necesități, în cunoștin-

țele noastre cele mai firești și mai puțin „prelucrate“, pe care s-ar cuveni să le numim aparența aparenței, o lume întreagă se dezvălui în fața ochilor mei, o muncă fără de sfîrșit și o minunată voioșie. Tot așa am rămas și acum și tot cu aceeași muncă ; iar felul acesta de a fi mi-a stîrnit, oridecîte ori am dat de ei, disprețul mai mult sau mai puțin ascuns și chiar mînia ștabilor, fără excepție. Despre asta ei spun că înseamnă să judeci fără a vrea să te informezi. Le-o iert și nădăjduiesc că vor fi cîndva lămuriți și mulțumiți. Totuși nu-mi pasă de fel. Dar pentru că am prins începutul și, ca să zic așa, schema acestei porniri la singurul om pe care l-am venerat, nu se poate să nu stau să cercetez nițel cauzele. După ce am cugetat ani de-a rîndul în privința aceasta, și n-au fost ani lipsiți de amărăciune, îmi dau seama că toate problemele vieții practice, și îndeosebi cele ale politicii, se strîng aici. Se cuvine, cu alte cuvinte, ca paginile acestea să cuprindă și mărturisirile unui radical îndîrjit.

În fața hîrtiei mele albe nu văzui atît de departe. Mă străduii doar să-l pun pe orb să spună, în chip corect, ceea ce ar fi vrut să spună în vorbe stîlcite. Dar la ce bun să-i dăm ascultare orbului ? Nu învățăm oare să vedem în fiece clipă ? Mai bine zis, (care era o vorbă des folosită de dascăl și-mi face plăcere s-o folosesc acum), să vezi nu înseamnă oare în fiece clipă să explorezi așa cum face orbul ? Nu întîmpinăm nici o greutate aici, de nu lipsa de curaj, care ne îndeamnă să ne punem mai întîi pe căutarea vreunei noi relații în această privință. Îmi reamintesc că mi-a fost doar greu să descriu, cel puțin aproximativ, ce vede un om care încă nu știe ce vede ; deoarece trebuie să

existe în primul rînd un oarecare element afectiv recircumscris, spațiu și formă, căruia mai bine i s-ar zice sentiment decît senzație ; n-am pierdut de altfel din vedere să spun că acest dintîi element afectiv nu poate fi niciodată simțit decît prin aducere aminte sau revenire, adică prin asemuire cu o primă încercare de reprezentare. Lucrarea aceasta e bergsoniană ; arăt totodată că, după cum cititorul atent va înțelege, momentul bergsonian este neapărat depășit în toate felurile. Pe scurt, am fost mulțumit de mine pentru prima oară, în afară de matematici. Dascălul a spus doar că e bine și n-am fost clasificat întîiul. De bună seamă că se temea de o periculoasă ușurință, precum și de prea puțin respect față de prostiile care se pot citi în tot locul. Locul întîi era deținut, și cu putere, de un băiat cu fruntea lată care pînă la urmă s-a îndoit de toate și de el însuși. Admira mai presus de orice *Bouvard și Pécuchet* și mă molipsii și eu cîtăva vreme de boala asta. Desigur că a găsit prea multe greșeli care se cereau îndreptate și că a luat hotărîrea să cadă la învoială cu prostia stăpînitoare, luîndu-și drept pavăză ironia ; lucru care te duce tare departe. Iată o idee care nu mi-a trecut niciodată prin minte. Dimpotrivă, de vreme ce vedeam că în lucruri atît de simple cunoașterea nu te ferește de absurd, totul îmi era limpede și ghiceam rele de necrezut datorate numai înfumurării, imitației, falsului respect. Repeziciunea aceasta și pornirea aceasta la drum fără de precauție, de bună seamă că l-au speriat pe dascăl pentru pricini dintre care am arătat unele, și care țin de morală și de politică.

Lagneau avea asprimea sfîntului, dar nu știa nimic despre aventuroasele noastre existențe. Era doar neîncrezător în ceea ce puteam face lăsați în

voia bunului nostru plac, şi nu greşea. Nici una din faptele noastre nu se putea să nu-l scoată din sărite ; şi în această privință, băiatul de care vorbeam, atît de grijuliu față de formele bunei cuviințe, nu prețuia mai mult ca mine. Dar nu din pricina aceasta nu l-am fi venerat pe dascăl şi nu ne-am fi temut de el. Astăzi, mai bine încă decît pe atunci, înțeleg cum doctrina libertății cuprinde pe aceea a datoriei. Deoarece nu-mi iert cu una cu două că sînt lipsit de curaj în speculația teoretică, tare mi-aş dori să nu fi fost niciodată fricos, fie în simțire, fie în fapte. Aşa încît, virtuțile a căror pildă ne-o dădea dascălul, eu le pot propovădui fără nici o fățărnicie. Evlavia mea ar fi deci de tot curată, dacă nu mi s-ar fi părut că deosebesc la acest învățător al libertății o uimitoare pornire înspre confundarea abaterilor de la buna purtare din viața particulară cu îndrăznețele păreri din viața politică, socotindu-le că izvorăsc din aceleaşi străfunduri ale drăceştii răscoale. Descartes se arată pretutindeni la fel de prudent.

Cînd Jules Lachelier îmi scria : „Te implor să nu te bagi în politică“, nu eram surprins. În ochii acestui teolog, rînduiala politică nu putea să pară decît o urmare a rînduielii universale. Că există autorități, faptul se datoreşte unei aşezări de nepătruns a lumii noastre omeneşti ; că aceste autorități pot fi orbite, treaba o vor socoti între ei oamenii providențiali şi providența însăşi.

Orice împotrivire, ba şi orice critică în public, era de aceea luată drept o consecință a poftelor şi a patimilor, neorînduială în stat şi neorînduială în individ. Datoria ascultării şi, într-un anume fel, întocmai întrucît părerile sînt făptuiri, datoria respectării autorităților, făceau astfel parte din datoria față de sine, ceea ce nu-l împiedica deloc pe

acest mare cîrmuitor, după cum se ştie, să diriguiască energic, potrivit conştiinței sale, pe măsura părții lui de putere şi pe măsura locului unde se afla în orînduirea omenească. N-am nimic de zis aici. Fiecare îşi face meseria sa de om, restul e al zeilor, cum ar fi spus Marc Aureliu.

Că Lagneau se purta în viața de toate zilele cît priveşte faptele şi toate cugetările lui politice potrivit unor asemenea principii, iată ce se vede limpede din scrisorile lui şi pot şi eu depune mărturie în acest sens, întemeiat pe teama aceasta, pe care o vădea mereu, ca nu cumva să se creadă că puterea de a gîndi e tot una cu dreptul de a îndrăzni să spui orice. Dar se va vedea mai încolo că ideea unei existențe respectabile sau, cu alte cuvinte, a unui Dumnezeu-obiect, n-ar fi putut să-i treacă prin minte. S-a şi văzut în faptele sale, de îndată ce judecata-i îl lumina îndeajuns, o metodă care putea stîrni scandalul şi care a şi scandalizat de fapt. Pe autoritatea lucrului judecat nu dădea doi bani. Pildă mică, o repet, dar care nu era mică pentru un şcolar. Nu-i cu putință ca în fața conştiinței acesteia riguroase problema autorității să nu se fi pus. Omul acesta voia să fie religios şi, în înțeles adînc, religios era. Dar după ce judecase o dată autoritățile statale, osîndindu-le şi sfidîndu-le, putea oare făgădui o ascultare fără condiții, ba şi o ascultare fără condiții a minții, cum totuşi îmi pare că a voit mereu să facă față de totalitatea autorităților divinizate oarecum sub numele de patrie ?

Iată-ne încă o dată pe şoseaua care duce la Metz. El însuşi, cu o jumătate de veac înainte, după cum am mai spus, evadase din Metz şi luptase ca voluntar în armata lui Faidherbe ; întîlnirile acestea ne încălzesc inima. Aici deci şi în pri-

vința faptei, eram de aceeași părere și Marea Umbră era mulțumită. Eu unul însă, tot stînd și chibzuind, nu eram mulțumit. Deoarece voința aceasta de a crede, și la drept vorbind de a adora, oricare ar fi fost comandanții, și de a socoti înalta politică ca pe o taină de nepătruns pentru gloată, însemna fără doar și poate pentru mine cauza răspunzătoare a măcelului orb la care luam parte. Or, sînt gata să recunosc că-n cele din urmă trebuie să te supui ; dar să mai trebuiască să-ți pleci și cugetul și să aprobi pe de-a-ntregul ceea ce faci, iată ce nu pot primi. Și-am avut în nopțile acelea sinistre discuții multe cu Marea Umbră. Îmi pare că am mers pînă la a-i face imputări.

Evocam întîmplarea aceea cu profesorul prusac, față de care nu-și îndeplinise homerica datorie de ospitalitate. Îmi spuneam și-i spuneam : „Ce mai pildă de adorare nesăbuită ! Tot ce-i pătimaș se adună aici. Cum adică ! Datoria mea cea mai limpede nu-i acum să iubesc cu orice risc pe dușmanul acesta orbit, care în fiece clipă încearcă să-mi facă rău ? Nu după zece ani trebuie să iert, ci acum, numaidecît. Măcar de nu pot, știu însă că ar trebui. Oameni sînt ; și dacă uită ei, eu trebuie să le reamintesc. Totul mă îndeamnă s-o fac, pînă și vechile tradiții ale cavalerismului, nu îndeajuns de sprijinite totuși de ideea teologică a judecății lui Dumnezeu." De fapt recunoșteam fără doar și poate fanatismul, cu toate că alta era religia. Pe muchia aceasta de cuțit îmi pare că nu se poate sta. Deîndată ce gîndești că trebuie să cazi într-o parte sau în alta, ori te întorci la Dumnezeul-obiect, ori cercetezi totul cu luare aminte.

În acest de-al doilea caz ne punem pe treabă în marginea timpului și-n mare nesiguranță ; nu privitor la ceea ce trebuie să gîndim, ci privitor

la ceea ce va fi, fără nici o altă putință decît de a lămuri tot ce se poate lămuri sieși și celorlalți ; și aceasta în fața amenințării neștiinței și patimilor, care atît de curînd dau libertății un chip hidos. Dar întrucît e războiul mai puțin hidos ? În oricare convoi revoluționar regăsim acest amestec de curaj și de mînie, această înălțare și această înjosire, aceste idei mărețe și această mizantropie. Recunoașteți însă că cel mai înspăimîntător convoi, cel mai îmbătat, cel mai convulsiv e un rău neînsemnat față de groapa aceea fumegîndă și sîngerîndă care înghițea în fiecare zi mii de victime. Să fie autoritățile absolvite de crima aceasta, iar conducătorii răscoalei să nu fie absolviți de cealaltă, înseamnă, ce mai încoace și încolo, că există o alegere absolută privind existența dată și un fel de sălbatică părtinire pentru orînduirea de fapt, oricare ar fi ea. Dar, cînd mintea nu mai vrea să creadă în existență ca în ceva absolut, trebuie să iei, cel puțin, hotărîrea să mergi cu gîndul înspre mai bine, să spui totul și, în sfîrșit, să ucizi lozinca găunoasă de îndată ce se ivește. Să păstrezi puterea aceasta de a gîndi, să n-o supui nimănui, să n-o pîngărești prin nici un fel de beție — nu-i asta tot una cu morala, învățătorule al meu ? Iar dacă n-am putut-o urma întotdeauna, înseamnă că din entuziasm trebuie să mă grăbesc s-o calc în cazul acesta ? Sau oare aceasta mi-e osînda ? Nu mai am dreptul să iau acum partea cugetului pentru că l-am trădat de atîtea ori ? Eu întreb și eu răspund. N-am încotro.

Poate că așa să fie ultimul cuvînt al acestui om bun și de temut. Poate că ar veni să-mi aducă aminte că morala nu-și propune în primul rînd să judece pe ceilalți, ci mai curînd să ducă la stăpî-

nirea de sine. Şi că, în sfîrşit, este culmea nedreptăţii să ceri pace şi dreptate de la alţii neaducînd în devălmăşie decît reaua credinţă, nălucirile şi războiul. M-ar da gata, o ştiu prea bine : m-ar sili să plec în război. De aceea am şi plecat şi l-am făcut şi nu spun că nu se cuvenea s-o fac. Dar trebuie oare să-i ador pe diavol şi furca sa ?

Vreau să duc niţel mai departe gîndurile acestea amare. Văd într-însele cenuşiul acela al dreptăţii, fără de plăceri, dar fără nici un fel de confuzii, pe care mi l-am închipuit în pajiştea aceea mare unde Platon ne pofteşte să ne alegem traista. Poţi alege, dar nu înlăuntrul traistei. Mi-a trebuit cîtva timp ca să înţeleg cum se cuvine fabula aceasta. Nu înseamnă că totul e fatal şi că alegem porţiuni de viitor, doar adunate laolaltă de către necesitatea din afară. Âsta-i chip şi scoarţă ; alegerea după chip n-ar fi o alegere ; totul ar fi mecanic şi am fi oarecum îndrituiţi să-l învinovăţim pe Dumnezeu. Dar nu aşa gîndesc ; deoarece nu dintr-o necesitate exterioară îşi caută tiranul ascunziş din iatac în iatac, fără ca totuşi să poată dormi. Nu din întîmplare pecetluieşte o minciună multe din gîndurile noastre ; şi, cine ştie, pe toate. Nu din întîmplare amintirea mîniei este tot mînie şi lenea e pricină de lene, ironia de ironie şi tot aşa cu celelalte. Dacă greşelile noastre s-ar întoarce asupră-ne cu acelaşi chip al lor, încă ar fi de folos, cum spune Platon, fiindcă înseamnă ispăşire ; dar cine nu-şi dă seama că osînda ar fi răsplată ? Dreptatea merge mai departe şi-ntotdeauna prin mijlocirea gîndurilor, nu prin a temniţelor. Cînd Platon vrea să spună că traista e făcută şi că trebuie s-o iei toată, el socoteşte de fapt că un gînd e toată gîndirea ; el neagă exteriorul şi un fel de înşiruire ce are forma exteriorului. (...)

Ajung astfel să înţeleg severele pagini în care Lagneau a definit datoria practică faţă de aproape. Revoltător pentru mine, revoltător pentru noi faptul că dragostea nu trebuie niciodată s-o ia pe calea ocolită a politicii. Şi totuşi, ce-i calea ocolită a politicii de nu o încercare de a primi mai mult decît dai şi, la urma urmei, de a chezăşui pacea fără ca fiecare să-i jertfească altceva decît ceea ce n-are însemnătate pentru el ? „Să trăim în pace, vrei ? Dar să nu schimbăm nimic." De unde, datorită acestei oglindiri, o dragoste trufaşă, vreau să spun care-i hotărîtă să nu schimbe starea de fapt pentru că starea de fapt nu-i decît exacta expresie a ceea ce lipseşte săvîrşirilor noastre reale. Iar dacă starea aceasta de fapt e mediocră din toate punctele de vedere şi la un moment dat înfiorătoare, din cauza neomeneştii ei alcătuiri, ea nu-i decît voia noastră întocmai reflectată. Şi, după cum zice Vocea, Dumnezeu e nevinovat. Iată cum mă pot învîrti înlăuntrul severităţii. Cînd dau să ies mă izbesc ca de o poartă de fier ; dar poarta nu-i închisă.

Saint-Simon, ducele [1], a dat la mînăstirea trapiştilor, a lui Rancé, de un domn de Saint-Louis care se retrăsese acolo după ce fusese ostaş vreme îndelungată. Omul îşi scosese un ochi lovind cu joarda un cal. Întîmplarea aceasta e vrednică de Platon. Nu există războinic pe care războiul să-l apese ca o crimă ; dar cred mai de grabă că pune în cumpănă contemplaţia aceasta fără cuvinte datorită dreptului raport dintre vini şi pedeapsă.

[1] *Louis de Saint-Simon* (1675—1755), autorul celebrelor *Memorii* (n. tr.).

„Tu ai vrut-o.“ Am spus că dascălul nu se ocupa de morală. Ne citea însă pe Platon ca pe o Biblie, şi adeseori *Republica,* unde, pe măsură ce te apropii de sfîrşit şi datorită implicării caracterelor şi constituţiilor, datorită tabloului final al tiraniei, se hotărăşte cu încetul soarta omului făcîndu-se suma integrală a gîndurilor sale pornite către aventură. Dascălul socotea desigur că e destul de mult să ştim să citim, precum şi că trebuie să înveţi să citeşti uitîndu-te mai întîi la călimară, la bucata de cretă şi la calul de lemn. Ceva tainic se află în toate sufletele mari şi tot ce-i mai tainic este, datorită înrîuririi patimilor, ceea ce am dori să ştim mai înainte de orice. De unde şi dragostea aceea care nu ştie de milă. Nu pot găsi o mai bună explicaţie norilor care mereu se roteau în jurul frunţii aceleia măreţe. Şi nu folosesc vorbe prea tari spunînd că fugea de limpezime şi că o ura. *Clarum per obscurius* [1], iată care i-a fost lozinca. Deoarece limpezimea seamănă cu o tăgadă. Dar cugetarea nu-i decît tăgada tăgadei. Îi văd acum forţa şi gestul. Desigur că nu mă înşel nici cu o iotă. Dar pe de altă parte faţa aceasta este singurul semen la care am luat cu adevărat aminte. (...)

[1] La lumină prin întuneric (orig. lat.).

GLOSE LA *TÎNĂRA PARCĂ*

Toată lumea cunoaşte restaurantul Lapérouse, situat pe chei, chiar lîngă Institut [1], şi care a hrănit multe ambiţii academice. Ale mele nu erau mari ; să văd de aproape o persoană de seamă și să-i pun cîteva întrebări pasionate, iată ce doream. Iar în dimineaţa aceea, cu un soare firav, în acel loc care-i unul din cele mai frumoase din lume, eram pe cale să-mi realizez intenţia datorită unei intervenţii ce se dovedi hotărîtoare. Era, cred, în primăvara anului 1926. Doctorul Mondor [2] îmi încredințase exemplarul său din *Vrăjile*, rugîndu-mă să scriu marginal toate observaţiile care mi-ar fi venit. Şi fireşte observaţiile n-au lipsit, înapoind un volum foarte mîzgălit. Henri Mondor, care este desăvîrşit în ce priveşte relaţiile poeţilor cu publicul lor, s-a grăbit să-i arate

[1] Institutul Franţei, cuprinzînd Academiile (n. tr.).

[2] *Henri Mondor* (1885—1962), chirurg şi scriitor francez. Autor a numeroase tratate de chirurgie şi lucrări despre celebre personalităţi medicale. A scris de asemenea şi numeroase lucrări de istorie şi critică literară, mai ales consacrate lui Mallarmé şi Valéry (*Salut au poète* 1938 ; *Vie de Mallarmé* 1941—1942 ; *Trois discours pour Paul Valéry*, 1948 ; *Alain*, 1953 ş.a.) (n. tr.).

lui Paul Valéry comentariile mele. Poetul recunoscu uşor tonul admiraţiei adevărate. Citi avid aceste complimente şi prin urmare, în mod foarte firesc, în dimineaţa aceea eram invitat de Mondor la cel mai academic dintre restaurante pentru a prînzi acolo cu el, Valéry fiind al treilea. Iată-mă deci urcînd nişte scări foarte înnegrite şi cerînd informaţii de la portar despre un anume doctor Mondor care aştepta un invitat. N-a zăbovit. Am fost îndrumat spre una din acele săliţe obscure pe care le remarcasem şi iată-mă aşezat, Valéry în dreapta mea şi Mondor în faţă ; amîndoi foarte mulţumiţi, nu mai puţin decît mine.

Vreau să fac aici portretul poetului, care m-a emoţionat ca o sculptură. Îl compar cu un leu de piatră. Acest om micuţ are un cap de temut datorită atenţiei şi dispreţului, remarcabil de asemenea printr-o veselie de bună calitate şi din pricina unei forţe expresive tragice fără seamăn. Nu cunosc o mască ce ar izbi atît de mult. Există în această expresie prietenie şi ceva absent (cum afirmă el) sau o neluare-aminte (cum se spune) înspăimîntătoare. Sub o cutie pătrată plină de combinaţii, unde doarme tot limbajul, ochii mari, scînteietori ca nişte diamante, refuză obiectul mărunt şi se egalizează cu universul căruia îi sînt tangenţi prin curbura lor ; văd departe şi văd relativ. Sprîncenele ameninţă pe cei naivi. Există aproape revoltă pe acest chip şi fixaţia unui „metru“ şi a unei rime înaintea Eului. O asemenea privire a ţinut totdeauna poemul sub porunca lui şi nu a îngăduit abateri. Această disciplină răsună pretutindeni în *Tînăra Parcă*... Disciplină de frenezie şi certitudine pe care acest chip le exprimă absolut. Observînd toate acestea, iar timpul fiind potrivit dăruit ca să admir monumentul, conversaţia nu trebuia să lîncezească între oameni atît de evident pătimaşi întru a ghici taina poeziei. În această privinţă ocupam o poziţie fortificată. Instalat în limbaj şi ştiind foarte bine ce înseamnă, îl comparam cu o harpă uriaşă acordată de timp, pe care poetul o face să cînte. O asemenea idee, care este în realitate bine orientată, a fost bine primită. Am fost de acord asupra faptului că rezonanţa firească a unui limbaj, înseamnă poemul însuşi.

La drept vorbind, aveam în faţă oratorul şi poetul. Oratorul era Mondor, care, ulterior, a fost chemat la unul din posturile „oratorice“ ale chirurgiei. Dar meditasem îndelung asupra situaţiei oratorului ; regretam că nu mai există şcoli de elocinţă şi, potrivit metodei mele statornice, căutam esenţa oratorului în relaţia acustică a omului cu sala şi auditoriul. Am descoperit uşor că perioada, fraza ţin de meşteşug şi constituie un ajutor oferit urechilor, care pot evalua traiectoria şi „punctul de cădere“ al vocii, ghicind astfel sensul a ceea ce aud după aşteptarea a ceea ce este un fel de cîntec deosebit prin sunet şi măsură. Aceste lucruri au fost aruncate între noi ca nişte mingi şi, pe măsură ce fiecare le trimitea înapoi, înţelegea mai bine o asemenea analiză pe deplin concretă a elocinţei. Abia la acest prînz am început să înţeleg că acel timp gol unde accentele sînt numărate este totuna cu un vers anunţat de însoţitorii săi şi care, mai întîi formă

goală, este „umplută“ de minune prin cuvinte, de unde apoi sensul țîșnește cu mai multă forță și avînt datorită complicității întregului limbaj. Pe scurt, trebuia spus că poezia este întru totul elocință și nu-i nimic altceva. Zburdai deci pe acest teren cunoscut și stîrnii acolo un efect aidoma acelui Poussin al lui Balzac, care-și plătește cu un frumos desen onoarea de a-l vedea și a-l auzi pe Frenhofer, autorul *Capodoperei necunoscute*. Mondor era mulțumit de mine. E totdeauna; își îngăduie chiar adesea, servit de o memorie prodigioasă și de lecturi uriașe, să prevadă ce-o să spun și să mi-o întindă ca o nadă.

Poetul vibra ca o liră și emitea axiome mărețe... N-am reținut tot și, de altfel, totul se va regăsi... Atunci am auzit comparația cu țigara, pe care am citat-o deja undeva. Dar ce bucurie să vezi în același timp nu numai țigara, dar și caietul de hîrtie închis cu o panglicuță, și pachetul de tutun tare! Asemenea accesorii i se potriveau lui Valéry precum naiul lui Pan faunului, căci avea o prestanță antică în structura lui și ceva din Teocrit în felu-i de a fi, iar asemenea calități îi sînt încrustate de o marmură pură. Aruncasem într-o doară, precum obișnuiesc, ca un tînăr fără minte, un fel de axiomă: „Ce-i greu, nu-i să faci, ci să desfaci“; și în adevăr eram meșter în născocirea descurcării ideilor. Tocmai atunci își scoase ustensilele de fumat. Îmi zise: „O să-mi spuneți, dacă v-am urmărit cu atenție: iată cîteva fire de tutun, cu care vreau să-mi fac o țigară; dar aceste fire de tutun sînt ceva; le aștern pe această hîrtie și o desfac; uitați-vă;

îmi interzic să fac țigara; însă iat-o; se face ea singură și iată cum se făurește un vers“. Mi-aș fi plătit scump locul, căci mi se lua un văl de pe ochi, după cum spune Stendhal despre o spirituală prințesă în *Mînăstirea din Parma*. Las să-mi pribegească fantezia, căci atunci, și datorită unei sticle de adevărat vin Chateauneuf du Pape, fantezia mea țopăia și scheuna în jurul poetului. Mă aflam pe calea cea bună ca să înțeleg cea mai frumoasă taină a lumii; deoarece este evident pentru mine că rămășițele Parcei astfel modelate nu puteau oferi alte grăiri decît acelea aidoma *Tinerei*. Dacă vreodată au fost făurite versuri ușor și firesc, apoi tocmai acestea sînt. Nu ajunsesem însă să comentez *Tînăra Parcă*, și totuși în comentariile despre *Vrăji*, chiar prin alexandrinii din *Tînăra Parcă*, explicam decasilabele din *Cimitirul marin*. Era atît de limpede, încît poetul mi-a spus în scrisoarea sa de mulțumire: „Dacă ați voi, ați comenta frumos *Tînăra Parcă*“. Nu mă socoteam incapabil s-o fac, și-i clar că putem încă observa că modelul prefeței la comentariul *Tinerei Parce*, care afirmă esențialul, se află în comentariul lui *Narcis*, despre care am ajuns să vorbim și care mi s-a părut că și-a atins țelul, mai ales în ce privește rimele redublate, cărora le semnalasem avîntul liric.

...Et la lune perfide élève son miroir
Jusque dans les secrets de la fontaine éteinte,
Jusque dans les secrets que je crains de savoir... [1]

[1] Și luna perfidă-și ridică oglinda / Pînă-n tainele stinsei fîntîni, / Pînă-n secretele pe care mă tem să le știu... (orig. fr.).

Transcriind aceste versuri şi acum mă înfior. Descopeream o lume. Între timp, învăţam din aluzii că poetul îndrăgea foarte mult pe Hugo. Mi-a spus odată că ultimele versuri scrise de acest poet erau totodată cele mai bune, ceea ce mi s-a părut şi mi se pare încă trăsătura distinctivă a poetului şi proba că adevăratul poet nu poate să îmbătrînească. Ceea ce i-am şi spus, făcînd să-i întinerească bătrînu-i trup pînă-l prinse rîsul ca pe un student.

De asemenea am fost foarte mirat să observ (el care pretinde că n-a citit nimic) că citise cu multă luare aminte pe Balzac. Recunoscu şi-mi spuse chiar cîteva „încuietori“ : care era numele găinii doamnei Fontaine din *Vărul Pons* etc. Îmi spuse, în treacăt, că opera *Candide* este una din marile cărţi ale Spiritului Uman. O apreciere astfel : *„La prestissima* din *Candide“* ceea ce mi se păru o judecată definitivă. Toate acestea ne făcură să ne simţim de acord şi cuprinşi de voioşie.

Am ajuns deci să-l îmblînzesc şi fără îndoială leul de piatră m-ar fi muşcat. Din fericire, — la o aluzie pe care a făcut-o despre ceea ce Doumic îi istorisise cu privire la entuziasmul şi prietenia elevilor mei, i-am repetat un lucru adevărat : tot tineretul citea *Cimitirul marin* şi *Tînăra Parcă*. Puteam chiar să-i povestesc din experienţele mele. În ziua cînd am început să recit :

Qui, grande mer de délire donnée, Peau de panthère et chlamyde tronnée De mille et mille idoles du soleil [1]

[1] Cine, mare uriaşă a delirului dat, / Piele de panteră şi hlamidă domnească / A mii şi mii de idoli ai soarelui (orig. fr.).

unul din elevii mei continuă pe acelaşi ton, în mijlocul aprobării generale :

Hydre absolue, ivre de ta chair bleue, / Qui te remords l'étincelante queue / Dans un tumulte au silence pareil. [1]

Acest ultim vers îmi veni atunci în minte. Într-o altă zi, cînd citam cu greu cîteva versuri din *Tînăra Parcă*, cineva se găsi să le continue şi curînd îmi ajunse pe birou o copie a poemului, pe care l-am recopiat; căci este bine să observ că aceste poeme au fost cunoscute mai întîi prin còpii, ca poemele din antichitate. Aceasta nu-i putea displace poetului şi aşa am distrus acele locuri comune, de care abuzează plăcîndu-i să spună : „Mă întreb pentru cine scrie poetul şi dacă are cititori“. La care nu preced să răspund totdeauna că *Tînăra Parcă* a fost cunoscută în cafenele datorită recitărilor lui Lucien Fabre şi Lèon-Paul Fargue. De unde am tras concluzia că există la Paris mai mult de un cititor capabil să recite aceste două poeme. Şi mai întîi Mondor însuşi. Admir mult aceste excelente memorii, deprinzînd de la Platon ura faţă de gînditorii fără memorie, „coşuri găurite şi pline de uitare“.

Portretul lui Mondor l-am schiţat în *Convorbirile cu sculptorul*. Parizienii toţi cunosc craniul acela voluminos şi cumpănit, care se vădeşte şi prin fălci (semn de mare preţ după a mea părere) şi care anunţă memoria cea mai desăvîrşită din cîte am cunoscut, întocmai precum masca gînditoare, bogată-n prudenţă şi precauţie, ves-

[1] Hidră absolută, beată de carnea ta albastră, / Care din nou îţi muşti coada strălucitoare / Într-un tumult liniştii asemeni. (orig. fr.).

tește darul chirurgului. Atenția este o minune a ochilor, iar trupul sprinten poartă voios mașina aceasta de cugetat. Poetul descoperea așadar mulțimea credincioșilor săi, iar Mondor mă sprijinea cu tărie. Ochii poetului se trezeau de fericire. Eu unul eram fericit.

Acordam totuși în același timp o binemeritată atenție unui excelent pui cu verdețuri. Mă simțeam ca Tectet prînzind cu Platon ; și chiar eram un Tectet în vremea aceea, din plin îmbătat de științe și încă prea respectuos față de marii sofiști. Începînd, totuși, să le port mai puțin respect datorită influenței comune a oratorului și poetului, rămîneam mai aproape de imagini decît de pui.

Tot uitîndu-mă la hotărîtul majordom și la netulburatul chelner care se roteau în jurul nostru, mi se păru nu o dată că văd măreața umbră a lui Mallarmé dîndu-ne tîrcoale în căutarea unui pahar sau unui sonet. La fiecare din aceste apariții reluam elogiul măreței umbre și culegeam cîteva prețioase observații ale lui Valéry. Cu privire la poetul acesta ermetic, pe nici unul dintre noi nu l-ar fi purtat gîndul să-i ceară socoteală pentru vreo cîțiva nori. Eram, dimpotrivă, dispuși să-i îndrăgim tainicele pregătiri și simplitatea sa de nepătruns. Asupra subiectului acestuia ne străduirăm chiar la un moment dat să adunăm de asemeni nori. Eu tot la zămislirea poemului și la condițiile făuririi sale urmăream să ne întoarcem. Mondor își dădea prea bine seama încotro băteam. Știa că, în *Sistemul artelor frumoase*, ce tocmai fusese reeditat cu note,

încercasem cu nedesmințită părtinire să iau mai întîi aminte în oricare artă, la condițiile inferioare ale muncii și, cum se spune, la tehnică. Oricît de nouă ar fi fost pentru mine metoda aceasta, adevărul e că mă agățam cu nădejde de ea. În legătură cu aceasta pomenii cîte ceva despre *Scrisorile* lui Michelangelo, pe care tocmai le citisem și, în cuvinte puține, le rezumai cuprinsul, care nu-i altul decît că nicăieri nu-i vorba nici de frumusețea, nici de alcătuirea operelor, altfel spus de ideea lor, ci că e peste tot vorba de comenzi, de plăți, de blocuri de marmură transportate, uneori sparte ; iar spărtura isca mereu ideea unei alte opere. Iată că, prin urmare, sculptura începea cu pietrarii. Ideile acestea viguroase nu puteau să nu-i stîrnească pe cei doi muncitori. Valéry nu pierdu prilejul de a repeta că *Tînăra Parcă* e un exercițiu, ceea ce înțeleg cît se poate de limpede, fiindcă știu că poezia e un meșteșug. Am văzut mai tîrziu manuscrisul acestui poem, piesă rară, care de-o parte înfățișează versurile începute și variantele, fără multe ștersături, iar de alta, pe coalele albe, schițe de desen și colecții de rime, pe scurt o grămadă de încercări plastice și sonore. Poetul binevoi să-mi semnaleze pasajele de-a dreptul inspirate. Îi citai unul care m-a fermecat întotdeauna anume, după umbră :

Glisse, barque funebre [1]...

Închegarea aceasta a unui emistih nimic n-o putea provoca, totul căzu ca fulgerul. Se învoi și

[1] Alunecă, barcă funebră... (orig. fr.).

el, după oarecare împotrivire, în cursul căreia scoase în evidență forța cantabilului în executare ; lucru pe care desigur că-l știam, dar asupra căruia nu mă oprisem îndeajuns. Unul din pasaje cîntătoare era cel al rimelor *s'accomplisse, supplice* (realizare, suferință), care nu-i de fapt decît muzică și nimic altceva, precum și cele două versuri pe care le prefer :

Osera-t-il, le Temps, de mes diverses tombes
Ressusciter un soir favori des colombes... ? [1]

Ai aici simțămîntul că forma nu se sfiește s-o ia înaintea sensului. În felul acesta ne întoarcem la Mallarmé, despre care s-ar zice că ține să îmbine cuvintele cele mai obișnuite. Am citat ceea ce îmi place mai mult în genul acesta :

Mais chez qui du rêve se dore
Tristement dort un mandore
Aux creux néant musicien [2].

Trecuseră ani mulți de cînd versul acesta din urmă mi se păruse cel mai frumos și mai plin. Fără a mai pune la socoteală că urmarea este și mai frumoasă. Îmi aduc aminte că trecînd prin *Aruncarea de zar*, mă oprii asupra *paginei albe* a lui Mallarmé care-i înfățișa cred, poemul în formație. Drept care am spus că pagina albă e pentru mine irezistibilă, lucru adevărat de vreme ce-mi potrivesc proza ca și cum aș face versuri. Văzui că lui Valéry îi era groază de pagina albă, dar i-am smuls recunoașterea că pagina albă

[1] Va îndrăzni, Timpul, din feluritele mele morminte, / Să-nvie o seară îndrăgită a columbelor... (orig. fr.).
[2] Dar la cine-și aurește visul / Doarme tristă o mandolă / A neantului pustiu muzician (orig. fr.).

reală e tot una cu șirul versurilor făurite și care așteaptă, aidoma pietrelor neegale ale unui zid. Trebuie să mergi mai departe : iată care-i puterea lui Mallarmé. Atunci Valéry spuse : „Un vers frumos îmi este dat... Fac din el altele, mai jos și mai sus ; numai că pe astea trebuie să le fac eu“. Confidențele acestea le împărtășesc fără de rînduială ; fiindcă rînduiala aici nu-și are rostul. Cum de-am putea altminteri pătrunde în tainicul laborator ? Cum de-am pricepe ceva din ceea ce este un fel de cristalizare a cuvintelor îmbinîndu-se potrivit cu structura lăuntrică și-n același timp potrivit cu legea exterioară ? Munca aceasta presupune o supraomenească atenție, neștirbit concentrată asupra formațiunilor spontane ale limbajului. În momentul acela înțelesei, datorită unei aluzii, că lui Valéry îi plăcea cît se poate de mult Hugo și mai puțin anumiți alții, ca Musset ; dar la ce bun să dau numele altor candidați atunci respinși ?

Cînd Valéry vorbea despre Mallarmé, era emoționat și nu mai puțin entuziast decît mine. Îl iubea, și-i frumos s-o știm. Mallarmé, îmi spuneam, și-a aflat așadar un cititor vrednic de el și care desigur n-a ridicat obiecțiuni împotriva vestitelor Sonete. Fără îndoială că Valéry este omul care a înțeles poemele acestea atît de bine zăvorîte. Îmi aduc aminte că cita ca obscură *Proza pentru des Esseintes* [1], care mă deznădăjduiește, și ca de neînțeles celebrele pagini *O aruncare de zar niciodată nu va desființa hazardul* pe care, cît mă privește, le-am explicat fără prea

[1] *Des Esseintes*, personajul central al romanului *A rebours (În răspăr)* de Huysmans. Autorul era prieten cu Valéry (n. tr.).

mari eforturi elevilor din anul preparator la Şcoala Normală Superioară, prin 1932. (Aveam la îndemînă celebra ediţie care vorbeşte datorită albului şi negrului.) Din nefericire nu mi-am putut regăsi inspiraţia. Şi iată care-i pricina : pricina e că nu pot reface în gînd imaginile azvîrlite pe hîrtie. Altminteri, aş fi regăsit desigur explicaţia dimineţei aceleia, în clasă, care invoca faimoasa *pagină albă* a lui Mallarmé şi refăcea, de fapt, prima stare a poemului absolut, mai înainte de măsură, mai înainte de rimă, cu alte cuvinte mai înainte de *aruncările de zar*, care săvîrşesc minunea. Mallarmé, fără îndoială, voia să spună că printre miile de procedee de a umple casta pagină albă, trebuie să dai de unul dînd cu zarul şi apoi încă o dată şi că niciodată nu te poţi lipsi de hazard. În cele din urmă, privii constelaţia care se arată sus, în dreapta, pe deasupra naufragiului ; pentru că o constelaţie mi se pare o fiinţă ; dar nu-s decît *Aruncări de zar*. Existenţa nu-i decît hazard şi poemul reia descoperirea existenţei şi din hazardul acesta făureşte cugetare. Ideile lui Valéry despre rimă sînt cunoscute. (Din rimă trebuie să-ţi faci temei de resemnare.) Se poate vedea că încercîndu-mi bietele zaruri distrugeam obişnuitele exclamaţii care ieşeau din chipul acela indignat. „Nici o operă de artă nu-i sinceră şi cu atît mai puţin poemul."

Asemenea lucruri mă scot din sărite. Recunosc că nu-i uşor să străpungi aparenţa aceasta. Dar mi-este cu putinţă ; mai întîi constatînd că poemul este pe de-a-ntregul voluntar, ca orice gîndire sinceră, şi apoi că poemul stă pe de-a-ntregul sub semnul hazardului, ceea ce, în alt înţeles, înseamnă iarăşi o altă sinceritate. Poemul aşadar este de mii de ori sincer. E aidoma *Pitiei*. E sinceră tocmai pentru că nu alege şi aceasta chiar e punerea la încercare a voinţei (Din orice aş gîndi, gîndul să mi-l făuresc) şi partea cea mai grea din arta cugetării. Valéry înţelegea prea bine unde îl duceam ; se ridica ; ne ducea înspre Institutul care-şi întindea cele două braţe de piatră ; şi-mi dădeam perfect de bine seama că-i redam leului curaj. Convorbirea totuşi lîncezea şi începurăm a dormi precum bărzăunii în dogoarea amiezii.

Plecai deci, luînd (aşa mi s-a părut) cu mine cîteva rămăşiţe ale prînzului aceluia şi, ca un cal de curse, adulmecai mai întîi spaţiul. Pînă la sfîrşit, mă aflai cu Mondor, cum nu se poate mai nimerit pentru a-mi da curajul să galopez şi cu gîndul, nu lipsit de nelinişte, la masa mea de lucru, de unde urma să bat iar calea zilnică, nespus mai vastă decît drumurile Institutului. Vedeam bine, fireşte, că-i nevoie să alegi între poem şi raţionament, precum Hercule între virtute şi viciu. Lucru ciudat însă, mai vedeam tot atît de bine că ştiinţa lui Mondor presupune raţionamentul şi încă în *Scrisorile* ce i le adresasem — şi care au fost mult citite, deşi rare — voisem să-l transform pe cugetător într-un fel de poet. Dar pe de altă parte înţelegeam ceea ce vestitul Herr [1] îmi dezvăluise drept marea taină a lui Hegel, anume că, zicea el, trecerea, în celebra dialectică, are mereu loc printr-o mişcare poetică,

[1] *Lucien Herr*, filozof şi bibliotecar al Şcolii Normale Superioare (n. tr.).

idee de o sută de ori verificată de atunci încoace, numai că e tot atît de limpede în *O aruncare de zar niciodată...* ceea ce înseamnă că trebuie să te încredințezi gîndurilor tale, neavînd nimic altceva... Și nu-i necesar să mergi pînă la rimă : rima nu-i decît un caz al ecoului graiului care ne poartă mereu ; iar rimă găsisem de altfel pînă și în proza lui Montaigne ; întotdeauna instalat în limbaj, îl luam așa cum e și pariam pe elocința firească, luînd aminte să știu ce spun, ca o Pitie care s-ar analiza. Lagneau mă învățase felul acesta de a reflecta, care-i și un fel de visare. „Spiritul visa, lumea îi era visul." Voi cita nu numai o dată acest scurt poem drept o pildă a loviturilor acelora de aripă care ne răpeau, școlari cuminți ce ne aflam, acolo sus la liceul Michelet. „Să fii sau să nu fii, tu însuți și lucrurile toate, trebuie să alegi." Această de-a doua lovitură de aripă ne depășea îndrăzneala. Iată de ce Institutul acela, fluviul acela, soarele acela, leul acela care alerga și căuta pe cine să înghită, reprezentau toate pentru mine deopotrivă ființa și neantul. Totul era să nu-ți fie teamă ; de asta nu duceam lipsă ; de acolo îmi vine acea energie nițel sălbatică de care dau de îndată ce vorbim despre Lagneau. Mergeam, mergeam singur în orașul acesta mare, de-a lungul cheiurilor, predilecția poeților, și către *Point de Jour*[1] cum somptuos spune Orașul. Iar cînd vom fi ajuns, o voi spune, fericit de a nu mai fi în măsură să cer sfatul iubitului meu Duh al Pămîntului, care

[1] *Zori de zi* numele unei străzi din Paris. Aici și în sens simbolic (n. tr.).

dintr-o privire știa totul. Lagneau e cel care mi-a lămurit această enigmă a *Cimitirului...* :

...et le songe est savoir[1]

Am la fel de multă încredere în ambele mele Duhuri, unul al medicinei și celălalt al poeziei, fără a-l mai socoti pe Mallarmé, marele mort pe care l-am comemorat de atîtea ori împreună. La Mallarmé totul se lămurește, și de aceea e uneori considerat obscur. Eu unul văd însă la el mai ales puritatea și simplitatea figurilor implicînd o metodă de gîndire. Numai că oracolul acesta e ca cel din Dodona ; de răspuns răspunde mereu, cine însă va înțelege ?

[1] Iar visul e cunoaștere (orig. fr.).

CUPRINS

PĂRERI DESPRE FERICIRE (5)

PĂRERI DESPRE EDUCAŢIE (207)
(Fragmente)

PĂRERI ECONOMICE (301)
(Fragmente)

PĂRERILE LUI ALAIN (307)
(Fragmente)

MARTE SAU RĂZBOIUL CÎT PREŢUIEŞTE (337)
(Fragmente)

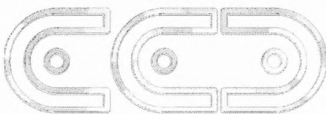
UN SISTEM AL ARTELOR FRUMOASE (361)
(Fragmente)

CU BALZAC (427)

AMINTIRI DESPRE JULES LAGNEAU (449)
(Fragmente)

GLOSE LA TÎNARA PARCĂ (487)

Scanare și prelucrare digitală

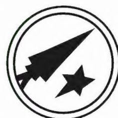
de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

